

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

<http://dergipark.gov.tr/mikad>

NIÇDE/ TÜRKİYE

MIKAD

Cilt 7 Sayı 2
Aralık 2023
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 7- Sayı: 2 Aralık 2023
ISSN: 2587-1331

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal (Türk Dünyasını kapsayan) hakemli bir dergidir. Dergimize, Türkçe (tümleheçlerinde) makale kabul edilmektedir.

İÇİNDEKİLER

Editörden			
Kurullar			
Hakemler			
Makaleler			
Dursun Can EYÜBOĞLU	Dede Korkut'taki Türkistan	Araştırma Makalesi	1-28
Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU	Afganistan'ın İhyası İçin Mevlâna Paktı ve Türkiye	Araştırma Makalesi	29-45
Serdar ÇAKMAK	Kavimler Göçünün Nedenleri ve Avrupa Etnik Yapısının Oluşum Süreci: Hun Türkleri ve Diğer Kavimler	Araştırma Makalesi	46-62
Mahmut Can YAĞMURDUR	Türk Kültüründe Türbe Mimarisi ve Mevlana Muhammed Celaleddin Belhi'nin Puşide ve Sandukası Hakkında Bir Değerlendirme	Araştırma Makalesi	63-78
Ali ÖZDEĞİRMENCİ	Özel Okullarda Çalışan Öğretmenlerin Oryantasyonu ve Kariyer Yönetimi	Araştırma Makalesi	79-87
Sema GÜMÜŞ Korhan Levent ERTÜRK	Kamu Kurumlarındaki Dijitalleşmenin Örgütsel İletişime Etkisi: Türk Patent ve Marka Kurumu Örneği	Araştırma Makalesi	88-103
Mesude SUKÛT	Dijital Oyunlarda İnşa Edilen Sosyal Dünya	Araştırma Makalesi	104-128
Yadigâr Naciye YASAN	Kentsel Dönüşümün Soylulaştırma Perspektifinden İncelenmesi: Kayseri Sahabiye Örneği	Araştırma Makalesi	129-145
Kübra Aybike KOCADAŞ Murat Şakir CEYHAN	Sosyal Sigortalar Kanunu Dışında Kalanlar ve İsteğe Bağlı Sigortalılık Üzerine Değerlendirme	Araştırma Makalesi	146-156
Salide ŞERİFOVA	Leyla Əliyeva Poeziyasında Şeir Vəznlərinin Xüsusiyyətləri	Araştırma Makalesi	157-172

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 7- Sayı: 2 Aralık 2023
ISSN: 2587-1331

EDİTÖRDEN

Kıymetli araştırmacılar,

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi (MİKAD), yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergimiz "**TÜBİTAK ULAKBİM Dergipark Sistemi**" bünyesinde hizmet vermekte olup dergimizde yayımlanan yazılara ilişkin her türlü sorumluluk yazarına aittir.

Dergimiz, hiçbir resmi ya da gayri resmi kurum veya kuruluşun yayın organı değildir.

Millî Kùltür Araştırma Dergisi, Sosyal ve Beřeri alanlarda yapılan çalışmaları Kabul etmektedir. Bu çerçevede dergimizde **Beřeri Bilimler** (Antropoloji, Arkeoloji, Dil Bilim, Edebiyat Araştırmaları, Psikoloji, Tarih, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Dini Araştırmalar, Felsefe), **Eğitim Bilimleri**, **İktisadi ve İdari Bilimler** (Ekonomi ve İşletme, Kamu Yönetimi, Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler), **Sosyal Bilimler** (Coğrafya, Çok Disiplinli Bilimler, İletişim, Kütüphanecilik, Bilgi ve Belge Yönetimi, Turizm) ve **Sanat** sahalarında kaleme alınan makale, tanıtım yazıları ve çeviri yazılara yer verilmektedir.

Dergimiz beşinci yılını doldurarak on üçüncü sayısını yayımlamıştır. Dergimizin bu sayısı 10 adet makale olmak üzere toplam 172 sayfadan oluşmaktadır.

Dergimizin sonraki sayılarında siz değerli araştırmacıların yazar ve hakem olarak katkılarını bekliyorum, saygılarımı sunuyorum.

Editör
Prof. Dr. Bülent KARA

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 7- Sayı: 2 Aralık 2023
ISSN: 2587-1331

EDİTÖR KURULU

Editör: Prof. Dr. Bülent KARA Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Editör: Gürkan BAYINDIR Erciyes Üniversitesi

DANIŐMA KURULU

Prof. Dr. Ziya AVŐAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel METİN Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Tarık SEVİNDİ Aksaray Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARTAL Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel BOZKURT İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Yaşar KAYA İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Turgut KOÇOĞLU Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan TUNÇ Anadolu Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Hikmet KORAŐ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Bekir ÇINAR Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Metin ÖZKUL Süleyman Demirel Üniversitesi

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 7- Sayı: 2 Aralık 2023
ISSN: 2587-1331

Prof. Dr. Gencay ZAVOTÇU	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa ŐAŐMAZ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice İÇEL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Hamdi DOĞAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bibigül İLİYASOVNA İMANBEKOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Doç. Dr. Yakup ALTAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan BAYER ALTIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Rıza SAM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nevzat TOPAL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa ERKAYA	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZDEMİR	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ramis KARABULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet BÜYÜKAKKAŐ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram POLAT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İncinur ATİK GÜRBÜZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Savaş MARAŐLI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hulusi YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Keziban PAKSOY	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülin ÖZTÜRK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mina FURAT	Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Millî Kùltür Araştırmaları Dergisi
(MİKAD) Cilt: 7- Sayı: 2 Aralık 2023
ISSN: 2587-1331

Dr. Öğr. Üyesi Ercan BAĞÇECİ	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GEÇGİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel BULUT	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Ali GIYNAŞ	Karamaolu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elçin YILMAZKAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Huriye ALTUNER	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

HAKEM LİSTESİ
(Aralık, 2023, Cilt: 7- Sayı 2)

Mustafa TALAS	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Ayşe UYSAL	Aksaray Üniversitesi
Ömer GÖKTAŞ	Sakarya Üniversitesi
Gürkan BAYINDIR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Fatoş Uğur ESKİÇIRAK	Bahçeşehir Üniversitesi
Yüksel OKŞAK	Uludağ Üniversitesi
Şevket ÖKTEN	Harran Üniversitesi
Kadir Ertaç ÇELİK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Levent Ersin ORALLI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Hüsnü Çağdaş ARSLAN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Tuğba SARIKAYA AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Seher ŞEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
İlkay ŞAHİN	Erciyes Üniversitesi
Sercan ŞENGÜN	University of Central Florida
Sait GÜLSOY	Atatürk Üniversitesi
Sergender SEZER	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dilek ÖZTÜRK TAŞDEMİR	South University
Özge TOPÇU	İstanbul Aydın Üniversitesi
Laman İSMAYILZADA	İstanbul Üniversitesi
Lokman ZOR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Tuba GÜCENMEZ	Adıyaman Üniversitesi
Selin HİÇYILMAZ	Gençlik Spor Bakanlığı

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Dursun Can EYÜBOĞLU, Araştırmacı Yazar, dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Atıf: Eyüboğlu, D. C., (2023), Dede Korkut'taki Türkistan, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 1-28.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 05 Mayıs 2023 / 15 Eylül 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1293164

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

DEDE KORKUT'TAKİ TÜRKİSTAN

Öz

Çağların içinden bin yılları aşarak bugünlere ulaşan Dede Korkut Destanları, Türk tarihi, coğrafyası, dili, edebiyatı, kültürü, sanatı, inanışları, hukuku gibi birçok alanda önemli bilgiler içermekte ve birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bunlardan biri Türkistan/Türküstan'dır. Türkistan'ın adı Dede Korkut Kitabı'nda iki boyda geçmektedir. Türkistan, Türklerin anayurtu Orta Asya'dadır. Dede Korkut Destanları'nda adı geçen Türkistan, Orta Asya'da Türklerin anayurtu olarak bilinen Türkistan'ı ifade etmektedir. Dede Korkut'taki Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır. Anadolu-Azerbaycan bölgesi ve anayurt Orta Asya, tarihi ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafi ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. Anadolu ve Azerbaycan'ın her bir köşesi anayurt Türkistan'ın/Orta Asya'nın hatıralarıyla doludur. Bu makalede, Dede Korkut'taki Türkistan; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Tarih, Coğrafya, Türkistan, Orta Asya.

TURKISTAN IN DEDE KORKUT

Abstract

Dede Korkut Epics, which have reached today by over a thousand years through the ages, contain important information in many fields such as Turkic history, geography, language, literature, culture, art, beliefs, law, and attract the attention of many researchers. Many place names are mentioned in Dede Korkut. One of them is Turkistan/Turkustan. The name of Turkistan is mentioned in two epics in The Book of Dede Korkut. Turkistan is in Central Asia, the homeland of the Turks. Turkistan, which is mentioned in Dede Korkut Epics, refers to Turkestan, which is known as the homeland of Turks in Central Asia. Many place names in Dede

Korkut, such as Aladag, Karadag, Karacuk, Kazılık Dagi, Turkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Demirkapi etc. reflect the historical geography of the epic. The Anatolian-Azerbaijani region and the homeland of Central Asia are interconnected both historically and culturally, as well as geographically and place names. Every corner of Anatolia and Azerbaijan is full of memories of homeland Turkestan/Central Asia. In this article, Turkistan in Dede Korkut; its place in the lower geography and upper geography of the epic were examined.

Keywords: Dede Korkut, History, Geography, Turkistan, Central Asia.

Giriş

Dede Korkut, Farabi, Biruni, İbni Sina, Ahmed Yesevi, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Mevlana, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Dadaloğlu... aynı ağacın, aynı büyük ulu çınarın birer dalları gibi, her biri Türk milletinin, tarihinin, coğrafyasının, kültürünün, dilinin, edebiyatının, eski Türk yaşamının önemli değerleri, unsurları, yapıtaşlarıdır; öyle ki her biri, yaşadıkları dönemde, aynı kültürel mirasın, aynı düşünce yapısının, aynı insani ve evrensel değerlerin yaşadıkları çağdaki ifadesi gibidirler. Bu tarihi/destani/efsanevi yönleri olan değerli şahsiyetler, hem Türk milleti için hem de tüm insanlık için önemli değerler ve kültürel miraslardır. Her biri insanlığı iyiye, güzele yönlendiren aynı düşünceleri dile getirmişlerdir. Bu nedenle her biri bir zincirin halkaları gibi, birbirinin devamı, birbirini tamamlayan, birbirini daha da yücelten niteliktedirler. Dede Korkut, Türk milletine ve insanlığa ışık tutan bu değerler zincirinin, bu büyük kültürel mirasın ilklerinden, öncülerinden sayılabilecek kadar eskidir. Bu ulu çınarın dört bir yana salınmış köklerinden biridir. Nasıl ki bir ailede anne ve baba, kardeşler için, ailenin bütünlüğü için birleştirici bir unsur ise; nasıl ki bir ailede dede ve nine, aile için, ailenin bütünlüğü için birleştirici bir unsur ise ve çeşitli zamanlarda aile üyelerinin bir araya gelmesine vesile oluyorsa, Dede Korkut da Balkanlar'dan Doğu Asya'ya kadar uzanan Türk Dünyası için birleştirici bir unsur ve ortak bir değerdir. Eğer bugün Türk Dünyası'nı birleştiren, bir arada tutan birkaç unsur sayılması gerekecek olursa, bunlardan biri geniş Türk coğrafyasının her bir köşesinde bilinen Dede Korkut ve onun zengin mirasıdır.

Dede Korkut Destanları'nda geçen anlatılara ve kahramanlara destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde rastlanmaktadır. Bu anlatıların birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en çok incelemeye konu olanları, en bilinenleri, buldukları yerler olan *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı *Türkmen Halk Nüshası* olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasıdır.

Oldukça gelişmiş bir sözlü kültüre sahip olan ve Dede Korkut Destanlarını bize miras bırakan eski Türkler batıda bugünkü Macaristan'dan doğuda Çin'in kuzeyine uzanan çok geniş bir alanda yaşamışlardır. Bu geniş coğrafya birçok farklı yeryüzü şeklini; bozkırları, dağları, ırmakları, gölleri, ormanları, çölleri vb. bünyesinde barındırmaktadır.

1. Eski Türk Coğrafyası

Kökleri *Afrika*'ya uzanan günümüz insanı *Homo Sapiens*, yaklaşık 40.000 yıl önceki *Buzul Çağı*'nda, olasıdır ki bir av peşinde, *Orta Asya*'ya girdiği düşünülmektedir (Golden, 2015: 27). Yerkürenin geçirmiş olduğu en son buzul çağı, günümüzden yaklaşık 3 milyon yıl önce başlayıp 10 bin yıl önce ise en küçük düzeyine indiği bilinen 4. zaman (Kuvaterner) buzul dönemidir. Son buzul çağının en geniş döneminde *Avrasya*'nın kuzey yarısı tamamıyla *Kuzey Buzul Kitası* tarafından örtülmüştü. Doğu-Batı yönünde uzanan *Alp-Himalaya* dağ kuşağı yer yer bazı kesintiler olmakla birlikte dağ buzullarıyla kaplıydı. *Orta Asya* ise kuzeyde *Kuzey Buzul Kitası* ile güneyde *Alp-Himalaya* doğrultusunda uzanan dağ buzulları arasında kalmaktaydı. *Orta Asya*, kuzeydoğu-güneybatı yönlü *Tanrı* ve *Altay Dağları* buzulları ile ikiye bölünmüştü. Tarihi süreç içerisinde bu ikiye bölünen kısımlar, *Batı*

Türkistan ve *Doğu Türkistan* topraklarını oluşturmuştu. Türklerin en eski ataları, yaklaşık 20 bin yıl önce, *Orta Avrasya*'da günümüzden yaklaşık 5 derece daha düşük bir ortalama sıcaklıkta, etrafı buzullarla çevrili çok sayıda büyüklü, küçüklü tatlısu göllerinin bulunduğu bölgede yaşamaktaydı (Köksoy, 2002: 478-485).

20 bin yıl önce buzulların erimeye başlamasıyla birlikte *Karadeniz*, *Hazar* ve *Aral*'ın kuzeyinde büyük buzul gölleri oluşmuştu ve bu göllerden taşan tatlı buzul suları *Dinyeper*, *Volga*, *Don*, *Ural*, *Tobol*, *Iris* gibi büyük nehirler yoluyla *Hazar*, *Aral* ve *Karadeniz*'e akıyordu. Bu süreç M.Ö. 12.500 yılı dolaylarına kadar devam etmişti ve akan sular *Hazar*, *Aral* ve *Karadeniz*'i ağzına kadar doldurmuştu. Bu iç denizler de kademeli olarak birbirlerine bağlanmıştı. Fazla gelen sular, göl ve denizleri birbirine bağlayan kanallardan taşarak *Aral*'ın suları *Hazar Denizi*'ne, *Hazar*'ın suları *Karadeniz*'e ve sonrasında *Marmara* ve *Akdeniz*'e boşalıyorlardı. Fazla su, *Hazar Denizi*'nin bugünkü doğu ve kuzey sahillerindeki alçak arazileri basmış, güneyden *Aral Gölü* ile birleşmişti ve *Karadeniz*'in 1,5-2 katı büyüklüğünde, fakat oldukça sığ bir tatlı su gölü haline gelmişti. *Hazar Denizi*, günümüzdekine göre 1,5 kat daha büyüktü. *Aral Gölü* ise, günümüzdeki *Aral*'dan çok daha büyüktü ve hemen hemen bugünkü *Hazar Denizi* kadar bir alanı kaplıyordu. Bölgede ayrıca *Balkaş* ve *Baykal* gölleri gibi tatlı sulu başka iç denizler ve göller de vardı. Günümüzde *Doğu Türkistan*'da yer alan *Tarım Ovası* (Taklamakan Çölü) da büyük bir tatlısu iç deniziydi. Bir taraftan kuzeydeki buzul gölleri ve onları boşaltan *Volga* (İtil) ve *Tobol* nehirleri ile, diğer taraftan güney ve doğusundaki *Afganistan*, *Tacikistan* ve *Kırgızistan* dağlarındaki *Tanrıdağı Buzulları* tarafından beslenen *Sır Derya* ve *Amu Derya* nehirleri *Hazar-Aral* tatlı su göllerini sürekli beslemekteydi. *Hazar-Aral* tatlı su gölünün bugünkünden çok daha büyük olması ve sığ olması nedeniyle bu bölgede oldukça ılıman bir iklim oluşmuştu. Bu coğrafya ve iklim şartlarının etkisiyle bölge, M.Ö. 12.500 ve M.Ö. 6.200 yılları arasında *Genç Buzul Çağı* ve *Mini Buzul Çağı* dönemlerinde bile yaşanabilir bir durumdaydı. Her geçen gün yaşama daha elverişli bir hale gelen bu coğrafya ve iklim koşulları da sonraki medeniyetlerin alt yapısını hazırlamıştır (Köksoy, 2002: 478-485).

M.Ö. 6000'lerde, *Orta Asya*'da tarım gelişmişti. M.Ö. 6. bin-M.Ö. 4. bin yılları arasında, *Güney Türkmenistan*'da tarımcı toplumlar bulunurken, buranın kuzeyinde kalan bölgenin önemli bir kısmında avcı-toplayıcı ve balıkçı nüfuslar yaşamaktaydı. Uçsuz bucaksız yeşil düzlükleriyle bozkır, hayvancılığa önem veren ilk çiftçilere daha cazip gelmeye başlamıştı. Muhtemelen M.Ö. 4800 gibi erken bir tarihte ve büyük olasılıkla da *Deşt-i Kıpçak* olarak da adlandırılan *Kıpçak bozkırlarında* atın evcilleştirilmesi önemli bir dönüm noktası olmuştu. M.Ö. 3. bin yılda, hayvan yetiştiricilerinin ve sürülerinin sayısı artmaya başlamış, bunun neticesinde bozkırın daha içlerine doğru hareket etmişler ve çobanlık onların yaşam şekli haline gelmişti. M.Ö. 2000 civarında, tamamen olmasa da büyük ölçüde sürülerine bağımlı hale gelen bazı geçimlik tarımcılar, bozkırda belirli otlaklara doğru mevsimlik göçe koyularak göçebelğe geçmişlerdi. Avcılık ise bir besin kaynağı olmaya devam etmişti. Daha sonraki göçebeler de bu durumu sürdürmüşlerdi (Golden, 2015: 27-31).

M.Ö. 3. binde, *Altay* dağlarında Oğuz tipinde bir kavim yaşıyordu. Bu kavim güneydeki bölgelerle, *Aral Gölü* sahillerindeki kültürlerle ve hatta *Çin* ile de temaslar etmiş bulunuyordu. *Altay* ve *Sibirya* kültürleri neredeyse ortak bir kültür haline gelmişti ancak yine de *Altay* kültürü daha baskındı. *Altay* kültürü, *Orhon* kıyıları, *Moğol* bozkırları ve *İrtiş* boylarına tesir ediyor, gelecekteki *Orta Asya* kültürünün temelini atıyordu. M.Ö. 2. binde, bu çağın en önemli iki kültür merkezi olan *Altaylar* ile *Güney Sibirya* artık Oğuz tipinde beyaz bir ırk tarafından iskan ediliyordu. Bu iki merkezden yayılan kültür, *Batı* ve *Doğu Sibirya* ile *Moğolistan*'ı ve hatta batıdaki *Hazar Denizi* bölgesini, *Uralları* bile kendi nüfuzu altına almıştı. Komşularına göre oldukça ileri olan bu ırk Türklerin atalarıydılar. M.Ö. 1. binde, bin yılın yarılarında Büyük Hun Devleti'ni kuracak olan kabileler, Türk toplulukları yavaş yavaş

kendilerini göstermeye başlamışlardı. Artık *Güney Rusya* ile *Çin* arasında *Hayvan Üslubu* adı ile adlandırılan ve bu sahada ortak özellikler gösteren kültür ve sanat bu çağlardan itibaren olgunlaşmaya başlamıştı (Ögel, 1984: 3-4).

Orta Asya'da, *Altay Dağları*'nın kuzeyi ile *Sayan Dağları*'nın güneybatısı arasındaki bölgenin en eski Türk yurdu olduğu düşünülmektedir; *Minusinsk* bölgesindeki *Afanasyevo Kültürü* (M.Ö. 2500-M.Ö. 1700) ve onu takiben aynı bölgedeki *Andronovo Kültürü* (M.Ö. 1700-M.Ö. 1200)'nde Proto-Türkler/Ön-Türkler yaşıyordu. *Andronovo* bölgesinden milattan önce çeşitli zamanlarda Türk göçleri yapılmıştır: M.Ö. 1700'lü yıllarda *Andronovo* bölgesinden *Altay* ve *Tanrı Dağları*'na, aynı tarihlerde *Baykal Gölü* civarına, M.Ö. 1500'lerde *Don Irmağı*'na doğru, M.Ö. 1300'lerde *Kazakistan* ve *Maveraünnehir*'e doğru, M.Ö. 1100'lerde *Çin*'in kuzeyindeki *Kansu-Ordos* bozkırlarına, M.Ö. 1000'lerde *Kuzey Hindistan*'a Türk göçleri olmuştu. Ayrıca daha sonra, *Altaylar* ve *Sayan* bölgesinden bir kitle *Ural Dağları*'na ve *Sibirya*'ya doğru giderken; M.Ö. 52'den sonra *Ötüken* bölgesindeki *Chi-chi* Hunları *Batı Türkistan* bölgesine, *Güney Kazakistan* ve *Fergana*'ya göç etmişlerdi. Türk göçleri, milattan sonraki dönemlerde de devam etmişti (Taşağıl, 2013: 45-46).

İskitler; *Çin Seddi*'nden *Tuna Nehri*'ne kadar çok geniş bir alanda yayılmışlardı (Durmuş, 2017: 9). İskitler'in ortaya çıktıkları ilk yerleşim yeri olarak, Herodotos'tan günümüze kadar araştırmacılar tarafından *Batı Sibirya-Altay* bölgesi, *Kuzey* ve *Orta Kazakistan*, *Aral Gölü* çevresi ile *Aral* ve *Hazar* arasındaki bozkırlar gösterilmektedir. Zeki Velidi Togan'a göre ise Saha Devleti'nin asıl merkezi *Türkistan* idi. Bilindiği gibi İskitler ile ilgili olarak belirtilen bu coğrafi yerler, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ve Gök-Türk Devleti'ni de kurdukları, *Türkistan*, daha genel bir tabirle *Turan Eli*'dir (Aksoy, 1998: 38).

Çin kaynakları, kuzeyindeki komşu Türk kavimlerini *Hsiung-nu* (Hunlar) adı ile kaydederken aynı toplumu, Batı'daki Grek yazarları *Skuthoi*, yani *İskit* (İskitler/Sakalar) olarak kaydetmişlerdi. Bunlar aslında büyük devletin, büyük bir milletin iki ana kesiminin adı olmalıdır. Aynı isimler Çin, Ermeni, Süryani ve Bizans kaynaklarında uzun bir zaman Türkleri ifade etmek için kullanılmıştır (Baykara, 2002: 279-308).

Hunların (*Hsiung-nu*) ağırlık merkezi, *Orhun-Selenga* ırmakları ve Türklerce kutlu sayılan *Ötüken* bölgesi-*Ongın Irmağı* üzerindeki *Karakum* ile *Ordos* bölgesi idi (Kafesoğlu, 2012: 59). M.Ö. 174 yılında Hun hükümdarı Mo-tun öldüğü zaman, Orta Asya'da Türk birliğini gerçekleştirmiş, ayrıca birçok yabancı kavmi de kendi hakimiyeti altına almıştı. Mo-tun'un devletinin sınırları; doğuda *Kore*'ye, batıda *Aral Gölü*'ne, kuzeyde *Yenisey Irmağı*'nın yukarı mecralarına, güneyde *Hindistan*'ın kuzeyine kadar ulaşmıştı (Gömeç, 2004: 115).

Orta Asya'da, *Sir-derya* bölgesinde, M.Ö. 3.-M.S. 5. yüzyıllar arası, *K'ang-kü* devri olarak da anılmaktadır. M.Ö. 3.-M.Ö. 2. yüzyıllarda, *Çin* sınırlarında Doğu Hun Devleti yükselişi ve yayılması sonucunda, bazı boylar batıya göç etmişlerdi. Bunlardan, *K'ang-kü* ile aynı cinsten oldukları Çin kaynaklarında belirtilen, *Shiratori*'nin fikrine göre ikisi de *K'ang-kü* gibi Türk olan, adları Çince *U-sun* (veya *Wu-sun*) ve *Yüe-ch'ih* (*Kuşan*=*Kuş*'lar) şeklinde belirtilen topluluklar, *K'ang-kü*'nün doğusunda ve güneyinde komşuları olmuşlardı (Esin, 1976: 86-87). Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra doğan boşlukta görülen en önemli boy grubu *Kanglı* (*Kao-ch'e*/Yüksek Arabalı) adıyla anılmıştı ki, *Moğolistan*'dan *Hazar Denizi*'ne kadar geniş bölgelerde yaşıyorlardı ve aralarında herhangi bir siyasi birlik bulunmuyordu. 6. yüzyılda *Kanglı* boylarının yerini *Töles* almış, daha doğrusu *Kanglı* adının yerinde *Töles* adı görülmüştür. Boylar aynı boylardır ve bir süreklilik söz konusudur. Çin kaynaklarından *Suei Shu* ve *Pei Shih*'te 6. yüzyılda *Töles* boylarının *Moğolistan*'ın doğusundaki *Kerulen Irmağı*'ndan Doğu Avrupa'da *Karadeniz*'e kadar coğrafi dağılımı hakkında bilgiler vardır (Taşağıl, 2013: 38-39).

Avrupa Hunları, 2. yüzyılda *Aşağı Volga* bölgesine yerleşmiş, 3. yüzyıldan sonra *Karadeniz*'in kuzeyindeki *Volga* ve *Dinyester* ırmakları arasında kalan bozkırlara gelerek İskitlerin yerini alan Sarmatlarla ilişki kurmuş, ayrıca *Dinyeper*'in batısındaki Gotlarla da komşu olmuşlardı. 374-375 yıllarında, Avrupa Hunları, Balamir'in yönetiminde *Don* ve *Dinyeper*'i aşarak Cermen kökenli Vizigotlara, Ostrogotlara, ayrıca Alanlara saldırmışlar ve onları yenmişlerdi. Avrupa Hunları, Uldız ve Muncuk dönemlerinde, *Ural* ovaları ile *Karpatların* rakipsiz hakimi idiler. 420-430'lu yıllarda *İtalya*'da, *Galya*'da, hatta *Toulouse* kadar uzak bölgelerde bile Hun atlıları görülüyordu. 444-451 yıllarında, Avrupa Hun hükümdarı Attila, *İllirya*'yı (Arnavutluk), *Moesia*'yı, *Makedonya*'yı, *Trakya*'yı ele geçirmiş, *Tuna* ve *Ren* nehirlerinin yukarılarına kadar çıkmıştı (Roux, 2013: 70-73).

Akhunlar, 350'li yıllarda Juan-juanlar'dan ayrılarak, *Maveraiünnehir* ve *Semerkand* civarında Akhun Devleti'ni kurmuştu. Akhunlar, başta bu bölge olmak üzere, *İran* ve *Afganistan*'a, hatta *Anadolu*'ya uzanan akınlarda bulunmuşlardı. Gök-Türkler'in güneybatısındaki komşularıydılar (Taşağıl, 2014: 18).

Gök-Türkler, on yıl zarfında (550-560) doğuda *Sarı Deniz*'den batıda *Volga*'ya (İtil) kadar bütün göçebe kabileleri hakimiyetleri altına almışlardı (Gumilev, 2011: 80). Gök-Türk hükümdarı Mukan Kağan (553-572)'in fetihleri sayesinde, Gök-Türk Devleti'nin sınırları, *Orta Asya*'yı tamamen kaplayacak şekilde, doğuda *Kore*'den batıda *Karadeniz*'e kadar uzanıyordu. *Moğolistan*'ın doğusundaki *Kerulen Irmağı*'ndan *Ural Dağları*'na kadar çok geniş bir sahada yayılmış olan Töles boylarının hepsi Mukan Kağan'ın idaresindeydi. Soğdluların himaye edilmesi ülke çapında ticareti geliştirmişti. *İpek Yolu*'nun büyük bir kısmı Gök-Türkler'in elindeydi; böylece tek bir devlet çatısı altında, *Ön Asya* ile *Uzak Doğu* arasındaki irtibat daha huzurlu yapılıyordu. Gök-Türkler, zamanın bütün diğer devletlerinin hepsinden daha büyük ve güçlüydü. Çok geniş bir sahaya hakim olan İstemi Yabgu (552-576), ağabeyi Bumin ve onun oğullarının doğuda Gök-Türk Devleti'ni genişlettiği sırada, batı bölgelerinde büyük çapta bir fetih hareketine girişmişti. İstemi Yabgu, ilk önce *Altay Dağları*'nın batısından başlayarak *Hazar Denizi*'ne kadar uzanan sahada dağınık olarak yaşayan Töles ve On Ogur boylarını kendine tâbi hale getirmişti. Soğdluların yaşadığı bilinen *Batı Türkistan* kentlerinin çoğunun İstemi Yabgu'nun eline geçmesiyle Gök-Türkler, *Çin*'den *Akdeniz*'e uzanan *İpek Yolu*'na hakim olmuşlardı. Doğuda bugünkü *Doğu Türkistan*'ın doğu ucunda bulunan *Hami* kentinden batıda *Karadeniz*'e kadar uzanan geniş saha İstemi Yabgu'nun idaresindeydi (Taşağıl, 2014: 33, 38).

Batı Gök-Türk Kağanlığı'nın toprakları *Yedisu*, *Çu-Talas* ırmakları ve *Merkezi Tanrı Dağları* idi ve hakimiyetlerini *Altay*, *Cungarya*, *Doğu Türkistan*'dan *Sir Derya*'ya, kuzeyde *İrtiş*'ten kuzey *Ural-İtil*'e kadar olan yerlere kadar genişletmişlerdi. Merkezi, *Tokmak*'ın yanındaki Ak Beşim harabesi olarak bilinen *Suyab* idi. *On Ok* budun, *Cungarya* ile *Talas-Karadağlar* arasında yaşıyordu (Karayev, 2000: 36).

Türgişler, 7. yüzyılın ortalarından 8. yüzyılın ortalarına kadar, *Altay Dağları*'nın batısından *Sir Derya*'ya kadar uzanan geniş düzlüklerde yaşıyorlardı. Bu coğrafyanın güneyinde zirveleri kar ve geniş buzullar ile kaplı *Tanrı Dağları*, kuzeyinde *Balkaş*, *Alagöl*, *Zaysan* gibi göller dizisi bulunuyordu. Türgiş boyları, bu verimli ve geniş arazide, çayırarda hayvanlarını otlatarak göçebe bir yaşam sürüyorlar, başlıca hayvan sürülerini *İ-li*, *Çu* ve *Talas* ırmakları boylarında besliyorlardı (Salman, 1998: 11).

Oğuz-Kıpçak boyları, kışa doğru *Sirderya*, *Çu*, *Talas*, *İli* kıyılarına ve *Karatav* (Karadağ) ile *Alatav* (Aladağ)'ın eteklerine toplanırlar; yaza doğru göç ederek *Ultaav* (Uludağ), *Kişitav* (Küçük dağ), *Beşkazılık* (Karkaralı, Balkan, Kızılaray, Bayan, Karagaylı) dağlarını geçerek *Sarısü*, *Esil*, *Nura*, *Torgay*, *Ertis* (İrtiş) ırmaklarının yemyeşil otlaklarına kadar yayılarak yerleşirlerdi (Seydimbek, 2000: 51).

10. yüzyılın ilk yarısında Oğuzlar, *Hazar Denizi*'nden *Sir Irmağı*'nin orta yatağındaki *Farab* (11. yüzyıldaki adı *Karacuk*) ve *İsficab* yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Oğuz ülkesi batıda *Hazar Denizi*'ne uzanıyordu. 10. yüzyılın başlarında, o zamana kadar iskan edilmeyen *Hazar Denizi*'nin doğu tarafındaki *Siyah-Kuh* (Kara-Dağ) yarım adası Oğuzlar tarafından yurt tutulmuş ve bundan dolayı bu yarım ada *Mangışlağ* adını almıştı (Sümer, 1972: 33). 11. yüzyıl Oğuz boylarının anayurt *Türkistan*'dan *Anadolu*'ya akın ve göçlerine sahne olmuştur. Boyların birbiri ardına geldiği bu Türk göçü sonraki birkaç asır boyunca da devam etmiştir. Moğollar'ın zuhurundan önce ve sonra Anadolu'ya gelen birçok Türk toplulukları, iskan edildikleri yerlerde kendi adları ile köyler oluşturmuşlar, evvelce yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ, ırmak adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir (Köprülü, 1959: 40'dan aktaran Eröz, 1991: 15).

2. Dede Korkut Coğrafyası

Orhan Şaik Gökyay, Dede Korkut Destanları'nın tarihi konusunda, Dede Korkut Kitabı'nda iki ayrı tabaka olduğunu belirtmiş, bu tabakalardan ilkinin Oğuzların eski yurtlarında Orta Asya'da olduğunu söyleyerek bu tabakayı *Birinci Tabaka (9.-11. Yüzyıl)* olarak incelemiş, ikincisini ise Oğuzların sonradan geldiği yeni yurtlarında olduğunu söyleyerek *İkinci Tarihi Tabaka (Akkoyunlular Devri)* olarak incelemiştir (Gökyay, 1973: 51, 58). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Dede Korkut Hikâyeleri Türk ahlak ve törelerinin, inanışlarının, kahramanlıklarının otantik olarak anlatıldığı bir eser olup, kitapta geçen *Karacukdağ*, *Karşuyatan*, *Karadağ*, *Aladağ* gibi tarih ve coğrafya adlarının çoğu, bu hikâyelerin Oğuzların *Türkistan*'dan ayrılmalarından öncesine ait olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Oğuz Türkleri bunları batıya getirirken buraya göre mahallileştirmişler ve batıda geçen olaylarla karıştırmışlardır. Menkıbe, Dede Korkut'un Kayı İnal Han zamanında yaşadığını, onun Hz. Peygamber'le çağdaş olduğunu gösteriyorsa da bu hikâyeleri, başkahraman Salur Kazan'ın mensup olduğu kabile dolayısıyla çok eski devirlere kadar götürmek daha doğrudur. Çünkü Salur Kazan'ın Oğuz destanının başkahramanı olmasıyla ilgili anlatı Oğuzlar daha Orta Asya'daki yurtlarında iken oluşmuştur. Öte yandan Oğuzların en eski destanlarından biri olan Bamsı Beyrek Hikâyesi Orta Asya bozkırlarının her yerinde tespit edilmiştir ki, Alpamış adıyla bilinen bu hikâyenin tarihi 6.-8. yüzyıla çıkarılmaktadır. Dede Korkut Destanları yazıya geçirilmeden önce sözlü gelenekte yaşamıştır (Gökyay, 1994: 78).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut'ta *il* sözü genellikle siyasi teşkilata sahip olan *Oğuz Eli* biçiminde geçmekte olup, bazen bir coğrafyayı da ifade etmektedir. *Oğuz* veya *Oğuz Eli* olarak açıklanan siyasi teşekkülü haiz ülkenin iki coğrafi alanı vardır. Dede Korkut'ta adı geçen coğrafi bölgelerin bir kısmı, eserin yazıya geçirildiği bölgelerde bulunurken, bir kısmı bu bölgelerde bulunmamaktadır veya bazı yer adları değişik mekanlarda ortak olarak kullanılmaktadır. Bu ikilik, destanın teşekkül ve yazılış tarihleri arasındaki uzun zaman ve mesafe farkından ileri gelmektedir. Destanın ilk mekanı genel anlamda Orta Asya olup, *Sir Derya*'dan *Mangışlak*'a kadar uzanan bölgelere ait tarihi izler taşımaktadır. Destanın ikinci coğrafyası ise *Doğu Anadolu*'nun kuzeyi, *Azerbaycan*, daha geniş bir ifadeyle *Kafkaslar* sahasıdır. Menşe olarak Orta Asya ile ilgili olan ancak farklı Türk coğrafyasında aynı adla hatıraları anılan yer adları bu konularda ipuçları vermektedir (Bulduk, 1997: 468).

Melek Erdem'e göre, tarihte batıya doğru gerçekleşen akımları ile Oğuzların, yayıldıkları sahaya paralel olarak yaşadıkları tarihi olaylar da sözlü gelenek ürünlerine, dolayısıyla Dede Korkut boylarına yansımıştır. Bu durum, Dede Korkut'un Türkmenistan varyantlarıyla kesinlik kazanmakta olup boylarda hem *Sirderya* kenarında yaşayan Oğuzlardan söz edilmekte hem de bugünkü *Türkmenistan* sahasına denk gelen yerlerdeki Oğuzlardan da söz edilmektedir (Erdem, 1998: 324).

Metin Ekici'ye göre, Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, soylamalarda bölge, kent ve illerden bahsedilerek adeta Dede Korkut coğrafyası çizilmiştir; *Kazakistan*'ın *Mangışlak* bölgesinden, *Kafkasya*, *Rumeli* ve *Mısır*'a kadar uzanan coğrafya tanıtılmış ve bazı kentler kültürel hafızadaki unsurlarıyla açıklanmıştır. Bu durum Oğuz boylarının tarih boyunca doğudan batıya yaşadıkları coğrafyanın genişliğini göstermektedir (Ekici, 2019: 23).

Kazakistan'da, *Korkut* hakkındaki efsanelerde, Korkut'un memleketi olarak "*Sirderya'nın kıyıları*" geçmektedir (Seydimbek, 2000: 65, 71, 77).

Eski Türkler dünyayı tanıyan insanlardı ve iyi bir coğrafya bilgisine sahiptiler ki, tarihi kaynaklardaki bilgiler de bunu yansıtmaktadır. Örneğin; 7.-8. yüzyıllarda yaşamış olan Gök-Türk hükümdarı Bilge Kağan, *Kül Tigin Yazıtı*'nda, "*İlgerü Şantung yazıka teği süledim, taluyka kiçiğ teğmedim; birgerü Tokuz Ersinke teği süledim, Tepütke kiçiğ (teğ)medim; kuruğaru Yençü üğ(üz) keçe Temir Kapığka teği süledim; yırgaru Yir Bayırku yiringe teği süledim; bunça yire teği yorıtdım. Ötüken yışda yiğ idi yok ermiş! İl tutsık yir Ötüken yış ermiş!*" (*Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu sevk ettim, Tibet'e az kala durdum; batıda İnci (Sır Derya) ırmağı (nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim; kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordu sevk ettim; bunca diyara kadar (ordularımı) yürüttüm (ve anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş! (Türk halkının yurt edineceği ve yönetileceği yer Ötüken dağları imiş!)*) (Kül Tigin Yazıtı, G 3-G 4; Tekin, 1998: 34-35) demiştir. 7.-8. yüzyıllarda yaşamış bir Gök-Türk hükümdarı, doğuda *Çin*'den, güneyde *Tibet*'ten, batıda *Sır Derya*'dan ve *Amu Derya* yakınlarındaki Demirkapı'dan bahsediyor, bugünkü Moğolistan'daki *Ötüken*'in yaşamak için en uygun yer olduğunu söylüyordu. İşte bu bilgili, içinde yaşadığı dünyayı tanıyan, coğrafi bilgi sahibi Türk hükümdar ve beylerinin, onların yanındaki vezir ve danışmanların, il il, oba oba gezen ozanların tarihi hatıralarını da bu bağlamda düşünmek ve buralarda adı geçen coğrafi yerlerin büyük dağlar, akarsular, göller, devletler ve yöreler olduğunu, aynı dönemin ürünü olan Dede Korkut'a da bu şekilde yansıdığını bilmek gerekir.

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen yerler üçe ayrılabilir; birincisi, destanların Orta Asya'da ortaya çıktığı döneme ait yerler olup bunlar destanlarda kimi zaman aynen korunmuştur, kimi zaman ise üst coğrafyanın da etkisiyle, kısmen değişerek kullanılmaya devam edilmiş yerlerdir. *Aladağlar*, *Karadağlar*, *Karaçuk*, *Kazılık Dağı*, *Gökçe Deniz*, *Türkistan*, *Demirkapı* vb. buna örnektir. İkincisi Orta Asya'da eski yurttaki yer adlarının sonradan göç edilerek gelinen yeni yurttaki kısmen değişikliğe uğrayarak kullanılmış yer adlarıdır. *Amıt suyu*, *Bayburd*, *Gürcistan* gibi yer adları buna örnektir. Üçüncüsü, destanlara sonradan dahil olan yer adlarıdır ki, bunlar destanların içerisinde sadece birkaç yerde, çoğunlukla da tek bir kez geçen yer adlarıdır. *Umman Denizi*, *Diyarbakir*, *Mardin*, *Berde*, *Gence*, *Mekke*, *Medine* vb. buna örnektir.

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Türkistan*'dır. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki *Türkistanı*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yerini inceleneyecektir.

3. Dede Korkut'taki Türkistan

Türkistan, Dede Korkut Kitabı'nda *Türkistan* olarak geçmektedir (Gökyay, 1973: 338), Türkmenistan varyantında ise *Türküstan* olarak geçmektedir (Erdem, 1998: 812). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 338) adı 2 boyda geçer: *Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*, *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*. Türkmenistan varyantında adı 2 boyda geçer: Oğuzların Melallaşmakı, Gorkutın Gabrı Kazılığ-II (Erdem, 1998: 812).

Veysel Şahin'e göre, Dede Korkut'ta çevresel mekanlardan biri *Türkistan*'dır. Anlatı kişilerinin üzerinden duraksamadan geçtiği ve onların anılarında fazla bir yer kaplamayan çevresel mekanlar, sadece fiziki olarak anımsanmaktadır (Şahin, 2017: 42).

Türkistan adı, *Türk* ve *Sitan* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. *Türkistan*, Fars kaynaklarında Orta Asya'ya verilen isimdir, yani İranlıların gözünde Orta Asya Türk yurdudur. Bununla özellikle *Sır Derya*'nın doğusu kastedilmişse de, bu isim daha sonra daha kapsamlı bir hale gelerek bütün Orta Asya için kullanılmıştır. 19. yüzyılın 2. yarısında, bölge Ruslar tarafından ele geçirilince, bu ad daha kapsayıcı ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu ad, Hindistan üzerinden hakimiyetlerini Orta Asya'ya genişletmek isteyen İngilizler tarafından da kullanılmıştır. Daha sonra, Rusların ele geçirdiği bölgeye *Batı Türkistan*, Çinlilerin ele geçirdiği bölgeye ise *Doğu Türkistan* denilmiştir. *Orta Asya* tabiri ise, 1867'de Rus işgalinin ilk dönemlerinde Rusçadan *Sredney Azii* diye uydurulmuş ve diğer batı dillerinde de kabul görerek kullanılmıştır. *Türkistan*'ın güney kuşağı çöl ve vahalarla kaplıdır. Bu kuşak, *İran*'ın kuzeydoğusundaki *Horasan*'dan başlar, *Afganistan*'ın kuzeyini de içine alacak şekilde *Çin*'e kadar uzanır. *İpek Yolu*'nun önemli bir kesimi bu havza üzerinde bulunur (Taşağıl, 2017: 165-166).

Çoğunlukla *Türkistan* bölgesi için kullanılan *Orta Asya* ifadesi bilimsel ve coğrafi olarak uygun bir adlandırma şeklidir. Çünkü Asya, Avrupa, Afrika, Amerika vb. kıtaları için de bu kullanım şekli yaygındır. Ör: Doğu Asya, Kuzey Avrupa, Orta Avrupa, Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Amerika vb.

Türkistan, Farsça ek almış olan Türkçe bir sözcüktür; en azından kökü Türkçe (Türk), eki Farsçadır (istan). Bu nedenle de Türkçe bir köke Farsça bir ek getirilmek suretiyle oluşturulmuş Türkçe bir sözcüktür. Aslında bu bölge için en doğru ifade, öz Türkçe olarak *Türk ülkesi*, *Türk yurdu* anlamındaki *Türk İli (Eli)* veya bilimsel, coğrafi olarak *Orta Asya*'dır. Dede Korkut'ta Oğuzların/Türklerin yurdu için sık sık *Oğuz* veya *Oğuz Eli* ifadesi kullanılmıştır. Dede Korkut, Türk kültürünün ve öz Türkçe'nin baskın olduğu, saf bir halk dili kullanmıştır. Dede Korkut'ta *Türkistan* ifadesi ise nadiren kullanılmıştır. Çünkü *Türkistan*, Farsi kavimlerin Orta Asya'ya verdiği addır. *Türkistan* ifadesi destandaki, az da olsa, Farsça'nın etkisini göstermektedir. Bu durum destanın Batı Türkleriyle ilgili olmasının bir yansımasıdır. Çünkü tarihin birçok döneminde Batı Türkleri, Farsi kavimlerle komşuluk yapmışlardır. Zaten Dede Korkut'ta *Türkistan* ifadesinin geçtiği soylamada *Amıt Suyu* (Amu Derya) ifadesi de geçmektedir ki, Türk-Fars etkileşiminin olduğu coğrafyanın bir yansımasıdır. Doğu Türkleri ise Farsi kavimlere ve etkisine uzaktılar. *Eski Türk Yazıtları*'nın hiç bir yerinde *Türkistan* ifadesi geçmez. *Eski Türk Yazıtları*'nda Türklerin yurtlarını ifade etmek için genellikle yer adlarından ziyade kavim/boy adları kullanılmıştır. Oğuzlar, kendi yurtlarına *İl/El*, *Oğuz*, *Oğuz Eli* veya *Karaçuk* diyorlardı. Farsi kavimler ise Oğuzların/Türklerin yurduna *Türkistan* diyorlardı. Yani Türkler, kendi yurtlarına *Türkistan* demeyi Farsi kavimlerden öğrenmişlerdir. Araplar ise Orta Asya'ya *Horasan* bölgesinden girip, ele geçirdikleri yerleri *Horasan* vilayetine bağlı olarak yönettiklerinden, *Batı Türkistan*'da ele geçirdikleri yerlere *Horasan* diyorlardı. *Horasan*, Farsça bir sözcüktür. Halk arasında yaygın olan *Horasan'dan gelme* şeklindeki ifadede de görüleceği üzere, Türkler, kendi yurtlarına *Horasan* demeyi de Araplar'dan öğrenmişlerdir ve bu ifade şekli hem Fars hem Arap etkisini göstermektedir. Türklerin, kendi yurtlarının adını bile kimi zaman başkalarının koyduğu adlarla anmak zorunda kalması, aynı zamanda eski Türk tarihiyle ilgili bilgi ve yerli kaynak yetersizliğinin de bir yansımasıdır. Fars-Arap kültüründen Oğuzlar'a geçen; Efrasyab'ın atası *Tur*, Türklerin yurdu *Turan* vb. adlarını da bu bağlamda düşünmek gerekir, bu sözcüklerin de aslı Türkçe değildir.

3.1. Alt Coğrafya

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Türkistan*, Orta Asya'da Türklerin anayurdu olarak bilinen *Türkistan*'ı ifade etmektedir:

Şehname'ye göre Feridun, dünyayı üç oğluna pay etmiş; Türklerin atası olan Tur veya Turec, *Türkistan*'ı Çin'e kadar payına almıştı. Afrasiyab ise Tur'un torunuydu (Bahar, 1994: 241).

Mücmelü't-tevarih'e (y:1126) göre, Feridun, Şah b. Neriman ile oğlu Tur'u hükümdarlık yapması için doğuya göndermiş, Tur'un hükümdarlık işi iyi gidince orada kalmıştı. Ondan Zadşem, Zadşem'den Peşenk dünyaya gelmişti. Efrasiyab, Peşenk'in oğluydu. Efrasiyab, *Türkistan*'a, Hindular'a ve Rumlar'a galip gelmiş, birkaç defa da *İran*'ı yenmişti (Şeşen, 2017: 41-42).

Camiu't-Tevarih'e göre, Nuh, yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu Yafes'e Doğu illeri, *Türkistan*'ı ve o tarafları vermişti. Türklerin deyişine göre Olcay Han diye lakap alan Yafes, göçebe olarak yaşıyordu ve yaylak ve kışlak'ı *Türkistan*'daydı (Togan, 1982: 17). *Camiu't-Tevarih*'de (Togan, 1982: 17-49), Oğuz Han'ın hayatından, faaliyetlerinden ve dünyanın bir çok yerine seferler düzenleyerek fethetmesinden bahsedilmiştir. *Oğuzname*'nin sonunda da Oğuz Han, kendi yurdu olan *Türkistan*'a dönmüştür.

Yazıcıoğlu *Oğuznamesi*'nde Otman-oğlu'nun tanıtımında, "*Türkistanın direği, tülü kuşun yavrusu*" (Gökyay, 1973: CLXVIII) demektedir.

Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de, Salur Kazan'a alkış edilirken, "*Türkistan'ın direği! Tülü kuşun yavrusu! Kanlı Kafir ellerinden yadlı, Horasan'a ad çağırardan!*" (Ögel, 1994: 121) demektedir.

Ebü Bekr-i Tihrani (ö:1482)'nin *Kitab-ı Diyarbekriyye* adlı eserinde, Akkoyunluların Bayındır boyunun soyağacında, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey (1423-1478)'in otuz üçüncü kuşak atası Salur Han'ın *Türkistan*'da padişahlık yaptığı belirtilmiştir (Gültepe, 2013: 614). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de ailenin elli dördüncü sıradaki atası Oğuz Kağan'ın *İran, Turan, Suriye, Mısır, Deşt-i Kıpçak, Hint, Keşmir ve Türkistan*'ı devletinin sınırlarına kattığı belirtilmiştir (Toksoy, 2008: 807). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'ye göre, Toğan Han'ın döneminde, *Hindistan ve Keşmir* sınırına kadar *Türkistan ve Sayram* bölgeleri onun hakimiyetinde bulunuyordu (Toksoy, 2008: 808). *Kitab-ı Diyarbekriyye*'ye göre, Sungur Bey, *Türkistan* beldelerinde yetmiş yıl beylik yapmıştı (Toksoy, 2008: 809).

Şerefname'ye (y:1597) göre, *Türkistan*'ın büyük hükümdarlarından Oğuz Han, Kürt büyüklerinden Buğduz adlı birini Peygamber'e elçi olarak göndermişti (Ergin, 1989: 41).

Şecere-i Terakime'ye göre Oğuz Han, *Talaş ve Sayram*'a gelmiş, *Sayram ve Taşkend*'i kendisi almış, *Türkistan*'a ve *Endican*'a ise oğullarını göndermiş, oğulları da altı ayda bu yerleri almışlardı (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 34). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Kanlı Yavlı'nın iki oğlu vardı. Öleceği sırasında yurdunu ikiye bölmüş, *Türkistan*'ı ve *Yangikend*'i büyük oğlu Mur Yavı'ya vermişti (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 65).

Eugene Schuyler'in, Sağ Kolağası Ahmed Efendi tarafından çevrilen *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi*'nde Korkut'un adı geçmektedir (Gökyay, 1973: CXVI).

Zeki Velidi Togan'a göre, Dede Korkut'taki tarihi ve coğrafi isimlerin çoğu, hikâyelerin Oğuzların *Türkistan*'da yaşadıkları bir zamana ait olduğunu göstermektedir. Örneğin *Karaçuk Dağı, Karşu Yatan Kara Dağ, Ala Dağ, Kanlı Koca, Uşun Koca* ve saire gibi isimler hep *Türkistan*'a aittir. Bamsı Beyrek Hikâyesi de *Türkistan*'da anlatılmaktadır. Oğuzlar bunları

batıya getirirken oraya göre mahallileştirmişler ve batıda meydana gelen olaylar ile de karıştırmışlardır. Bu nedenle hikâyelerdeki tarihi ve coğrafi isimleri doğru tespit edebilmek güçtür (Gökyay, 1973: XLIV).

Zeki Velidi Togan'a göre, Türklerin cihanşümul devletin belirli coğrafi sınırlar içinde gerçekleştirilmesi gerektiğine inandıkları, destan ve rivayetlerinde görülmektedir. Bu geniş coğrafi sahanın merkezlerini *Tiyanşan Dağları* (Tanrı Dağları) ile *Orhun* Havzasındaki kutsal *Ötügen-Yış* oluşturmaktadır. Oğuz Destanı doğuda *Çin*, batıda *Rum* ve *Rus* ile birlikte *Küçük-Asya*, *İran* ve *Hindistan*'ı da içine alan büyük bir devlete ait hatıraları bir araya toplamaktadır. Bu destan, büyük yabgular devletinin merkezi olarak tek mil *Batı Türkistan*'ı almakta; hanların, yabguların yazlık karargahları *Balhaş Gölü*'nün ve *Sır-Derya*'nın kuzeyindeki *Ortak* ve *Kürtak* bölgelerini, yani bugünkü Kazakistan'ın *Arka* denilen sahalarını göstermektedir. Bu destanın tesbit zamanınının 12. yüzyıldan geç olmadığını gösteren ipucu vardır. Yabguların kış karargahlarının ise, *Aral*'ın kuzeyindeki *Kazıgurt Dağları*, *Kırk Kapılı Sayram* bölgesi ve *Zereşan* Havzasındaki *Semerkant* ve *Yalnız Ağaç* tarafları olduğu bir bir sayılmaktadır. Eski rivayetlere göre ise Türkün asıl yurdu *Isık Göl* ve *Çu* bölgesidir. Göktürk-Çin rivayeti, *Isık Göl*, Türklerin *Izıkar*'ın (bugünkü Işıgart) soğuk yaylalarına gelmeden önce *Garp Denizi* diye anılan bir deniz, yani *Aral* ya da *Hazar* denizleri yanında yaşamış olduklarını anlatmaktadır. *İran* rivayetinde ise *Isık Göl*, *Izık-art* ve *Ceyhun* (Amu Derya) açık olarak söylenmektedir. *İran-Hazar* rivayetinde ise, *Isık Göl* civarında yaşayan ve devletin meşru hükümdarı olan Türk ile *Ceyhun*'da (yani *Aral* tarafında) yaşayan amcazadesi *Guz*'un, yani Oğuz'un arasında *Yede Taşı* yani milletler üzerinde hakimiyeti temin eden tılsımlı bir taş yüzünden uzun savaşlar yapıldığından bahsedilmiştir. Hakimiyet yeniden Türk'ün eline geçmekte ve *Çin*'i, *Edil* (İtil) Havzasında yaşayan *Hazar* ile *Bulgarların* atasını, *Slav* ve *Fin* kavimlerinin atalarını, *Rusları*, yani *İskandinavları* ve *Cermenleri* bu memlekete dahil göstermektedir (Gökyay, 1973: XXXVIII-XXXIX).

Alkey Margulan'a göre, Kazakistan'da, *Korkut* efsanelerini nesilden nesile ulaştıran şecereli insanlar da vardır. Özellikle de şecereli aksakallara, *Sirderya* kıyılarında, *Janakent*, *Kazalı*, *Karmakşı*, *Kızılorda*, *Sığanak* ve *Şavildir* (Çavuldur) ve *Türkistan* kentleri civarında çok rastlanmaktadır (Margulan, 2000: 135). Buradaki *Janakent* (Yenikent), *Sir Derya* Oğuz Yabgu Devleti'nin bir dönem başkentiydi. *Karmakşı*, *Korkut* Ata'ya atfedilen mezarın bulunduğu bölgedir. *Kazalı* da yine bu bölgededir. *Kazalı* adı da *Kazılık* ile ilgili olabilir. *Kızılorda*, Kazakistan'da bugün de aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. *Türkistan*, tarihi *Yesi* kentidir.

Korkut Ata'nın babasının adı *Kara Bakşı*, *Kara Hoca*, *Karmış* olarak geçmektedir. *Korkut* Ata'nın babasının bu adlarla anılıyor olmasının nedeni, *Korkut* Ata'nın *Batı Gök-Türklerinden*, *Kara Türgişlerden* olmasıdır. *Dede Korkut*'ta, *Kanglıların* hatırası *Kanglı Koca*, *Usunların* hatırası *Uşun Koca* haline geldiği gibi, *Kara Türgişlerin* hatırası da *Kara Koca/Kara Hoca* haline gelmiştir. *Korkut* Ata'nın mezarının bulunduğu *Karmakşı* bölgesinin adı da *Kara Bakşı*'dan geliyor olmalıdır (Eyüboğlu, 2019: 528). Bütün bunlar birbirleriyle ilgili olup bu bölgenin Oğuzların/Türklerin yaşamındaki önemini ve tarihi sürekliliği yansıtmaktadır.

Muharrem Ergin'e göre, *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde, hareket alanı dışında kalan ve bazı vesilelerle temas edilen yerler; *İstanbul*, *Rum*, *Şam*, *Mekke*, *Medine* ve *Türkistan* ile *Türkistan*'daki bazı dağlardır. *Bezirganlar*, *Beyrek*'e hediyeler almak için *İstanbul*'a gelir; *Deli Dumrul* şöhretinin *Rum*'a, *Şam*'a gitmesini ister; *Kazan oğlu Uruz* ağaca seslenirken onun *Mekke* ile *Medine*'nin kapısı olduğunu söyler; *Bayındır Han* ile *Kazan Han*'ın tavsiflerinde "*Türkistan*'ın direği" olduğu vurgulanır; *Türkistan*'ın bazı dağları da bazı vasıflandırma ve seslenmelerde geçer. *Dede Korkut*'taki Oğuz ülkesi açık ve belirli değildir

ve hayalidir. *Kazılık tağı, Kara tağ, Karacuk, Türkistan* gibi adlar Oğuzların *Maveraünnehir*'deki yurtlarıyla ilgilidir (Ergin, 1989: 53-55).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde iki yerde Salur Kazan, bir yerde de Bayındır Han için söylenmiş bir övme vardır. Bu övmeye onlar: "*Türkistan'ın direği, Karacuk'un arslanı, Emet Suyu'nun kaplanı*" olarak nitelenmektedir. Buradaki *Türkistan*, hiç şüphesiz bu addaki ülkeyi ifade etmektedir. *Karacuk* adı, her ne kadar *Cizre*'nin (Cezire) güneyinde, *Dicle*'nin batısında, Irak'ta *Altun-Köprü*'nün batısında bu adı taşıyan dağlar olsa da, hikâyelerde geçen bu ad ile Oğuzlar'ın *Sir-Derya* boylarındaki ünlü sıradağlarının kastedildiği kesindir. Bazı araştırmacıların *Amid Suyu* olarak adını belirttiği *Emet Suyuna* gelince; hikâyelerde *Amid, Hamid* olarak zaten ayrıca geçmektedir ki, 15. ve 17. yüzyıllardaki Anadolu ve İran Türkleri de kentin adını aynı şekilde *Amid* olarak telaffuz ediyorlardı. Ayrıca Türklerin *Dicle*'ye *Amid* suyu dediklerine dahir hiçbir kanıt yoktur. Emet, 15. ve 16. yüzyıllarda Anadolu ve İran Türkleri arasında kişi adı olarak kullanılmaktaydı. Bu gibi nedenlerle, *Emet Suyunun Türkistan ve Karacuk* adları ile birlikte anılmasını da göz önünde bulundurarak bununla Oğuzlar'ın *Sir-Derya*'da bulunan yurtlarındaki bir ırmağın kastedilmiş olduğu söylenebilir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda *Kazılık Dağı*ndan bahsedilmektedir. Buranın da Oğuz yurdunda olduğu açıktır. *Manas Destanı*'nda da bu adı taşıyan bir yer adı geçmektedir (Sümer, 1972: 384-385).

Faruk Sümer'e göre, tarihi *Oğuz Eli* 10.-11. yüzyıllarda *Türkistan*'da, *Sirderya* boyları ile özellikle onun kuzeyindeki topraklarda yaşamıştı. Dede Korkut Destanları bu tarihi *Oğuz Eli*'ne dair olup esas itibariyle bu elin başındaki feodal beylerin gerek kendi aralarında gerek düşmanları ile yaptıkları mücadeleleri yansıtmaktadır. Onların torunları olan Türkmenler Yakın Doğu ülkelerine geldiklerinde atalarına ait hatıraları getirmişlerdir. Bu hatıralar, aradan zaman geçince, zayıf ve suni bir şekilde, yeni coğrafi çevreye uyarlanmış, destanileşmiş ve böylece elimizdeki destanlar ortaya çıkmıştır. *Türkistan* adını taşıyan başka bir yer yoktur (Sümer, 1959: 406-409).

Faruk Sümer, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Oğuzların, *Türkistan*'daki Oğuzlar olduğunu, hikâyelerin tarihi coğrafyasının da Orta Asya olduğunu, bu konuda birçok delil ileri sürerek ifade etmiştir. Faruk Sümer'e göre bu deliller kısaca şunlardır: a) Hikâyelerdeki Dede Korkut, Reşidüddin'in eseri *Camii't-Tevarih*'de Korkut Ata adı ile geçmektedir ve bu *Oğuzname*'de, *Türkistan*'da yaşamış olan Oğuz yabgularının devlet adamı ve keramet sahibi bir kişiydi. Onun mezarı da, *Sirderya* boylarında gösterilmektedir; b) Hikâyelerdeki Salur Kazan, Ebulgazi'nin eseri *Şecere-i Terakime*'nin başlıca kaynaklarından birini oluşturan Türkmenlerin elindeki *Oğuznameler*de de geçmekte, ayrıca Salur Kazan'ın oğlu Uruz ve karısı Burla Hatun'un da adları geçmektedir; c) Hikâyelerin arasında yazıldığı toplumun gözünde, hikâyelerdeki *Oğuz Eli*'nin çok eski zamanlarda yaşadığına inanılmış, *Oğuz Eli*'nin Peygamber çağında yaşadığı sanılmıştı. Ayrıca Oğuzlar, birçok hususlarda da kendilerinden farklıydılar. Kahramanların çoğunun taşıdığı adlar da 11. yüzyıl veya daha önceki zamanlara ait eski kelimelerdir. Halbuki Türkmenler'in, özellikle hükümdar ve beylerinin adlarının çoğu İslamiydi; ç) Hikâyeler, *Oğuz Eli*'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermez, *Oğuz Eli* adeta boşlukta veya askıda durmaktadır. Hiçbir zaman, Hristiyanlar'ın eline düşmemiş olan *Alınca Kalesi* bile kafir kalesi gibi gösterilmiştir. Hikâyelerde Salur Kazan ve Bayındır Han için, "*Türkistan'ın direği, Karacuk'un aslanı, Emet Suyu'nun kaplanı*" deniyor ki, *Türkistan* Orta Asya'da olduğu gibi, *Karacuk* da *Sirderya* boylarındadır. *Emet Suyu* da bu yerlerle anıldığına göre, bu bölgede olmalıdır. Hikâyelerdeki *Kazılık Dağı* da *Türkistan*'da olmalıdır, adı ayrıca *Manas Destanı*'nda da geçmektedir; e) Hikâyelerde Oğuzların düşmanlarına genellikle kafir denilse de, bu düşmanların hangi kavimler olduğu bahsedilmez. Kafir beylerinin adları hep Türkçe'dir; f) Hikâyelerin ikincisinde Salur Kazan'ın evinin, ordasının kafir beyi Şöklı Melik tarafından yağmalandığı ve anası, hatunu ve oğlunun da tutsak alınıp götürüldüğü, sonrasında

ise Salur Kazan'ın onları kurtararak Şekli Melik'i öldürdüğü, *Şecere-i Terakime*'de başka bir *Oğuznameden* aktararak biraz değişik ancak her ikisinde de ortak bir şekilde geçmektedir. Ayrıca her ikisinde, Salur Kazan'ın bir yılın öldürmesinden bahsedilmektedir (Sümer, 1959: 407-412). Faruk Sümer'e göre, hikâyelerde olduğu gibi, 10. yüzyılda *Oğuz Eli*, kuzey ve kuzeybatı yönünde Kıpçaklar, Peçenekler ve Hazarlar ile savaşmıştır. Hikâyelerdeki Oğuzlar'ın kafir adı altında belirtilen düşmanları da bunlardan birini ifade etmektedir (Sümer, 1959: 412).

Ali Öztürk'e göre, Dede Korkut Destanları'ndaki olayların arkasında, belki de tarihi coğrafyayı gösteren yerler, Orta Asya ve *Türkistan* sınırları içindeki yerlerdir. Buralar destanların ve destanlara kaynak olan tarihin beşiğidir. Dede Korkut'ta bu yerler; *Karlık Dağ*, *Karacuk Dağ*, *Kara Dağ* (Kara dağlar), *Ala Dağ*, *Kazılık Dağ*, *Gökçe Deniz* (Hazar Denizi), *Türkistan* (Ulu Türkistan), *Demir Kapı*, *Gün doğusu Genk Yer* (Horasan ili-Topkapı Sarayı Oğuznamesi)'dir. *Türkistan* adı Dede Korkut Destanları'nda, Salur Kazan ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda ve Yazıcıoğlu *Oğuznamesinde* on birinci satırda geçmektedir. Buralardaki tanımlamalarda genel olarak Salur Kazan'ın ululuğu belirtilirken *Türkistan* geniş bir il olarak anlam kazanmaktadır. Bayındır Han'ın ve Salur Kazan'ın buyruk olduğu illere *Türkistan* adının verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Yazıcıoğlu *Oğuznamesi*'ndeki *Türkistan* kavramını *Orta Asya Türkistanı* olarak kabul etmek gerekir. Dede Korkut Destanları'nda görülen coğrafya daha çok *Batı Türkistan* içindeki illerdir. Bununla birlikte, Oğuzların milattan önceki yıllara inen yaşantılarına *Doğu Türkistan* da girmektedir (Öztürk, 2012: 287-289).

Ali Öztürk'e göre, Hunların (Akhun-Karahun) devamı veya onların soyundan gelen ve Bayındır (Bayındır) boyuna etnik yönden bağlı olan Akkoyunlularla Karakoyunlular *Türkistan*'da *Aral Gölü* ve *Balkaş Gölü* çevresinde yaşadıkları devrelerin (muhtemelen İslamiyetten çok önceki yıllarda) tarihi olaylarına bağlı olarak, bu bölgelerin coğrafyası da destanlarda birinci tabakayı meydana getirmektedir. Dede Korkut Destanları'nda, *Türkistan*ın yanı sıra, Orta Asya'ya bağlı olup, destanlarda Oğuzların yaşantısıyla ve özellikle doğa yaşantılarını şekillendiren diğer yerler, *Türkistan* içindeki yerlerdir. Bunlar sırasıyla; *Kara Dağ* (Karşı yatan Kara Dağ -Kise yatan kara tav-), *Karlık Dağı*, *Ala Tağ* (Tav), *Kazılık Dağı*, *Kaz-gurt Dağı*, *Karacuk Dağı*'dir (Öztürk, 2012: 290-291).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut Destanları'nın oluşum tarihi ile ilgili olan coğrafya Faruk Sümer'in belirttiği 11. yüzyılda Orta Asya'daki *Karaçuk Dağları*'nda yaşayan Oğuzların yurdu olan tarihi *Oğuz Eli* ile örtüşmektedir. Destanlarda bir vesile ile adı verilen *Karaçuk*, *Aladağ*, *Kazılık/Kazıgurt Dağları* ile *Türkistan* tabirleri bu coğrafyanın hatıralarını taşımaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin tesbit veya yazıya geçirildiği zaman ise Azerbaycan ve Doğu Anadolu coğrafyası ile birlikte düşünülmelidir. Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Han'a yönelik övgüde; "*Bayındır Hanun Güyegüsi / Türkistan'ın direği / Amit Suyu'nun aslanı / Karaçuğun Kaplanı*" ifadelerinde geçen yer adları doğrudan doğruya Orta Asya'daki Oğuzların eski yurtları ile ilgilidir (Bulduk, 2020: 12).

Üçler Bulduk'a göre, buradaki *Türkistan* tabiri genel anlamda Türklerin yaşadığı coğrafyayı kastettiği gibi Ahmet Yesevi'nin mekanı olan *Yesi* için de kullanılmış olabilir (Bulduk, 2020: 12). Rivayete göre *Pir-i Türkistan* adıyla da anılan Hoca Ahmed Yesevi, *Karaçuk Dağı*'ni keramet göstererek ortadan kaldırmış, çok genç yaşta gösterdiği bu keramet sonucunda *Yesi*'de makam sahibi olmuştur. *Yesi*'ye bu nedenle onun sıfatından dolayı *Türkistan* adı verilmiştir. *Sirderya*'nın orta kesiminde yer alan *Türkistan*'ın hemen yakınlarında da *Karaçuk Dağı* yer almaktadır. Hatta rivayetin devamında *Karaçuk Dağı*'nın yerinde *Karaçuk* adlı yerleşme yeri olup, Yesevi taallukatından gelenler bulunmaktadır (Köprülü, 1981: 29-31'den aktaran Bulduk, 2020: 12-13). Üçler Bulduk'a göre, buradaki Salur Kazan'ın övgüsünde yer alan *Türkistan* ve *Karaçuk*'un arasında geçen *Amit Suyunun* da

bir yer adı olması gerekmektedir. Ancak bu yer adının Anadolu'da bulunan *Amid/Diyarbakır* ile ilgili olması mümkün görülmemektedir. Çünkü *Amid/Amit* yerine Dede Korkut'ta iki yerde *Diyarbakır*'ı karşıladığı açık olan *Hemid/Hamid* adı kullanılmıştır. Kara Budak için kullanılan "*Hamid ile Mardin kapısını tepip açan*" nitelemesi de bu görüşü güçlendirmektedir. Bu durumda *Türkistan* ve *Karaçuk*'un *Sirderya/Sir Suyu*'nun sağ yakasında yer alan bölgeleri karşıladığı düşünülürse *Amit Suyu* ifadesinden kastedilen de *Amu Suyu* yani *Amuderya* olma olasılığı söz konusudur. Buradaki *Karaçuk*, Orta Asya'da bugünkü *Kara Tav* dağ silsilesinin güneyinde yer almaktadır ve *Kara Tav* ile *Sirderya* arasındaki bölgede Göktürk çağına götürülen Oğuz yerleşmelerinin bulunduğu bilinmektedir (Ögel, 1988: 338'den aktaran Bulduk, 2020: 13).

Dede Korkut'un birçok tarihi bağları, içerisinde bizim de yer aldığımız birçok araştırmacı tarafından, eser ve çalışmalarda ortaya konulmuştur: Dede Korkut Destanları'nın en eski arkaik bazı varyantları M.Ö. 3. binyıla ait *Sümer* metinlerinde (Seydimbek, 2000: 50, 59-60; Ömeroğlu, 2002: 73, 80-81; Sultanzade, 2010: 480-483; Gezenfergızı, 2016: 652-654; Eyüboğlu, 2019: 310-311, 769-771) ve M.Ö. 1. binyıla ait antik çağ *Greks* metinlerinde (Baydur, 1951: 27-28; Boratav, 1958: 32; Boratav, 2012: 61-65; Jirmunskiy, 1961: 616-618; Ergin, 1989: 57; Kaya, 1995: 87-93; Şen, 2003: 602-609; Sina, 2004: 225-233; Abdulla, 2015: 27-30, 120-121, 182-183, 209-212, 256-266, 271-274, 297-298, 336; Merhan, 2016: 947; Eyüboğlu, 2019: 212-213, 244-245, 287-288, 311-313, 470-473) yer almaktadır. Dede Korkut, birçok anlatının oluşmasına kaynaklık etmiştir ve birçok destan, hikâye, efsane ve masal ile ilişkilidir. *Alpamiş* (Paksoy, 1985: 620-622; Ergin, 1989: 50-51; Kaya, 1995: 87-93; Tural, 2000: XXI-XXII; Nisanbayev, 2000: 7; Konıratbayev, 2000: 156; Gülensoy, 2004: 81-82; Fedakar, 2004: 136-141; Bahadırova, 2005: 114-120; Üçüncü, 2006: 24, 52-53, 66-67; Eyüboğlu, 2019: 203-210), *Kozı Körpeş Bayan Sulu* (Avezov, 1997: 99; Aça, 2002: 16; Eyüboğlu, 2019: 210-211), *Koroğlu* (Tural ve Nurmehmet, 1999: XXVII-XXVIII; Eyüboğlu, 2019: 375), *Oğuz Kağan* (Sümer, 1959: 363-368; Gökyay, 1973: CLIII, Ercilasun, 1994: 82-84, 87; Sakaoğlu, 1998: X; Genç, 2000: 169-170; Eyüboğlu, 2019: 122-126, 282-284, 381-383), *Kublandı/Koblandı* (Gökyay, 1973: CVIII-CX; Eyüboğlu, 2019: 422), *Ak Köbek* (Ercilasun, 1994: 82; Duymaz, 1996: 49-57; Eyüboğlu, 2019: 422-423) gibi birçok destan Dede Korkut'la yakından ilişkilidir. Dede Korkut'taki *Kanlı Koca*, *Uşun Koca*, *Duha Koca* vb. kişilerin adları eski Türk tarihindeki *Kanglı* (Gökyay, 1973: CX; Togan, 1982: 124; Özkan, 1997: 274-275; Margulan, 2000: 130-131; Kalafat, 2007: 226-230; Eyüboğlu, 2019: 344-351, 351-360), *Usun* (Togan, 1982: 124; Gökyay, 1973: 329, CLVIII-CLIX, CLXXVI; Eyüboğlu, 2019: 330-332, 446-449, 480-482), *Daha* (Eyüboğlu, 2019: 297-317, 328-329) gibi eski Türk boylarının adlarıyla ilgilidir. Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Aruz ve Emen ile mücadelesi ile Çin kaynağı *Kiu T'ang-şu* ve *T'ang-şu*'daki Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'ın iki beyi tarafından öldürülmesi olayları ve konuyla ilgili bazı kişilerin adları (*Ulaş* ile *U-çe-le*; *Toymaduk* ile *Tonyukuk*; *Dundar* ile *Tu-mo-tu/Du-mo-du* vb.) arasında büyük bir benzerlik vardır (Ercilasun, 2000: 158-159; Ercilasun, 2002: 30-33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 387-445). Dede Korkut'taki Bayındır Han ve Salur Kazan arasındaki akrabalık ilişkisi (Bayındır Han'ın kızı ile Salur Kazan'ın evli olması ve Bayındır Han'ın oğlu ile Salur Kazan'ın kızının evli olması) bire bir aynı şekilde *Kül Tigin Yazıtı*'nda 2. (*Doğu*) *Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734)* ile Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) arasında da vardır (Eyüboğlu, 2019: 255-275, 362-364, 387-445; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 295-296; Eyüboğlu, 2022c: 219-224). *Camiu't-Tevarih*, *Şecere-i Terakime* ve *Kitab-ı Diyarbekriyye*'de yer alan Oğuz şecerelerindeki birçok kişi (*Oğuz Han*, *Kün Han*, *Dib Yavkuy*, *Kuzı Yavı*, *Kayı İnal Han*, *Köl Erki*, *Tuman Han*, *Kayı Yavkuy* vb.) ve dönem, modern tarih bilgileriyle karşılaştırıldığında Türk tarihindeki birçok kişi ve dönem ile bire bir örtüşmektedir (Sümer, 1959: 360; Togan, 1982: 118-125, 132-137; Gökyay, 1973: XL; Ercilasun, 2002: 26-28; Eyüboğlu, 2019: 118-166). Dede Korkut'ta geçen

Karadağlar, Aladağlar, Kazılık Dağı, Demirkapı, Amit Suyu, Gökçe Deniz, Kara Dere vb. başta olmak üzere birçok yer adı eski Türklerin yaşadığı coğrafya ile örtüşmektedir; Dede Korkut'ta geçen birçok maddi-manevi kültür ürünleri Türk tarihindeki örnekleriyle bire bir aynıdır. Bütün bunlar ve daha birçok unsur Dede Korkut'un tarihi bağlarının oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, dstandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300).

Bu tespitlerden Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki *Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Sir Suyu/Sir Derya, Demirkapı* vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda şöyle demektedir: “*Tülü kuşun yavrusu / Türkistanun direği / Amit suyunun aslanı / Karaçugun kaplanı*” (Tezcan ve Boeschoten 2001: 88). Burada geçen *Türkistan* ve *Karaçuk* ile yer adları kastedildiğinden, ikisinin ortasındaki *Amit suyu* ifadesi de ancak coğrafi bir yer adı olabilir. Nitekim soylamada zaten *Tülü kuşun yavrusu* ifadesi ile soyuna vurgu yapılmış olup, soyuyla ilgili ikinci bir nitelemeye gerek kalmamıştır. Aslında burada tarihi alt tabakada, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı *Su-lu Kağan (716-738)/Salur Kazan* (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126; Eyüboğlu, 2019: 444-445)'ın devletine ve coğrafyasına atıf vardır; Onokların/Türgişlerin batıdaki Nu-şe-pi boylarının öncülüğünde kurulan Kara Türgiş Devleti, Onokların/Türgişlerin doğudaki Tu-lu boylarından hakimiyeti devralmıştı ki, büyük olasılıkla buradaki *Tülü kuş*, adı Çinliler tarafından kaydedilmiş şekliyle geçen *Tu-lu* boylarının hem gerçek Türkçe adı, hem de ongunu olmalıdır, bu nedenle Tu-lu boylarından hakimiyeti devralan Su-lu Kağan da *Tülü kuşun yavrusu* olarak nitelendirilmiştir; buradaki *Karaçuk*, halen daha kaplanları hakkında anlatılan efsanelerin bol olduğu, Kazakistan'da *Sir Derya*'ya paralel bir şekilde uzanan, Dede Korkut Destanları'nın ünlü *Kara Dağları / Karaçuk*'u olup, *Amit Suyu* ise, kıyısında aslanların yaşadığı *Amu Derya*'dır (Eyüboğlu, 2019: 429-430).

Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürdüğü Boy'da birçok yer adı geçmektedir. Kara Budak'ın tanıtımında, “*Türkistanun direği*” (Türkistan'ın direği) (Ekici, 2019: 127, 200) ifadesi geçmektedir.

Melek Erdem'e göre, Dede Korkut'un Türkmen varyantında, Oğuzların Melallaşmakı Boyu'nda, coğrafi açıdan çok sayıda yer adı geçmektedir. Türkistan'da oturan Oğuzların kavim kavim, tayfa tayfa, tire tire, uruğ uruğ yaşadıkları ve onların hepsine Bayındır Han'ın hanlık ettiğinden söz edilmektedir. Bayındır Han'ın kurduğu meclise *Balkan* dağında oturan, *Etrek* kenarında oturan, *Köpetdağın* eteğinde oturan Oğuzlardan, *Tecen, Murgap, Amıderya*

kenarında oturan Oğuzlardan, *Sırlı derya* (Sirderya) kenarında oturan, *Kubatağ* eteğinde oturan, *Ural Dağ* eteğinde oturan, *Har Al* (Aral) denizinin kenarında oturan, *Sebiz*'de, *Çırçıklı*'da, *Vas*'ta, *Diyarbekir*'de, *Hanka*'da, *Hazarasıp*'ta, *Ket*'te, *Kaspi* (Hazar) deniz kenarında oturan Oğuzlardan, kısaca İç Oğuzdan, Dış Oğuzdan adamlar gelmiştir. Dede Korkut'un Türkmen varyantında, Gorkutın Gabrı Kazılgı-I Boyu'nda, *Türkistan*'dan (Türküstan) bahsedilmektedir. Burada geçen *Türkistan* (Türküstan) adının bazı yerlerde Kazakistan'daki bugünkü *Türkistan* kentiyle karıştırıldığı anlaşılmaktadır. *Türkistan*'da (Türküstan) yaşayan Oğuzlar arasında Akövlü Bey'in adı geçmektedir (Erdem, 1998: 175-176).

Melek Erdem'e göre, Dede Korkut'un Türkmen varyantında, Gorkutın Gabrı Kazılgı-I ve Gorkutın Gabrı Kazılgı-II Boylarında, birçok yer ve boy adı geçmektedir. Gorkutın Gabrı Kazılgı-I Boyu'nda, *Türkistan*'da (Türküstan) yaşayan Oğuzlar arasında Akövlü Bey, *Çırçıklı*'da yaşayan İç Oğuz halkına hanlık eden Kara Han, *Şehrisebiz* kalesinin etrafında yaşayan İç Oğuz halkına hanlık eden Utamış Han, *Amıderya* kenarında yaşayan Oğuzlara hanlık eden Nazar Han, *Murgap* kenarında yaşayan Oğuzlara hanlık eden Toğtamış Han, Dış Oğuz halkının *Als* iline hanlık eden Yazır Han, *Köpetdağ* eteğinde yaşayan Dış Oğuz hanlarından biri olan Vekil Han, *Etrek* kenarında yaşayan Dış Oğuz hanlarından Göklen Han, *Balkan dağ* eteğinde oturan Dış Oğuz hanlarından Yapağılı Han, *Kaspi* (Hazar) deniz kenarında yaşayan Dış Oğuz hanlarından Iva Han'dan söz edilmekte, *Çardağlı Çandıbil*'de yaşayan Köroğlu'ndan bahsedilmekte; Köroğlu'nun *Karrıkala*'sında üç gün, *Tazekala*'da üç gün meclis kurulduğu anlatılmaktadır. Ayrıca Korkut Ata'nın Köroğlu'na soylamasında *Turan* adı geçmektedir. Gorkutın Gabrı Kazılgı-II Boyu'nda, *Mangışlak*'ta Çovdurların Akbay ve Karabay adlı hanlarından, *Vas*'da Yemreli halkı ve Aşna Bey'den, *Hanka*'da yaşayan Akövlülerin hanı Güneş Han'dan, *Hazarasıp*'ta yaşayan karaövlülerin hanı Kalkan Han'dan, *Har Al* (Aral) deniz kenarında yaşayan Dış Oğuzların Biçene (Biçenek) boyunun hanı Galdav Han'ı devirerek yerine Dana Beyi han yapmalarından, *Altın Orda*'da yaşayan ve kuzey taraftan düşman geldiğinde hemen Dış Oğuz'a ve İç Oğuz'a haber veren Duydurga halkının hanları Alaş Han ve daha sonra yerine geçen Algır Bey'den, *Sırlı derya* (Sirderya) kenarında oturan İç Oğuzların ortasındaki Bekdili halkının hanı Gamlı Han'dan, *Ural dağ* eteğinde oturan Oğuzların Kaylı (Kayı) halkı ve hanı Karlı Han'dan, Bayındır Han'ın, Toğta Han'ın yüz bin askerle *Türkistan*'a Oğuzların üzerine yürüdüğünü haber alması üzerine İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerine danışarak Oğuzların 24 hanlığından toplam iki yüz bin asker toplanmasına karar verildiğinden söz edilmiştir (Erdem, 1998: 176-177).

Sadık Tural-Annaguli Nurmehmet'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türkmenistan varyantında, Korkut'un Kabri Kazılgı 1 boyunda, Oğuzların kendi aralarındaki iç çekişmelerden sonra bir kısmının *Türkistan*'dan *Mangışlak*'a göçü de anlatılmıştır (Tural ve Nurmehmet, 1999: XXVIII).

Türkmen varyantında, *Korkut'un Kabri Kazıldı* Boyu'nda, Korkut Ata, Bayındır Han'ın yeniş toyundan sonra kırk ay, kırk gün, kırk gece, kırk saat daha yaşamış, yaşı yüz yirmiye gelmiştir. Bunun üzerine Korkut Ata'nın yüz yirmi yaşını kutlamak için düzenlenen büyük bir toya İçoğuzlar, Dışoğuzlar gelmişler, toy bitip de herkes evine gidince yine Korkut Ata'nın kulağına "*Korkut'un kabri kazıldı*" diye bir ses gelmiştir. Korkut Ata, gönül açmak için *Sirderya* (Sir Derya) kenarına varmış, yine kulağına "*Korkut'un kabri kazıldı*" diye bir ses gelmiş; bu sesteki çok yorulan, bunalan Korkut Ata kendini *Sirderya*'ya atmak istemiştir. Ancak bu sefer de ölümden kurtuluş olmadığını, onu *Türkistan*'da kazılan kabre gömeceklerini, il-ulusla vedalaşmasını söyleyen bir ses gelmiştir. Bunu işiten Korkut Ata atına atlayıp mekanına gitmiş; üç yıl, üç ay, kırk gün, kırk gece daha geçtikten sonra Korkut Ata "*Görme-Görüşüm var*" diyip İçoğuz, Dışoğuz il-ulusunu çağırarak; yirmi yedi günde gelecek olanlar gelmiş, bu yerde üç gün yeme içme olmuş; üçüncü gün Korkut Ata öğüt

vermiş, ölümden kurtuluş olmadığını ve kendisinden razı olmalarını söylemiş, ardından ölmüştür. Korkut Ata'nın ölümünden sonra Oğuz il-ulusu, onu *Türkistan*'daki kardeşlerinin yanına kazılan mezara gömmüşler, ardından Korkut Ata'nın aşını vermişler, üçünü, yedisini, kırkını düzenlemişlerdir:

“Şimdi haberi kimden al. Korkut Ata'dan al. Bu yeniş toyundan sonra yine kırk ay, kırk gün, kırk gece, kırk saat burada kaldı. Yaşı yüz yirmiye ulaştı. Korkut Ata'nın yüz yirminci yaşını kutlamaya İçoğuz, Dışoğuz il-ulusu geldi. Çok büyük toy kuruldu. At yarıştırdı, güreş tutuldu, ok atışıldı. Boğa, erkek deve, koçgar, horoz, it vuruşturuldu. Toy sovuldu, tamamlandı. Korkut Ata misafirleri uğurlayıp eve geldi, demini-dincini aldı. Bu sırada yine o ses, “Korkut'un kabri kazıldı” sesi kulaklarına geldi. Bu defa bu ses, Korkut Ata'nın keyfini, neşesini kaçırdı, çok kötü yordu, güçten düşürdü. Nereye varsa kurtulamadı. Bunun üzerine gönül açmak için atlanıp gezmeye çıktı da Sırderya kenarına varıverdi. O vakit tan sırasıydı. Atından indi. Buradaki güzellikleri seyretti, az biraz gönlü açıldı. Bu sırada yine “Korkut'un kabri kazıldı” diyen ses kulaklarına geldi. Korkut Ata bu sestən çok etkilenip, tezden kendini Sırderya sularına atıvermek istedi. Deryanın kenarına vardı, kendini suya atacağı sırada; “Korkut namertlik etme. Ölümden kurtuluş yoktur. Sen mutlaka öleceksin. Ölüm vaktin yaklaştı. Yine kırk ay, kırk gün, kırk gece geçtikten sonra emaneti vereceksin. Seni, il-ulusun, Türkistan'da kazılan kabrinde toprağa verecek. O vakte kadar il-ulus ile hoşlaş, vedalaş, helalleş..” diyen ses kulağına geldi.

Bu sözleri işiten Korkut Ata atına atlayıp, yurduna dönüp geldi. Geldikten üç yıl, üç ay, kırk gün, kırk gece geçince “Görme-görüşüm” var deyip İçoğuz, Dışoğuz il-ulusunu çağırdı. Bunun görüşüne bütün Oğuz il-ulusundan adamlar geldi. Yirmi yedi gün içinde bütün gelecek kişiler geldiler. Üç gün burada yeme-içme oldu. Üçüncü günü gecesı, öğüt-nasihet meydanına çıktı. İl-ulusun ortasına oturup şöyle dedi:

- *“Hey, halkım. Ölümden kurtuluş yokmuş, olmuyormuş. Sizler benden razı olun, hakkınızı helal edin. Benim mecalim kaçtı, gücüm kalmadı..” dedi. Korkut Ata orada can verdi.*

Korkut Ata'yı Oğuz il-ulusuna götürüp Türkistan'daki kabristanda (gonamçılık) kendi kardeş ve akrabalarının yanında, önceden kazılan bir kabire gömdüler. Üzerine nakışlı taş koydular. Kubbe saldılar. Ölü aşını dağıttılar. Üçünü, yedisini, kırkını geçirip herkes evine, obasına dağıldı.

“Yahşi hiç yaşmaz / yamanın yazısı öçmez..” dedikleri gibi, Korkut Ata, bizim aklımızda, hafızamızda daima yaşamaktadır.

/... deyip, Gurbankılıç Ozan ayıttı.../” (Rahmanov, 1997: 112).

Korkut hakkındaki Korkut'un Kabri Kazıldı Efsanesi şöyledir: “Bir varmış, bir yokmuş. Eski zamanlarda bahşılının piri Korkut pir denilen kerametli bir adam varmış. O olmuşları ve olacakları bilirmiş. Korkut Pir Türkmen İli'nde Hoca Ahmet'in yanında yaşarmış. Ancak Korkut Pir, Hoca Ahmet'ten bilgili, akıllı, merhametli imiş, hem de daha yaşlıymış.

Günlerden bir gün Korkut düğünde saz çalıp söz söyleyip, destan diyerek meclise hitap ediyormuş. O zaman meclistekilerden biri ayağa kalkarak:

- *Korkut'un kabri kazıldı, demiş.*

Bu sözden Korkut Pir çok incinmiş. Öfkeyle kalkıp gitmiş. Bu gidiş Mankışlak'a kadar sürmüş. Burada yine birinin düğününde saz çalıp, söz koşup, destan söylüyormuş ki, bir adam yerinden kalkıp onun sözünü keserek:

- *Korkut'un kabri kazıldı, demiş.*

Korkut Pir burayı da kızgınlıkla terk etmiş. Bu kez de Balkan'a gelmiş. Yine bir düğünde Korkut Pir saz çalıp, söz koşup destan söylüyormuş ki, bir adam onun sözünü kesmiş ve:

- Korkut'un kabri kazıldı, demiş.

Korkut Pir bu yerden de çıkıp gitmiş. Gide gide Alıs İli'ne varmış. Burada da o, bir kişinin evinde saz çalıp, söz koşup, destan söylüyormuş. Bir kişi onun sözünü yarıda kesmiş:

- Korkut'un kabri kazıldı, demiş.

Korkut buradan da öfkeyle ayrılmış. Gidip Merag'a ulaşmış. O yine bir düğünde saz çalıp, söz koşup, destan söylüyormuş. Biri kalkıp Korkut'un sözünü kesmiş ve "Korkut'un kabri kazıldı", demiş.

Sonra Korkut burayı da terk ederek Semerkant'a gitmiş. Yine aynı sözleri işitmiş. Sonunda Korkut, bu benim alın yazım, bundan kurtuluş yoktur, demiş. Türkistan'a dönmüş ve kendi kabrini kazarak burada ölmüş. Ölmeden önce Korkut Pir, ölümden kurtulmak olmaz, diye vasiyette bulunmuş.

Korkut Pir, kavminin sorunlarını çözen biriymiş. Onun için cenazesinde bütün Türkistan, bunun yanında Türkmen ve diğer illerden de pek çok insan gelmiş. Halen de insanlar akın akın gelip Korkut'un kabrini ziyaret ederler. Her Cuma günü Korkut'un mezarında büyük kalabalık toplanır, kurbanlar kesip açları doyururlar, çıplakları giydirebilirler. Ziyarete gelenler Korkut için dua ederler" (Bayat, 2003: 40-41).

Dede Korkut Oğuznameleri'nin, Orta Asya bağı olmaksızın sadece Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında oluştuğunu ileri süren görüşler, her şeyden önce genel Türk tarihine, bu konudaki tarihi-arkeolojik-destani bilgi ve malzemelere aykırı olup Türklerin Orta Asya'da ortak bir kökten ve coğrafyadan yayıldığına ve birliğine de aykırılık teşkil etmektedir ki, bilimsel hiçbir dayanağı yoktur. Bu görüşler aslında Dede Korkut Oğuznameleri'nin üst coğrafyasında meydana gelen değişmelerin ve mahallileşmenin bir yanılması olup Dede Korkut'la ilgili birçok gerçeği de açıklamaktan uzaktır.

Türk tarihi hakkında bilgi veren tarihi-arkeolojik-destani-efsanevi, neredeyse tüm kaynaklara göre, başta İskitler/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Usunlar olmak üzere, Gök-Türkler, Türkişler, Uygurlar, Karluklar, Oğuzlar, Kıpçaklar, hatta Selçukluların, Osmanlıların, Akkoyunluların, Karakoyunluların ataları Orta Asya'da yaşamıştır; her ne kadar Dede Korkut Oğuznameleri'nin tarihi bir varyantı olan Dede Korkut Kitabı, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yazıya geçirilmiş olsa da, Dede Korkut Oğuznameleri'nin diğer birçok tarihi varyantı veya Dede Korkut hakkında bilgi veren tarihi kaynaklar, *Camiu't-Tevarih*, *Tarih-i Abira Ulusu* (Dört Ulus Tarihi), *Nesaimü'l-mahabbe*, *Tarih-i Salır Baba*, *Şecere-i Terakime*, *Tuhfetü's-sürür*, *Yusuf-Ahmet Destanı*, *Dana Ata Oğuznamesi*, *Şeceretü't-Türkmaniye*, *Kazan Oğuznamesi*, *Sarık Halkının Tarihi*, *Musavver Türkistan Tarihi* ve *Seyahatnamesi* gibi eserler, ya Orta Asya'da yazılmıştır, ya da Orta Asya ile ilgilidir; Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok tarihi yer adı, *Oğuz Eli*, *Türkistan*, *Amıt Suyu*, *Karaçuk*, *Aladağ*, *Karadağ*, *Demirkapı*, *Gökçe Deniz* vb. yerler ile Türkmen varyantındaki boyların ve Kazak Türklerindeki *Korkut* efsanelerindeki yer adlarının neredeyse tamamına yakını Orta Asya'dadır; günümüzde Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yaşayan Dede Korkut varyantları oldukça az iken, Orta Asya'da, Türkmenlerde, Dede Korkut Oğuznameleri'nin tamamı, hatta daha fazlası, yeni tespit edilmiş hikâyeler ve rivayetler yaşamaya devam etmektedir; Dede Korkut Oğuznameleri'nin, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında yaşayan az sayıdaki varyantı da, oldukça hikâyeleşmiş, hatta masallaşmış bir şekilde yaşamaya devam ederken, Orta Asya'da, Türkmenlerde destani hikâye formunu neredeyse korumakta, hatta Kazak Türklerinde, *Alpamış* örneğinde olduğu gibi, destan formunda da yaşamaya devam etmektedir;

Korkut'un/Dede Korkut'un/Korkut Ata'nın kendi şahsına ait bir anlatı, Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında neredeyse görülmezken, Türkmenlerde Korkut Ata'nın şahsına özel bir boy/hikâye dahi bulunmakta, Kazak Türkleri ve Başkurt Türkleri arasında, *Korkut* efsaneleri oldukça yaygın bir şekilde anlatılmakta olup, Kazak Türkleri ve Başkurt Türkleri arasında çok sayıda kişi de kendi soyunu Korkut Ata'ya bağlayan şecerelere sahiptir; Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında, Dede Korkut'un kıl kopuzu ve ondan kalan musiki neredeyse görülmezken, Orta Asya'da, Kazak Türklerinde, Korkut'un kopuzu (kobız) ve küyleri (ezgileri, müziği) çok canlı bir şekilde, üstelik popüler kültürde de yaygın bir unsur olarak yaşamaya devam etmektedir. Bütün bu tarihi gerçekler, Dede Korkut Oğuznameleri'nin Türklerin anayurdu Orta Asya'da ortaya çıktığını açık bir şekilde ortaya koymakta, kanıtlamaktadır.

Dede Korkut Destanları'nın gerçekte Türkistan'da, Orta Asya'da ortaya çıkmasına rağmen, Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına göçleriyle birlikte, anayurttaki yer isimlerini yeni yurttaki yerlere uyarlamalarının ve benzer tarihi olaylar yaşamalarının da etkisiyle, destanlar tarihi süreç içerisinde mahallileşmiş, bir süre sonra da destanların yeni yurttan ortaya çıktığına inanılmaya başlanmıştır.

Dede Korkut Destanları'nda, Dede Korkut'un türlü varyantlarında, Dede Korkut'la ilgili halk anlatılarında adı geçen yerlerden birçoğu, tarihi devirlerde, Türklerin yaşadığı coğrafyada gerçekten varolmuş, hatta bazıları bugün dahi adı kullanılmakta olan yerlerdir ki, bu durum, Dede Korkut Destanları'nın tarihi köklerine işaret etmektedir. Dede Korkut Destanları, Türklerin anayurdu Orta Asya'da ortaya çıktığı gibi, Türklerin, Selçuklular ve sonraki dönemlerde İran, Irak, Anadolu, Azerbaycan ve devamında göç ettiği Balkanlar'a kadar gelişile birlikte, bir taraftan anayurttaki yer adları yeni yurtlardaki yer adlarına dönüştürken, Dede Korkut Destanları da yeni yurtlara uyum sağlamış, içerisindeki yer adları da yeni yurtlardaki yer adlarıyla harmanlanmış ve mahallileşmiştir. Bunun bir sonucu olarak Dede Korkut Destanları, bir taraftan anayurt Orta Asya'dan izler taşıdığı gibi, bir taraftan da Anadolu-Azerbaycan'dan izler taşımakta olup, bu bakımdan Dede Korkut, bugün kökleri eskiye dayanan, zengin ve ihtişamlı bir kültüre sahip Türk milletinin birlik ve beraberliğinin sembolü, zengin bir kültürel mirasının ifadesi, insanlığın ortak değerlerine atıfta bulunan ve geniş Türk coğrafyasını bünyesinde taşıyan önemli bir değere ve zenginliğe sahiptir.

Türkistan; batısında *Hazar Denizi*, *Ural Nehri* ve *Ural Dağları*; kuzeyinde *Tobol Nehri*, *İrtiş Nehri*, *Altaylar*; doğusunda *Gansu Koridoru*, *Altın Dağları*, *Kunlun Dağları*; güneyinde *Tanrı Dağları*, *Pamirler*, *Karakurum Dağları*, *Hindikuş Dağları*, *Köpet Dağı* ile çevrilidir. *Türkistan*, *Tanrı Dağları* ve *Altay Dağları* ve ikisi arasında bulunan çok sayıda göl tarafından, *Batı Türkistan* ve *Doğu Türkistan* olarak ikiye ayrılır. *Türkistan*, günümüzde çok sayıda bağımsız devleti ve özerk bölgeyi içerir. *Batı Türkistan*; *Kazakistan*, *Kırgızistan*, *Özbekistan*, *Türkmenistan*, *Tacikistan* ve *Afganistan*'ın kuzey kesimlerini kapsarken; *Doğu Türkistan* ise Çin'e bağlı *Doğu Türkistan Özerk Bölgesi*'ni içerir. Geniş anlamda bu bölgeye *Moğolistan*, özellikle de batı bölgeleri dahildir.

Türkistan, 6000 km. genişliğinde ve 2500 km uzunluğunda, dağlar, bozkırlar, çöller, nehirler, göllerden oluşan geniş ve büyük bir kuşaktır. *Batı Türkistan*'ın batısında *Hazar Denizi*, ortasında *Aral Gölü*, doğusunda *Balkaş Gölü* ve *Zaysan Gölü* yer alır. Bölgenin yüksekliği doğudaki *Altaylar*'dan batıya gidildikçe azalır. *Aral Gölü*'ne dökülen *Amu Derya* ve *Sir Derya* nehirleri bu bölgededir. *Batı Türkistan*'ın yüzölçümü 3,836,503 km²'dir. *Doğu Türkistan*, *Tanrı Dağları* tarafından kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmıştır. Güneyi *Tarım Havzası* ya da *Kaşgarya*, kuzeyi ise *Çungarya* olarak bilinir. *Doğu Türkistan*'ın yüzölçümü 1,710,000 km²'dir (Bahar, 1994: 234).

Buradaki yüzölçümü daha anlaşılabilir olsun diye Türkiye'nin yüzölçümünün 783,562 km² olduğunu belirtelim. Yani yüzölçümü olarak; *Batı Türkistan*, kabaca 4.9 kat; *Doğu*

Türkistan, kabaca 2.2 kat; *Türkistan*, 7.1 kat Türkiye'den daha büyüktür. Buna Mğolistan'ın batı kesimleri de dahil edildiğinde, *Türkistan* yüzölçümü olarak 8 Türkiye demektir. Türkiye'nin; Marmara, Ege, Akdeniz, Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tarihi, coğrafi, kültürel, iklimsel, dil ağızları, yiyecek, giyecek vb. birçok farklılığın olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'den 7-8 kat daha büyük bir coğrafi alanı kapsayan *Türkistan*'ın da içerisinde ne kadar farklılıklar barındırabileceği daha iyi anlaşılabilir. *Türkistan*'ın önemli bölümü Türk kültürünün etkisi altında olsa da, diğer bölümleri tarihi süreç içerisinde Fars, Sogd, Arap, Hint, Tibet, Moğol, Tunguz, Çin, Sibirya, Rus vb. kültürleriyle etkileşim halinde olmuştur.

3.2. Üst Coğrafya

Faruk Sümer'e göre, Oğuzların Anadolu'ya göç ettiği dönemlerde, Anadolu'nun büyük bir kısmı, özellikle Orta, Güney ve Batı Anadolu bölgeleri, nüfusu az, hareketsiz, geri kalmış bir ülke görünümündeydi. Bunun başlıca nedenleri, birinci dereceden uluslararası ticaret yollarının o zamanlarda bu ülkeden geçmemesi, Sasani-Bizans ve sonrasında Bizans-Arap mücadelelerinin bölgede yaptığı tahribattı. Bu nedenle de Oğuz Türkleri, az bir güçle Orta ve Batı Anadolu'yu çok kısa bir zamanda, ciddi bir direniş görmeden kolayca ele geçirebilmişlerdi. Sonuçta, Arapların hem Emeviler hem de Abbasiler döneminde, birçok defa bizzat hükümdarların kumandasında büyük ordularla gelip de bir türlü alamadıkları Anadolu, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nı takip eden 8-10 yıl içinde baştan başa Türklere açılmıştı. Ülkenin her tarafı Oğuz kümeleri ile dolmuştu. Bunlar, *Türkistan* ve *İran*'da yaşayan soydaşları tarafından daima besleniyor, yeni gelenler ile sayıları daima artıyordu. Böylece Anadolu ile *Türkistan* arasında bir göç kanalı meydana gelmişti. 13. yüzyılın birinci yarısının ortalarına doğru ise 1220'de başlayan Moğol kasırgasından kaçan, *Türkistan*, *Horasan* ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya birbiri arkasından kalabalık Türkmen kümeleri gelmeye başlamıştı. Böylece Oğuzlar'ın büyük çoğunluğu Anadolu'da toplanmaya başlamıştı. Bu sırada *Sir Derya* boylarındaki kentlerde ve köylerde yaşayan oturma Oğuzlar da Anadolu'ya geliyordu. Sonuç olarak Anadolu, 11. yüzyıldan başlayarak 14. yüzyıla kadar süren yoğun göçler ile her bakımdan bir Oğuz-Türkmen ülkesi haline geldi. Oğuzlar Anadolu'ya gelirken maddi ve manevi kültürlerini de yanlarında getirmişlerdi. Mezarı *Sir Derya* boylarında bulunan Dede Korkut'un manevi şahsiyeti de, destanların yanında, Anadolu'ya geldi. Oğuz Türkçesi de, henüz *Türkistan*'da iken bugünkü özelliklerini taşıyordu. Günümüzde Anadolu Türklerinde, ataları olan Oğuzlar'ın kültürleri, ruhi davranışları ve antropolojik özellikleri hakimdir (Sümer, 1972: XII-XIV).

Tarihi insanlığın en eski devirlerine kadar uzanan Anadolu, tarihi süreç içerisinde birçok farklı topluluğa, uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'da birçok halk ortaya çıktığı gibi, birçok halk da Anadolu'ya göç etmiştir. Anadolu bütün bu halkları içerisinde eriten dev bir kazan gibidir. En eski devirlerde Anadolu'nun birçok yerlerinde çeşitli topluluklar yaşamıştır. Bugün modern insan *Homo Sapiens*'in yanında *Homo Neanderthalensis*, yani *Neandertal* olarak bilinen insansı tür de Anadolu'da yaşamıştır. Anadolu; *Paleolitik Çağ* (Eski/Kaba/Yontma Taş Çağı), *Mezolitik Çağ* (Orta Taş Çağı), *Neolitik Çağ* (Yeni/Cıvalı Taş Çağı), *Kalkolitik Çağ* (Bakır/Maden Taş Çağı), *Tunç Çağı*, *Demir Çağı* gibi çağları yaşamıştır. Anadolu'da eski devirlerden kalan birçok mağara, sonraki devirlerden kalan birçok höyük, daha sonraki devirlerden kalan birçok antik kent bulunmaktadır. Anadolu; Hatti, Hitit, Asur, Troya, Lidya, Frigya, İonya, Karya, Likya, Pamfilya, Kilikya, Urartu, Fenike gibi birçok topluluğa yurt olmuştur. Tarihin çeşitli dönemlerinde Anadolu'ya, bir taraftan Kafkasya'nın kuzeyinden, bir taraftan İran üzerinden Avrasya/Orta Asya halkları ve Türk toplulukları tarafından göçler olmuştur. Özellikle bu ilk Avrasya/Orta Asya ve Türk göçleri, daha yakın olan Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine

gerçekleşmiştir. Ancak bu göçler kalıcı olmamış, gelen topluluklar hep yerli halklar içerisinde erimişlerdir.

Türk tarihinin Kimmer, İskit/Saka, Hun, Gök-Türk gibi dönemlerinde Kafkasya, Anadolu-Azerbaycan, Mezopotamya, İran bölgelerine yapılan bu göçler sonucunda Türk kültürü bölgede etkisini hissettirmeye başlamıştır. Anadolu'da Türkleri kalıcı yapan ilk büyük göç dalgası ise 11. yüzyılda yaşanmıştır. 11. yüzyılın başlarında Oğuz/Selçuklu göçleriyle birlikte, Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'ya Türk göçleri hızlanmıştır. Özellikle bir ucu Orta Asya'ya, bir ucu Anadolu'nun iç kesimlerine uzanan Büyük Selçuklu Devleti döneminde birçok göçebe ve yerleşik Türk toplulukları Anadolu'ya göç etmişlerdir. 13. yüzyılda Moğolların güç kazanması ve Moğol İstilasının ortaya çıkmasıyla birlikte, Orta Asya'dan Anadolu'ya yeni bir büyük göç dalgası daha yaşanmıştır. 15. yüzyılda, birkaç asır önceki Selçukluların sınırlarına ulaşan, bir ucu Orta Asya'ya, bir ucu Anadolu'nun iç kesimlerine uzanan, Ankara Savaşı'nda Osmanlıları yenen Timurlu Devleti döneminde de yeni bir göç dalgası yaşanmıştır. Doğudan sürekli gelen Türk göçleri nedeniyle, daha önce Anadolu'ya gelenler sık sık batıya kaymışlar, böylece Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında boylar birbirini itekleyerek yeni yeni göç hareketlerine neden olmuşlar; bir anlamda sık sık *Boylar/Kavimler Göçü* yaşanmıştır. 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar yaklaşık dört yüz yıl boyunca devam eden bu Türk göçleri sonucunda Anadolu bir Türk yurdu haline gelmiştir. Tarihin eski devirlerinde Anadolu'ya gelen nüfusu az Türk toplulukları yerli halklar içerisinde erirlerken bu kez durum tersine dönmüş, Anadolu'nun yerli halkları, birkaç yüzyıl içerisinde kitleler halinde Anadolu'ya gelen kalabalık Türk toplulukları içerisinde erimişlerdir. Böylece Türk nüfusu ve kültürü baskın çıkmış, Anadolu'ya gelen Türkler nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmuştur. Yani Anadolu, eski toplulukları ile Türkleri birarada içerisinde eritmiş bir kazan, tarihin farklı dönemlerinde çeşitli toplulukları kaynaştırmış bir harman yeri gibidir.

Anadolu'ya yapılan bu göçler sonraki devirlerde de devam etmiştir. Son bir iki asırda, yıkılma sürecince Osmanlı Devleti'nin sınırları daraldıkça, Balkanlar'dan, Orta Doğu'dan ve Kafkasya'dan Anadolu'ya yeni Türk göçleri olmuş; ayrıca Çerkesler gibi başka halklar da Anadolu'ya göç etmişlerdir. Sadece son yirmi-otuz yıl içerisinde bile, 1980'li yıllarda Bulgaristan'dan, 1990'lı yıllarda Bosna-Hersek'ten, 2010'lu yıllarda Suriye'den, 2020'li yıllarda Ukrayna ve Rusya'dan Anadolu'ya birçok göçler daha olmuştur. Bütün bu göçler Anadolu'nun insan yapısını, nüfusunu vb. etkilemekte, şekillendirmektedir.

İster Anadolu'da, Mezopotamya'da, Orta Asya'da olsun, ister Avrupa'da, Uzak Doğu'da, Afrika'da, Amerika'da olsun, dünya üzerindeki tüm insanlar; aynı gezegende yaşamaktadırlar, tarihin erken devirlerinde Doğu Afrika'dan dünyaya yayılmışlardır, aynı soydan gelmektedirler, çok büyük oranda *Homo Sapiens*ler, genlerinin çok büyük bir kısmı aynıdır, yaşam şekilleri (doğum, yemek yeme, su içme, uyku, evlilik, üreme, ölüm vb.) kültürel farklılıklar dışında aynıdır. Dünya üzerindeki tüm insanlar aynı gezegenin insanıdır. Nerede olursa olsun, tarihi-arkeolojik tüm kalıntılar, buluntular, materyaller insanlığın ortak mirasıdır, tarihidir.

Bu bakımdan; Avrasya/Orta Asya Türk tarihi ve kültürel mirası gibi, Anadolu'nun eski çağlara uzanan yerli halklarının tarihi ve kültürel mirası da Türkiye'nin öz tarihi ve kültürel mirasıdır. Kimmer, İskit/Saka, Hun, Gök-Türk, Oğuz, Selçuklu, Osmanlı dönemleri gibi; Karain, Göbeklitepe, Karahantepe, Boncuklu Tarla, Çatalhöyük, Hatti, Hitit, Troya, Lidya, Frigya, İonya, Karya, Likya, Urartu da Türkiye'nin, Türklerin, Anadolu insanının öz tarihi ve kültürel mirasıdır. Bütün bu tarihe ve kültürel mirasa sahip çıkmak gerekir.

Mehmet Eröz'e göre, 11. yüzyıl Oğuz boylarının anayurt *Türkistan*'dan Anadolu'ya akın ve göçlerine sahne olmuştur. Boyların birbiri ardına geldiği bu Türk göçü sonraki birkaç asır boyunca da devam etmiştir. Moğollar'ın zuhurundan önce ve sonra Anadolu'ya gelen

birçok Türk boyları, iskan edildikleri yerlerde kendi adları ile köyler oluşturmuşlar, önceden yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ, ırmak adlarını geldikleri sahalara da getirmişlerdir. Oğuzlar'ın *Hazar*'ın batısındaki yeni yurtlarındaki birçok yer adı, *Türkistan*'dan izler taşımaktadır. Anadolu'da yirmi dört Oğuz boyunun oymak ve aşiret adını almış binlerce köy vardır. Anadolu ve *Türkistan*'daki ortak bazı dağ, nehir, yayla isimlerine örnek olarak şu yer isimleri verilebilir: *Akdağ, Aladağ, Tanrıdağı, Karadağ, Uludağ, Karacadağ, Alıdağı, Aksu, Göksu, Karasu, Göktepe, Sarıkamış, Horasan, Sorkun, Anay, Barçın, Balgasun*. Bu yer adları Anadolu ve Orta Asya'da ortaktır (Eröz, 1991: 15).

Yücel Hacaloğlu-Ragıp Memişoğlu'na göre, bugün Anadolu'nun neresine bakarsak bakalım dağ, tepe, yayla, ova, bel, geçit, ırmak, çay, dere, köy, bitki, çiçek, böcek, kuş gibi hayvan adları ile yapılmış yer adlarımızda; *Türkistan*'ın bütün manevi ve maddi özelliklerinin Anadolu'ya taşındığını görürüz. Bu hatıralar arasında Dede Korkut Destanları'nın kahramanları olan Oğuz beylerinin ve alplarının adları da vardır (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 2005: 772).

Açık bir şekilde diyebiliriz ki; Anadolu-Azerbaycan bölgesi ve anayurt Orta Asya, tarihi ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafi ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. Anadolu ve Azerbaycan'ın her bir köşesi anayurt *Türkistan*'ın/Orta Asya'nın hatıralarıyla doludur.

Dede Korkut Destanları'nın bazılarında, üst coğrafya ile ilgili önemli bilgilerin olduğu kısımlar görülmektedir. Gerçekte destanların alt coğrafyası Orta Asya'ya ait olan bu yerler, Türklerin Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına göç etmeleri ile yeni coğrafyalarına uyarlanmıştır. *Türkistan*'daki yer adlarının Anadolu-Azerbaycan'daki yeni yurttaki yer adlarına verilmesi de bunda etkili olmuştur.

Dede Korkut Destanları'nın *Hazar*'ın batısı, Anadolu-Azerbaycan varyantı olan Dede Korkut Kitabı'nda üst coğrafyada Anadolu-Azerbaycan görülürken, Dede Korkut Destanları'nın Orta Asya, Türkmenistan varyantında ise üst coğrafyada yine Orta Asya, *Türkistan* vardır. Bu da destanların Anadolu-Azerbaycan varyantında, üst coğrafyasının sonradan destanlara uyarlandığını, anlatıların mahallileştiğini göstermektedir.

Sonuç

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Türkistan*'dır. Bu çalışmada Dede Korkut'taki *Türkistan*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Doğa ile içli dışlı, hareketli, göçebe bir yaşamın sonucu olarak eski Türkler dünyayı iyi tanıyan, iyi bir coğrafya bilgisine sahip insanlardı. Eski Türklerin tarihi hatıralarını, bu hatıraların sözlü kültür ürünlerine ve Dede Korkut'a yansımaları da bu bağlamda düşünmek gerekir.

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen *Türkistan*, Orta Asya'da Türklerin anayurdu olarak bilinen *Türkistan*'ı ifade etmektedir. *Türkistan*, Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır.

Türkistan ifadesi, az da olsa destandaki Farsça'nın etkisini göstermektedir.

Anadolu-Azerbaycan bölgesi ve anayurt Orta Asya, tarihi ve kültürel olarak olduğu gibi, coğrafi ve yer adları olarak da birbiriyle bağlıdır. Anadolu ve Azerbaycan'ın her bir köşesi anayurt *Türkistan*'ın/Orta Asya'nın hatıralarıyla doludur.

Dede Korkut Destanları'nın *Hazar*'ın batısındaki varyantlarında üst coğrafyada Anadolu-Azerbaycan coğrafyası görülürken, Orta Asya, Türkmenistan varyantlarında ise üst coğrafyada yine Orta Asya, *Türkistan* coğrafyası görülmektedir. Bu durum destanların Anadolu-Azerbaycan varyantındaki üst coğrafyanın sonradan mahallileştiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abdullah, Kamal (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aça, Mehmet (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aksoy, Mustafa (1998). “Türkler’de At Kültürü ve Kıımız”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S. 142, s. 38-44.
- Avezov, Muhtar (1997). “Kozı Körpeş-Bayan Sulu”, akt. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, *Bilig*, S. 5, s. 93-106.
- Bahadırova, Sarıgül (2005). “Dede Korkut Kitabı ve Alpamis Destanı’nın Karakalpak Varyantı”, akt. Pınar Dönmez Fedakar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. V, S. 1, 113-120.
- Bahar, Hasan (1994). “Türkistan’ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 233-244.
- Bayat, Fuzuli (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: KARAM.
- Baydur, Suad Yakup (1951). “Evrıpides’in Alkestis’i - Dede Korkut’un Deli Dumrul’u”, *Türk Dili*, S. 1, s. 27-28.
- Baykara, Tuncer (2002). “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 279-308.
- Boratav, Pertev Naili (1958). “Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, S. 48, s. 31-62.
- Boratav, Pertev Naili (2012). *Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bulduk, Üçler (1997). Dede Korkut Destanları’nda Ortak Kültür Unsuru Olarak Yaşatılan Coğrafya. *Türkiye Günlüğü*, Türk Dünyası özel sayısı I, yıl 3, sayı 15, s. 466-470.
- Bulduk, Üçler (2020). “Dede Korkut’ta Geçen Oğuz Elleri”, *Uluslararası Dede Korkut’un İzinde/Sözünde Çalıştayı (Bayburt 22 Temmuz 2019) Bildiriler Kitabı*, ed. Üçler Bulduk ve Selma Köseoğlu. Bayburt: KUDAKA. s. 11-18.
- Durmuş, İlhami (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Duymaz, Ali (1996). “Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpi: Salur Kazan”, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1994). “Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.

Ercilasun, Ahmet Bican (2000). “Dede Korkut’taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, Ahmet Bican (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdem, Melek (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ergin, Muharrem (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Eröz, Mehmet (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Esin, Emel (1976). “Fârâbî’yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı”, *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.

Eyüboğlu, Dursun Can (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022). Dede Korkut’taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 87-145.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022b). Dede Korkut’taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (22), 275-315.

Eyüboğlu, Dursun Can (2022c). Dede Korkut’taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (19), 213-240.

Fedakar, Selami (2004). “Alpamış Destanı Ve Dede Korkut Kitabı’nda Kahramanların Ortaya Çıkışı”, *Millî Folklor*, S. 61, s. 134-141.

Genç, Reşat (2000). “Kültür Tarihimizde Destanların Yeri ve Dede Korkut’taki Olayların Zamanı Üzerine”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 169-174.

Gezenfergızı, Aynur (2016). “Oğuz Destanı “Kitabı Dede Korkut”un İzleri Kıpçak Kökenli Kumuklar’ın Yırlarında ve Sümer Metinlerinde”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 651-656.

Golden, Peter Benjamin (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. Çev. Yahya Kemal Taştan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökyay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (1994). “Dede Korkut”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 9, s. 77-80.

Gömeç, Saadettin (2004). “Oguz Kagan’ın Kimliği, Oguzlar ve Oguz Kagan Destanları Üzerine Bir-İki Söz”, *DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/35, s. 113-121.

Gumilev, Lev Nikolayeviç (2011). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.

Gülensoy, Tuncer (2004). “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu”, *II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık*

1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.

Gültepe, Necati (2013). *Türk Mitolojisi - Yeni Araştırmalar Işığında*. İstanbul: Resse Yayınları.

Hacaloğlu, Yücel ve Memişoğlu, Ragıp (2005). “Dede Korkut Destanlarında Adları Geçen Oğuz Beylerinin Adlarını Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Özel Sayısı), S. 49, s. 772-815.

Jirmunskiy, Viktor Maksimoviç (1961). “Kitabı Korkud” ve Oğuz Destanı Geleneği”, çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.

Kafesoğlu, İbrahim (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalafat, Yaşar (2007). *Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları - II*. Ankara: Berikan Yayınları.

Karayev, Ömerkul (2000). “Türkler ve Kağanlıkları”, akt. Mustafa Kalkan, *Bilge*, S. 20, Bahar 2000, s. 33-38.

Kaya, Doğan (1995). “Alpamış Destanı”, *1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Kırkkale 9-11. 6. 1995) Bildirileri*, s. 87-93.

Konıratbayev, Avelbek (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Köksoy, Mümin (2002). “Orta Asya’nın Paleocoğrafik Evrimi Ve İnsan Topluluklarına Etkisi”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 478-485.

Margulan, Alkey (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.

Merhan, Aziz (2016). “Dede Korkut Hakkındaki İlk Yazı (Heinrich Friedrich Von Diez, 1815) Üzerine”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 941-948.

Nısanbayev, Abdimalik (2000). “Türk Halklarının Büyük Düşünürü Korkut Ata”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 1-13.

Ögel, Bahaeddin (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (1994). “Dede Korkut Kitabı’nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.

Ömeroğlu, İsmail (2002). “Mifik-Düşüncədə Rasyonallıq: Bilgamıs-Dədə Qorqud Ölməzliyi”, *Bilig*, S. 20, s. 73-88.

Özkan, İsa (1997). “Türkmenistan’dan Derlenmiş Dede Korkut Boyları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, TDK Yay., Ankara, 1997, s. 263-314.

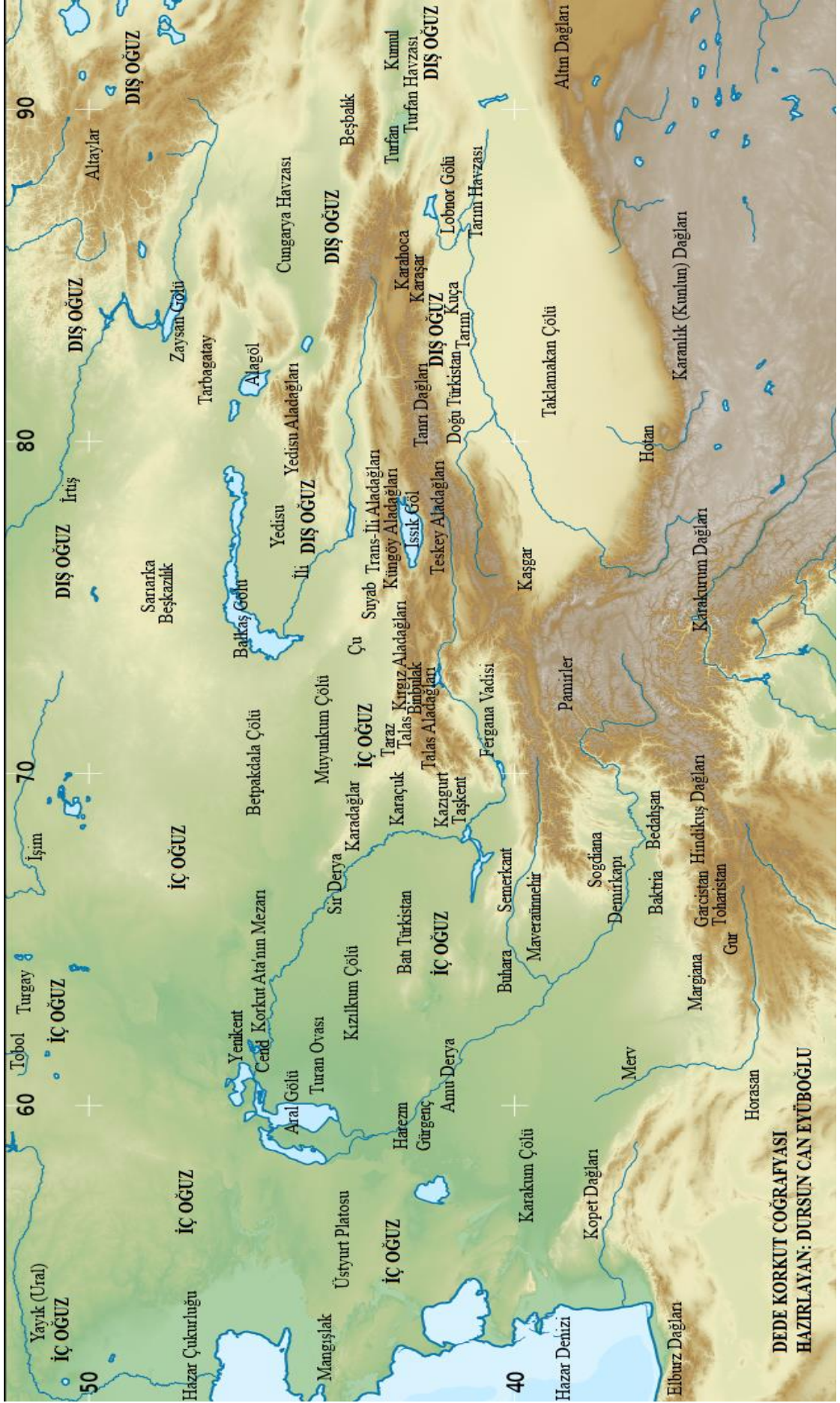
- Öztürk, Ali (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Paksoy, Hasan Bülent (1985). “Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan”, *Türk Dili*, S. 403, s. 619-622.
- Rahmanov, Ata (1997). “Korkut’un Kabri Kazıldı”, akt. Yusuf Akgül, *Bilig*, S. 6, s. 93-112.
- Roux, Jean-Paul (2013). *Türklerin Tarihi / Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan-Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sakaoğlu, Saim (1998). *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Salman, Hüseyin (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Seydimbek, Akselev (2000). “Korkut Ata Efsaneleri”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.
- Sina, Ayşen (2004). “Alkestis ve Deli Dumrul”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 36, s. 225-235.
- Sultanzade, Vügar (2010). “Domrul Adının Kökeni Ve Deli Domrul Boyunda Bazı Motiflerin Kaynağı Üzerine”, *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu-KKTC Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Epik Ənənəsində Dastan “Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə” VI Uluslararası Folklor Konfransının (Bakı, 25-26 Noyabr 2010) Materialları*. Bakı. s. 480-483.
- Sümer, Faruk (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyetde Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, Faruk (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, Veysel (2017). ‘Dede Korkut Hikâyeleri’nde Mekan Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 1-49.
- Şen, Mesut (2003). “Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı”, *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.
- Şeşen, Ramazan (2017). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagül, Ahmet (2013). *Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşagül, Ahmet (2014). “Gök-Türkler I”, *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 1-218.
- Taşagül, Ahmet (2017). *Gökbörü’nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Tekin, Talat (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Tezcan, Semih ve Boeschoten, Hendrik (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Zeki Velidi (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Toksoy, Ahmet (2008). “Kitâb-ı Diyarbekriyye’de Bayındırlılar (Kara Yülük Osman Bey’e Kadar)”, *Turkish Studies*, Volume 3/4, s. 806-817.

Tural, Sadık (2000). “Korkut Dede/Ata’yı Kavramak Yolunda”, *Kazakistan’da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. XIII-XXXVI.

Tural, Sadık ve Nurmemmet, Annaguli (1999). *Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası*. Ankara: Türkmenistan Milli Kolyazmalar Enstitüsü Yayını.

Üçüncü, Kemal (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış*. İstanbul: Töre Yayın.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU, Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, hseyhanlioglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4552-9242

Atıf: Şeyhanlıoğlu, H., (2023), Afganistan'ın İhyası İçin Mevlana Pakti ve Türkiye, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 29-45.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 08 Ağustos 2023 / 07 Ekim 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1339797

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

AFGANİSTAN'IN İHYASI İÇİN MEVLANA PAKTI VE TÜRKİYE

Öz

Doğu-Batı ticari ve askeri yolları üzerinde, son 2500 yılda önemli bir jeostratejik konumda bulunan ve Asya'nın kalbi olarak görülen Afganistan, maalesef son iki asırda oldukça kanlı ve ağır geçen üç işgal dönemi yaşamıştır. İlk olarak 19.yy'da İngiltere, 20.yy'da Rusya ve 21.yy'da ABD'nin işgallerinden sonra ülkede temel insani ihtiyaçlar bile karşılanamaz hale gelmiştir. Üç büyük gücün askeri mağlup olduğu ve bu nedenle İmparatorluklar Mezarlığı olarak da bilinen Afganistan, 15 Ağustos 2021'den beri Taliban'ın ikinci kez hâkim olmasından sonra insani kriz yaşamaktadır. ABD tarafından bir işgal ve imha stratejisi olarak kullanılan uyuşturucuyu yayma ve ekme politikası nedeniyle, bugün Afgan toplumunun %20'sini aşan bir oranda ve sokaktaki her ağacın altında bir bağımlının uyuduğu kırıma uğramış bir uyuşturucu bağımlılığı söz konusudur. Başta uyuşturucu, yetim-öksüz, su, hastane, okul, yol, köprü, enerji, sakat, göç, ABD'nin dış varlıklarına el koyması nedeniyle çocuk ölümleri başta olmak üzere büyük bir insani facia yaşanmaktadır. Bu amaçla Mevlana'nın doğduğu ülke olan Afganistan'ın ihyası için yakın Müslüman ülkeler başta olarak Pakistan, İran, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Katar ve Türkiye arasında, Mevlana'nın adına bir insani örgüt inşasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Türkiye, Mevlana, İnsanlık, Taliban

MEVLANA PACT AND TÜRKİYE FOR THE REVIVAL OF AFGHANISTAN

Abstract

Afghanistan, which has been in an important geostrategic position on the East-West commercial and military routes for the last 2500 years and is seen as the heart of Asia, has unfortunately experienced three very bloody and heavy occupation periods in the last two centuries. First, after the occupations of England in the 19th century, Russia in the 20th century, and the USA in the 21st century, even basic human needs became unmet in the country. Afghanistan, where three major powers were militarily defeated and therefore known as the Graveyard of Empires, has been experiencing a humanitarian crisis after the Taliban came to power for the second time since August 15, 2021. Due to the policy of spreading and cultivating drugs used by the USA as a strategy of occupation and destruction, today there is a decimated drug addiction that exceeds 20% of the Afghan society and an addict sleeps under every tree on the street. There is a great humanitarian disaster, especially the deaths of children due to drugs, orphans, water, hospitals, schools, roads, bridges, energy, disabled people, migration, and the seizure of foreign assets by the USA. It is thought that it would be beneficial to build a humanitarian organization in Mevlana's name for the revival of Afghanistan, the country where Mevlana was born, among the nearby Muslim countries such as Pakistan, Iran, Tajikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Azerbaijan, Qatar and Turkey.

Key words: Afghanistan, Turkey, Mevlana, Humanity, Taliban

Giriş

Bundan bir buçuk asır önce Hint Okyanusunu da içine alan İran, Türkistan, Çin ve Hindistan'a olan sınır komşuluğu ve son yarım asırda Orta Asya enerji kaynaklarının kavşak noktasında bulunması nedeniyle, Afganistan küresel hâkimiyet yolunda olan Başat Güçler tarafından işgal veya kontrol edilmek istenmiştir.

Afganistan, tarih boyunca Doğu-Batı güzergâhındaki stratejik konumundan dolayı, şeklen de insan kalbine benzediğinden dolayı, bir pehlivan gibi dünya ana karasına sırtını dayayan Asya kıtasının da kalbi hükmündedir.

Asya'nın kilidi kadar önemli olmasının sonucu olarak M.Ö: 500 yılından 2001 yılına kadar, Afganistan dış güçler tarafından işgal edilmiş ve bu nedenle, Afganistan'ın devlet ve toplum yapısı dağılmış ve ülke bugün dünyada en önemli göç, uyuşturucu, terör ve yoksulluk merkezlerinden biri olmuştur.

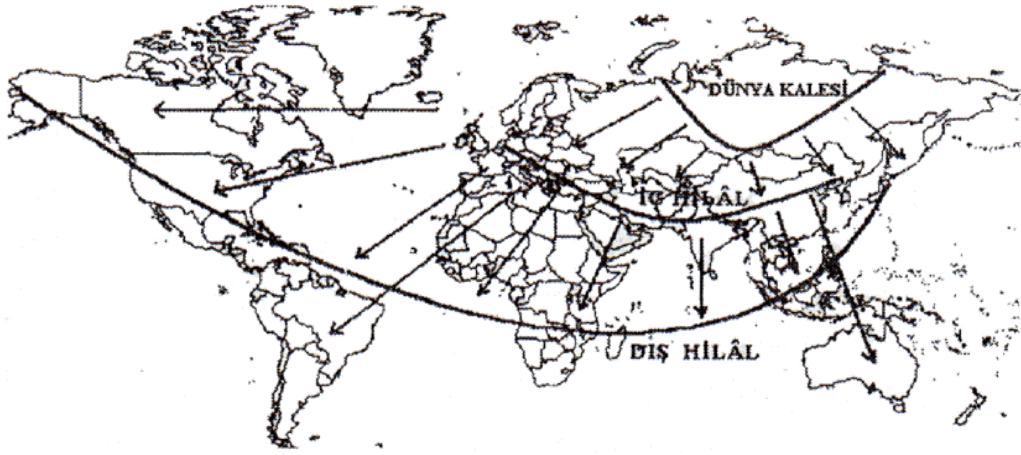
Şekil 1: 1878 yılında İngiltere Punch dergisinde yayımlanmış bir karikatür. Afgan Emir'i Şir Ali Han'ı İngiliz aslanı ve kendisini yemek için ağzının suyu akan Rus ayısı arasında kendini korumaya çalışıyor. (Punch. Nov. 30. 1878 *Punch, or the London Charivari*. (30 November 1878). *Hathi Digital Library Trust* online version of a copy in the University of Chicago Library. Web. 25 May 2017.)

Bu çalışmada İngiltere, Rusya ve ABD'nin son 20 yıllık işgalinin ardından Afganistan'ın yeniden ihyası için ilgili ve/ya komşu Müslüman ülkeler arasında askeri ve siyasi amacı olmayan sadece temel insani amaçlarla Mevlana Paktı'nın kuruluş sebebi ve temel yapısı ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde Afganistan'ın tarihi, sosyal, siyasi yapısı anlatıldıktan sonra; Afganistan'ın temel insani ihtiyaçları için; tarım, hayvancılık, elektrik, yol, su, eğitim, iletişim ve sağlık alanında Afganistan'a en yakın ve duyarlı Müslüman ülkelerden başlayarak, Mevlana Paktı'nın kuruluş sebebi, önemi ve temel örgütlenmesi anlatılmıştır.

1. Afganistan'ın Stratejik Konumu

Coğrafyanın, neredeyse en önemli kader öğelerinden bir olduğu genel kabulünün önemli örnek yerlerinden biri de Afganistan'dır. Siyasi coğrafyanın Dünya güç dengelerine olan etkisini "Tarihin coğrafya mihveri" adlı bir teoriyle ilk defa kapsamlı bir şekilde araştırarak dile getiren, İngiliz Kraliyet donanmasında görevli, siyasi coğrafyacı Amiral Sir Halford Mackinder'dir.

Harita 1: Halford J. Mackinder'in Jeopolitik Modeli /Orta Asya'yı çok önemli bir yere konumlandırın İngiliz Kara Hâkimiyet teorisyeni Halford John Mackinder (1861-1967)

Halford J. Mackinder'in Jeopolitik Modeli /Orta Asya'yı çok önemli bir yere konumlandırın İngiliz Kara Hâkimiyet teorisyeni Halford John Mackinder'e (1861-1967) göre Asya, Avrupa ve Afrika kıtasını Dünya adası olarak tanımlayarak, Dünya adasının 'Heartland'ı (Kalbgah) olan yer Mezopotamya'dan başlayarak Çin Seddini aşan ve Japonya'ya kadar uzanan bölgedir.

Mackinder, Tarihin Coğrafi Mihveri üzerinde 25 Ocak 1904 tarihinde Kraliyet Coğrafya Cemiyetine teorisini şu özlü ifadelerle dile sunmaktadır: "Doğu Avrupa'ya hâkim olan Merkez bölgeye hâkim olur, Merkez Bölgeye hâkim olan Dünya adasına hâkim olur. Dünya adasına hâkim olan Dünya'ya hâkim olur." Bu saha Lübnan, Toros ve Zağros Dağlarından Basra Körfezine inen iç Verimli Hilal'in (Fertile Crescent) adeta bahçe duvarı konumundadır. Bahçe duvarını aşan ülkelerin (Moğol, İngiliz, ABD ve Rus) Verimli Hilal'i de kontrol ettiği görülmektedir.

Afganistan, Dünya haritasına kabaca bir göz atıldığında dünya ana karasının merkez bölgesinin yer aldığı Asya kıtasının, Doğu – Batı ve Kuzey - Güney geçiş yönlerinde, bir kavşak noktasıdır. Bu nedenle Çin, Rusya, Hindistan ve İslam ülkeleri arasında Afganistan strateji

uzmanları tarafından Asya kıtasının kalbi “Heartlandı, (Kalbgahı)”, gözetleme kulesi veya anahtarı olarak tanımlanmaktadır.

Afganistan, 20. ve 21. yy’ın en önemli maddesi olan ve Asya kıtasının merkez bölgesinde hapsedilmiş bir durumda bulunan Petrol ve doğalgazın, Dünya piyasalarına taşınması için tasarlanan Orta Asya Petrol Boru Hatları Projesi (OAPBHP) için de kavşak noktası haline gelmiştir. Çin’in, Kuşak Yol Projesi için de önemli güzergâhlarından biri olarak görülmektedir.

Harita 2: Ekonomik Koridorlar

Çin’in 2000 yılında başlattığı Kuşak-Yol Projesinin üç kara yolunun Ortadoğu kısmı Afganistan üzerinden geçmektedir. Çin, Kabil-Peşaver ve Vahan Koridoru için en az 60 milyar ABD Doları Bütçe ayırdığını duyurmuştur. Bu kapsamda Taliban Hükümetine ilk ve en büyük desteği vermektedir.

Afganistan coğrafi konumu itibariyle; Türkistan, Çin, Hindistan ve İran’ı birbirine bağlayan tarihi ve tabii yolların kesiştiği stratejik bir coğrafi noktada bulunmaktadır. En eski çağlardan beri stratejik önemi haiz olan bu coğrafya; doğuda Keşmir üzerinden Doğu Türkistan ve Çin’i; güneyde Pencap - Ganj düzlükleri ve Dekan yaylası vasıtasıyla Hint Okyanusu ve Malaya takımadalarını; batıda İran üzerinden Basra, Anadolu ve Kafkasları; Kuzeyde de Türkistan üzerinden Karadeniz’i, Kuzeyindeki bozkırları dolayısıyla da Doğu Avrupa’yı birbirine bağlayan kilit bir konuma sahiptir. Orta Asya’dan Hint Havzası’na ve açık denizlere inen Hayber, Kocak ve Gomal geçitlerinin yanında, Orta Asya, Hint ve Çin arasındaki en stratejik koridor olan Wahan Koridoru’nun bulunduğu Afganistan, iki kutuplu dönemde dünya lideri ülkelerin karşılıklı etki alanlarının temas ve geçiş bölgesi olmuştur.

2. Afganistan'ın Tarihi (M.Ö:500-M.S. 2023)

Afganistan, sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı tarih boyunca daima dış güçlerin dikkatini üzerine çekmiş bu yüzden de sürekli olarak çeşitli milletlerin istila ve işgaline maruz kalmıştır. Afganistan siyasi birliğini sağladığında ise Hindistan'ı dahi kontrol altına aldığı ve son 1000 yılda Gazneliler ve Selçuklular başta olmak üzere önemli ülkelerin kuruluşuna kaynaklık ettiği görülmektedir. Örneğin, Emevilerin yıkılışı (750) ve beş asır boyunca İslam Dünyasında parlak bir dönem yaşatan Bağdat merkezli Abbasilerin doğuşu ve Selçukluların ortaya çıkışı da Horasan'da olmuştur.

Afganistan'ı işgal eden ilk yabancı güç bundan 2500 yıl önce Pers Kralı Darius iken bu tarihten iki asır sonra Dünya hâkimiyeti hedefi burada noktalanın Büyük İskender olmuştur. Ardından gelen üçüncü büyük dış güç ise Müslümanlar olmuştur. VII. yy'ın sonlarına doğru Afganistan, İran üzerinden gelen İslam ordularının Türkistan, Hindistan ve Çin'e geçişi için köprü olmuştur.

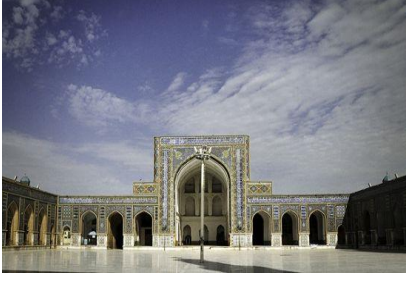

Harita 3: M.Ö. III. YY'da Afganistan

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan> (18.09.2023)

Müslümanlar ve Türklerin ittifakıyla Talas savaşında (751), Çin'in yenilmesiyle, Türkistan ve Hindistan'ın Müslümanlaşması hızlanmış ve İslamiyet Afganistan'da önemli ölçüde kabul görmüştür. İslamiyet'in yayılmasından sonra burada Samani, Gazneli, Büyük Selçuklu Devleti ve Harzemşahlar gibi Müslüman-Türk devletleri hâkimiyet sürdürmüşlerdir. Bölge, İslam tarihinde Horasan olarak anılmış ve bu tarihten sonra Doğu-Batı Müslümanların ara kapısı görevi görmüştür.

Afganistan'ın bir zamanlar ihtişamlı geçmişini hatırlatan, 13. yyda Gurlular tarafından inşa edilmiş üzerinde Meryem Süresi ayetleri bulunan minare, Erbil Muzafferiddin, Mardin Ulu Camii ve Hasankeyf'teki Ez Rızk Camii minaresine benzerliğiyle dikkat çekiyor.

Şekil 2: Hz. Ali'nin kabrinin bulunduğu inanılan Mezarı Şerif Cuma Camii ve Herat'ın İncisi Herat İskender Kalesi

Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistanin-bilinmeyen-yuzu-herat-ve-mezar-i-serif-246131.html>

(18.09.2023) Gor iline bağlı Şahrak ilçesinde Cam nehri kenarında bulunan Minare 65 mt boyuyla Dünya'da ikinci en uzun minaredir. 13. 'yy.da Gurlular tarafından inşa edilen ve üzerinde Meryem Süresi ayetleri bulunan harabe şehrin son eseri, Hasankeyf'teki Ez Rızk Camii minaresini hatırlatıyor.

Kaynak: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunyanin-ikinci-uzun-minaresi-tehdit-altinda-98831.html-04.08.2021>

Moğol hâkimiyeti, Afganistan'da yaşayan Türk boylarını Anadolu'ya göçe zorlamıştır. Bölgedeki Moğol egemenliği, 14. YY'ın sonlarında Timur'un kurduğu devlet, ölümünden sonra dağılmışsa da torunlarından Muhammed Babür'un bölgede kurduğu Babür Devleti uzun süre yaşamıştır. Babür'un Afganistan'ı merkez yaparak kurduğu devlet, sadece buraya değil Hindistan'ı da kontrol etmiştir. Babür Devleti, Afganistan'ı hâkimiyet altında tutmakla birlikte Hindistan ve Afganistan arası dengeyi sağlayamayarak, İmparatorluğunun ağırlığını Hindistan'a kaydırmıştır. Bu durum, kuzeyden Özbek Türklerinin ve kuzey-batıdan da Safevilerin Afganistan'a inmesine sebep olmuştur. 18. YY'da Safevi ve Babür Devletinin zayıflaması üzerine, Afgan kabileleri de bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bu durumda Galzay gibi bazı kabilelerin Babürlülerin, Abdaliler gibi bazılarının da İran tarafında yer almaları, ülkedeki karışıklığı daha da arttırmıştır. İran'da başlayan iç karışıklıktan sonra, Nadir Kulu komutasındaki Türkmen ordusu Afganistan ve İran'ı yönetim altına almış; Hindistan Babür Devletini de vergiye bağlamıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra, İran ordusunda komutan olan Peştun asıllı komutan Ahmet Şah Dürrani isyan ederek Afganistan devletini kurmuştur. Ahmet Şah kısa süre de olsa, Hindistan'daki Babür Devleti'ni de hâkimiyeti altına almıştır (Armaoğlu, 1991: 546).

Ahmet Şah'tan sonra Afganistan yönetiminde bulunan Timur Şah ve Zaman Şah dönemlerinde ülke, önceki ihtişamlı ve güçlü durumunu koruyamamış, güneye yönelen ve sıcak sulara inmek isteyen Rusya ve Hindistan'ı korumak için kuzeye yönelen İngiltere arasındaki Büyük Oyun (Great Game) nedeniyle, iki güç arasında çatışma ve tampon bölgeye dönüşen Afganistan için tarihin zor bir dönemi daha başlamış oluyordu.

2.1.Sömürgecilik Döneminde Afganistan: Rusya ve İngiltere arasında “Büyük Oyun” (Great Game)’un Tampon Bölgesi (1748-1919)

Mısır'da İngilizlere ve Suriye'de Osmanlıya yenilmesine rağmen (Akka-1802/Cezzar Ahmet Paşa) Napolyon, 1807 yılında Ruslara, Fransız ve Rus birliklerinden meydana gelecek bir ordu ile Kafkaslar ve İran üzerinden giderek, İngilizleri Hindistan'dan atmayı teklif etmişti. Ruslar tarafından dahi kabul edilmemesine rağmen İngilizler, İran'ı kontrol altına almaya çalışmış ve hattı kırmaya çalışmıştır.

Rusların 1813'te Kafkasları ele geçirmeleri üzerine İngilizler de İran ile bir yıl sonra Dostluk ve İşbirliği antlaşması imzaladı. İngilizler, İran topraklarının üzerinden herhangi bir Avrupa ordusunun Hindistan'a karşı sefer yapılmasına İran'ın bazı yardımlar karşılığında

müsaade edilmemesini ve Ruslara karşı destek vaadine rağmen bugünkü, ABD'nin Ukrayna'yı Rusya'ya karşı kışkırtması gibi ikinci İran - Rus harbi de İran'ın hezimetleriyle sonuçlanınca (1828 – Türkmençayı Muahedesi) İngilizler için Rusya tehlikesi iyice Hindistan'a yaklaşmış oluyordu. Böylece İran cephesine kaybeden İngiltere için Afganistan daha önemli hale gelmiştir.

19.yy'da İngiltere'nin Hindistan'ı korumak ve Rusların da sıcak sulara inmek için mücadeleye giriştikleri çatışmanın adı olan “Büyük Oyun’ un” başlangıç yeri olarak Afganistan'ın adı duyulmaya başladı. Bu ifade ilk defa 19 yy'de Rudyard Kipling tarafından kullanılmıştır. 1872 ve 1873 yılları arasında Rus ve İngiliz sınır tespit komisyonları tarafından Afganistan, tampon bölge olarak kabul edilmiştir (Karimov, 2021: 389). Ancak, Afganistan'ın İngilizlerce Ruslara bırakılmaması, Türkistan için iki asır sürecektir Rus esaretinin yeşil ışığı anlamına gelmiştir. Çünkü Rusların sıcak sulara inmesinin en zayıf yolu, Osmanlıdan önce Afganistan idi.

2.2. Durand Hattı ve Afganistan'ın Bölünmesi (1893)

Ruslarla, 22 Temmuz 1887'de yapılan antlaşmayla bugün de hala geçerli olan kuzey Afganistan ve Rusya sınırını, Afganlar adına çizen İngilizler; Afganistan'ın güney sınırlarını da Hindistan'ın güvenliği amacıyla Durand hattıyla, tıpkı Sykes-Pico gibi dağların zirvesinden, petrolün bittiği yerde, hiçbir sosyal ve tarihi gerçeklik dikkat alınmadan köy camilerinin dahi minare ve mihrabını ortadan bölerek, çıkarlarına göre çizmiştir.

İngiliz Diplomat Durand, 12 Kasım 1893'te Afgan Emir'e bugün de Afganistan ile Pakistan arasında geçerli sınır olmasına rağmen çok defa sorunlara yol açan Afganistan'ın güney ve güneydoğu sınırlarını belirten antlaşmayı cebren ve hileyle imzalatmıştır.

Harita 4: Ortadoğu'yu bölen Sykes-Pico anlaşmasının ilk versiyonu olarak da görülen Durand Hattı, Pakistan-Afganistan arasında bugün dahi çok ciddi çatışma potansiyeli barındırmaktadır.

Kaynak: <http://internationalaffairsreview.com/2019/11/27/the-durand-line-and-afghan-pakistani-clashes/> (01.06.2021)

Böylece Afganistan'ın güney bölgesi olan toprakları yani bugün Pakistan toprağı olan Peştunistan İngiliz İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. İngilizlerin kendi menfaatleri uğruna yaptıkları bu büyük kasıt günümüze kadar Afganistan ile Pakistan arasında patlamaya hazır bir bomba gibi durmaktadır. Hatta bu yüzden Afganistan 1970'lerde Başbakan Muhammet Davut Han zamanında Pakistan ile çatışmaya bile yaklaşmıştır. 2023 yılı itibariyle Pakistan Taliban Hareketi (TTP) dahi bu konuda özellikle Pakistan'ın Peştunistan bölgesinde hak iddialarda bulunmaktadır.

2.3. Afganistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1919)

Abdurrahman Han zamanında oldukça büyük mesafeler almış olan Afgan bağımsızlık hareketi, onun ölümünden sonra başa geçen oğlu Habibullah Han zamanında daha kapsamlı bir hal almış bulunmaktaydı. Habibullah Han'ın 2 Şubat 1919 yılında Afganistan'ın tam bağımsızlığının tanınmasını ve dış ilişkilerinde istediği gibi hareket etme serbestisini İngilizlerden tekrar istemesi üzerine, av partisinde bulunduğu çadırında tabanca ile öldürülmüş olarak bulunmuştur.

Habibullah Han'ı, Kurtuluş Savaşı'na destek bahanesiyle Ankara'ya gelen ancak esas hedefi Mustafa Kemal'i öldürmek olan ve planı ifşa olunca idam edilen, Hint asıllı İngiliz casusu Mustafa Sağır öldürmüştü. Bir hafta sonra yerine geçen 3. oğlu Emanullah Han babasının vasiyetini yerine getirecekti.

I. Dünya savaşının araya girmesine rağmen Nisan 1919 yılında başlayan ve Afganların başarıyla yürüttükleri üçüncü Afgan – İngiliz savaşında İngilizler zor durumda kaldıklarından dolayı Afganlara bağımsızlıklarını vermek zorunda kaldı. 3 Haziran 1919 yılında yapılan anlaşma gereği de İngilizler ordularını Afganistan'dan geri çekmiştir. Emanullah Han ve İngiltere'nin Büyükelçisi arasında şöyle bir görüşme olur (Adamec, 2008: 148)

"İlan ediyorum ki ben ve ülkem dâhili ve harici olarak tamamen hür, muhtar ve bağımsızdır. Bundan böyle ülkem dünyadaki diğer devletler ve güçler gibi bağımsız bir devlet olacaktır. Hiçbir gücün Afganistan'ın dâhili ve harici işlerine kıl kadar dahi olsa müdahale etmesine müsaade edilmeyecek. Eğer bunu yapan olursa onun boynunu bu kılıçla kesmeye hazırım.

Kral Emanullah'ın 13 Nisan 1919'da Kabil'de erkân meclisinde böyle ilan etmişti. Daha sonra, Afganistan ansiklopedisi tarihi yazarı Ludwig Adamec'e göre, İngiliz elçisine döndü ve dedi ki:

- Ey Sefir! Ne dediğimi anladın mı?

İngiliz elçisi yanıtladı:

- Evet, anladım."

Emanullah Han ayrıca tahta geçince Hindistan'daki İngiliz valiye bir mektup göndererek Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu tanımasını istedi ve İngiltere ile iyi ilişkiler içinde bulunmayı istediğini bildirdi.

Buna karşın İngiltere Afganistan'ın bağımsızlığını tanımakta tereddüt etti ve iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti. Bunun üzerine Emanullah Han Hindistan'daki İngiliz ordusuna saldırarak Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nı başlattı, savaşı kazandı. Savaşı sona erdiren Ravalpindi Anlaşması sonucunda İngiltere Afganistan'ı tam bağımsız bir Krallık olarak tanıdı.

Böylece, 1856 yılından beri dış politika ve ordu üzerinde bulunan İngiltere'nin etkisi 19 Ağustos 1919 tarihinde, Afganistan'ın dış politikası da dâhil olmak üzere her alanda resmen ve tam bağımsızlığını kazanmasıyla son bulmuş oluyordu. İç ve dış işlerinde sağlam bir noktaya gelen Afganistan, Rusya, Mısır, Avrupa ve Türkiye'yi kendi örnek aldı.

3. Afganistan'ın Sosyal ve Siyasal Yapısı

Bugün Afganistan'da Peştunlar, Tacikler ve Türkler olmak üzere üç temel etnik yapı bulunmaktadır. Afganistan'da 'Afgan'(Pathan) sözcüğüyle Peştunlar anlaşılır. Dil başta olmak üzere siyasi kültür olarak baskın unsur Peştunlardır. En az 50 farklı etnik yapının yaşadığı Afganistan'da modern anlamda üniter bir devlet olmadığı için; Siz kimsiniz? Sorusuna Tacik'im veya Özbek'im diye cevap verilmektedir. Kişi mensup olduğu boy, halk veya aşiret adıyla anılıyor. Hatta Afgan'im cevabını duymak neredeyse imkânsız gibidir.

1979 yılındaki Rus işgaline kadar 17 milyon civarında olan nüfus, Türkiye'nin Kabil Büyükelçiliği tarafından yayımlanan rapora göre ise (2017) 33 milyon civarında olduğu göçlerle birlikte toplam 40 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Çok genç bir nüfusa sahip olan (0-14: %40 iken yaşam süresi oldukça 50 gibi kısa sürelidir. (<https://www.nufusu.com/ulke/afganistan-nufusu> 18.09.2023) Ülkenin, ancak %30'u okuma yazma bilmektedir. Kadınlarda ise bu oran %15'lere kadar düşmektedir.

Afgan aşiret liderlerinin yıllık olarak ve önemli durumlarda da toplandığı yüzlerce yıllık geleneksel aşiret toplantıları olan 'Loya Jirga' ve bir çeşit savaş oyunu da olan "Cirit ve Buzkaşı" hariç tutulursa ulusal bilinç, kanun ve kurumsallaşmış devlet adına herhangi bir yapı olmadığından ülkede ağırlıklı olarak aşiret ve din kuralları geçerlidir.

Afganistan, idari olarak 34 şehir ve bu şehirlere bağlı 399 ilçeden ve 49.000 köyden oluşmaktadır. İller, vali tarafından, ilçeler ise woloswal adı verilen ilçe yöneticisi tarafından yönetilmektedir. (<https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf> 11.09.2023)

Valiler, Devlet Başkanı tarafından atanmaktadır. Resmi adı Afganistan İslam Cumhuriyeti iken Taliban'ın ülkenin tamamını ele geçirdiği 15 Ağustos 2021 yılından bu yana Cumhuriyet yerine, Afganistan İslam Emirliği ismini kullanmaktadır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde, sistemli bir soykırım uygulanmış ve yaklaşık 1 milyon Afganlı öldürülmüştür. 20 yıllık ABD işgalinde ise 1,5 milyon insan öldürülmüştür.

Kırsal kesimdeki savaştan kaçanlar, büyük kentlere göç ederek oralarda nüfus artışına sebep olmuşlardır. Ankara ile aynı başkentlik süreci yaşayan 5 milyonluk Kabil olmak üzere, Kandahar, Mezar-ı Şerif, Celalabad ve Kunduz'un nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Kandahar şehri, 4 milyon civarında nüfusuyla Kabil'den sonra ikinci büyük şehirdir.

İslamiyet'in, bölgeye gelişinden önce Budizm, Hıristiyanlık, Yahudilik ve çeşitli inançların bulunduğu Afganistan'ın bugün tamamına yakını Müslüman olup %84'ü Sünni %15'i Şii ve %1'i diğer mezheplerdendir. Bugün Afganistan'da en kalabalık etnik grubu oluşturan Peştunların, memlekete kuzeyden geldikleri ve Süleyman dağları etrafında yerleştikleri bilinmektedir. Bilahare o havalinin Hind asıllı yerli halkı ile karışmaları üzerine Patan-Pathan (Paştun-Pahtun) adı verilmiştir ve Afgan kelimesi de buradan gelmektedir (Ahmetbeyoğlu, 2002: 9).

3.1. Peştunlar ve Tacikler

Bugün Afganistan'da en kalabalık etnik grubu oluşturan Peştunlar, ülkenin Doğusunda Kandahar civarında yaşayan Peştunların bir kısmı 1893 tarihli İngiltere ve Afganistan arasında imzalanan Durand antlaşması ile bugünkü Pakistan'da kalmıştır. Afganistan'ın kaderinde etkin bir yere sahip olan Peştunlardır. Afganistan Devleti ilk kez Peştun asıllı olan Ahmet Şah Dürrani tarafından (1748) kurulmuştur.

Büyük bir kısmı (%85) Sünni mezhebine mensup olan Tacikler Farsça'nın bir şivesi olan Darice dilini konuşmaktadırlar. Darice aynı zamanda Afganistan'ın resmi dilidir ve halk arasında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Hatta Peştunların bile büyük kısmı Darice bilmektedirler. Ruslara karşı başarılı bir komutan ve Fransa yanlısı olan Ahmet Şah Mesut, 11 Eylül saldırılarından iki gün önce, yani 9 Eylül 2001'de, ülkenin kuzeyinde Taliban ile Kuzey İttifakı arasındaki çatışmalar tüm şiddetiyle sürerken, bombalı bir suikast sonucu öldürülmüştür.

1992-1996 yıllarında Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin başkanı olan ve ünlü mücahitlerden Prof. Dr. Burhaneddin Rabbani de Tacik'tir. Afganistan Yüksek Barış Konseyi

Başkanı olarak görev yaparken, başkent Kabil'deki evine düzenlenen intihar saldırısı sonucu 20 Eylül 2011 günü hayatını kaybetmiştir.

3.2. Türkler, Araplar, Sihler, Hazaralar... vd

Büyük bir kısmı Özbeklerden ve Türkmenlerden oluşan Türkler, Afgan Türkistan'ı denilen ülkenin kuzey bölgesindeki Mezar-ı Şerif civarında yaşamaktadırlar (tahmini 4 milyon). Burası esasen Güney Türkistan'ın bir kısmını oluşturmaktadır ki; Ruslar ve İngilizler arasında paylaşılmıştır. Tamamına yakın Sünni olan Türkler tarihte olduğu gibi bugün de Afganistan da etkin bir yere sahip bulunmaktadır. Bugün Taliban yönetiminde Afganistan'ın dördüncü büyük etnik grubu Moğol asıllı Hazaralardır. Hazaralar, Besud, Caguri ve Uruzgani olmak üzere üç büyük aşiretten oluşmaktadır. Besud aşireti diğerlerinden izole bir hayat sürmekte olup, saf Hazara sayılmaktadırlar. Buna karşılık diğer aşiretlerde dış etkiler açıkça hissedilmektedir. Farsça konuşan Hazaralar, yoğun olarak Afganistan'ın merkezi dağlık kesiminde bulunan "Hazaracat", yani "Hazara Ülkesi" olarak adlandırılan bölgede yaşamaktadırlar.

Afganistan'ın batı bölgelerinde, Tacik kültürünün etkisi altında yaşayan Çaraymaklar da Moğol kökenli bir halktır. Çaraymak, kelime olarak "dört aşiret (oymak, kabile)" anlamına gelmektedir. Farsça konuşan Çaraymakların toplam nüfusunun, 1 milyon olduğu tahmin edilmektedir.

Afganistan'ın kuzeydoğusunda, Pakistan sınırı yakınındaki dağlık bölgede yaşayan Kâfirlerin veya bugünkü adıyla Nurilerin, Büyük İskender'in Afganistan'ı işgali sırasında geride bıraktığı askerlerin torunları olduğu yönünde bazı iddialar bulunmaktadır. Bölge Adana-Gaziantep arasında yer alan Gavur Dağı'nın Nurdağı olması gibi Nurilerin dağı olarak da anılmaktadır.

Kâfirler, Afgan Emiri Abdurrahman Han'ın 1896 yılında Kâfiristan bölgesini işgali sırasında İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Bu tarihten sonra da Kâfiristan ismi ışık ülkesi anlamına gelen "Nuristan" olarak değiştirilmiştir. Bölgelerinin elverişsiz coğrafi konumundan dolayı izole bir hayat yaşayan Kâfirlerin nüfusu 60.000 civarındadır.

Afganistan Araplarının M.S. 8. yüzyılda Arap ordularının soyu ve/ya onlarla beraber gelen aşiretlerden geldikleri sanılmaktadır. Türkiye'de de olduğu gibi etnik gruplar arasında bulunan ve Hz. Muhammed'in (SAV) soyundan gelen Şerifler ve Seyyidler toplumunda büyük saygı görmektedir.

3.3. Afganistan'ın Ekonomik Yapısı

Milyarlarca dolarlık değerli madden kaynakları üzerinde yaşayan Dünyanın en fakir ülkesi olan Afganistan'da uyuşturucu, madencilik, tarım ve hayvancılık temel yaşam kaynaklarıdır. Yaklaşık 1 milyon kişi afyonun üretimi ve işlenmesi süreci ve uyuşturucu trafiğinde istihdam edilenler oluşturmuştur. 3 milyar dolarlık yıllık geliriyle Afganistan Dünyadaki eroinin yüzde 90'nin üretildiği yerdir. Bu süreç 2001-2021 yılları arasındaki işgal süresince, ABD ve müttefikleri tarafından desteklenmiştir.

Harita 5: Dünya uyuşturucu trafiği

Kaynak: <https://www.tamgaturk.com/haber/turkiye-uyusturucu-dagitim-ussu-oldu-33682.html>

Bol su kaynaklarıyla derin vadilerde yetişen hububat ve meyveler (üzüm, karpuz, kayısı vb.), fıstık, yün, koyun ve kuzu derisi önemli ziraat ürünleridir. Sanayisi olmayan Afganistan’da, özellikle Doğu Hindikuş Dağları’nın oluşturduğu su havzasının her iki yanında, güney ve kuzey dağ eteklerinin vadilerinde ve Kabil’de toplanmış, az sayıda dokuma ve besin maddeleri fabrikası bulunmaktadır.

Harita 6: Afganistan’ın Hidrokarbon Havzaları

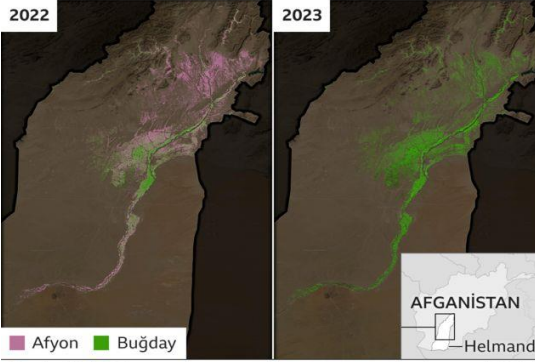
Kaynak: <https://www.mepanews.com/afganistanda-petrol-uretimine-baslandi-51781h.htm>

Bu anlamda 2000 yılında da uyuşturucuyu yasaklamayı başarmış (7000 hektar/150 tona düşmüştü) ancak ABD, 2001 yılında Afganistan’ı işgal altına aldığı anda, 2003 yılında bunu serbest bırakmıştır. Kısa sürede 300 000 hektara/7000 tona çıkmıştır. Ardından bölge tarımının ana gelir kaynağı haline gelmiştir. Çünkü ABD, uyuşturucu ve seksi bölgede halkı kontrol altında tutmak için yaygınlaştırmıştır. Bu nedenle bugün Afgan toplumunun yaklaşık %20’si uyuşturucu bağımlısıdır.

İlk basın toplantısında, uyuşturucuyu yasaklayacağını belirten Taliban, hem halkının sağlığını korumak hem de insanlık için büyük tehdit olan bu beladan Afganistan'ı kurtaracağını açıklamıştır. Ve köprü altlarında yaşayan kişileri toplayarak çok sayıda tedavi ve toplama merkezi kurmuştur. Halk arasında tiryak denilen uyuşturucu ciddi gelir getirmesine rağmen, Taliban'ın baskısıyla üçte bir oranında azalmıştır.

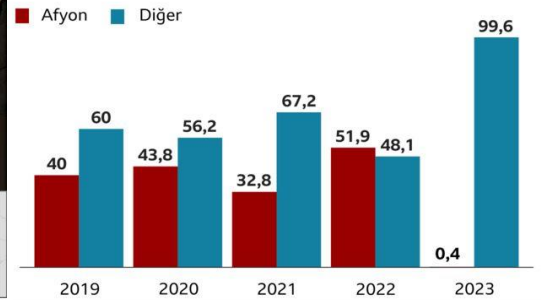
Helmand'daki afyon üretimi çöktü

Afyon ve buğday ekimi bölgeleri

Helmand'daki afyon ekimi nasıl düştü?

Tarım arazisinin ürüne göre yüzdesi

Şekil 3: BBC'ye göre daha az gelire sahip olsa da Niamatullah, afyon yerine ektiği buğdayın hasadını yapıyor.

Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv219q536y3o> (15.09.2023)

3.4. Afganistan'ın Eğitim ve Sağlık Sistemi

Sovyet işgalinden önce Afganistan'da yarım asırlık ciddi modernleşme çabalarının sonucu olarak başkent Kabil merkezli birkaç üniversite var ise de esasen, Osmanlı ve Nizamiye medreselerinin devamı olan klasik medreseler köylere kadar egemen durumdaydı. Ancak

Sovyet işgali ve sonrasında (1988-2001) arası dönemdeki iç çatışmalar nedeniyle ülkedeki sağlık ve eğitim çökmüştür.

Köylülerin masrafını karşıladığı ve camii odaklı olan bu yapı aynı zamanda Taliban'ın da doğduğu yerlerdir. Bu sistem bugün de geçerlidir. Çok basit ve ezbere dayalı bu sisteme dahi ancak halkın üçte biri ulaşabilmektedir.

2019 yılı Eğitim Bakanlığı verilerine göre, ülkede okul çağında olan 12 milyon çocuğun yüzde 42'sinin eğitime erişimi yok. Afganistan köylerinde okul demek, çoğu zaman açık havada veya bir ağacın altında kara tahta önünde yerde oturup bir şeyler öğrenmeye çalışan çocuklar anlamına gelir. Her ne kadar devlet, özel girişimciler ve uluslararası toplum tarafından yeni okul binaları inşa edilse de bu hiçbir zaman yeterli seviyeye ulaşmadı. Bina sıkıntısı bir yana, öğretmenlerin çoğu lise mezunu; hatta bazı durumlarda okur-yazar bile değildir. (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-afganistanda-egitimin-dunu-bugunu-ve-gelecegi/2395323>)

İlaç ve hastaneden çok geleneksel tıbbın hâkim olduğu ülkede, her 10.000 kişiye 1 doktor düşen ülkede, 40 yıllık iç-dış savaş, kuraklık, kitlesel göçler, toplu yaralanma ve ölümler, salgın hastalıkların yayılması zaten kapasitesini zorlamakta olan Afganistan sağlık sisteminde büyük aksaklıklara sebep olmaktadır.

Eğer 20 yıllık ABD işgalinde 2 trilyon doların yüzde biri dahi sağlığa ayrılırdı, Afgan toplumu kurtulurdu. Afganistan dünyada Engelliler Bakanlığının olduğu tek ülkedir.

Afganistan savaşında 2001'den Kasım 2018'e kadar 38.000'den fazlası sivil olan yaklaşık 147.000 insan öldürülmüştür. Afgan savaşında yetişkinler savaşa bağlı ölüm, yaralanma sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle yetişkin erkekler savaş sırasında çatışmalar ve ihbarlar üzerine gerçekleştirilen infazlar sebebiyle hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunların yanı sıra erkekler, kadınlara ve çocuklara kıyasla sağlık hizmetine daha iyi ulaşabiliyor olmasına rağmen sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve ulaşımın güçlüğü nedeni ile sağlık hizmetlerinden yeteri kadar faydalanamamışlardır. Savaşa bağlı artan göçler ile mülteci sayısının artması sonucunda mülteciler arasında öncelikli sağlık sorunları (bulaşıcı hastalıklar, malnütrisyon vb.) ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda ülkesini terk etmek zorunda kalan Afgan halkı psikososyal ve mental sorunlar da yaşamıştır.

En önemlisi ise, halkın %90'nın temel insani yaşam şartlarından mahrum olduğu ülkede en az 1 milyon çocuğun ölüm sınırında yaşadığı görülmektedir belirtilen sebeplerden dolayı Afgan toplumunun teşhis, tedavi ve yeniden ayağa kaldırılması için Mevlana düşüncesine göre Müslüman ülkeler arasında çalışma yapılması düşünülmektedir.

4. Afganistan'ın Yeniden İhyası Mevlana İnsani Yardım Paketi (MİYP)

1919 yılında İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazandıktan sonra Afganistan kalkınmak için Türkiye'yi ve Batı'yı örnek almaya çalıştı. Ancak bu çabalar iç ve dış sebeplerden dolayı başarısız olmuştur. 1979 Rus işgalinden sonra ise Afganistan, tamamen çökmüştür. Özellikle 1988-2001 yılları arasında başta güvenlik, sağlık, ulaşım, eğitim, tarım ve hayvancılık olmak üzere temel yaşam koşulları ortadan kalkmıştır. Bu nedenle başta komşu İslam ülkeleri olmak üzere Afganistan'a duyarlı Müslüman ülkeler olarak Mevlana'nın memleketi olan Afganistan'ı, temel insani ihtiyaçlarına kavuşturmak için kurumsal bir yapıya ihtiyaç görülmektedir.

Afganistan, İnsanlığın en önemli değerlerinden Hz. Mevlana'nın (Doğum: Afganistan-Belh: 1207/ Vuslat: Anadolu-Konya: 1273) doğduğu yerdir. İslâm dünyasının meşhur tasavvuf merkezlerinden olan Horasan bölgesinin bir kısmı, Gazne, Herat ve Belh gibi önemli şehirler bu ülkenin sınırları içerisinde bulunmaktadır. İbrahim b. Edhem (ö. 161/777) Şakîk-i Belhî (ö. 164/780), Ebül Hasan el Bûşencî (ö. 348/959) gibi sufiler hep Belhli yani Afganistanlıdır.

Anadolu'ya göç eden Horasan erenlerinin önemli bir kısmı da bu bölgedendir. Hz. Mevlana, şehirlerin anası Belh'ten Konya'ya, gelmiştir. Mevlana tüm dünyada saygı önemli şahsiyettir. Âlimlerin babası Bahaeddin Veled'in oğlu olan Mevlana'nın Belh'te doğduğu ev Afganistan'ın hali gibidir. TİKA tarafından onarılıp korumaya alınan eve giden ana yola Mevlana'nın şerefine "Konya Yolu" adı verilmiş.

Şekil 4: Şehirlerin anası ve âlimlerin yuvası Belh ünlü şairler ve bilim insanlarının evidir. Mevlana Celaleddin-i Rumi 30 Eylül 1207'de Belh'deki bu evde doğdu. Belh şehri Türkiye'de Konya, Özbekistan'da Buhara ve Türkmenistan'da Merv şehri ile kardeş şehirlerdir.

Kaynak: (<https://www.haberler.com/fotogaleri/mevlana-nin-dogdugu-ev/> 15.08.2022)

Bunun için Mevlana'nın adına, Afganistan'ı ihya etmek için, öncelikle ve acilen Pakistan, İran, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan Müslüman komşuları arasında sadece iktisadi, ilmi, sosyal ve kültürel destek pakt kurulmalıdır. Siyasi ve askeri amacı olmayan bu paktın amacı sadece Afganistan'ın eğitim, tarım, hayvancılık, sağlık, yol, iletişim, su ve elektrik gibi temel alt yapı için sivil hayatı, ayağa kaldırmak olmalıdır. II. Taliban döneminde Afganistan, bütünlüğünü sağlamış ve ülkenin şehirlerinde veya bir ilinden diğerine güvenlik sorunu olmadan seyahat edilebilmektedir.

Dünyada tatlı su zengini olmasına rağmen; Afganistan, susuz, aç ve kasıtlı olarak uyuşturucuya müptela edilmiştir. Tarım arazilerinde buğday tohumu olarak Ruslar ve Amerikalılar tarafından milyonlarca mayın serpilmiş ve bu yüzden Afganistan, sakatlar ülkesi olmuştur. 40 milyon civarındaki nüfusun üçte ikiden fazlasının işi, evi ve ailesi olmayıp içerde ve dışarda mülteci durumundadır. Bölgede en az bir milyon yetim çocuk bulunmaktadır. (<https://ihh.org.tr/public/publish/0/163/ihh-yillik-rapor-2021---web.pdf> 17.09.2023)

Afganistan'ı yeniden ihya etmek için Konya ve Belh merkezli olmak üzere kurulması önerilen MİYP, Türkiye'deki Kalkınma Ajansları (Diyarbakır-Şanlıurfa: Karacadağ Kalkınma Ajansı) modeline göre temel insani ihtiyaç kaynaklarına kurumsal olarak ayakları üzerine durabilir. İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesinde de kurulması mümkün olan MİYP, Dış İşleri Bakanlığının Koordinasyonunda Yurtdışı Türkler Başkanlığı, TİKA ve Diyanet İşleri Başkanlığı yürütebilir.

Afganistan'ı yeniden ihya etmek için Konya ve Belh merkezli olmak üzere Mevlana Paktı, acilen kurulmalıdır. Çünkü bir zamanlar Rumi olan Anadolu'nun manevi fatihleri, Horasan erenleri, çoğunlukla Afganistan'dan gelmişlerdir.

Bu ajansın örnek alınmasının sebebi işsizlik, sağlık, ekonomik, sosyal ve coğrafik olarak bölgeler arası benzerlik olduğu görülmüştür. Karacadağ Kalkınma Ajansı bu konuda ciddi başarılar elde etmiş ve bu örnek kapsamında Afganistan'ın ihyası düşünülmektedir.

BM Genel Sekreteri António Guterres, on yıllar süren savaş ve güvensizlikten sonra "belki de en çetin zamanlarıyla karşı karşıya olan" milyonlarca Afgan'ın tutunacak bir dala ihtiyaçları olduğunu ifade ederek finansal destek çağrısında bulundu. Şükürler olsun ki birçok bağış severin cömertliği sayesinde uluslararası kuruluşlar ve insani yardım kuruluşları; acil gıda, ilaç ve diğer hayat kurtaran tedariklerin seferber edilmesine ve giderilmesine yardımcı olmuştur. Sınırlı kaynaklara ve mali sınırlandırmalara rağmen, Pakistan 30 milyon doların üzerinde insani destek sağlamış, insani ihtiyaçlar için hava ve kara köprüleri kurmuş ve ihtiyacı olan Afganların transit ticaretini ve sınırlar arasındaki hareketini kolaylaştırmıştır. Fakat daha fazla miktarda insani yardıma ihtiyaç vardır. Afganistan'da mevcut durumu anlatmak için Anadolu Ajansı'nın bu konudaki son haberine göz atmak yeterlidir. (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganlar-yazlik-cadirlarda-kisi-atlatmaya-calisiyor/2475851>)

BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Afganistan'da akut gıda güvensizliği ile karşı karşıya kalan kişi sayısının en az 18,8 milyon olduğunu ve bu sayının kış aylarında 22,8 milyona yükselmesinin beklendiğini duyurmuştu. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, yaptığı açıklamada, Afganistan'da bebeklerin "kardeşleri aç kalmasın" diye satıldığını belirterek, Dünya Bankasına "dondurulan 1,2 milyar doları serbest bırakması" çağrısı yapmıştı.

4.1. Mevlana Paktı'nın Kurumsal Yapısı

Başta Pakistan, İran, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Katar ve Türkiye gibi Müslüman ülkelerden kurulması düşünülen Mevlana Paktı (MİYP), en az yedi ülkeden oluşabilir. Katar gibi bölgeye duyarlı ve zengin Körfez Ülkelerinin de katılabileceği bu Pakt'ın; Türkiye ve Afganistan odaklı iki merkezi ve İran ile Pakistan'ın yakın desteğine dayanmaktadır.

Tablo 1: Mevlana Paktı Şeması

Afganistan'ın yeniden ihyası için Mevlana İnsani Yardım Paktı'nın temel yönetim sistemi

- Başkanlıklar yılda bir dönüşümlü olacak ve üye ülkelerin uygun görülecekleri yerde toplanacaktır. İzleme birimi 6 ayda bir YŞH'ye rapor sunacaktır,

- Mevlana Paktı eğitim, sağlık, iletişim, tarım, hayvancılık, Yol, Su ve Elektrik, Dış yardımlar ve izleme değerlendirme birimlerinden oluşmaktadır,
- Başta internet alt yapısı olmak üzere posta ve telefon hizmetleri kurulacaktır,
- İlgili birimler, Afgan hükümetinin ilgili birimleriyle çalışacaktır,
- Pakt'ın Konya ve Belh olarak iki merkezi olacaktır,
- Pakt, mezhep ve etnik düşüncenin üstünde, öncelikle Afganistan düşüncesine sahip olacaktır,
- Her başkanlık en az 7 uzman kişiden oluşmakta ve başkanlıklar da YAŞ Başkanlığıyla paralel olarak yıllık değişmektedir. Böylece Pakt üyelerinin başarıları için rekabet ortamı kurulması hedeflenmiştir.
- Pakt'ın aktif süresi en az üye ülke sayısı kadar yani 7 yıl olacaktır. Bu sürenin sonunda Pakt'ın devamı konusu yeniden değerlendirilecektir. İhtiyaç varsa ve Afgan hükümetinin ihtiyaç duyduğu ve imkânlar olduğu sürece çalışabilir,
- Pakt'ın dili Türkçe, Arapça, Farsça ve İngilizce olabilir.
- Başkanlıkların, her ülkeden birer üyeyle seçilecek ve üçer aylık dilimler halinde dönüşümlü olması gereken bu sistemin denetimi için izleme ve değerlendirme başkanlığı doğrudan YŞH'ye bağlı olmalıdır. Her türlü finans Dış Yardımlar Başkanlığı'na bağlı olacaktır.

Kısaca Şura yani yönetim (Good Governance) modeliyle yürütülmesi düşünülen Mevlana Paktı (MİYP) hem İslami (İİT ve D-8) hem de AB kurumlarından esinlenerek geliştirilebilir. Burada Türkiye'deki Kalkınma Ajanslarını rol model olarak almaya çalıştım.

Orta Asya enerji kaynaklarının en uygun güzergâhı, zengin maden yatağı ve İngiltere, Rusya ve ABD'den sonra Çin'in kuşak yol için göz koyduğu Afganistan, Mevlana Paktıyla beş yıl içinde ayağa kalkabilir, iç ve dış mültecilerin evlerine dönebileceği düşünülmektedir. İslam İşbirliği Teşkilatı bünyesinde de kurulması mümkün olan bu Mevlana İnsani Yardım Paktı (MİYP), Dış İşleri Bakanlığının Koordinasyonunda Yurtdışı Türkler Başkanlığı, TİKA ve Diyanet İşleri Başkanlığı yürütebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Orta Asya enerji kaynaklarının en uygun güzergâhı, zengin maden yatağı ve İngiltere, Rusya ve ABD'den sonra Çin'in kuşak yol için göz koyduğu Afganistan, Mevlana Paktıyla beş yıl içinde ayağa kalkabilir, bölge için ciddi tehdit haline gelen Afgan göçü tersine döndürülebilir. Paragrafları birleştirdim Şu anda ülkede adi suçlarda bile çok ciddi düşüşler yaşanmakta ve Herat-Kabil arasında tam güvenlik bulunmaktadır. Bu, Afgan tarihinde nadir görülen bir güvenlik başarısıdır.

Afganistan halkı tarafından da son derece saygıyla anılan Mevlana adıyla kurulacak bir insani yardım örgütünün büyük destek göreceği düşünülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin öncülüğünde böyle bir yapının kurulması insani, tarihi, iktisadi ve sosyal olarak vefa borcu olarak görülmektedir.

ABD'nin uyuşturucu ve mayın tarlasına çevirdiği ülkede, normalleşme hızla yürümektedir. Bu anlamda Çin'in de ABD veya Rusya gibi benzeri bir amaca girmesini önlemek ve ülkenin Mevlana düşüncesine uygun olarak ihyasının öncelikle Müslüman ülkelere bir yükümlülük olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla Afganistan'ın yeniden ihyası için MİYP kurulmasının faydalı olacağı öngörülmektedir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, Ali. *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Tatav Yayınları, 2002.
- Armaoğlu, Fahir. *20.yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914–1980)* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1991.
- Caroe, Sir Olaf. *Sömürülen Topraklar*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.
- Karimov, H. "Rusya Ve İngiltere Arasındaki Büyük Oyun'un Doruk Noktası Kuşku Savaşı". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 (2021): 385-400
- (Punch. Nov. 30. 1878 *Punch, or the London Charivari*. (30 November 1878). *Hathi Digital Library Trust* online version of a copy in the University of Chicago Library. Web. 25 May 2017.)
- Ludwig Adamec, Historical Dictionary of Afghanistan, Second ed. P. 148, 2008)*
- Oğuz, Esedullah. *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul: Doğan Yayınları, 2002.
- Raşid, Ahmed. *İslamiyet, Petrol ve Orta Asya 'da Yeni Büyük Oyun*, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2001.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2021) *Asya'nın Kalbi Afganistan*, İstanbul, KDY yayınları

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunyanin-ikinci-uzun-minaresi-tehdit-altinda-98831.html>
- (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganlar-yazlik-cadirlarda-kisi-atlatmaya-calisiyor/2475851>)
- (<https://ihh.org.tr/public/publish/0/163/ihh-yillik-rapor-2021---web.pdf>
- (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-afganistanda-egitimin-dunu-bugunu-ve-gelecegi/2395323>)
- (<https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf>
- <https://www.tamgaturk.com/haber/turkiye-uyusturucu-dagitim-ussu-oldu-33682.html>
- <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv219q536y3o>
- <https://www.mepanews.com/afganistanda-petrol-uretimine-baslandi-51781h.htm>
- <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganlar-yazlik-cadirlarda-kisi-atlatmaya-calisiyor/2475851>
- <https://www.haberler.com/fotogaleri/mevlana-nin-dogdugu-ev/>
- [http://internationalaffairsreview.com/2019/11/27/the-durand-line-and-afghan-pakistani-clashes/ \(01.06.2021\)](http://internationalaffairsreview.com/2019/11/27/the-durand-line-and-afghan-pakistani-clashes/ (01.06.2021))
- <https://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistanin-bilinmeyen-yuzu-herat-ve-mezar-i-serif-246131.html>
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Afganistan> (18.09.2023)

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Dr. Öğretim Üyesi Serdar ÇAKMAK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, serdarcakmak@nevsehir.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6016-6115

Atıf: Çakmak, S, (2023), Kavimler Göçünün Nedenleri ve Avrupa Etnik Yapısının Oluşum Süreci: Hun Türkleri ve Diğer Kavimler, 7 (2), s. 46-62.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 28 Ağustos 2023 / 10 Ekim 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1346103

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KAVİMLER GÖÇÜNÜN NEDENLERİ VE AVRUPA ETNİK YAPISININ OLUŞUM SÜRECİ: HUN TÜRKLERİ VE DİĞER KAVİMLER

Öz

Binlerce yıl önce gerçekleşen bir olayın günümüze kadar nasıl bir etki unsuru oluşturduğu, ilk olarak Asya ve Avrupa coğrafyası, daha sonra da dünyanın hemen hemen çoğu bölgesini nasıl etkilediği gerçeği cevaplanması gereken bir soru olarak karşımıza çıkacak, bu çalışmada da dönemin konjonktürü bağlamında analizler yapılmaya çalışılacaktır. Türk kavimlerinin Asya Hun Devleti ile başlayan göç süreci, Balamir Han önderliğinde Avrupa Hun İmparatorluğu çizgisine evrilmiş, büyük Hun kağanı Attila ile Avrupa'nın içlerine kadar bir etkileşim süreci oluşturmuştur. Türk boylarının kavimler göçüne nasıl bir etki oluşturduğunu anlayabilmek için Asya'dan Avrupa'ya göçü tetikleyen, Çin faktörü ile şekillenen durumlara da değinmek gerekmektedir. Ayrıca bu çalışmada, Balkanlar ve Avrupa'nın günümüzdeki etnik yapısını oluşturan Alanlar, Slavlar, Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Süevler, Burgundlar, Franklar, Saksonlar ve Angıllar gibi göçmen kavimlerin ne tür bir etki oluşturduğu, Avrupa Hunlarının, Batı (Kutsal) Roma ve Doğu Roma (Bizans)'nın bu etkileşimde ne tür bir rolü olduğu anlatılacak, liderler ve ülkeler perspektifinde bağlantılar kurulacaktır. Sonuç bölümünde ise, kavimler göçü gerçekleşmeseydi Avrupa'nın siyasi haritasında ne tür değişimler olurdu?; çok fazla bahsedilmeyen ama dünya dengelerini değiştiren etnik topluluklar (Yahudiler vb.) anlamında ne gibi sonuçlar ortaya çıkardı? gibi sorulara da cevaplar aranacaktır. Kısacası bu çalışmada, sadece Avrupa'nın değil, aslında tüm dünyanın bu süreçten nasıl etkilendiği gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kavimler Göçü, Avrupa, Etnik Yapı, Hun Devleti, Türkler

CAUSES OF THE MIGRATION PERIOD AND THE FORMATION PROCESS OF THE EUROPEAN ETHNIC STRUCTURE: HUN TURKS AND OTHER TRIBES

Abstract

The truth that an event which took place thousands of years ago has had an impact till today, how it has affected first the geography of Asia and Europe and then almost most regions of the world is a question that needs to be answered and analyses will be tried to be made in the context of the conjuncture of the period in this study. The migration process of the Turkic tribes, which started with the Asian Hun State, developed into the line of the European Hun Empire under the leadership of Balamber Khan and formed a process of interaction with the great Hun khan Attila to the interior of Europe. It is necessary to mention that sparked the migration from Asia to Europe and were shaped by the Chinese factor in order to understand how the Turkish tribes had an impact on the migration period. What is more, in this study, what sort of influence the migratory tribes such as the Alans, Slavs, Ostrogoths, Visigoths, Suebis, Burgundias, Franks, Saxons and Angles which generate the current ethnic structure of the Balkans and Europe, what sort of role the European Huns, The Western (Holy) Rome and The Eastern Rome (Byzantine) have in this interaction will be explained and connections will be made in the perspective of leaders and countries. In conclusion, if the migration period had not taken place what sort of changes would have been happened in the political map of Europe?; what sort of outcomes did it emerge regarding ethnic communities (Jews, etc.) which are not mentioned a lot but have changed the balances of the world?, answers to such questions will also be sought. In brief in this study, it will be indicated that not only Europe but in fact whole world was affected from this process.

Keywords: The Migration Period, Europe, Ethnic Structure, The Hun State, Turks

Giriş

Günümüz göç akışının mihenk taşlarından olan ve kılavuz görevi gören kavimler göçü (büyük göç=völkerwanderung), hem Avrupa'nın etnik yapısını oluşturması hem de Türklerin Avrupa'ya kimi yenilikler getirmesi açısından büyük öneme sahiptir. Elbette ki etnik, dini ve kültürel unsurlar bağlamında anlatılacak olan bu konular, kimi hükümdarların da ön plana çıktığı ve Avrupa'nın (ayrıca Kutsal Roma'nın) geleceğini şekillendirdiği düzlemde incelenecektir. Avrupa Hun İmparatoru Attila gibi büyük komutanların etkisi bağlamında araştırılacak olan bu konular, sadece bir göç sürecini değil, insanlık tarihini değiştiren olayları da anlatması anlamında büyük öneme sahiptir. Kavimler göçü gibi olaylar, insanlığın İlk Çağ'dan Orta Çağ'a geçişinde; Roma'nın ikiye bölünmesinde ve sonrasında da Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasında; Avrupa'nın feodal bir yapıya bürünmesinde; Batı ve Doğu toplumlarının etkileşim içine girip günümüze kadar devam eden kimi gelenek ve göreneklere devam ettirmesinde; Hunların akınları sonucu bir domino etkisi misali birbirini sürükleyen kavimlerin günümüz Avrupa medeniyetini oluşturmasında büyük öneme sahip olmuştur (Welch, 2005: 44).

Dünya tarihinde, insanlığın pek farkına varamadığı ya da farkına varmak istemediği durum, herhangi bir coğrafyada yaşanan bir sorunun zamanla tüm dünyayı etkilediği gerçeğidir. Kavimler göçünün yaşandığı dönemde Orta Asya'da yaşayan kimi topluluklar, sonraki kısımlarda bahsedilecek bazı nedenlerden ötürü göç etmek zorunda kalmış, gittikleri yerleri de ciddi anlamda etkilemişlerdir. Bu sürecin oluşum çizgisi, ilk Hun hükümdarı Teoman (Mete Han'ın babası) ve bağlı olduğu Asya (Büyük) Hun Devleti'nin belli bir süre sonra dağılması ve Batı'ya doğru göç etmesi durumudur. Önce Batı (Çi-Çi Yabgu önderliğinde) ve Doğu Hun Devleti olarak parçalanan, sonrasında da Doğu Hun Devleti'nin Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmesiyle birlikte Çin'le mücadele içine giren Hunlar, birçok düşünürün yazılarına ve antropolojik araştırmalara göre Türk ve Moğol toplumlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Çataloluk ve Yılmaz, 2019: 2559-2560). Yapılan incelemelere göre, Türk vb. toplulukların dışında Çinlilerin de etkin bir güç olarak devlet erkanına dahil olmasıyla birlikte (Çinli

prenseslerle evlenme geleneği sonrasında-Sarıtaş, 2012: 203), asimile olmamak için kimi önlemler alınmış, göç politikaları devreye girmiştir.

Bilindiği üzere bu dönemde yaşanan göçler, sadece Çin'in asimile politikalarından kaynaklanmamış, kuraklık ve ekonomik nedenler de bu durumu tetiklemiştir. Günümüzdeki Orta Asya, Kafkaslar ve Rusya bölgesinden Balkanlara ve Büyük Macaristan Ovası (Alföld)'na yönelen Avrupa Hun İmparatorluğu, Alanlar, Slavlar, Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Süevler, Burgundlar, Franklar, Saksonlar ve Angıllar (Angluslar) gibi kavimleri göç etmeye zorlamış (Eravcı ve Ateş, 2018: 44), günümüz Avrupa'sının siyasi haritası oluşmuştur. Avrupa, 20. yüzyıla kadar kimi değişimlere uğramasına rağmen, kavimler göçü esnasındaki jeopolitik dağılım önemli bir etki oluşturmuş, dünyanın şu anki kaderini de tayin etmiştir (Maas, 2014: 6-10).

Kavimler göçünün diğer bir sonucu da, gelecek dönemlerde yaşanacak olayların temellerinin atılması ve tarih döngüsünün bu olaylar perspektifinde şekillenmesi olmuştur. Avrupa Hun Hakanı Attila'nın hem Kutsal Roma hem de Doğu Roma (Bizans) üzerine gitmesi, Avrupa'nın dengesini sarsmış, göç hareketlerinin tetiklenmesi vb. durumlar sonucu Roma ikiye bölünmüştür. Hun akınlarına çok fazla dayanamayan Batı Roma M.S. 476'da yıkılmış, tarihin görmüş olduğu en büyük medeniyetlerden birisi artık tarih kitaplarında yerini almıştır (Çapan ve Güvenç, 2017: 634-637). Avrupa coğrafyasının yanında Afrika bölgesi de bu göç hareketinden etkilenmiş, Vandallar gibi kavimlerin Kuzey Afrika'ya kadar göç etmesi de bu durumu doğrular nitelikte olmuştur.

Günümüz dünyasında 'büyük güçler' olarak bilinen İngilizler, Fransızlar, Almanlar, Portekizliler, İspanyollar vb. Avrupa ülkelerinin ataları bu dönemlerde Türk akınlarından kaçmak zorunda kalmış, bu tür bir göç hareketinden etkilenmiş olmaları, feodal yapı ve Hristiyanlık değerleri bağlamında farklı bir senaryonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bahsedilen bu durum, İlk Çağ'dan Orta Çağ'a, yani 'Karanlık Çağ'a geçişin öncülü olmaklar birlikte, Avrupa'da kilisenin etkisinin üst düzeye çıkmasına neden olmuştur. Kavimler göçü sonucunda 'öteki' kavramı bağlamında kendi içine kapanan toplumlar, hem feodal beylerin hem de kilisenin boyunduruğu altında kimlik bunalımı yaşamaya başlamıştır (Thompson, 1969: 26-56).

Yukarıda bahsi geçen olayları anlayabilmek için, bu sürecin oluşmasına neden olan kimi gelişmelere vurgu yapmak, Avrupa Hun İmparatorluğu'nun Galya ve Katalon Ovası'na (Catalaunum Muharebesi-Kuzeydoğu Fransa bölgesi) geliş sürecine değinmek gerekmektedir. 'Tanrı'nın Kırbacı' olarak bilinen Attila ile Kutsal Roma'nın tarihteki en büyük generallerinden birisi olan Flavius Aetius'u ('Last True Roman') karşı karşıya getiren Katalon Muharebesi'nde, kavimler göçüne konu olan tüm topluluklar bir araya gelmiş, 'eski zamanın ilk dünya savaşı' meydana gelmiştir. Bu savaştan sonra da göç hareketleri hız kaybetmeden devam etmiş, İngilizlerin ataları olan Angıllar ve Saksonlar (İngiltere'de Romalıları yenip o bölgeye yerleşmişlerdir) dahi bu sürecin içinde yer almıştır. Yaşanan bu göç süreçlerini anlatmadan önce, olayların kökenine, yani Asya Hun Devleti'nin kuruluşuna ve olası gelişmelere değinmek gerekirse şunlar söylenebilir.

1. Göç Öncesi Süreç: Asya Hun İmparatorluğu ve Kuruluş Dönemi

İlk bağımsız Türk devleti olarak tarih sahnesinde yerini alan Asya Hun İmparatorluğu, ilk hükümdarı Teoman ile kuruluş sürecini tamamlamış, Mete Han'la birlikte en geniş sınırlarına ulaşıp Çin'e karşı ciddi başarılar elde etmiştir (Atalay, 2014: 108-109). Çinli prenseslerle evlenme geleneğinin başlamasıyla (Ki-Ok Han tarafından) birlikte Çin'in hakimiyeti altına girme tehlikesi sezen ve asimilasyon süreçleriyle yüzleşen Asya Hunları, Türk ve Moğol topluluklarını bünyesinde barındırmasına rağmen Çin isimleri alan hükümdarların çoğalması sonucu bazı kritik kararlar vermek zorunda kalmıştır. Bu kararların birisi de, devletin

bekası konusunda büyük bir tartışmaya giren iki kardeşin tavırlarında şekillenmiş, farklı görüşlere sahip olan kardeşler, devletin geleceğini kurgulamak için inisiyatif almaya başlamıştır (Thompson, 2004: 19-68).

M.Ö. 50'li yıllarda, bahse konu olan bu iki kardeşten sadece birisi Asya Hun Devleti'nin savunucu ve koruyucusu olarak belirmiş, kardeşlerden Ho-Han-Ye Çin mandası ve egemenliğini savunmaya başlamış, Türk milliyetçiliğine vurgu yapan kardeşi Çi-Çi Yabgu Han ise (Mete Han'dan 150 yıl sonra) Çin boyunduruğuna girmektense savaşarak ölmeyi tercih etmiştir. Bu gelişmelerden dolayı, M.Ö. 56 yıllarında Batı Hun Devleti'ni kurarak Çin coğrafyasından uzaklaşan ve Batı Türkistan bölgesine yerleşen Çi-Çi, belli bir süre direnişin sembolü olmuş, kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir. Hedefleri ve hayalleri de onunla birlikte yarım kalmış, Çin'e bağımlı olmayan bir Türk devleti kurma düşüncesi, geriye kalan Türklerin de kaderini tayin etmiştir (Thompson, 2004: 19-68).

Yukarıda bahsedilen şekilde bir devlet politikası oluşturan Hunlar, bu sefer de Kuzey ve Güney Hunları olarak ikiye bölünmüş, Kuzey Hunlarının liderliğinde Batı'ya göçler başlamıştır. Çi-Çi'nin ölmesinden sonra Türkmenistan bölgesinde kalmaya devam eden Batı Hun Devleti, Kuzey'den gelen bazı Hun boylarıyla birleşmiş, gelecekte yapacakları işgal ve istilaları planlamaya başlamışlardır. Güney Hunları ise, her türlü itiraza ve direnişe rağmen Çin ile birleşme planları yapmış, sonuç olarak da bu yönde bir karar almıştır (Hatipler ve Daşkiran, 2021: 715). Ayrıca, Hun Türklerinin batıya göç etmesi konusunda sadece Çin baskısını ön plana çıkarmak hata olacaktır. Asya Hunlarının yaşadığı bölgede meydana gelen kuraklık, tarım arazilerinin verimsizleşmesi, Çin'den alınan vergilerin azalması ve İpek Yolu üzerinden elde edilen ticari kazancın düşmesi gibi durumlar, doğudan batıya doğru göçlerin temel nedenlerinden olmuştur (Çapan ve Güvenç, 2017: 632-633). Bunlara ek olarak, birçok etnik unsurdan oluşan Hunları tek bir çatı altında toplamak çok zor olmuş, tüm bu halkı bir araya getirmiş olan Mete Han'dan sonra bir gerileme dönemi yaşanmış, Balamir ile birlikte toparlanma gerçekleşmiştir. Elbette ki bu dönemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, Asya Hunlarından Avrupa Hunlarına geçiş sürecinde ne tür gelişmeler olduğuna da değinmek gerekmektedir. Asya'dan Avrupa güzergahına geçişte ilk durak Kafkaslar bölgesi olmuş, bu bölgede de kimi gelişmeler meydana gelmiştir.

2. Avrupa Hun İmparatorluğu ve Kavimler Kapısı

Kama Tarkan Han tarafından M.S. 352 yılında kurulan, Balamir önderliğinde M.S. 376'da Batı'ya doğru yola koyulan Avrupa Hun İmparatorluğu, büyük bir orduyla yola çıktıkları için, göl, nehir ve denizlerin olduğu bölgelerde kışlalar kurmuşlardır. M.S. 350'li yıllardan başlayıp M.S. 800'lü yıllara kadar devam edecek olan bu akınlar, 375 yılıyla birlikte Avrupa topraklarına adım atılınca 'Kavimler Göçü' adını almış, devinim ve gelişim içinde bir süreç oluşturmuştur. Bu dönemlerde yaşanan akınlarda her ne kadar Türklere karşı 'barbar' ifadesi kullanılsa da, konunun ileriki kısımlarında anlatılacak olaylarda, o dönemlerde dahi Türklerin medeni ve gelişmiş bir toplum olduğu, 'barbar' olarak nitelendirilen toplulukların Roma'yı işgal etmeye çalışan kavimler (455 yılında Kutsal Roma'yı istila edip yağma ve talan hareketlerinde bulunan Vandallar vb., bkz. Vandalizm) olduğu anlaşılacaktır (bunun dışında, Attila ve Hunlar için daha sert ifadeler kullanan Batılı yazarlar da olmuştur, bkz. Webb, 1965: 4).

İlk etapta Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında kalan ve 'Kavimler Kapısı' olarak adlandırılan bölgeye gelip yerleşen Hunlar için iki seçenek vardı. Bunlardan birincisi, Kafkasların güneyinden Anadolu'ya ya da Orta Doğu'ya ilerlemek; ikinci seçenek ise, kuzey bölgesinden Don ve Volga Irmaklarını takip ederek günümüz Rusya'sına yönelmekti. O dönemlerde Anadolu'da Roma kuvvetleri bulunmakta, Orta Doğu'ya giriş kapısında da Sasani İmparatorluğu (Persler=İranlılar) bulunmaktaydı (Sauer, 2019: 12). Bu bağlamda Hunların

amaçlarından birisi de dünyanın bir numaralı gücü Roma'nın kalbine, yani Ravenna bölgesine ulaşmaktı. Hem ticaret yollarının hem de birçok zenginliğin merkezi konumunda olan bu bölge, keşfedilmeyi bekleyen bir hayat sahasıydı. Ayrıca, kuzey bölgesinin ikliminin geldikleri bölgenin iklimine yakınlığı durumu, Kama Tarkan ve Balamir önderliğindeki Hun boylarının, Astrakhan, Rostov ve Volgograd bölgesini takip ederek kuzeye çıkmasında etkili olmuştur. Elbette ki bu geçiş güzergahında kimi kavimler Hunlara saldırmış, kimileri kaçmayı tercih etmiş, kimileri de Hunların savaşçı yeteneklerini görüp onlara katılmıştır. Hangi etnik unsurların ne tür tepkiler verdiğini açıklamak gerekirse, kuzey steplerinde yaşayan (günümüzün Kazakistan sınırlarında ve Kafkasya coğrafyasında) Alanlar ile başlamak mantıklı olacaktır (Martyn, 2020: 41, 97-98).

2.1. Kavimler Göçüne Giden Süreç

Yarı İranlı yarı Türk kökenli olan Alanlar, Hun Türkleriyle karşılaşınca Batı'ya doğru göç etmeye başlamışlar, kimi boy beyleri ise Hunlara katılmıştır. Bir domino etkisiyle Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Süevler, Burgundlar, Franklar, Angıllar ve Saksonlar'ın yer değiştirmeye başlamasıyla birlikte birbirini sürükleyen kavimler, Roma'nın içlerine girerek talan ve yağma hareketlerinde bulunmuşlardır. Vandallar gibi kimi kavimler de Roma, İspanya ve Portekiz üzerinden Fas, Cezayir, Tunus vb. Kuzey Afrika ülkelerine yönelerek istila girişiminde bulunmuştur (Bkz. Ferreira, 2006: 677-681). M.S. 370-373 yılları arasında Alanların topraklarında nüfuz oluşturup asker toplayan Hunlar, Batı'da bulunan Cermen kavimlerine saldırmadan önce, günümüzün Rus toplumunun ataları sayılan Slavları da (gerçek anlamda bu etnik yapı, İskandinav ülkelerinden gelen Vikinglerle birleşip oluşmuştur) işgal etmiş, gücüne güç katarak ilerlemeye devam etmiştir (Heather, 2008: 11).

M.S. 376 yılıyla birlikte Balamir (Balamber Han) önderliğinde Batı'ya doğru göç hareketlerine devam eden Hunlar, 100 binin üzerinde askeri güce sahip olmuş, önce Alanları, sonrasında da Don-Volga bölgesinde hüküm süren İskit ve Sarmatları egemenlikleri altına almışlardır (Eğilmez, 2013: 195-196). Bu çağda, günümüzün Ukrayna'sının bir bölümünü oluşturan 'Oium' adlı bölgeye hükmeden ve Greutung Gotik kralı olan Ermanaric, Hun akınları sonucu yenilgiye uğramış ve hayatına son vermiştir. Büyük başarılar elde eden Hunlar, nereyi işgal ederlerse etsinler ciddi bir yenilgi almamışlar, bu durumu haber alan kimi düşmanları ise savaşmadan kaçmayı tercih etmişlerdir (Maenchen-Helfen, 2022: 23-26).

'Avrupa Hun İmparatorluğu' ismini alıp, Avrupa içlerine giren ilk Türk devleti hüviyetine sahip olan Hunlar, istemeden de olsa o dönemde yaşayan çoğu kavmin (ortalama 13 yerel kavim bulunduğu tahmin edilmektedir) yerlerinden edilmesine ve Roma'yı istila ve talan etmesine neden olmuştur. Ayrıca, İdil Nehri'ni geçerek Cermen kavimleri olan Ostrogotlar (Doğu Gotları) ve Vizigotları (Batı Gotları) işgal girişiminde bulunan Hunlar, bu kavimlerin Avrupa içlerine yönelmesiyle birlikte yeni bir düşmanla, yani Roma ile de tanışmış oldular. O dönem için öncelikle Bizans (Doğu Roma) üzerine giderek bu imparatorluğu vergiye bağlayan Balamir, diğer kavimleri de ele geçirmiş, iktidarı devralacak haleflerinin işini kolaylaştırmıştır (Kim, 2016: 115-120). Öncelikle Avrupa'nın etnik yapısını oluşturan kavimlerden, sonrasında da bu durumun neden olduğu savaşlar ve akınlardan bahsetmek gerekirse şunlar söylenebilir.

3. Avrupa İçlerine Yönelen Göçler ve Etnik Değişim

Hunların akınları sonucu göç eden kavimlerin ne tür olay ve olgulara vesile olduğuna bakmak gerekirse, bu kavimlerden belli başlılarına değinmek gerekmektedir. O dönemlerde 13'e yakın kavmin bulunduğu Kuzey-Güney Rusya, Balkanlar, Baltık Bölgesi ve Doğu Avrupa coğrafyasında dengeler değişmeye başlamış, yaşanan Hun akınları Batı ve Doğu Trakya'ya, Sicilya ve Sardinya'ya, Katalon Ovası'na ve Kuzey Afrika'ya olan göçleri de artırmıştır. Tüm bu durumlar günümüz Avrupa'sının etnik ve siyasi yapısının temellerini atmış, İlk Çağ'dan Orta Çağ'a geçişin kapısını aralamış, önce Katolik Kilisesi ve papalığın güçlenmesine,

sonrasında ise ‘Karanlık Çağ’dan çıkışla birlikte bilimsel bilginin ön plana çıkmasına vesile olmuştur (Kim, 2016: 146).

Belirtilmesi gereken bir diğer durum da, Avrupa Hun İmparatorluğu’nun akınlarını anlatan kaynaklar bağlamında Türklerin tarih yazımının eksik olması ve bu dönemdeki bilgilerin çoğunun Kutsal Roma ve Bizanslı tarihçilerden öğrenilmiş olmasıdır. Özellikle Romalı yazar ve tarihçi Ammianus Marcellinus (M.S. 330-391) ile diğer bir Romalı tarihçi Paniumlu Priscus’un yazdıkları incelenip yazılı tarih oluşturulmakta, tarafsız olunup olunmadığı konusunda kuşku unsurları yer almakta, günümüzde dahi büyük tartışmalara neden olmaktadır (Bursche vd., 2020: 117-122).

Marcellinus’un yazdığı tarih perspektifinde analiz yapıldığında, Avrupa’ya birçok yeniliği ve keşfi getiren Hunların ‘barbar’ oldukları yönünde ısrarlar devam etmektedir. Ama, savaş sanatı için önem arz eden ve Mete Han’dan buyana ordularda kullanılan 10’luk sistemi bulan Hunların devrim niteliğinde yenilikleri bunun aksini kanıtlamaktadır. Bunların yanında, atın savaş alanında kullanımının artması, eğer-üzenginin ve savaşırken büyük avantaj sağlayan pantolon ve ceketin Türkler tarafından bulunması belli başlı yenilikler olarak ön plana çıkmaktadır (Çerçi, 2003: 65-66). Nasıl ki Türkler Avrupalılara kimi yenilikler getirmişse, aynı şekilde Avrupalılar da (özellikle medeniyet ve gelişmişlikte zirve yapan Romalılar tarafından) Türklere kimi yenilikleri entegre etmiştir. Bu kısa analizden sonra asıl bahsedilmesi gereken konu içeriği ise, Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Süevler, Burgundlar, Franklar, Saksonlar ve Angıllar gibi kimi kavimlerin mümkün olduğunca açık ve net ifadelerle anlatılması durumudur. İlk anlatılacak Cermen kavmi ise Ostrogotlar olarak belirlemekte, Hunlarla bağlantılı olarak anlatılacak bu konuda, öncesinde ve sonrasında ne tür göç hareketleri oluşmuş bunlara da değinilecektir.

3.1. Ostrogotlar

Vikinglerle de akrabalık bağları olan Ostrogotlar, M.S. 1.-2. yüzyıldan itibaren İskandinavya bölgesinden göç edip Roma topraklarına gelmişler, bu bölgede yaşamaya başlamışlardır. Bu halk kitlesi, Trakya ve Ege kıyı şeridinde (Datça vb.) tarımla uğraşmaya başlamışlar, zamanla Balkanların kuzeyine doğru genişlemelerine devam etmişlerdir. Medeni bir toplum yapısına ulaşmaları zaman alan bu Cermen ırkı, Roma ile iyi ilişkiler kurduğu dönemlerde gelişim çizgisini hızlandırmıştır. Aslen ‘Greuthungi (Grevtingi=steplerde yaşayan halklar olarak adlandırılmışlar)’ etnik kökeninden gelen Ostrogotlar (Doğu Gotları), günümüzün Romanya ve Ukrayna coğrafyasında da hayat sahası bulmuş, Dinyeper (Özi) ve Tuna Nehirlerini de içine alan bölgelerde hüküm sürmüştür. Ostrogotlar zamanla birçok etnik ve dini grubu da bünyesinde barındırmaya başlamış, bu gruplar arasında Gepidler (Almanca konuşuyorlardı), Sarmatlar (İran=Pers kökenli topluluklar), Keltler, Trakyalılar ve diğer Doğu Avrupalı kabileler de bulunmaktaydı (Todd, 1972: 18-22).

Hunlar, M.S. 350’li yıllarda siyasi birliğini tamamlayıp M.S. 375 yıllarında bölgeye geldiğinde, Ostrogotlar Kuzey ve Doğu coğrafyasında, Vizigotlar da Güney ve Batı coğrafyasında hüküm sürmekteydi. Alanlar ve Slavları yendikten sonra Ostrogotlar ile yüzleşen Balamir Han, kısa süreli bir direnişle karşılaşmış, istemeden de olsa Doğu Gotlarının Romanya ve Ukrayna üzerinden Doğu Avrupa’ya ve Roma’nın içlerine göçüne vesile olmuş, bu topluluk içinde yer alan kimi boy beyleri ise Avrupa Hun İmparatorluğu’nun egemenliğini kabul ederek onlara katılmıştır. Yaşanan bu kavimler göçünden negatif olarak etkilenen ise Roma İmparatorluğu olmuş, halihazırda iç karışıklıklarla yüzleşen Romalılar, ‘barbar kavimler’ olarak nitelendirdikleri Ostrogotlar, Vizigotlar ve Vandalların işgalleriyle zor duruma düşmüş, belli bir süre sonra, yine bu duruma mahal veren Hunlardan yardım istemişlerdir. Ostrogotların göç hareketleri Avrupa Hunlarının yıkılışına kadar devam etmiş, bu kavim kimi zaman Romalılarla savaşırken Hunlarla, kimi zaman da Hunlarla savaşırken Romalılarla ittifak içine

girmişler, stratejik hamleleri sayesinde varlıklarını devam ettirebilmişlerdir (Burns, 1984: 31-34).

Günümüz Alman toplumunun ataları olarak bilinen Ostrogotlar, hem bazı Balkan ülkeleri hem de bazı Rus ve Fransız toplulukları tarafından sahiplenilmekte ve etnik benzerlikler kurulmaktadır. Elbette ki bunun en önemli sebebi geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olmaları ve içlerinde birçok etnik grubu barındırmış olmalarıdır (Burns, 1984: 11-12). Yazının ileriki kısımlarında da, hem Uldin (Uldız) ve Rua (Rona=Ruga) dönemlerinde hem de Attila'nın egemenliği döneminde ne tür bir stratejik sonuca neden oldukları noktasında anlatımlar ve analizler yapılacak, kavimler göçü perspektifinde ne tür etkileri olmuş bunlar değerlendirilecektir.

3.2. Vizigotlar

Ostrogotlar gibi diğer bir Cermen kavmi olan Vizigotlar (Batı Gotları), aynı şekilde Hunlarla mücadele edip Batı'ya göç etmiş kavimler içinde yer almaktadır. Ostrogotların Hunlara yenilgisinin ardından sıra bu Cermen ırkına gelmiş, Balkanların batı ve güney kesiminde yaşayan bu topluluk, 'Tervigiler (ormanlık alanda yaşayan yerli halklar)' olarak da adlandırılmışlardır. Balkanlar bölgesinden hareketle Tuna Nehri'ni takip ederek Batı Roma topraklarını işgal eden Vizigotlar, önce Romalılarla savaşmışlar, ardından da Roma kuvvetlerine katılarak onlarla ittifaklık ilişkisine girmişlerdir (Kim, 2016: 153).

Kavimler göçünün olumsuz etkisini lehine çevirmeye çalışan Kutsal Roma ise sınır boylarına Vizigotları yerleştirmiş, göç eden diğer kavimlerin Roma topraklarını istila etmesini engellemeye çalışmıştır. Roma'nın M.S. 395 yılında Batı (Kutsal) Roma ve Doğu Roma (Bizans) olarak ikiye ayrılmasının ardından Vizigotların Bizans ile olan mücadeleleri artmış, bu Cermen topluluğu, 'Kutsal Roma'nın daimi müttefikleri' olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu müttefiklik ilişkisine rağmen Vizigotların yer yer isyan ettikleri, Batı Roma'nın boyunduruğundan çıkmak istedikleri görülmüştür. Bu bağımsızlık düşünceleri Vizigotların tekrardan göç etmesine neden olmuş, Trakya ve İtalya toprakları üzerinden önce Galya bölgesine (günümüz Güney Fransa'sı), sonrasında da İspanya ve Portekiz bölgesine (İber Yarımadası'na) göç etmişlerdir. Elbette ki bu göç sürecinden önce de kimi çatışmalar ve güç mücadeleleri süregelmiştir (Buchberger, 2017: 12-13). Bu yağma ve talan dönemleri, yoğun olarak ünlü Vizigot Kralı I. Alarik döneminde vuku bulmuştur.

Vizigot Kralı I. Alarik döneminde (M.S. 395-410) İtalya'ya akınlar düzenleyerek galip gelen Vizigotlar, belli bir fidye (altın, gümüş, tahıl, köle vb. gelirler) karşılığında Kutsal Roma topraklarını terk etmişlerdir. Batı Roma'nın Afrika'daki topraklarını ele geçirmek için Güney İtalya'dan gemiyle yola çıkan I. Alarik, aniden çıkan bir fırtına sonucu hayatını kaybetmiş, Vizigotların akınları kısa süreliğine de olsa durmuştur. Yukarıdaki kısımlarda da bahsedildiği üzere, bu olaylardan sonra Galya bölgesine ve İber Yarımadası'na giden Vizigotlar (Buchberger, 2017: 12-13), 'eski çağların ilk dünya savaşı' olarak nitelendirilen Katalon Muharebesi ile tekrardan tarih sahnesine inmiş, Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın mı yoksa Romalı General Flavius Aetius'un mu yanında yer aldıkları? sorunsalı, yazının ileriki kısımlarında cevap bulacak ve analiz edilecektir.

3.3. Vandallar

Kavimler göçü döneminde Ostrogotlar ve Vizigotlar gibi Hun akınlarından kaçan diğer bir Cermen topluluğu da Vandallar olmuş, Kuzey Balkanlar'dan Tuna Nehri'ni izleyip Roma topraklarına girerek yağma ve talan hareketlerinde bulunmuşlardır.¹ Vandalların diğer iki

¹ Devlet ve özel teşebbüs mallarına saldırma ve zarar verme eylemi olarak bilinen 'Vandalizm' adlı kavram da, M.S. 455 yılında Roma vb. şehirlerin yıkılıp yıkılması olaylarına atfen, Fransız Devrimi döneminde yaşayan Henri Gregoire ve Destutt de Tracy adlı düşünürler tarafından ortaya atılmıştır (Long, 2015: 151-152).

Cermen kavminden farkı ise, daha geniş topraklara yayılması ve Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının birçok bölgesini işgal etmiş olmasıdır. Kuzey Afrika bölgesinden güneye ya da doğuya gitmek yerine tekrardan Avrupa kıtasına yönelen bu halk, İtalya'nın Sicilya ve Sardinya bölgesine yelken açmıştır (Warwick, 1911: 54).

Kırsacası, günümüzün Polonya, Almanya, Fransa (Galya), İspanya (Endülüs) ve Portekiz sınır boyunu takip ederek, Fas, Cezayir ve Tunus üzerinden İtalya coğrafyasına akınlar yapan bu Cermen topluluğu, Tunus bölgesinde (eski Kartaca topraklarında) M.S. 429-533'te Vandal Krallığı'nı kurmuştur. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun M.S. 476 yılında yıkılması ile birlikte büyük bir tehdit ve tehlikeden kurtulan Vandallar, dünyanın diğer bir süper gücü olan Bizans'ın saldırılarını savuşturma noktasında zorluk çekmiş, Bizans İmparatoru I. Justinianus'un gönderdiği ordular tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre sonra tarih sahnesinden silinen Vandallar, Kral Genserik'in başarıları sonucu kavimler göçünün önemli bir aktörü olmuş, Romalı tarihçiler tarafından ise 'yağma ve talan eylemlerinde bulunan' bir kavim olarak nitelendirilmekten öteye geçememişlerdir (Merrills, 2010: 8).

3.4. Angıllar, Saksonlar ve Franklar

'Kavimler göçünün Avrupa'nın etnik yapısını şekillendirdiği' yönündeki iddiaları savunmak için verilebilecek en iyi cevap ve en önemli kanıt İngiltere'nin oluşum sürecidir. Özellikle günümüz Danimarka'sında yaşayan ve bir Cermen ırkı olan Angıllar (Angluslar) ile Kuzey Almanya bölgesinde yaşayan Saksonların kitlesel göçü ile İngiltere devletinin temelleri atılmıştır. Cermen ırklarından olan Ostrogotlar, Vizigotlar ve Vandalların bir domino taşı misali birbirini tetiklemesi sonucu, İngilizce konuşan topluluklar olan Angıllar ve Saksonlar da kavimler göçüne katılmak zorunda kalmışlar, İngiltere'de bulunan Roma ordusunu yenerek bu bölgeye yerleşmişlerdir. O dönemler itibariyle gün ve gün gücünü yitirmeye başlayan Roma, hemen hemen her kıtada toprak kaybetmeye başlamış, en çok toprak kaybını da Cermen ırklarına ve Hunlara karşı yaşamıştır. Günümüzde yoğun olarak kullanılan, sadece İngiltere için değil, ABD vb. ülkeler için de önemli bir anlam ifade eden 'Anglo-Sakson' kavramı da bu dönemde cereyan eden göçler neticesinde oluşmuştur (Maas, 2014: 148-149).

M.S. 4. yüzyılda yaşanan kavimler göçünün etkilediği diğer bir topluluk da Franklar olmuş, bu etnik yapı, günümüzün Fransa ve Belçika'sının bulunduğu bölgede yayılmaya başlamıştır (Kaiser, 2021: 54). Franklardan önce bölgede yaşayan ve onların atası olarak bilinen kavim ise Galyalılar olarak ifade edilmekte, yıllar önce Romalılara yenilmeleri sonucu (M.Ö. 125-51) bu topluluğun da bağımsızlık mücadelesi sona ermiştir. Yüzyıllardır kavimler göçü benzeri bir olay bekleyen ve buldukları ilk fırsatta Roma'ya saldıran Franklar, Romalıları bölgeden atmış, belli bir süre sonra da Attila'nın bölgeyi işgal etmesine ve Vizigotları yenip Roma'ya yürüme planına pek müdahale etmemişlerdir. Sonuç itibariyle, Galya olarak bilinen bu bölge M.S. 6. yüzyıldan itibaren 'Fransiya' (Fransa) olarak isim değiştirecek, günümüz Fransa'sının temelleri bu bölgede atılacaktır (Heather, 2008: 4-5).

3.5. Süevler ve Burgundlar

Bahsedilecek son iki kavimden birisi de, M.Ö. 58 yıllarında Orta, Doğu ve Kuzey Avrupa bölgesinde Jül Sezar ile savaşmış, Roma güçlerine ciddi zayıf vermiş bir topluluk, yani Süevler (Sueviler=Suebiler)'dir. Avrupa Hunlarının işgali sonrasında Avusturya, Almanya ve Fransa üzerinden İspanya'ya göç eden bu topluluk, Vizigotların göç güzergahına yakın bir rota izlemiş, çoğunlukla kuzey bölgesinden ilerlemiştir. Batı Roma'nın yıkılmasının ardından kendilerine baskı yapacak egemen bir güç hissetmedikleri için ilk fırsatta Süev Krallığı'nı kuran bu kavim, M.S. 585 yılında Vizigotların işgaliyle birlikte yenilgiye uğramış, güneye doğru göç etmiştir (Miles, 1952: 22, 135-136).

Kavimler göçü döneminde 13'e yakın kavmin göç hareketi vuku bulmuş, bu çalışmada da belli başlıca olanlarından bahsedilmiştir. Konu bütünlüğü bağlamında bahsedilecek son kavim ise, Hollanda ve Kuzey Almanya bölgesinden Galya (Fransa) bölgesine kadar göç etmiş olan Burgundlardır. Aslen İskandinav kökenli olan bu Cermen ırkı vatandaşları, Ren Nehri boyunca bir krallık kurmuş, Avrupa Hunlarının M.S. 437 yılındaki akınları sonucu dağılmış, tekrardan bir araya gelmeleri M.S. 500'lü yılları bulmuştur. Galya bölgesinde güçlenmeye çalışan Burgundlar, Vizigotlar gibi kimi Cermen ırklarının ilhakı sonucunda güçsüz düşmüş, çok geniş bir coğrafyaya yayılamamıştır (Donini, 1970: 18). Avrupa'nın etnik yapısının oluşmasında önemli birer aktör olan bu kavimleri anlattıktan sonra, Hunların akınları sonucu Balkanlar ve Trakya'da yaşanan göç hareketlerine de değinmek gerekmektedir.

4. Balkanlarda Yaşanan Göçler ve Doğu Roma (Bizans) Faktörü

Balamir Han önderliğinde Rusya steplerinde Ostrogot ve Vizigot kavimleriyle savaşan ve Roma şehirlerine yönelen Hunlar, kısa süreli istilalar sonucu ciddi bir ganimet elde etmiş, Roma'nın zenginliğinin keşfedilmesi fetihlerin hızını artırmış, kısa süreli istilalar uzun süreli işgallere dönüşmüştür. M.S. 375-395 arası dönemde Roma daha ikiye bölünmemiş olmasına rağmen 'Bizans' olarak nitelendirilen Doğu Roma bölgesi, İtalya merkezinden bağımsız kararlar almaya başlamış ve ayrılık sinyalleri vermiştir. Hunların akınları sonucu Bizans topraklarına yönelik göç hareketleri hızlanmış, bu konuda en önemli unsur ise Vizigot istilaları olmuştur. Batı Gotları olarak bilinen bu kavim önce Bizans güçlerine saldırmış, ardından da Romalıların asker ihtiyacından dolayı imparatorlukla anlaşma yoluna gitmiştir (Burns, 1984: 44-45).

M.S. 364-378 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru olan Flavius Iulius Valens tarafından, büyük tartışmaya neden olmalarına rağmen ('barbar' olarak bilinmeleri ve Roma modern yapısını bozacakları korkusu) Roma himayesine alınan Vizigot beylikleri, Tuna Nehri'ni geçerek Bizans topraklarına girmiştir. Doğu Romalı generallerin, bu kavimlerin barınma, beslenme ve korunma ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayamamaları nedeniyle Vizigotlar arasında isyan hareketleri cereyan etmiş, Doğu Roma'yla tek başına mücadele edemeyeceklerini anlayan bu kavimler, eski düşmanları olan Avrupa Hunlarıyla ittifak yaparak Bizans'ı yenilgiye uğratmışlardır. M.S. 378 yılında gerçekleşen bu savaş, tarihe Edirne (Hadrianapolis) Muharebesi olarak geçmiş, Doğu Roma lideri Valens'in yeğeni olan Batı Roma İmparatoru Flavius Gratianus'un askeri yardımlarına rağmen Vizigot-Hun ittifakı galip gelmiştir. Bu muharebe, hem Batı hem de Doğu Roma için önemli gelişmelere de neden olmuştur (Burns, 1984: 132-134).

Belirtilmesi gereken bu önemli gelişmelerden birisi de, Roma tarih yazımının bu dönemde hareketli olması ve kavimler göçü sürecinin ciddi bir biçimde incelenmesidir. Bundan dolayıdır ki, yaşanan bu olay ve olguların çoğu Romalı tarihçiler (Ammianus Marcellinus, Paniumlu Priscus vb.) tarafından kaleme alınmış (Bursche vd., 2020: 117-122), Hunların yazılı kaynaklarından ise yoğun bir bilgi alınamamıştır. Edirne Muharebesi bağlamında değerlendirildiğinde diğer bir önemli gelişme de, Roma askeri gücünün büyük bir kısmının yok olması ve Bizans İmparatoru Valens'in savaş sırasında hayatını kaybetmesi olayıdır. Yerine geçen I. (Büyük) Theodosius, M.S. 379-395 yılları arasında hem Batı hem de Doğu Roma'yı aynı anda yönetmeye başlamış, Vizigot ve Hun beyliklerine karşı ciddi zaferler elde etmiş, kimi zaman da düşmanlarını kendi birliklerine katmayı başarabilmiştir (Burns, 1984: 48-52). Avrupa Hunlarının bu yenilgilerinin en büyük nedenlerinden birisi de, askeri güçlerinin çoğunluğunun halen Balkanlar bölgesinde bulunmaması ve Balamir Han'ın 378 yılında hayatını kaybetmesidir.

Aynı şekilde Romalılar da 395 yılında İmparator I. Theodosius'u kaybetmiş, bu olay hem kavimler göçü dönemi hem de dünya tarihi için çok önemli bir olaya neden olmuştur.

İmparatorun ölmesiyle birlikte Batı ve Doğu Roma ikiye bölünmüş, batı kısmı 'Kutsal Roma', doğu kısmı ise 'Bizans' olarak nitelendirilmiştir (Tvauri, 2012: 25-29). Başarılar kazanmış Romalı bir liderin ölmesi, Hunların Bizans üzerine akınlarını artırmış, M.S. 395-400 yılları arasında yoğunlaşan bu akınlar, Uldin (Uldız) adında bir Hun kağanının ortaya çıkmasına ve bu dönemden sonra yükselişe geçmesine neden olmuştur. Dağınık halde bulunan Hunlar, M.S. 390 yılıyla birlikte Anadolu bölgesini de istila etmiş (Nevşehir bölgesine kadar gelmişler), kısmi göç hareketlerine neden olmuşlar, bu istilalar sonucu göç eden halklar ise tekrardan topraklarına geri dönmüşlerdir.

Bu dönemlerde Hunların doğu sınırlarını Karaton Han, batı sınırlarını ise Uldin korumakta, belli bir bekleyişten sonra Uldin'in hem Cermen kavimler hem de Bizans üzerine akınlar başlatmasıyla birlikte kavimler göçü sürecinde tekrardan bir hareketlilik oluşmuş, domino taşı misali birbirini etkileyen kavimler Kutsal Roma topraklarını istila etmeye başlamıştır. Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Süevler, Burgundlar vb. Cermen kavimleriyle başa çıkamayan Batı Roma, Uldin'den yardım istemiş, bölgeye gelen Hun imparatoru bu kavimleri yenilgiye uğratmış ve karşılığında değerli hazineler elde etmiştir. Bu olaylar sonucunda Galya bölgesine göç eden Cermen boyları ise buradaki kavimleri yerinden etmiş, birbirini etkileyen göç süreçleri hız kaybetmeden devam etmiştir. Attila'nın Batı Roma'ya saldırdığı M.S. 451 dönemine kadar karşılıklı anlaşmalarla ittifaklık ilişkisi içine giren Batı Roma ve Avrupa Hun İmparatorluğu, barbar kavimlere karşı birlikte savaşmışlar, ciddi başarılar elde etmişlerdir (Hinds, 2009: 35).

M.S. 405-410 yılları arasında Bizans üzerine akınlarını sıklaştıran Uldin, Batı Roma'ya karşı cereyan eden Vizigot akınlarına yönelik gerekli yardımları gönderememiş, Vizigotlar ise İtalya'nın güney eyaletlerine kadar istila eylemlerine devam etmiştir. Önceki konularda da bahsedildiği üzere, Vizigot Kralı I. Alarik'in, 410 yılındaki ölümüne kadar İtalya hinterlandına yönelik devam eden saldırı ve talan hareketleri, Kutsal Roma'nın Afrika'daki topraklarına kadar uzanan bir göç sürecini de tetiklemiştir.

Avrupa Hun Kağanı Uldin'in M.S. 411 yılında ölümüyle birlikte iktidarı 425 yılında Oktar devralmış, kardeşleri (Rua, Muncuk ve Aybars) de yavaş yavaş yönetimde söz sahibi olmaya başlamıştır. Rua 432 yılında iktidara gelmesine rağmen doğu sınırlarını Aybars, batı sınırlarını da Oktar (Burgundlarla savaşırken ölmüştür) korumaya başlamıştır (Man, 2006: 120-121). Sonraki dönemlerde yönetime gelecek olan Attila ve Bleda'nın babaları Muncuk ise erken yaşta hayatını kaybetmiştir. Batı Romalı General Flavius Aetius ile müttefiklik ilişkisini devam ettiren Rua (Bizans'ı vergiye bağlamıştır), çoğu zaman barbar kavimlere karşı Aetius'u korumuş, kaybettiği iktidarı geri almasını sağlamıştır. M.S. 434 yılında Rua'nın hayatını kaybetmesi üzerine Bizans'a ve Cermen kavimlerine yönelik akınlar durma noktasına gelmiş, Bleda ve Attila'nın iktidarı devraldığı dönemlere kadar bu süreç böyle devam etmiştir (Howarth, 1994: 36).

5. Göç Sürecine Etki Eden Liderler

- *Attila ('Tanrı'nın Kırbaç') vs Flavius Aetius ('Son Gerçek Romalı');*

Bilindiği üzere, hem 'Tanrı'nın Kırbaç' olarak adlandırılan Avrupa Hun İmparatoru Attila, hem de Roma'nın en büyük generallerinden sayılan Flavius Aetius'un aynı dönemde yaşaması Avrupa'nın siyasi denklemini değiştirmiş, günümüze kadar yansıyan kimi tarihsel süreçlere vesile olmuştur. Uldin ve Rua dönemlerinde Batı Roma ile müttefiklik ilişkisi gelişmiş, iki ülke arasında iyi niyet göstergesi olarak soylu ve zengin ailelerin çocukları diğer toplumun içinde büyür, tekrardan kendi ülkesine dönerdi. Aetius'un da bu çocuklardan birisi olarak Hun toplumunun içinde büyümesi, Aetius'a Hunlar gibi savaşmayı ve onlar gibi düşünmeyi öğretmiş, bu sayede o da Attila gibi hiçbir savaşta kaybetmemiştir (Hinds, 2009: 37).

Elbette ki belirtilmesi gereken bir durum da, Rua'nın ölümünden sonra kardeşi Muncuk'un oğulları olan Bleda ve Attila'nın iktidara geliş sürecidir. Rua'nın ölümünün ardından Hun boyları arasında iç karışıklık çıkmış, birçok kişi iktidara hak iddia etmiş, kuzenlerini öldüren Bleda ve Attila ise iktidarı ele geçirmiştir. İlk etapta isyan eden tüm Hun beyliklerini bastıran, sonrasında da Bizans üzerine yürüyen bu iki kardeş, 11 yıl boyunca ülkeyi birlikte yönetmiş ve zaferden zafere koşmuştur. Bu iki kardeşten büyük olanı, yani Bleda, kardeşi Attila'nın bir adım önüne geçmiş, savaşçı bir kişiliğe sahip olan Attila ülkenin dış sorunlarıyla ilgilenirken, Bleda ise diplomatik nitelikteki kararları alma noktasında iç sorunlarla uğraşmıştır. Bu iki kardeşin anlaşamadıkları nokta ise, 'Batı Roma'yla yapılan dostluk anlaşmalarının bozulup bozulmayacağı ve Cermen kavimlerine yönelik savaşların devam ettirilip ettirilmeyeceği' konusu olmuş, sonuç itibarıyla sadece birisinin kararının uygulanacağı anlaşılmıştır (Hinds, 2009: 36-39).

Attila ile Bleda arasında yaşanan bu kararsızlık durumunu tam anlamıyla anlayabilmek için öncesinde yaşanan olay ve olgulara değinmek gerekmektedir. Hun egemenlik sahasındaki iç isyanları bastıran bu iki kardeş, Bizans ile harbe girmiş, yapılan bazı antlaşmalarla kimi haklar elde etmişlerdir. Bu antlaşmalardan birisi de M.S. 434 Margos Antlaşması olmuş, bu metinde: 'Her iki taraf da ülkelerinden kaçıp diğer devlete sığınan zorunlu göçmenleri kabul etmeyecek; Bizans, Hunların müttefikleriyle münasebet içine girmeyecek; Hunlar, Bizans'tan belli bir miktarda vergi alacak (altın vb.); ticari faaliyetler konusunda iki devlet de birbirleri ile rekabet içinde bulunmayacak' şeklinde beyanlar yer almış, özellikle Bizans bu kurallara uymazsa savaş durumunun devam edeceği hatırlatılmıştır (yapılan bu tür antlaşmaları Priscus gibi Bizans tarihçileri de yerinde takip edip notlar almıştır (Bursche vd., 2020: 117-122; Ahmetbeyoğlu, 2019: 14). Sonuç olarak bu dönemde, kavimler göçü sürecinin bir devinim içinde olduğu hesap edilirse, bu tür antlaşma maddelerinin her iki taraf için de zor bir durum teşkil ettiği açık ve nettir. Çünkü yaşanan bu kavimler göçü süreci, Hunlar, Romalılar, Alanlar, Slavlar, Vizigotlar, Ostrogotlar, Burgundlar, Vandallar vb. topluluklar bünyesinde yaşayan boyların yer yer dağılmasına, zorunlu göçmenlerin ve asker kaçaklarının ise artmasına neden olmuştur.

Bilindiği üzere, M.S. 434-445 yılları arasında çoğunlukla Doğu Roma ile mücadele içine giren Avrupa Hun İmparatorluğu, Bleda'nın önderliğinde ciddi başarılar elde etmiştir. Balkanlar'ın batı bölgesinde ve Doğu Avrupa coğrafyasında Bleda'nın, Trakya topraklarında da Attila'nın çabalarıyla Bizans'ı yenilgiye uğratıp alınan vergileri üç katına çıkaran Hunlar, savaş tazminatı olarak da 6 bin libre altın almış, daha önce yapılmış anlaşma maddelerine ise sadık kalmıştır. Bunlara ek olarak, önceki paragraflarda bahsedilen Attila-Bleda anlaşmazlığına dönülecek olunursa şunlar söylenebilir (Hinds, 2009: 36-39).

11 yıl boyunca büyük bir anlaşmazlığa düşmeyen bu iki kardeşin hedefleri ve uygulamak istedikleri politikalar farklıydı. Bleda, daha çok mevcut statükonun korunmasından yana bir tavır alırken, Attila ise Bizans'ın vergiye bağlanması sonrasında, ya İstanbul'u alarak doğuya ilerlenmesi ya da o dönem için güçsüz bir konumda olan Batı Roma'ya yürünmesi gerektiğini ifade etmiştir. Attila'ya göre, 'yıllarca Ostrogotlar gibi Cermen kavimleriyle savaşan Hunlar, artık bu barbar kavimlerle ittifaklık ilişkisine girerek Kutsal Roma'yı ele geçirmeli ve onları yıkmalıydı'. Bu hedeflere ulaşmak bağlamında Bleda ciddi bir tehdit oluşturmuş, Attila için karar vakti gelmiştir (Hinds, 2009: 36-39).

Bleda'nın M.S. 445 yılında ölümüyle ilgili rivayetler ise oldukça fazladır. Kimi iddialara göre Bleda'yı Attila öldürtmüş, kimi iddialara göre ise Bleda düşmanları tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (Man, 2006: 186, 254, 296). Her ne şekilde olursa olsun Attila için büyük bir tehdit ve rakip ortadan kalkmış, Batı Roma'ya ilerleme konusunda hiçbir pürüz kalmamıştır. Batı mı Doğu Roma mı önce işgal edilmeli? sorusunun ön plana çıktığı bu

dönemlerde, İstanbul'da sel, deprem vb. doğal afetlerle kale surları yıkılmış (M.S. 445-447), kısa sürede onarılan bu surlar eskisinden daha da güçlü olmuş, böylece Bizans'ı yenmek imkansızlaşmıştır. Bu bağlamda Hunların işgal tercihi, günden güne zayıflayan Batı Roma coğrafyası olmuştur (Hinds, 2009: 39-49).

6. Katalon Muharebesi, Batı Roma'nın İşgali ve Yaşanan Göçler

Attila, Batı Roma'ya doğrudan saldırmak yerine, önce Fransa, İspanya ve Portekiz bölgesindeki Franklar ve Vizigotları yenerek önemli rakipleri ortadan kaldırmak ve ardından da Batı Roma üzerine ilerlemek amacı gütmüştür. Yaşanan bu işgal sürecine değinmeden önce, bu duruma neden olan olaylara ve Kutsal Roma bağlamında ne tür stratejik hamleler yapıldığına bakmak gerekmektedir. O dönemlerde her ne kadar Batı Roma'nın başında İmparator III. Valentinianus bulunsa da, başkentte saygı duyulan ve önemli kararlara imza atan kişi Geneal Flavius Aetius olarak bilinmekteydi (Brown vd. 2000: 28-39). Ülkede iktidarı elinde tutmak için büyük kardeşi Prenses Justa Grata Honoria'nın evlenmesini yasaklayan ve onu ev hapsinde tutan imparator, bu duruma dayanamayan prensesin gizlice Attila'yla evlenmek istemesine (Hun kağanına yolladığı bir mektup aracılığıyla) karşı çıkmış, Attila'nın Honoria ile olası evlilik durumunda Roma'dan toprak taleplerine ise olumsuz cevap vermiştir (Çoban, 2019: 61-62). İstekleri kabul olmayan Attila, Batı Roma'yı işgal için gerekli mücbir sebebi bulmuş, Orta Avrupa, Galya ve Vizigot Krallığı üzerinden Kutsal Roma topraklarına yürümüştür. Orta Avrupa bölgesinde yaşayan Cermen toplulukları (Ostrogotlar, Gepidler, Heruliler, Amal Hanedanı vb.) ile de ittifaklık ilişkisi içine giren Attila, Macaristan topraklarından Orta Avrupa ve Galya (Fransa) bölgesini takip ederek Katalon Ovası'na kadar ilerlemiştir (Dıngıl Ilgın, 2022: 688).

M.S. 451 yılına tekabül eden bu dönem, verilen stratejik kararlar noktasında kimi önemli olayların alt yapısını da oluşturmuştur. General Aetius'un Vizigotlarla müttefik olma çabalarına ilk başlarda şiddetle karşı çıkan İmparator III. Valentinianus, Avrupa Hunlarının Galya bölgesindeki hızlı ilerleyişini gördükten sonra tehlikenin farkına varmış, yıllarca savaştıkları ve düşman olarak gördükleri Vizigotlarla müttefik olmayı kabul etmiştir (Gordon ve Boak, 1960: 106-108). Eğer Hunlar Vizigotları mağlup ederse sıradaki hedef Batı Roma'nın başkenti Ravenna olacak, bu durum Kutsal Roma'nın sonunu hazırlayacaktı. Batı Roma ve Vizigot Krallığı ile Avrupa Hun ve Ostrogot Krallığı'nın Katalon Ovası'nda karşı karşıya geldiği muharebede, Attila ve Aetius da karşı karşıya gelmiş, var olmayla yok olma arasında bir seçim yapma noktasına gelinmiştir. Kavimler göçü sonucu yer değiştirmiş olan çoğu kavim (Hunlar, Romalılar, Ostrogotlar, Vizigotlar, Gepidler, Franklar, Burgundlar, Alanlar, Saksonlar, Angıllar vb.), 'eski zamanın ilk dünya savaşı' olarak nitelendirilen bu muharebeye katılmış, Katalon Ovası'nda kozlarını paylaşmıştır (Martyn, 2020: 133).

Batı Roma İmparatoru'nun dahi tam anlamıyla (köken olarak) Romalı olmadığı bu dönemde, 'Son Gerçek Romalı (Last True Roman)' olarak nitelendirilen Aetius, hem yenilmez bir general hem de Batı Roma'nın kurtarıcısı olarak görülüyordu (Charles, 2020: 19). Attila ise, hem Hun kağanları içinde Mete Han'dan sonra gelen en başarılı general, hem de 'gerçek bir savaşçı' olarak adlandırılmıştı (Romalıların en çok korktuğu liderler içinde yer alıyordu-Kelly, 2010: 5). M.S. 20 Haziran 451'de Katalon Ovası'nda karşı karşıya gelen bu iki liderden, Aetius'un 80 bin, Attila'nın da 100 bin askeri vardı (Roberts, 2007: 7-9). Atlı birliklerinin bir kısmını Sasanilerle savaşması için (Ermeni kuvvetlerine destek amacıyla-Tezcan, 2010: 195) Kafkaslara gönderen kağan, Ostrogotların yaya birliklerine güvenmiş, savaşın sonunda ise yanıldığını anlamıştı. Çünkü Avrupa'ya kimi yenilikler² getiren Hunlar'ın, üstün oldukları ve başarılarında büyük bir paya sahip olan nokta ise, at üstünde çok iyi savaşmaları ve uzak

² At eyeri ve üzengisi, pantolon, ceket vb. yenilikler... Ayrıca dünyadaki tüm ülke ordularına da onluk sistemi yerleştirmişlerdir (Atalay, 2014: 109).

mesafelerden ok³ ve yayı çok iyi kullanmaları olmuştur (Fields, 2006: 32-42; ayrıca bu savaş aletlerinin ticaretinde de bir numaraya yerleşmişlerdir-Ahmetbeyoğlu, 2015: 120-121; o dönemki anlatılara göre, düşmanları Hunları çok nadir görmüştür).

Tüm bunlara rağmen Attila, Katalon Muharebesi'nde, atlı birliklerle hıza dayanan klasik Hun savaş taktiği yerine, karada omuz omuza mücadeleyi ön plana çıkaran bir savaş stratejisi denemiştir. Vizigotların Kralı I. Theodoric ile Ostrogotların liderlerinden Laudarius'un savaş alanında ölümüyle dengeler değişmiş, babasının yenilgisini telafi etmeye çalışan Thorismund (I. Theodoric'in oğlu)'un Hunlara ciddi zayıyat vermesiyle birlikte Attila'nın birlikleri geri çekilmiştir (Martyn, 2020: 133). İlk kez bir savaş meydanından galip ayrılamayan Attila, Orta Macaristan'a çekilmiş, Aetius ise Batı Roma'nın başkenti Ravenna'ya geri dönmüştür. Kısacası, her iki komutanın da galip gelemediği bu mücadele, iki eski müttefikin askeri karargahlarına dönmesiyle yeni bir boyut ve anlam kazanmıştır [günümüzdeki kimi Batılı yazarlara göre Attila'nın bu savaşta galip gelemediği söylenmekte, kaynak olarak da Romalı tarihçiler gösterilmektedir (Schultheis, 2019: 22). Taraflı bir analiz yapıldığı şüphe götürmez bir gerçektir].

Katalon Muharebesi'nde her iki taraftan da toplamda 100 bine yakın askerin hayatını kaybettiği anlaşılmış (savaş o kadar kanlı geçmiştir ki, Nibelungen gibi Alman destanlarına da konu olmuştur-Dıngıl Ilgın, 2021: 8), savaşın yaşandığı Fransa, İspanya ve Portekiz bölgesinde dengeler değiştiği için kavimler göçünün devam ettiği gözlemlenmiştir. Frank Krallığı'nda söz sahibi olan iki kardeşten birisinin Attila'ya, diğerinin de Aetius'a sığınması sonrasında Frank topraklarında da egemenlik mücadelesi devam etmiştir. Bu kısa zaman diliminde, 'inanılması güç' olarak nitelendirilen gelişme ise, M.S. 451 yılında vuku bulan Katalon Savaşı'ndan sadece 1 yıl sonra Attila'nın tekrardan asker toplayıp Batı Roma'nın üstüne yürümesi olayı olmuştur. Bu duruma ne General Aetius ne de İmparator III. Valentinianus pek bir cevap verememiş, Attila ile savaşmaktan vazgeçmişler, tek çare olarak Papa I. Leo'yu Attila'yı ikna etmesi için barış görüşmelerine göndermekle yetinmişlerdir (Fields, 2015: 45). Sonuç itibarıyla, Avrupa'nın belli bir kısmını işgal eden, kavimler göçüne neden olan, günümüz Avrupası'nın etnik yapısını şekillendiren Avrupa Hun İmparatorluğu, Attila'nın şüpheli ölümüyle güç kaybetmeye başlamış (Babcock, 2005: 115-117), ardından iktidarı devralan kağanların (Attila'nın üç oğlu: İrnek, Dengizik ve İlek) başarısızlıkları nedeniyle dağılmaya, sonrasında da yıkılmaya yüz tutmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2012: 310-311).

Sonuç

Hem Avrupa'nın etnik yapısının oluşmasında hem de günümüzdeki Türk ve Müslümanların yaşadığı coğrafyanın şekillenmesinde kavimler göçünün çok önemli bir faktörü olmuştur. Sonuç bölümünde, kavimler göçü bağlamında özellikle bu tür bir değişim ve sirkülasyon hareketi oluşmasaydı ne tür olaylar meydana gelirdi? sorusunun cevabı aranacak, alternatif senaryolar üzerinde durulacaktır. Eğer kavimler göçü gibi hayati öneme sahip olay ve olgular bütünü olmasaydı (demografik yapıyı değiştiren-Köse, 2017: 1145), Roma'nın ikiye bölünmesi ve Batı Roma'nın yıkılış periyodu daha uzun sürecekti, mutlak monarşilerin güçsüzleşip feodal beylerin ve kilisenin güçlendiği bir Orta Çağ dünyası daha geç oluşacaktı. Bilindiği üzere, Attila ve seleflerinin (Balamir, Uldız, Karaton, Oktar, Rua ve Bleda-Thompson ve Drinkwater 2015: 59) Avrupa'yı zor durumda bırakan istila ve akınları, hemen hemen çoğu Avrupa toplumunda kilisenin (papanın) ve Hristiyanlık inancının ön plana çıkmasına neden olmuş, 'öteki' kavramının vücut bulmuş hali olan Hun istilaları, Avrupa devletlerini bir araya getirmiştir.

³ Bkz. Isık Çalan Ok=Isıklık Ok: Mete Han döneminden itibaren kullanılan ve çıkardığı sesle düşmana korku salan bir ok türüdür.

Kavimler göçü gibi bir süreç nasıl ki Avrupalıları ciddi bir şekilde etkilemişse, benzer paralelde Türkleri de etkilemiş, Çin baskısı altında kalan ve verimsiz-kurak arazilerde yaşam mücadelesi veren bu toplumlar, son dönemlerde yoğunluğunu artıran Çin asimilasyonuna karşı direnmiş, Batı'ya doğru göç etmek zorunda kalmıştır (Günay vd. 2017: 40). Aksi bir durumda yok olma tehlikesiyle yüzleşecek olan Türkler, Demokles'in Kılıcı'nı tepesinde hissetmiş ve bir tercih yapmak zorunda kalmıştır. Özellikle Çinli prenseslerle evlenme geleneği sonrasında Hun kağanlarına yönelik suikastlar ve Çin'e katılma düşünceleri devleti yıkma noktasına getirmiş, Çi-Çi Yabgu Han'ın Türk milliyetçiliğini ön plana çıkaran politikaları Asya Hun İmparatorluğu'nun Doğu-Batı şeklinde bölünmesine, gelecekte olacak olaylar bağlamında ise devletin kaderinin şekillenmesine neden olmuştur.

Avrupa'nın kaderini değiştiren ve birçok kavmin yer değiştirmesine neden olan olaylar silsilesi, Alanlar, Slavlar, Ostrogotlar, Vizigotlar, Vandallar, Süevler, Burgundlar, Franklar, Saksonlar ve Angıllar gibi toplumların günümüz Avrupası'nın temellerini atması anlamında kırılma noktası oluşturmuş, farklı coğrafyalarda farklı jeopolitik sonuçlar doğurmuştur. Örnek vermek gerekirse, İngilizlerin ataları olarak bilinen Angıllar ve Saksonlar, İskandinavya ve Orta-Kuzey Avrupa bölgesinden İngiltere'ye gelmeseydi, hem İngiltere bölgesindeki Roma hüküm süresi uzayabilir hem de sonraki dönemlerde Vikingler'in bölgedeki uzun süreli egemenlik mücadeleleri başarıya ulaşabilirdi. Ayrıca, kavimler göçü sonucu Balkanlar ve Doğu Avrupa bölgesinden İber Yarımadası'na giden Vizigotlar gibi topluluklar olmasaydı (Buchberger, 2017: 12-22), Portekiz ve İspanyol kültürlerinin bu bölgelerde yayılıp genişlemesi ve bu ülkelerin 15. ve 16. yüzyılın en büyük güçleri olup döneme damgalarını vurmaları zorlaşabilirdi.

Bilindiği üzere, Galya olarak bilinen ve M.S. 6. yüzyılla birlikte 'Fransiya' adıyla kendinden söz ettirmeye başlayan Fransız medeniyeti, kavimler göçü döneminde Avrupa Hun İmparatorluğu ve Kutsal Roma arasında denge politikası takip etmemiş olsaydı, yok olma tehlikesiyle yüzleşebilirdi. Ayrıca diğer bir olasılık da, Ostrogotlar, Burgundlar ve Süevler gibi Cermen kavimler, günümüz Almanya'sının hüküm sürdüğü topraklarda hayat sahası bulmamış olsalardı, 17. yüzyıldaki Alman Prenslere ve 19. yüzyılda siyasi birliğini yeni yeni tamamlayan Alman İmparatorluğu'ndan bahsetmek mümkün olmayabilirdi. Kavimler göçü bağlamında yaşanan en yoğun göç hareketi ise, günümüz Kuzey Afrika'sında yer alan ve birçok ülkeyi (Fas, Cezayir, Tunus, Libya vb.) içine alan, Vandalların neden olduğu zorunlu göç sürecidir. Bahsedilmesi gereken son nokta ise, kavimler göçü olmasaydı, bahsedilen bu etnik yapıların dışında da bir göç hareketi ya da dönüşüm olur muydu? sorunsalıdır.

Bu göç hareketi gerçekleşmeseydi, Orta Macaristan'da güçlenen Hunların bu coğrafyaları etkilemesi ve bölgeyi savaşı bir karakteristiğe dönüştürmesi durumu meydana gelmeyecek (Ziyai, 2010: 901), Macarlara karşın Avusturya İmparatorluğu'nun güçlenmesi hızlanacaktı. Kavimler göçü olmasaydı, Avrupa Hun İmparatorluğu'nun yıkılması sonrasında Rus stepleri ile Kafkaslar arasında yaşayan, Altın Orda (Altın Ordu) Devleti'ne kadar sürecek olan bir Türk hegemonyası oluşmayacak (Karatay, 2010: 10-16), Rus İmparatorluğu'nun 17-20. yüzyıllar arasındaki yükseliş trendi çok önceleri gerçekleşebilecekti. Bunlara ek olarak belirtilmesi gereken bir diğer durum ise, kavimler göçü paralelinde Avrupa toplumlarının birbirine kenetlenmesi sonucu kilisenin egemenliğini üstün tutan bir Orta Çağ anlayışı oluşmasaydı, belki de Yahudi toplumuna karşı bir asimile ve yok etme anlayışı vuku bulmayacak, ya günümüzde Yahudiler Avrupa ülkeleri içinde bölgesel azınlık olarak yaşayacak ya da yüzyıllar önce İsrail benzeri bir ülke kurmuş olacaktı.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2005). Avrupa Hun ve Hazar Devletlerinin İktisadi Gelir Kaynakları. *BELLETEREN*, 69(254), 117-130.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2012). Attila'nın Oğlu Dengizik'in Devleti İhya Mücadelesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 301-314.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2019). Tarihi Kaynaklardaki Hun ve Attila Algısı Üzerine Değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(2038), 11-20.
- Atalay, C. (2014). Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) Dönemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(4), 107-109.
- Babcock, M. A. (2005). *The Night Attila Died: Solving the Murder of Attila the Hun*. New York: Berkley Publishing Group.
- Brown, K. R., Kidd, D. ve Little, C. T. (Eds.). (2000). *From Attila to Charlemagne: arts of the Early Medieval Period in the Metropolitan Museum of Art* (Vol. 1). Metropolitan Museum of Art.
- Buchberger, E. (2017). *Shifting Ethnic Identities in Spain and Gaul, 500-700: From Romans to Goths and Franks*. Amsterdam University Press.
- Burns, T. S. (1984). *A History of the Ostrogoths*. Bloomington: Indiana University Press.
- Bursche, A., Hines, J. ve Zapolska, A. (2020). *The Migration Period Between the Oder and the Vistula, vol. I & II (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450)*, Brill Publishing.
- Charles, E. R. (2020). *Attila and His Conquerors: A Story of the Days of St. Patrick and St. Leo the Great*. (E-Book-Kindle Edition). New York: E. & J. B. Young & Co. Publishing.
- Çapan, F. ve Güvenç, B. (2017). Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(18), 629-640.
- Çataloluk, O. ve Yılmaz, H. (2019). Hunlar Gerçeği. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(4), 2556-2588.
- Çerçi, F. (2003). Hunlar'da Sosyal, Siyasi Hayat ve Devlet-Halk İlişkileri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 59-98.
- Çoban, H. (2019). Attila ve Avrupa Hunları-Batı Roma İlişkilerinde Evlilik Meselesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 57-68.
- Dıngıl Ilgın, F. A. (2021). Nibelungen Destanı ve Kağan Attila. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, (36), 1-15.
- Dıngıl Ilgın, F. A. (2022). Attila'nın Galya Seferi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 681-707.
- Donini, G. ve Ford, G. B. (Eds.). (1970). *Isidore of Seville's History of the Goths, Vandals, and Suevi*. Leiden: EJ Brill.
- Eğilmez, S. (2013). Hun-Alan Mücadelesi ve Yeni Bir Çağın Başlangıcı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(28-29), 191-199.
- Eravcı, H. M. ve Ateş T. (2018). Dünya Tarihini Etkileyen Göçler ve Türk Milletinin Etkisi. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç Özel Sayısı, 42-47.

Ferreiko, A. (2006). *The Visigoths in Gaul and Iberia: A Supplemental Bibliography, 1984-2003*. Brill Publishing.

Fields, N. (2006). *The Hun: Scourge of God AD 375-565* (Vol. 111). Oxford: Osprey Publishing.

Fields, N. (2015). *Attila the Hun: Leadership, Strategy, Conflict*. Oxford: Osprey Publishing.

Gordon, C. D. ve Boak, A. E. R. (1960). *The Age of Attila: Fifth-century Byzantium and the Barbarians* (Vol. 111). New York: Ann Arbor: University of Michigan Press.

Günay, E., Atılgan D. ve Serin E. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Göç Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 37-60.

Hatıplı, M. ve Daşkıran, S. (2021). Etkileri ve Sosyo-Psikolojik Boyutuyla Göç. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(3), 714-728.

Heather, P. J. (2008). Ethnicity, Group Identity, and Social Status in the Migration Period. (Ed. Garipzanov, I. H.) In *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, 17-49.

Herbert, W. (2011). *Attila: Hunların Hükümdarı ve Ataları*. Çev. M. Levent Yener. İzmir: İlya Yayınevi.

Hinds, K. (2009). *Huns (Barbarians!)*. New York: Cavendish Square Publishing.

Howarth, P. (1994). *Attila, King of the Huns: The Man and the Myth*. London: Constable and Company Publishing.

Kaiser, L. (2021). Runes Across the North Sea from the Migration Period and Beyond. In *Runes Across the North Sea from the Migration Period and Beyond*. De Gruyter.

Karatay, O. (2004). Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları: Altın Orda Öncesi Dönem. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 1-70.

Kelly, C. (2010). *The End of Empire: Attila the Hun & the Fall of Rome*. New York: WW Norton & Company Publishing.

Kim, H. J. (2016). *The Huns*. UK: Routledge.

Köse, O. (Ed.). (2017). *Geçmişten Günümüze Göç*. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Long, M. ve Burke, R. H. (2015). *Vandalism and Anti-Social Behaviour*. UK: Palgrave Macmillan.

Maas, M. (2014). *The Cambridge Companion to the Age of Attila*. UK: Cambridge University Press.

Maenchen-Helfen, O. J. (2022). *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. USA: University of California Press.

Man, J. (2006). *Attila: the Barbarian King Who Challenged Rome*. New York: Macmillan Publishing.

Martyn, J. R. ve O’Brien, D. (2020). *Arians and Vandals of the 4th-6th Centuries: Annotated Translations of the Historical Works by Bishops Victor of Vita (Historia Persecutionis Africanae Provinciae) and Victor of Tonnena (Chronicon), and of the Religious*

Works by Bishop Victor of Carthage (*De Paenitentia*) and Saints Ambrose (*De Fide Orthodoxa Contra Arianos*), and Athanasius (*Expositio Fidei*). Cambridge Scholars Publishing.

Merrills, A. ve Miles, R. (2010). *The Vandals (The Peoples of Europe)*. New Jersey: Wiley-Blackwell Publishing.

Miles, G. C. (1952). *The Coinage of the Visigoths of Spain, Leovigild to Achila II* (No. 2). American Numismatic Society.

Roberts, W. (2007). *Leadership Secrets of Attila the Hun*. UK: Hachette.

Sarıtaş, E. (2012). Çin-Hun İlişkileri. *Doğu Araştırmaları Dergisi*, (10), 201-210.

Sauer, E. W. (2019). *Dariali: The 'Caspian Gates' in the Caucasus From Antiquity to the Age of the Huns and the Middle Ages: The Joint Georgian-British Dariali Gorge Excavations and Surveys of 2013–2016*. UK: Oxbow Books.

Schultheis, E. M. (2019). *The Battle of the Catalaunian Fields AD 451: Flavius Aetius, Attila the Hun and the Transformation of Gaul*. Yorkshire-Philadelphia: Pen and Sword Military.

Tezcan, M. (2010). V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(32), 183-202.

Thompson, E. A. (1969). *The Goths in Spain*. UK: Oxford University Press.

Thompson, E. A. (2004). *The Huns*. New Jersey: Blackwell Publishing.

Thompson, E. A. ve Drinkwater, J. F. (2015). *Huns*. *Oxford Research Encyclopedia of Classics* Publishing.

Todd, M. (1972). *Everyday Life of the Barbarians: Goths, Franks and Vandals*. Batsford Publishing.

Tvauri, A. (2012). *The Migration Period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia* (p. 384). Tartu: University of Tartu Press.

Warwick, W. W. (1911). *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards: And of the Empires of Thessalonica, Nicaea and Trebizond in the British Museum*. order of the Trustees. London.

Webb, R. N. (1965). *Attila: King of the Huns*. New York: Franklin Watts Publishing.

Welch, M. G. (2005). Germanic Equal Arm Brooches of the Migration Period: a Study of Style, Chronology and Distribution. By Dorothee Bruns. 300mm. Pp vi+ 134, 72 b&w ills. Oxford: Archaeopress, BAR International Series 1113, 2003. *The Antiquaries Journal*, 85, 415-416.

Ziyai, A. (2010). Orijinal Çin Kaynaklarına Göre Hun Türk Tarihi I. Bölüm: Kudretli Büyük Hun Tanrıkuşluğu Türk Halkının Ataları Hunlar ve Hunların Ortaya Çıkışı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 895-912.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Prof. Dr. Mahmut Can YAĞMURDUR, mcyagmurdur@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3559-0496

Atıf: Yağmurdur, M., C., (2023), Türk Kültüründe Türbe Mimarisi ve Mevlana Muhammed Celeleddin Belhî'nin Puşide ve Sandukası Hakkında Bir Değerlendirme, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 63-78.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 31 Ekim 2023 / 05 Aralık 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1384203

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TÜRBE MİMARİSİ VE MEVLANA MUHAMMED CELALEDDİN BELHİ'NİN PUŞİDE VE SANDUKASI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Küçük Asya, insanlık tarihinde son derece önemli yer tutmakla birlikte, buradaki eserler ve onların ifade ettiği anlam da kadim insanlık mirası açısından çok yönlülük arz eder. İşte doğu Akdeniz'de farklı bir etnogenezi sürecini hazırlayan sosyokültürel hadiseler zincirinin içerisinde, özellikle XIII. yüzyılda olgunlaşmaya başladığımız bildiğimiz Horasanî Tasavvuf düşüncesinin en önemli mümessili olan Mevlana Celeleddin Rumi'nin, babası Sultan-ül Ulema Bahaeddin Veled ile birlikte Belh şehrinde başlayan yolculukları en önemli düşünsel devrimlerden birini başlatmıştır. Mezar ve türbe kavramları da başta Mevlevilik olmak üzere Türk tasavvuf kültüründe önemli bir yer tutar. Türk kültürü ve Mevlevî öğretisi bakımından önemi tartışılmaz olan Hz. Mevlana ve Sultan Veled'e ait "yekpare" puşide geleneğinin bozularak yeni ve hangi gerekçe ile yapıldığı müphem olan ve hiçbir şekilde ikna edici olması mümkün olmayan bu mezar mekânının, "aslına rücu ettirildiği" retoriği sadece bir kuru iddiadan ibaret kalıp bu konuda son zamanlarda yapılan uygulamalar süratle tashih gerektirmektedir. Zira, bir kadim öğretiyi oluşturan tek bir tuğla bile yerinden rastgele oynatılamaz, aksi takdirde sadece otantik yapı ve öğretinin ruhu değil derin kültürel zenginlik de tahrip edilmiş olur. Kültürel değer haline gelmiş yapılarda bir yandan etnik ve dinsel püritenizmden uzak olunmalı, tarihi gerçekler ışığında objektif kararlar verilmelidir. Eğitimsizlik, kültür eksikliği ve hatta eğitime dirençliliğin Türk Kültürü'nü tahrip etmesine müsaade etmemek ulusal bir kültür politikası olmak zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlana Celeleddin Rumi, Türk Kültürü, Turbe, Horasan Sufiliği

TOMB ARCHITECTURE IN TURKISH CULTURE AND MEVLANA MUHAMMED CELALEDDIN BELHI'S BASILICA AND SARCOPHAGUS: AN EVALUATION

Abstract

Asia Minor has been extremely great importance in ancient human heritage. Here is a sequential sociocultural events that stimulated processes of different ethnogenesis in the eastern Mediterranean. The journeys of Mevlana Celaleddin Rumi the most important representative of Khorasani Sufism which started to mature in the XIIIth century, starting from Belh together

with his father, Sultan-ül ulema Bahaeddin Veled initiated one of the most important intellectual revolutions. The concepts of graves and mouseleum hold an important place in Turkish culture and Mevlevi order. The rhetoric that the “monolithic” thombstone tradition of Mevlana and Sultan Veled has been broken and this recently reconstruted new thomb which was built for unknown reasons. The changes require rapid corrections as reverted its original form. Because not even a single brick constituting an ancient teaching can moved randomly, not only the authentic structure and the spirit of the teaching but also the deep cultural richness will be destroyed. In architects and buildings that have become a part of national culture, one should stay away from religious puritenism. Also objective decisions should be made in the lights of historical facts. It must be a national cultural policy not to allow misteaching and ignorance, lack of culture and even resistance to education to destroy Turkish culture.

Keywords: Mevlana, Turkish Culture, Turbe, Khorasan Sufism

Giriş

Küçük Asya, kadim uygarlıkların beşiği olmuş bir coğrafyadır. Tarih boyunca birçok uygarlık bu topraklarda hüküm sürmüş ve günümüze kadar ulaşan ve insanlığın ortak mirası olarak addedilmesi gereken sayısız eserler bırakmışlardır. Bu nedenle Küçük Asya, insanlık tarihinde son derece önemli yer tutmakla birlikte, buradaki eserler ve onların ifade ettiği anlam da kadim insanlık mirası açısından çok yönlülük arz eder. Bu önemli uygarlıkları kuran kavimlerin başında gelen Türkler, Avrupa’da ilk defa IV. yüzyılın ikinci yarısında görüldükten hemen sonra üç İbrahimi dinin kutsal kenti Kudüs de dâhil olmak üzere, yitik bir mirasın kökenlerini ararcasına, Küçük Asya ve Mısır başta olmak üzere X.yüzyılda doğu Akdeniz’e tekrar gelmişlerdir. Örneğin, IV.yüzyıla ait Ammianus Marcellinus’a ait kayıtlardaki ifadeler, bunun kanıtlarından biri olarak değerlendirilebilir (Ahmetbeyoğlu, 1998:1). Ayrıca Urfalı Efraim’in anlatıları da Türklerin bu yüzyılın sonlarında Küçük Asya’ya geldiklerinin bir başka kanıtıdır (Baştay, 1987:2). Gerçekten de doğudan batıya doğru gerçekleşen önemli göç ve nüfus hareketlerinin tartışılmaz aktörlerinden olan Türklerin bu akınlarının, İslamiyet sonrasında, sosyokültürel ve siyasal nedenlerin de tetiklemesiyle, özellikle VIII-XIII. yüzyılda hızlanarak devam etmiş olduğunu söylemek mümkündür.

İşte, doğu Akdeniz’de farklı bir etnogenez sürecini hazırlayan sosyokültürel hadiseler zincirinin içerisinde, özellikle XIII. yüzyılda olgunlaşmaya başladığını bildiğimiz Horasani Tasavvuf düşüncesinin en önemli mümessili olan Mevlana Celaleddin Rumi’nin, babası Sultan-ül Ulema Bahaeddin Veled ile birlikte Belh şehrinden başlayan yolculukları en önemli düşünsel devrimlerden birini başlatmıştır. Bu yolculuk ve onun sonucunda teşekkül eden kültürel ve irfani miras Konya’da tamamlanmıştır. Horasan erenlerinin en mütakâmil mümessili olan Hz. Mevlana’nın özgün Türk Tasavvuf anlayışı, 1273 tarihindeki vefatı sonrasında bugün hepimizin bildiği, daha sonra bilinen son şeklinin Bayezid II zamanında verildiği Kubbe-i Hadra adı ile anılan türbesinin bulunduğu mekâna defnedilmesine müteakiben somut ve simgesel bir karakter kazanarak Türk ve dünya kültürüne mal olmuştur.

1. Çalışmanın Önemi

Türk kültüründe türbe ve puşide geleneğinin İslamiyet öncesi devirlere dayanması nedeniyle İslamiyet sonrasında Türk tasavvuf kültüründe bilhassa Mevlevilikte öğretisel bir sembolizmaya dönüşerek kültürel bir değer haline geldiğinin vurgulanmasıdır.

1.1. Türk Kültürü ve İslam Dini açısından Defin Geleneği

Kabir/رقب kelimesi makbere/makber olarak Arapça'da muhtelif şekillerde geçmekle birlikte esasında İbranice "kvr/çoğulu kevirat" kökünden gelmektedir.¹ Mezar/مزم ise ziyaret edilen yer anlamını taşıyan Farsça kökenli bir kelimedir. Buradan hareketle, bir kabrin "mezar" haline gelmesinin, o kabrin yerinin belli olması için konulan bazı işaretler ve yazılar ile gerçekleşeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunu da belirleyen en önemli neden, defnedilen kişinin anısının yaşatılması ve zaman zaman ziyaret edilebilmesi için yerinin belirlenmesi isteğidir. Öte yandan, İslam dininde "lahd ve hakka" olmak üzere iki tür toprağa yani kabre defin şekli mevcuttur. Genel olarak lahd şeklindeki defin Hz. Muhammed tarafından tavsiye edilen yöntem olarak bilinmektedir.² Bu yöntemin Medine'ye hicret sonrasında kabul görmeye ve yaygınlaşmaya başladığı bilinmektedir.

Cenaze defnedildikten sonra kabrin yerinin belli olması ve ölenin anısının yaşatılması, gerektiğinde ziyaret edilmesi suretiyle ölene karşı onu unutmamanın bir vef'a olduğunu en iyi idrak eden Türkler olmuştur. Gerçekten de Türklerin tarih boyunca İslam öncesi dönemlerde kurdukları çeşitli medeniyetlerde bunu görmek mümkündür. Hatta İslamiyet sonrası özellikle Horasan bölgesinde ölenin defnedildiği yer Arap pürütenizminin aksine vef'a duygusunun bir ifadesi olarak üzeri hat ile bezenerek taş dikilmek suretiyle "mezar" halini almış, konulan taşın adına da "şahide" demek adet haline gelmiştir. Türklerin bu tarz ölü gömme gelenekleri, kökeni binlerce yıl öncesine dayanan Göktürk Devleti'ne ait araştırmalarda daha kati hale gelmekte, Uygurlarda bu kültürün korunması söz konusu olmaktadır. Ayrıca Pers platosuna ve Horasan'a yerleşerek orada geniş bir sahaya hükmeden Selçukluların da bu geleneği farklı formlar halinde sürdürmekten öte Anadolu'ya da taşıdıkları tartışılmaz bir keyfiyettir.³ Bu sürece, kısaca

¹İbranice "Kvr"-Toprağa açılan çukur anlamındadır ki Arapça kabir kelimesinden kast edileni bire bir karşılamaktadır.

²Youssef Ragheb, *İslâm Hukukuna Göre Mezarın Yapısı (Structure de la tombe d'après le droit Musulman), Cimeties et Traditions Funeraires Dans Le Monde İslamique-İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, sayfa 17-23, TTK Yayınları, Ankara-1996; Kabir kazıldıktan sonra kible tarafındaki duvarın dibine ve uzunlamasına ölünün sığacağı kadar, "lahit" denilen girinti şeklinde bir oyuk kazılır. Hz. Muhammed'in tavsiyesinden hareketle, böyle yapmanın kabrin ortasında uzunlamasına bir çukur açılmasından (şakk) daha iyi olduğunu belirtmiştir. Kabrin yıkılmaması için lahdin kenarlarının örülmesi ve cenazenin yüzü kible tarafına çevrilip sağ yanı üzerine yatırılarak bir ahşap destek yerleştirilmesi halen yaygın olarak uygulanan yöntemdir.

³Ülkemizde maalesef tasavvuf ve tarikat kavramları üzerinde çalışan kimi yazarların Türklerin özellikle Selçukluların Pers Platosunda ve Horasan bölgesinde antik tarihlerinden tevariüs ettikleri tasavvuf anlayışını ve ilgili coğrafyayı etimolojik ve epistemolojik olarak eksik tetkik ederek "İran Tasavvufu" diye yorumlamaları bir kültürel bunalıma yol açmaktadır. (Konuyla ilgili olarak aydınlatıcı detaylı

değınmeden evvel Arap-İslam pürıtenızminın etkısıyle “İslam’da mezar yoktur”, “türbe mekruhtur”, “ölüye arkasından Kur’an okunmamalıdır” vb Vehhabılığı çağrıştıran düşüncelerin ölkemizde artık bir sonunun gelmesi gerektiğı kanaatindeyiz.

Açıkça ifade etmek gerekirse, bu gibi radikal/köktenci ya da daha doğru tabir ile “fundamentalist” söylemleri şiar edinen dinsel alana ait pürıtenızmin son derece kesin yargılar içerdığinden bir milletin kültür hayatına çok ciddi tahribat verdiğı gerçeğı de göz ardı edilmemelidir. Zira pürıten düşünce eklektik veya senkretik bir düşünce sistemini baştan reddedecektir ki ölkemizdeki kültür buhranının temelinde yatan sorunların başında da bu gelmektedir. İslam düşünce teşekkülü esnasında özellikle Hevaric düşüncesine dayanan “La hükmü illalillah” mottosu din adına yargılama hakkını maalesef bizzat fakihlerin tekeline bırakmaktadır (Montgomery, 2010:3). Modern tabiriyle yargı/hüküm bir takım muhayyel diyalektik kurgusallık olup kıyasa dair vehmin dayatılması ile olduğundan tasavvuftaki hakikat kavramı ile hep tenakuz halinde bulunmuştur. İslam dünyasında da mezar yerine, bilinçli olarak ısrarla “kabir” kelimesi kullanılmak suretiyle fakihlerin çoğunluğunun, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî gibi muhaddislere dayanarak kabrin üzerine taş dikmek ve ona yazı yazmak suretiyle mezar haline getirilmesine salt bir takım itikadi endişelere dayanan fikir buhranları içerisinde anlamsız bühtanlarla muhalefet etmelerinin arkasında siyasal iktidar kaygısının olduğu da dikkat çekmekte olup, mahiyeti ne olursa olsun kabir üzerine yazı yazmayı mekruh saydıkları da bir gerçektir. Bununla beraber, Hanefiler’e ve diğer ulemeden bazılarına göre ise ölünün kabrinin kaybolmaması, saygı duyulup çığnenmemesi için gerekirse yazı yazmak suretiyle oranın “mezar” haline getirilmesinde bir sakınca bulunmadığı görüşüyle, “icmâ” da ağır basmış gibi görünmektedir.

Türk Kültürüne zarar veren, “pürıtenizm eksenli”, dışarıdan güdümlü, içeriden de idraksiz bir grup tarafından güya İslam Dini’ni aslına döndürmeye yönelik iddialar içeren bir takım mülahazaları bir tarafa bırakıp, Türklerdeki mezar uygulamasının köklü geçmişine kısaca değınmenin aziz milletimizi bir nebze aydınlatmak yolunda yararlı olacağı kanaati hasıl olmuştur. Bilindiğı üzere, M.Ö II. yüzyıla kadar tarihlendirilen Pazırık Kurganı, Türklerde, ölen kişilerin üzeri toprağın ağırlığını taşıyacak şekilde kalın tomruklar ile mukavim kılınmış “mezar oda”larına gömölme geleneğinin en eski örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu örnekte olduğu gibi, mezar odasının tavanı keçe ve kumaşlar ile de kaplanmaktaydı. Göktürkler ile birlikte Bulgar Türklerinde ve Kuman Türklerinde görölen adet üzere mezar üzerine heykel dikildiğı de arkeolojik araştırmalarla sabittir (Ögel,2014:4). Öte yandan özellikle VIII. yüzyılda Uygur Türkleri ve sonraları da Karahanlı Türk Devletlerinin ilk zamanlarına tarihlendirilen mezarlarda, Budist geleneğın etkısıyle fresk tarzında süslemeler de bilim insanların dikkatini çekmiştir. Öte yandan, özellikle Göktürk uygarlığında anıt-kurgan geleneğı çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Hanuy ve Selenge nehirlerinin buluştuğı Şıvet-ulan’da İlderiş Kağan’a ait olduğu sanılan anıt-kurgan’ın 40×100 m’ olduğu bir dikdörtgen alan üzerine oturtulduğu tespitler arasındadır (Divitçioğlu, 1987:5). Yine Koço-Tsaydam gölü yakınlarındaki Bilge Kağan ve Kül Tigin Kağan mezarları, freskler içeren anıt-kurgan mimarisindedir. Bu fresklere Göktürk kültüründe “Bediz” denildiğı ve “Balbal” denilen dikili taş kavramından, sağ iken kayda değer önemli işler gerçekleştiren üst düzey yöneticilerin anıt-kurganlarına has bir gelenek olmasıyla farklılık arz ettiğı de bildirilmektedir (Divitçioğlu, 1987:5).

okuma için bkz. Charles Edward Yate, *Horasan ve Sistan, Çev.Resul Şahsi, TTK, Ankara-2022, s 240-325*)

Pers platosunda Horasan bölgesine Türklerin egemen olduğu dönemlerde, inşasının 1006-1007 yıllarına tarihlendirildiği Cürcan Emiri Kabus ibn Veşmgir'e ait, İslamiyet sonrası Türklerin ilk anıt-kurgan tarzı "anıt-mezar" tarzının V. V. Barthold tarafından, binanın tepesindeki kubbenin ve gövde inşaatının çok cepheli tarzda olması nedeniyle Kafkaslardaki kilise mimarisinden esinlendiği iddia edilse de bu tarz bir geleneğin bölgeye hâkim olan Selçuklu Türkleri tarafından Karahanlı ve Gazneli Türk devletlerinden tevarüs ederek yaygınlaştığını gösteren bir çok kanıt bulunmaktadır.(Barthold, 2013:6 ve Aslanapa, 1999:7) Ayrıca sanat tarihi uzmanları Stronach ve Young adlı İngiliz araştırmacılar tarafından incelenen, Kazvin-Hemedan arasındaki Harkan bölgesinde bulunan iki kümbet, 1071 Malazgirt savaşı öncesine yaklaşık 1067-8 yıllarına tarihlendirilmektedir. Bununla beraber 1012 tarihine kadar inen Özkent Nasr Bin Ali türbesindeki geometrik sekizgen motifli mimari-çini ve ağaç işlemeciliği tarzı Anadolu Türk Sanatında da devam edegelmiştir. Bu durumda, Orta Asya Altay kökenli antik Türk uygarlığına has uygulamaların, yine Selçuklu yurdu olan Pers platosu ve Horasan'dan Anadolu'ya değin Türklere vatan olmuş her coğrafyada yayıldığı tartışma götürmez bir gerçektir (Yate, 2022:8).

Ancak burada konumuzla ilgisi bakımından Türklere has bir gelenek olan türbe mimarisindeki geleneksel bir teknik detaya değinmek zorunluluğu vardır. Bu önemli teknik detayın özünde "stupa" tarzı dikkat çekmektedir. Bu bakımdan, Sultan Sencer Türbesi ve Hace Ahmed Yesevi türbelerinin Türkistan ve Horasan türbe mimarisinde Selçuklu Türklerinin ulaştığı seviye bakımından göz ardı edilmesi imkânsızdır. Merv şehrinde bulunan Sultan Sencer Türbesi 1157 yılına ait olup, bunun yanında Hace Ahmed Yesevi türbesinin 18 m'lik kubbesi 1360 yılına tarihlendirilmektedir. Her ikisi de stupa tarzıdır. Kanaatimizce, Kaşgar dolaylarında da benzer örneklerini gördüğümüz Budist Stupa'larını andırır bu gelenek Uygur Türklerinin İslam öncesi devirdeki geleneklerinin devamı olarak kabul edilmektedir. Semerkand şehrinde bulunan Kadızade-i Rumi türbesinde ise Memlük Türklerinde görülen bu tarz türbe mimarisi Türkler tarafından doğudan batıya taşınmıştır. İşte bu tarzdaki, içi örülerek yükseltelen stupa tarzı türbe mimarisi Hz. Mevlana'nın Konya'nın simgesi haline gelmiş "Kubbe-i Hadra" adı verilen türbesinde de çok açık bir şekilde dikkati çekmektedir (Aslanapa,1999:7). Bugün batılı müşteşrikler ve ülkemizdeki kimi akademik çevrelerin inatla "İran vurgusu" yaparak, Anglo-Saxon terminolojisinde ısrar etmeyi sürdürdükleri görülmektedir. Oysa ki esasında bir Selçuklu Türk Coğrafyası olan Pers platosuna ve Horasan'a, bu mimari tarzının Türklerin anayurdu olan Altay dağlarının güneyinden tevarüs ettiği gerçeğinin üzerinin örtülmesi mümkün değildir (Aslanapa,1999:7).

1.2.Mevlevi Kültüründe Mezar Kavramı

Mezar üzerinde türbe ve kubbe yapılmasına dair ise Mevlana'ya ait iki farklı görüş olduğu bilinmektedir. Hz. Mevlana, Mesnevi'de mezar üzerine türbe inşa edilmesinin ve kubbe yapılmasının "mana erlerince" makbul olmadığından bahsetmiştir.⁴ Bununla beraber Ahmed Eflaki Dede'nin naklettiğine göre, sonradan sevenleri ve ona tabi olanların bir vasiyet gibi addettikleri üzere, Alemüd-din Kayser tarafından görevlendirilen Bedreddin Tebrizi isimli bir

⁴Mesnevi Tercemesi ve Şerhi, Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka, Cild III, sayfa 14, Beyit 133, İstanbul-1983: Beyit 133'de,

Mezarın üstüne türbe yapmak, kubbe kurmak, yüce divarlar örmek

Mana erlerince makbul bir şey değil

mimar tarafından mezarının üzerine kubbe yapılmış, inşaat 1274 yılında Çelebi Hüsameddin'in postnişinliği döneminde tamamlanmıştır (Eflaki, 9:1986). Bununla beraber yine türbenin inşasında Muineddin Süeyman Pervane'nin eşi Gürcü Hatun'un⁵ da katkıları oldukça önemlidir (Eflaki,1986:10 ve İbni Bibi, 2017:11). Türbenin ilk inşa edildiği devirlerde sadece güney yönünde bugün dışarıdan payanda olarak gördüğümüz cihetle bir duvar ile kapalı olduğu bilinmekteydi. Mevlana'nın mezarının üzerine, daha sonra Selimoğlu Abdülvahid isimli sanatkâr tarafından Selçuklu devri ahşap oymacılık işçiliğinin en güzel örneklerinden olan zarif ve bir o kadar da ihtişamlı cevizden imal sanduka da yerleştirilmiştir. Süleyman I (Kanuni) tarafından 1556 yılında gök mermerden yapılan mustatil sandukadan sonra babası Sultan-ül Ulema Bahaeddin Veled'in üzerine nakledilen bu ceviz sandukanın, Konyalı Genak oğlu Hümamüddin Muhammed tarafından yapıldığına dair elimizde bir kayıt da mevcuttur (Gölpınarlı, 1985:12 ve Erol, 1991:13).

Burada, kültür tarihimiz açısından önemli gördüğümüz birkaç hususa dikkat çekmek isteriz. Bunlardan ilki, Mevlana'nın babası Sultan-ül Ulema olarak da bilinen Bahaeddin Veled'in 12 Ocak 1231 (18 Rebiülahir 628, Cuma) yılında vefat etmiş olduğu kayıdır (Erol,1991:13). (**Resim 1**) Mevlana Türbesi üzerinde etüd yaptığı bilinen Mimar Şihabeddin Uzluk, Bahaeddin Veled'in üzerine de bir türbe yapıldığını bildirmekteyse de, Abdülbaki Gölpınarlı bu konunun Mevlana ait bir sözle telif edilmediğini ifade etmektedir. Bahse değer bu hususiyetin, ciddiyetle araştırılması gereken bir detay olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca Mevlana'nın, 11.11.1312'de vefat eden oğlu Sultan Veled'e "fiil"im diyerek nitelemesi ve öylece hitab etmesi önemlidir.⁶ Gerçekten de Mevlana'nın düşünceleri, özgün tasavvuf anlayışı, Sultan Veled'in devrinde sistematik hale gelmeye başlamıştır. Ancak Mevlevilikteki, "tevhid-i ef'al" kavramı diğer tasavvuf okullarından bambaşka bir şekilde teşekkül ederek Sultan

⁵Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanları'ndan Gıyaseddin Keyhusrev II devri*, TTK Yayınları, Ankara-2009, sayfa 71-85: Alaaddin Keykubad I zamanında Anadolu Selçuklu Devleti en parlak dönemlerini yaşamış ve Doğu Anadolu'da Moğol tehlikesine karşı önemli tahkimatlar ile tedbirler alınmıştır. Bir taraftan Celaleddin Harezşah, diğer taraftan da Doğu Anadolu'daki Eyyubi nüfuzu önlenmeye çalışılmıştır. Sinop kalesi elde tutularak Trabzon Komnen'leri kontrol edilmiş, Ermenistan Anadolu Selçuklu Devleti'ne tabi kılınmıştır. Devrin Dominiken Misyoneri Simon De St Quentin Nicae Rum İmparatoru İonnes Dukas Vatatzes'in de Selçuklu Devleti ile 1211 yılından sonra Latin Krallığı döneminde, tabii-metbu ilişkisi kurmasa da iyi ilişkiler içinde olduğu muhakkaktır. Gürcistan ile de Anadolu Selçuklu Devleti müttefik bağlamında iyi ilişkiler geliştirmiş, Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın Tamara adlı kızı Gıyaseddin Keyhusrev II ile evlendirilmiş Gürcü Hatun adı ile de biline gelmiştir. Kaymaz'a göre her ne kadar Melike Thamar diye de anılan Gürcü Hatun Moğollara karşı bir ittifak ve Gürcistan'ın tampon devlet olarak kullanılması amacıyla Selçuklu Sarayına girse de Gürcistan'ın Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra bu evlilik pratik anlamda devlete fayda getirmemiştir. Aksine Gıyaseddin Keyhusrev II'nin atamalarda kayırma ve liyakatsizleştirme yapmasına neden olarak devleti zaafa uğratmıştır. "Mevlana Celaleddin Rumi Mektupları"da adı geçen ve ona bende olduğu bilinen Gürcü Hatun Gıyaseddin Keyhusrev II'nin kızı olarak zikredilmekte ve Muineddin Pervane'nin de eşi olarak bildirilmektedir ki bu duruma göre iki tane Gürcü Hatun'dan bahsedilmesi söz konusu edilebilir.

⁶Mevlana'nın Sultan Veled'e ayrı bir teveccüh ve sevgi gösterdiği bilinmektedir. Bir gün medresesinin duvarına "Bahaeddinimiz iyi bahtlıdır; güzel doğdu, güzel ölüyor" cümlesini yazmıştı. Bir başka gün de "Bahaeddin, benim bu aleme gelmemde maksat senin zuhurundu. Çünkü bütün bu sözler benim kavlimdir, sen ise benim fiilimsin" demişti. (Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik, Sultan Veled Devri bahsi*, sayfa 29-30, İnkılap ve Aka, İstanbul-1983.)

Veled'in şahsında Mevlevi öğretisinin içerisinde sembolleşmiş, mücessem hale gelmiştir.⁷ Öte yandan Sultan Veled'in, babası Mevlana'nın sağ tarafına defnedildiği bilinmekteyse de üzerine ayrıca bir sanduka yapıp yapılmadığı konusu meçhuldür. Kanaatimizce, Mevlana'nın adeta, yukarıda da değindiğimiz tasavvuf kültüründe ve Mevlevilikte çok önemli bir kavram olan "La faile illallah" mesajını veren sözlerinin, Sultan Veled'in vefatı sonrasında onu seven "salıklar"ı tarafından adeta "ikiyi birlemek" olarak telakki edilmiş olmasından dolayı, onun üzerine ayrıca bir sanduka yapılmamış olmasında amel şeklinde yorumlanabilir. Bununla beraber, Bayezid II döneminde yapıldığını bildiğimiz Kubbe-i Hadra'nın altında babası Hz.Mevlana ile birlikte medfun olduğunu, Süleyman I (Kanuni), zamanında mermer bir sanduka yapılarak her ikisinin de üzerine ayrı ayrı ahşap sanduka konulduğunu bilmekteyiz.(Gölpınarlı, 1985:12) Mermer sanduka yapıldıktan sonra Mevlana'nın üzerindeki yukarıda da bahsettiğimiz, Selçuk devri yapımı olan orijinal ahşap sandukanın Bahaeddin Veled'e ait mezarın üzerine taşınması nedeni ise cevap bekleyen suallerden birisi olup, diğeri sual de Sultan Veled'in üzerinde bir sanduka eğer var idiyse, onun da nerede olduğudur. Bu ayrıntı da diğeri bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir çok yerde, XVI.yüzyılda, tek bir mermer lahd üzerine iki ayrı ahşap sanduka konulduğu ifade edilmesine rağmen, "üç adet ketebe" olması beklenir ki burada böyle bir durum söz konusu değildir (Erol,1991,13). Üç adet kitabeye, başta yerleştirme sorunu olmak üzere estetik kaygılar ile yer verilmemesi bizce ihtimallerden biri olmakla birlikte, bunlara ait bir başka vesikanın olmaması ayrıca hayret verici bir durum olup, yine detaylı araştırmaya ihtiyaç vardır.

Bayezid II zamanında yenilenerek 1792 yılında Selim III zamanındaki restorasyona kadar son şeklini aldığını bildiğimiz Kubbe-i Hadra'nın altında Mevlana ve Sultan Veled'e ait ayrı ayrı bir sanduka olup olmadığına dair bir vesika bulunmamakla birlikte Süleyman I (Kanuni) zamanında yapılan ancak kitabesiz olduğuna yukarıda dikkat çektiğimiz mermer mustatil kaideli sandukanın üzerinde bir puşide varmı idi? var idiyse ona yazılan hattın muhtevası ne idi? Bu konu hakkında da bir kayda rastlamak mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte, sadece türbe adı verilen onun içerisinde kapalı bir mekânda bulunan önemli kişilere ait sandukalarının puşide ile örtülü olmasının, Türklere mahsus çok eski bir gelenek olduğu rahatlıkla söylenebilir.

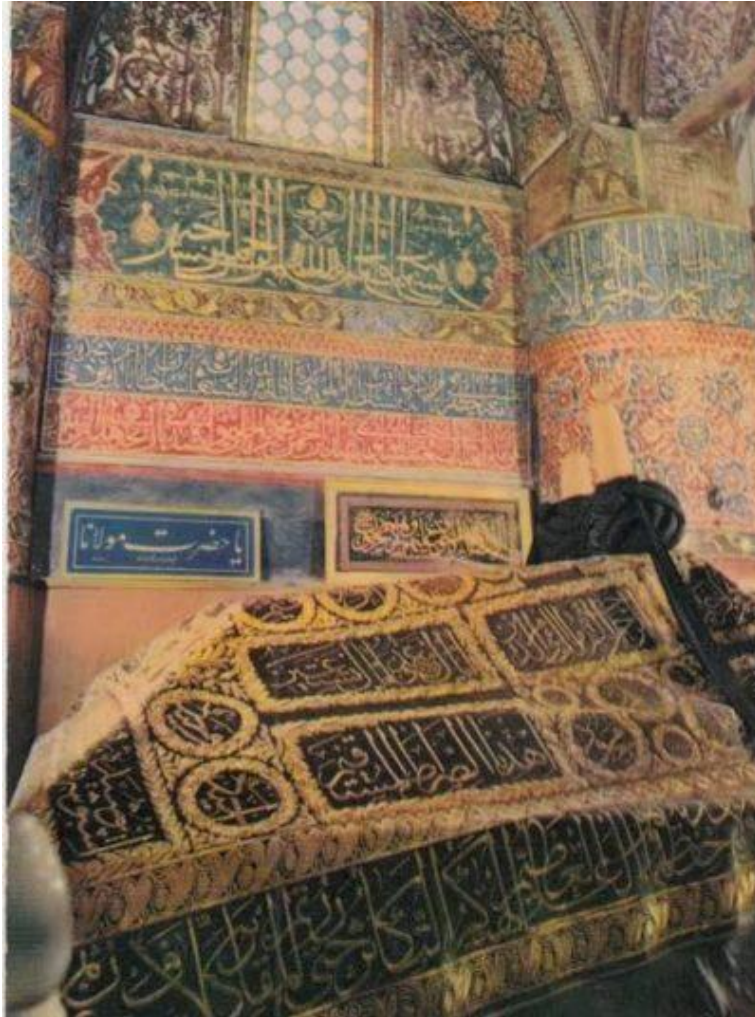
2. Kavramsal İnceleme

2.1. Türk Kültüründe Puşide ve Türbenin Önemi

⁷Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevi Adab ve Erkanı, İnkılap, İstanbul 2006, sayfa 154; Kuran-ı Kerim'in XLVII/19 ayetinde geçen bir ifade mevcuttur. Bu ifade "fa'lem innehu la ilahe illallah" şeklindedir. İlgili ayet, Mevlevi "hilafet" erkanında fevkalade önemlidir. "Fa'lem/فأعلم" Ragıb-el İsfahani'ye göre bir müessirden etkileyiciden bir tesirin "südur" etmesi kökeninden gelmektedir (Bkz.Ragıb el İsfahani, Müfredat, Pınar, İstanbul 2007). Bununla birlikte, Kuran-ı Kerim'de VII/155-173, XVI/33-35, XXI/49, LXXXIX/6, CV/1 surelerde ism-i mef'ul olarak da kullanılmaktadır. Şüphe içermeyen "bir kat'ilik ve öylece bilme hali" olarak değerlendirilir. (Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Kur'an-ı Kerim Lugati-İlaveler ile Mucem-ül Mufehres)*

Resim 1. Önceden Mevlana'nın mezarı üzerinde bulunan daha sonra Süleyman I (Kanuni) tarafından yeni sanduka yaptırılınca, Mevlana'nın babası Sultan-ül Ülema Bahaddin Veled'in mezarı üzerine yerleştirilen Selçuklu dönemi işçiliği olan ahşap ceviz oyma sanduka

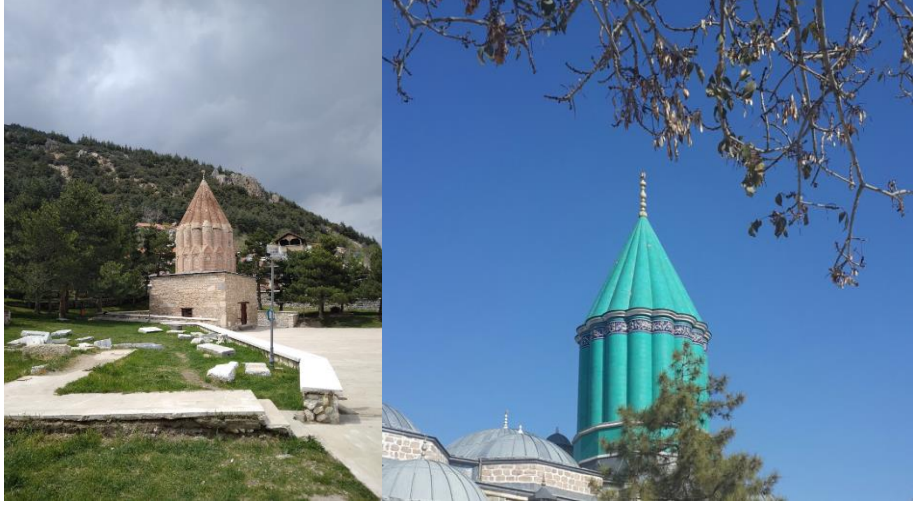
Resim 2. Puşidenin 16.12.2021 tarihinden önceki hali. En son Sultan Abdülhamid II tarafından yaptırılan bu puşide iki sandukayı da içerisine alacak şekilde tek parçadır. Baş kısmında Mevlana ve oğlu Sultan Veled'e ait 2 adet Cüneydi tarzda destarlı sikke bulunur.

Puşide kelimesinin, Farsça kökenli olduğundan hareketle puşide geleneğinin, Mevlevîlik öğretisi içerisindeki anlamı hakkında kısaca değinmenin yararlı olabileceği kanaatindeyiz. (**Resim 2**) Puşide/مدأشوپ/ Farsça'da "örtülmüş" anlamına gelen bir kelimedir. Puş/شوپ/ kelimesi ise tek başına "örtü/örtünecek şey" anlamları da yüklenmektedir. Arapça'daki "setr" kökünden gelen örtülmüş anlamındaki "mestur/روٹسم/" kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ancak Arapça'da zihinde, "satır satır" yazılmış anlamındaki "mestur/روٹسم/" kelimesi ile aynı fonetik çağrışımı yapan başka imlada da kullanılan bir kelime daha vardır. Farsçadaki puşide kelimesinin örtmek anlamındaki Arapça karşılığı olan "mestur/روٹسم/" kelimesi ism-i meful olarak Kura'na-ı Kerim'in XVII/45, XVIII/90 ve XLI/22 surelerin ilgili ayetlerinde kullanılmaktadır. Bununla beraber satır satır yazarak saklanma ve muhafaza/hıfz edilmek anlamı verecek "mestur/روٹسم/" şeklindeki kullanımı ism-i meful olarak, LXVIII/1, LII/2, XVII/58, XXXIII/6, LIV/53 surelerin ilgili ayetlerinde kullanılmaktadır. Buradan açıkça görülmektedir ki, Türk Tasavvuf anlayışı en mütekamil hali ile "örtü ve yazı" kavramlarını bir araya getirerek gerek taş veya ahşap malzemeyle yapılmış olsun sandukalarda, gerek ise onların üzerindeki puşide denilen örtülerde bambaşka bir derinlik ve ince bir zevk ile zarif bir "öğreti" haline getirmiştir. Bu konudaki en ince ve belirgin tavrın da Mevlevîlik geleneği içerisinde olgunlaşmış olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

3. Araştırmanın Kaynağı

Çalışmada Türk kültürünün püriten Arap ve Vehhabi kültüründen çok farklı olarak kabirden öte mezar ve türbe geleneğinin Orta Asya Türk kültürünün Küçük Asya'da bir örneği olarak tekrar kurgulandığı belirtilmiştir. Bu düşünceden hareket ile Mevlevî kültürünün de bunun en güzel örneğini Mevlana'nın Kubbe-i Hadra'sında somutlaştırdığı özellikle vurgulanmıştır. Bu nedenle, türbe/ميرد، yukarıda açıkladığımız gibi "kabir" olgusunu "mezar-ı şerif" haline getiren, ölen nüfuzlu kişilere karşı anıtsal bir mimari ile adeta geride kalanların vefasını simgeleştiren bir mimaridir. Kelime, toprak anlamına gelen "türab" kelimesinden gelmektedir. Bu gelenek, yukarıda da değindiğimiz üzere eski Türk uygarlıklarından, İslam sonrası özellikle Karahanlı ve Gazne Türk Devletleri üzerinden Selçuklu Devleti'ne, oradan da Anadolu'ya geçmiş ve milli hafızada kendine özgü bir yer edinmiştir. Yukarıda da değindiğimiz üzere türbe, kurgan tarzı antik Türk uygarlıklarına ait mezar odasında, ölünün gerçekte defnedildiği "cenazelik" adı da verilen "zir-i zemin" mekanı üzerine, ayrıca dışarıdan bir merdiven ile ulaşılan sanduka ve kitabesi bulunan, onun da üzeri, bir puşide ile örtülü kapalı bir mekandır. Bu şekilde, üzerine türbe yapılarak anıt-kurgan geleneğinin devam ettirildiğini açıkça gördüğümüz en yeni mimari yapı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e ait olan Ankara'daki Rasattepe'de bulunan Anıt-Kabir'dir. Yine Konya'da Meram ilçesinde bulunan Hz.Mevlana döneminde yaşamış ve onun yolundan yürümüş ve matbah hizmetinde bulunmuş olan Ateşbaz-ı Veli'ye ait türbe mimarisi ile Sevakıb-ül Menakıb'ta adı geçen Seyyid Mahmut Hayrani'nin Akşehir'deki türbesinin kubbesi diğer çarpıcı örneklerdendir.⁸ (**Resim 3**)

⁸Derviş Mahmud-ı Mesnevihan, Sevakıb-ı Menakıb Rumi Yayınları, Konya 2007, s 54-60: Sevakıb-ül Menakıb, aslı XIII.YY'da yazılan Menakıb-ül Arifin'in Hemedanlı Abdülvehhab bin Mehmed Dede tarafından Farsça olarak özetlendiği eserdir. (Ayrıca bkz. Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik, Prof.Dr.A.Gölpınarlı, İnkılap ve Aka, sayfa 296, 2.Baskı, İstanbul 1983 Akşehir'de medfun bulunduğu türbesinin kubbesi Hz.Mevlana'nın türbesinin kubbe mimarisine çok

Resim 3. Solda, Akşehir Seyid Mahmut Hayrani türbesinin Konya'da Mevlana'ya ait olan Kubbe-i Hadra'ya (sağda) benzeyen "stupa" tarzı kubbesi

Resim 4. Puşidenin 16.12.2021 tarihinde değiştirildikten sonraki hali

3.1. Sultan Selim III ve Puşide'nin yenilenmesi

benzeyen Seyyid Mahmud Hayrani'nin, XIII.YY yapımı ahşap sandukası üzerinde Mevlana'nın; "Gerçekten haberdar olarak ölen aşıklar sevgilinin huzurunda şeker gibi eriyip giderler" mealindeki;

Aşıkaani ki bahaber mirend

Piş-i ma'şuk çün şeker mirend

Gazeli bizzat kendisinin vasiyeti üzerine işlenmiştir.

*Nevbet-i köhne-furuşan derguzeşt
Nevfuruşanim u in bazar-ı mast*

*Eskimiş şeyleri satanların nöbeti geçti
Şimdi bizim pazarımızda yeniler satılmadadır*

H. Mevlana'nın türbesindeki sandukası üzerinde örtülü puşide 1790 yılında 28. Osmanlı Padişahı Sultan Selim III (Öl. 28 Temmuz 1808) tarafından yaptırılmıştır. Burada "yaptırılmıştır" tabirini kullanmamızın nedeni eski puşidenin varlığı hakkındaki bilgilerimizin kısıtlı olmasındandır. Şu ana kadar yapılan araştırmalardan elde edebileceğimiz önemli sonuç bugün semahane olarak bilinen nihai mekânın, yenilenerek tekrar yapıldığı tarihin Selim II (Sarı) dönemine tarihlendirilmesidir. Ancak puşide'nin ise Selim III zamanında yapılmış olması gerçeği ise ayrı bir keyfiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Süleyman I (Kanuni) zamanında ise puşide yapılıp yapılmadığı yapıldı ise üzerindeki kaydın ne olduğu konusu araştırılması gereken bir konudur. Burada iki konuya muhakkak dikkatle eğilmek icab etmektedir. Bunlardan birisi "tek bir mustatil mermer sandukanın" altında iki mezarın varlığı konusundaki yukarıda da değindiğimiz belki arif yakıştırmaları olarak da nitelenebilecek ısrarın altında yatan önemli bir neden olması gerekliliğidir. Diğer ise bu gerekliliğin en önemli işaretlerinden birisinin mekânsal ve mimari estetik kaygılardan daha derinlikli düşünülmesi gereken, Süleyman I'in kitabe koymaması keyfiyeti bir yana, yaptırılan puşide ile ilgili bir kanıtın mevcudiyeti ile ilgili belirsizliğin halen sürmesi konusudur. Zira gerek Selçuklu gerek Osmanlı Türk geleneğinde kitabe ve tarihlendirme konusunda son derece titizlik gösterildiği gayet iyi bilinmektedir. Ayrıca önemli kişilere ait sandukaların üzerindeki puşidelerin değiştirilse bile eskilerinin kayıt altına alınması ve muhafaza edilmesi de bir devlet geleneğinin vazgeçilmezidir. Bu konuyla ilgili olarak, Şehabettin Uzluğ tarafından yapılan, Mevlana Müzesi önceki müdürlerinden Yusuf Akyurt'un semahane ile mescid-i şerif hakkında "kitabe olarak aldığı üç asırlık Arapça ibarenin mimari bir gövdede mevcut olan bir kitabe olmadığı" yönündeki ifadesi dikkate değer görülmektedir (Erol 1991:13). Bu tip restorasyonlarda Osmanlı geleneğine göre, oluşturulan kitabe, mezarda yatan kişiye/kişilere ve merkadi yapan kişinin ismini ve yapıldığı tarihi içermek zorundadır. Bu durumda Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılan mermer sanduka üzerinde 3 adet kitabe olması icap eder ki Mevlana ve yanında yatan oğlu Sultan Veled'in tek bir mustatilin ihatası halindeki mermer sanduka kaidesi için bunun söz konusu olmadığı dikkat çekmektedir. Elbette konu tartışmaya açıktır. Şehabettin Uzluğ, değindiğimiz Arapça ibarenin Kanuni döneminde H.973'de sandukaya örtülmek üzere hediye edilen bir puşidenin üzerinde, sırmadan yazılan bir şiirdeki "makam ve menazil" kavramlarının Selim III tarafından 1790 yılında yaptırılan puşidede de özellikle yer almasına işaretler, puşide ve bina ile doğrudan ilişkilendirilmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Yine Mevlana Müzesi önceki müdürlerinden Erdoğan Erol ise konuyla ilgili makalesinde her hangi bir tarihlendirme hatasından çekinilmesi nedeniyle Süleyman I (Kanuni) zamanında sandukaya kitabe konmadığını, Selim III'ün ise 1790 yılında yaptırdığı puşide üzerinde dedesi Süleyman I'in (Kanuni) H.973 tarihini özellikle koydurduğunu belirtmektedir (Gölpınarlı,1985:12). Buradan, kitabesiz olduğunu bildiğimiz ancak Mevlana ve Sultan Veled'in üzerine yapılan, iki tane ahşap sandukayı da örten, iki adet tac-ı şerif konarak iki mezarın olduğuna işaret edilmek istendiği "tek mustatil mermer sandukanın" yeni puşidesinin bizzat kendisi tarafından hediye edildiği ve kayıtlandırıldığı sonucu çıkmaktadır. Ancak bu konu Türkler'de binlerce yıllık anıt-kurgan defin geleneği göz önüne alınarak tekrar değerlendirilmek zorundadır. Bize göre muhtemeldir ki tek mustatil mermer sanduka, ayrıca zir-i zemin denilen cenazelik kısmının üzerinde bulunmaktadır. Bu konu birçok yerde tartışma konusu olmak ile birlikte, kanaatimizce Göktürk Devleti hatta Pazırık Kurganlarında da varlığı

bilinen eski Türk geleneğinin Selçuk-i Rumi'deki bir uzantısı olarak değerlendirilmelidir. Bununla beraber Kubbe-i Hadra'nın "stupa" * geleneği tarzındaki mimarisinin de Uygur sanatından etkilenmiş "Horasani Selçuklu Anıt-kurgan" yapısı olarak telakki edilmesi mümkündür.

Sultan Selim III'ün, Türk tarihinde, Devlet-i Ali'nin yenilenme hareketleri açısından müstesna bir yere sahip olduğu dikkatten kaçırılmaması gereken bir konudur. "Rah-ı Mevlevi"ye mensup olduğu gayet iyi bilinen hükümdarın, aynı zamanda nazari ve pratik anlamda musiki ilmine vakıf olduğu bununla birlikte neyzenliği iyi bilinmektedir. Sultan Selim III, Mevlana ve Sultan Veled'in gök mermerden yapılan kitabesi olmayan tek mustatil kaideli ancak üzerindeki iki ahşap ilaveli sandukayı tek bir parça ile örtecek şekilde yaptırdığı puşideyi, tahta çıktığı 7 Nisan 1789 tarihinden yaklaşık bir yıl sonra 1790 yılında Mevlana Dergâhına hediye etmiştir. Evet iki mezar tek mermer mustatil üzerinde ilaveli iki adet ahşap sanduka ve her ikisini örten tek bir puşidenin bulunduğu, dışarıdan özellikle Dâhili Uşşak'a girilince Çelebi Hüsameddin Sandukası hizasından bakıldığında hemen göze çarpan iki adet heybetli Cüneydi destar o tarihten beri adeta Mevlevi edebinin ve ona mahsus derin hem de özgün öğretisinin ayrılmaz bir sembolü olarak bu sayede bugünlere kadar gelmiş bulunmaktadır. Bu durum, puşidenin tekrar değiştirildiği 1896 yılında, 34. Osmanlı Padişahı Abdülhamid II'nin de dikkatinden kaçmamış, padişah tarafından da birazdan tekrar değineceğimiz üzere özenle muhafaza edilerek, Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün banisi olduğu Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca da değiştirilmeksizin adeta Mevlevi ve Türk kültürüne mal olarak onun ayrılmaz bir parçası haline getirilmiştir.

Bugün Galata Mevlevihanesi olarak bildiğimiz diğer adıyla Kulekapısı Mevlevihane'si haziresindeki türbede medfun bulunan Şeyh Galib Esat Dede, Selim III tarafından Mevlana ve Sultan Veled'in her ikisini de örten tek parça 107×160 cm boyutlarındaki puşidenin hediye edilmesi nedeniyle bir terci-i bend yazmıştır. Hiç şüphesiz, bu terci-i bendin, muhteviyatı göz önüne alındığında hem Türk Kültürü hem de Mevlevi töresi itibariyle son derece anlamlı ve çok özel bir yere sahip olduğu hemen anlaşılır. Bu terci-i bend'in şerh edilmesi konusu ise tasavvufi derinlik bakımından apayrı bir yazının konusu olup biz burada sadece, Şeyh Galip Divanı'ndan alınan ve Terci-i Bend'e eklenen H.1205-M.1790 olarak tarihlendirilen nakarat beytinin anlamını kısaca vermekle yetineceğiz;

Müceddid olduğu Sultan Selim'in din-ü dünyaya
Nümayandır bu nev-puşidesinden kabr-i Munlaya

Sultan Selim III, ayrıca daha sonra Kulekapısı (Galata) Mevlevihane'sini tamirine de ferman vermiştir. Ayrıca Şeyh Galip Esat Dede ise bu Kulekapısı Mevlevihanesi'ne 1791 tarihinde postnişin olmuştur.⁹ Bu tarih Selim III'ün Mevlana ve Sultan Veled sandukaları

**Stupa, Budist Mabetlerindeki kule tarzı mimari geleneğidir. Belh Şehri eski Barukan şehrinin yerine kurulmuştur. Bu şehrin diğer adı Baktria olarak da geçmektedir. Konuyla ilgili olarak bu bölge Maveraünnehr bölgesinin Tibet'in dağlık bölgelerine açılan bir kapısı gibi olup burada en eski Buda Mabetleri'nden biri olduğu bilinmektedir. Barthold dahil bir çok araştırmacı Baktria'nın Keyhusrev'in M.Ö VII.yüzyılda bu bölgede İskitler ile savaştığından bahsetmemekle birlikte, bölgenin Orta Asya Türk Kültürü ile ilişkisi üzerinde durmayıp, kanaatimizce Arap kültürü ile özdeş tuttuğu Müslüman Kültürü üzerinde yazdığı muhtasar eserinde konuya çok kısa değinir.*

⁹Şeyh Galib, *Hüsn-ü Aşk*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul-1968, s 7-46; *Esrar Dede, Şeyh Galip Dede'nin 1787 yılında Yenikapı Mevlevihanesi'nde Ali Nutki Dede zamanında Mevlevi Çilesini tamamlayarak Hücrenişin olmuştur. Galip Dede'nin Es'at mahlası ise ona,*

üzerindeki puşide'yi yenilediği tarihten sonradır. Ancak Galip Dede ile Sultan Selim III arasındaki muhabbet ve dostluk bu tarihten önceye dayanmaktadır. Bununla beraber Kubbe-i Hadra ve Kulekapısı Mevlevihanesi'nin ise aynı yıl onarıldığı bilinmektedir.

Konumuzla ilgili olarak Selim III'ün şahsiyeti ile ilgili bazı konulara kısaca değinmek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Sultan Mustafa III'ün oğlu olan Selim III şehzadelik yıllarında yaşadığı kafes hayatına rağmen, amcası Abdülhamid I'in müsamahasının da etkisi ile batı dünyasındaki siyasal ve bilimsel gelişmeleri yakından takip etmekle kalmamış, Fransa Kralı Louis XVI ile de yazışmalarda bulunarak, onunla dünya siyasetine dair görüş alış verişinde bulunmuştur. Devlet-i Ali'nin gerilemesi nedenleri üzerinde dikkatle durmuş, askeri ve bilimsel anlamda birçok yeniliğin zorunluluğunu kavramıştır (Kenan,2010:14). Özellikle, tahta geçişinin üçüncü yılında gerçekleşen 1791 ve 1792 yılındaki Osmanlı-Rus ve Avusturya-Macaristan Habsburg Savaşı'nın kaybedilmesi sonucu Zıştovi ve Jassi (Yaş) anlaşmasının imzalanması ile Avusturya Macaristan ile kıta Avrupası'nda ve Rusya karşısında da zaten Küçük Kaynarca Antlaşmasının imza edildiği 1774 yılından beri özellikle Karadeniz ve İstanbul Boğazı'nın egemenliği konusunda iyice dezavantajlı duruma düşen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumu karşısında Selim III'ün duyduğu endişe ve teessür hakkında yeterli fikir sahibi olmak için, onun fermanlarını içeren hatt-ı hümayunlarını incelemek önemlidir (Karal,1999:15). Özellikle 1792 sonrasında Rusya ve Avusturya-Macaristan karşısında uğranılan askeri başarısızlık Nizam-ı Cedid adlı bir yeni ordunun teşekkülünü zorunlu hale getirmiştir. O tarihe kadar, Hacı Bektaş Veli'yi kendisine pir kabul Yeniçeri Ocağı'nın disiplinsizlikleri bu savaşta önemli ölçüde etken olmuştur. Bu orduya alternatif olarak kurulacak olan Nizam-ı Cedit gerçekten de önemli ve çağdaş bir askeri yapılanma olarak tasarlanmakta idi. Şeyh Galib'in de bu ordunun kurulması konusunda Selim III'ü desteklediği ancak Konya'da bulunan Mevlevi çelebisi makamındaki Hacı Mehmed Emin Çelebi'nin konuya şiddetle muhalefet ettiği Şeyh Galib ve Selim III ile çok farklı düşündüğü de bilinmektedir (Gölpınarlı,1968:16). Bu konuyla ilgili olarak Kulekapısı (Galata) Mevlevihanesi Şeyhi Galib Dede bir kasidesinde;

Ebyatım oldu saf keş-i divan-ı marifet
Nev asker-i müretteb-i şah-ı cihan gibi
Ol padşeh ki verdi mühimmatı devlete

Hüsn-ü nizam Mehd-i sahib zaman gibi

İfadelerini kullanmaktadır. Bu beyitlerden anlaşılacağı üzere Nizam-ı Cedid'i övmekte ve Selim III'ü adeta Mehdi'ye benzetmekte olduğu anlaşılmaktadır (Gölpınarlı,1968:16, Gölpınarlı 1997:17). Bilindiği üzere Mehdi inancı Şii eskatolojisine ait bir motif olarak kabul edilse de, bu inanç ögesinin tasavvufta yer aldığı hatta bu konunun İslam tarihi bakımından kökenlerinin IX.yüzyıla kadar dayandığı iyi bilinmektedir (Gölpınarlı,1997:17). Öte yandan, Şeyh Galib'in Sütlüce'de medfun Yusuf Sineçak'ın mezarına yakın bir yerde ikamet ettiği, onun ünlü eseri olan Cezire-i Mesnevi üzerinde durduğu ve hatta ondan bir "tercii"nde bahsettiği, bir başka rubaisinde de onu övdüğü, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından şüpheye mahal bırakmayacak şekilde tespit edilmiştir. Açıkça söylemek gerekirse, Ehl-i Beyt muhabbetinin bu denli derin olduğu bir tasavvuf yolunun konformist olamayacağı ortadadır. Sultan Selim III gibi

devrinde Farsça okutan bir çok kişiye de çeşitli mahlaslar veren Mevlevi Neş'et Süleyman Efendi tarafından verilmiştir. Ancak Esat mahlasını 1785'ten sonra terketmiştir.

Nizam-ı Kadim olarak kabul edilen ve ordu başta olmak her türlü kurumu Avrupa karşısında gerileyen bir devletten Nizam-ı Cedit adı verilen yeni ve çağdaş bir sistem yaratmaya kararlı bir devlet adamının yanında eskiden nemalanan her türlü çıkar grubuna rağmen, yer alabilmek cesareti sayesinde Mevlevi düşüncesi, Şeyh Galib'in bizzat tasavvuf ve edebiyat alanındaki müceddid karakterinde Galata Mevlevihanesi ile adeta simgesel hale gelmiş gibidir. Bu durum devrin hem iç hem dış siyaset dengeleri dikkate alındığında son derece anlamlıdır. Bir yandan Hicaz bölgesindeki Arap ashabiyyesine dayanan bir İslam püritenizmi de diyebileceğimiz Vehhabilik, bir yandan Devlet-i Aliyye'nin Avrupa ve Karadeniz coğrafyasında içine düştüğü zor durum, birçok alanda gerçekten devrim niteliğinde köklü değişimleri zorunlu kılmaktaydı. Yabancı yazarlar tarafından bile bu devir bir "müceddid" devri olarak tanımlanmakta idi ki bu devrin maarif ve vatan ("patriei" kavramı Selim III döneminde Mehmet Raif tarafından kullanılmıştır) kavramlarının tarihimize modern anlamda kazandırıldığı bir dönem olması bakımından da ayrı bir önem taşır. Bir yandan da kendi portresini yaptırdıktan sonra gravürleterek onu Avrupa'da dağıtmak suretiyle, bunu bir uluslararası siyasal propaganda unsuru olarak kullanabilmek, Avrupa'daki önemli merkezlere elçi atamak, modern anlamda eğitim verecek mühendishane ve Rönesans temelinde bilimsel tıp anlayışına sahip tıp okulu kurulması onun devrindeki son derece ciddi atılımlardır. Yine Selim III devrinde vurgulanan "maarif" kavramı bu nedenle eski eğitim kurumlarının modern anlamda vasfının ne olması gerektiğini vurgulaması bakımından önemlidir. Bunun yanında, Selim III'ün makam terkib edecek şekilde musiki bilgisi olduğu, bir o kadar da batı musikisine de vakıf bulunduğu bilinmektedir.

4. Kapsam ve Kısıtlılıklar

Bu araştırma makalesinde, konuyla ilgili olarak sanat tarihi ve teolojik kaynaklar taranarak güncel değişiklikler bağlamında konuyla ilgili yorumlamalara gidilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, konunun esasını teşkil eden Mevlana türbesindeki sandukanın Mevlevi geleneğinde öğretisel bir yanının olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak Mevlana türbesinin tarihinde özellikle Süleyman I (Kanuni) zamanında yapılan renovasyon hakkında bir kitabenin olmaması var idiyse de nerede olduğu konusu daha derinlemesine tetkik gerektirmektedir.

5. Materyal ve Yöntem

Bilindiği üzere, Sultan Selim III tarafından 1790 yılında hediye edilen puşide daha sonra Sultan Abdülhamid II tarafından 1895 (H.1312) yılında değiştirilmiştir. Sultan Abdülhamid II tarafından bu puşide o devrin ünlü hattatlarından Hasan Sırrı Efendi'ye yaptırılmıştır. Bu puşide, yine gök mermerden *tek mustatil sandukanın* üzerine ilave olunmuş iki ahşap sandukayı *tek parça örtecek* şekilde 397×630 cm boyutlarında olup deri üzerine atlas kaplamadır ve üzerindeki hatlar sim-sırma tekniği ile işlenmiştir. Ayrıca bu puşidenin kanaatimizce en dikkat çeken tarafı sandukanın ayak ucuna gelen tarafında güney yönünde, kenardan ortaya Haşir-Mah ve kuzey yönünde kenardan ortaya Ahyed-Vahid yazılarının tam ortasında Sultan Abdülhamid II'ye ait puşide kitabesinin üzerinde yer alacak şekilde, Şeyh Galib Dede Efendi'nin önceki puşideye ilişkin yukarıda bahsettiğimiz tercii bendinde "Müceddid ve Mehdi" olarak bahsedilen Sultan Selim III'e ait tuğranın varlığıdır. Bu puşide ne Sultan Abdülhamid II'nin ne de, 1926 yılında özel bir kanun ile Konya Asar-ı Atika Müzesi adıyla kapısının "gönlü insanlık ve tevhid neş'esi dolu edeb ehline" her zaman açık tutulmasını borçlu olduğumuz Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından dahi asla değiştirilmeye teşebbüs edilmemiştir. Bahsi geçen ve bugün değiştirilen puşidenin reproduksiyonu önceki müze müdürü Erdoğan Erol tarafından tıpkı basım olarak hazırlanmıştır. (*Resim 5*) Bu kopyanın Mevlevi öğretisi bakımından önemi ayrı bir çalışma konusudur.

Resim 5. Hz.Mevlana'nın ve oğlu Sultan Veled'in sandukalarını örten bugün değiştirilen ve Abdulhamid II tarafından yaptırılan önceki tek parça puşidenin tıpkı basımı ve içeriği. (Konya Mevlana Müzesi önceki müdürü Dr.Erdoğan Erol'un çalışması)

Sonuç

Açıkça söylemek gerekirse, asırlardır süren bu puşide geleneğinin, mevcut şekliyle korunmak zorunda olduğu ortadadır. Türk kültürü ve Mevlevi öğretisi bakımından önemi tartışılmaz olan Hz. Mevlana ve Sultan Veled'e ait “yekpare” puşide geleneğinin bozularak yeni ve hangi gerekçe ile yapıldığı müphem olan ve hiçbir şekilde ikna edici olması mümkün olmayan bu mezar mekânının, “aslına rücu ettirildiği” retoriği sadece bir kuru iddiadan ibaret kalıp bu uygulama süratle tashih gerektirmektedir. Unutmamak gerekir ki bir kadim öğretiyi oluşturan tek bir tuğla bile yerinden rastgele oynatılamaz, aksi takdirde sadece otantik yapı ve öğretinin ruhu değil derin kültürel zenginlik de tahrip edilmiş olur. Türk Milletine ve kültürüne mal olmuş bu kutlu mekânda daha evvel de benzer hatalar yapılmamış değildir. Örneğin, Mevlana türbesinde önceden yapılan anlamı belirsiz, bir o kadar da tahribkar olduğunu düşündüğümüz oldu-bittiye getirilen düzenleme adı altında uygulamaya konulan, yüzyıllardır ziyaretçi girişinin yapıldığı “Dervişan Kapısı”nın kapatılarak “Küstahan” kapısına ziyaretçilerin yönlendirilmek suretiyle içeri alınması, yanlış uygulama örneklerinden birisidir. kültürel açıdan da muassır medeniyetler düzeyine doğru alınacak çok mesafe vardır.

Model –Yenilik- Öneriler

Derleme çalışma modelimize göre, kültürel değer haline gelmiş milli kültüre mal olmuş yapılarda bir yandan etnik ve dinsel pürütenizmden uzak durulması önemli ve yeni bir mesajdır. Diğer yandan tarihi gerçekler ışığında objektif kararlar verilmelidir. Aksi takdirde, eğitimsizlik,

kültür eksikliği ve hatta eğitime dirençliliğin Türk Kültürü'nü tahrip etmesine müsaade etmemek ulusal bir kültür politikası olmak zorundadır. Bu ilkeler doğrultusunda özellikle Türk Tasavvuf kültüründe musikisi, ayin ve erkan denilen ritüelik yapısıyla son derece özgün bir yere sahip olan Mevlevî öğretisinin bir parçasının da Türbe mimarisi, puşide geleneği ile ilgili semboller olduğu hatırdâ tutulmalıdır. Restorasyon ve renovasyon çalışmaları yapılırken bu öğretinin künhüne vakıf olunması veya en azından bu öğretinin içinden yetişmiş kişiler tarafından kaleme alınan eserleri dikkatle ve bilimsel bir metodolojiyle incelemek zaruridir.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, A. (1998) Tarih Enstitüsü Dergisi. İstanbul.

Baştaş, Ş. (1987), Tarihte Türk Devletleri I, Ankara.

Watt,W. (2010). İslam Düşüncesi'nin Teşekkül Devri. Ankara: Sarkaç Yayıncılık.

Ögel, B. (2014). İslamiyetten önce Türk Kültür Tarihi-Orta Asya Kaynak ve Buluntularına göre, Ankara: TTK Yayınları.

Divitçioğlu, S. (1987) Kök Türkler (Kut, Güç ve Ülüğ), İstanbul: Ada Yayınları.

Barthold, WV. (2013), Müslüman Kültürü, İstanbul: İdea Ayrıntı Yayıncılık.

Aslanapa, O. (1999), Türk Sanatı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Taşoğlı, A. (2021), Gök-Türkler, Ankara: TTK Yayınları.

Eflaki, A. 1986, Menakıb-el Arifin, Çev.Yazıcı, T. Cilt I, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İbni Bibi, Selçukname, Çev.Yınanç,MH. (2017), İstanbul: Kitabevi.

Gölpınarlı, A. (1985) Mevlana Celaleddin, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Erol, E. (1991), Türk Etnografya Dergisi, Ankara.

Uzluk, Ş. (1946), Mevlâna Türbesi, Konya: Yeni Kitab Basımevi.

Kenan,S. (2010), Nizam-ı Kâdim'den Nizam-ı Cedid'e, İstanbul: İslam Yayınları.

Karal, EZ. (1999), Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Ankara: TTK Yayınları

Gölpınarlı, A. (1968), Şeyh Galib-Hüsn-ü Aşk, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Gölpınarlı, A. (1997), Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, İstanbul: Der Yayınları.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Ali ÖZDEĞİRMENCI, İstanbul Aydın Üniversitesi , aliozdegirmenci@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-6852-441X

Atıf: Özdeğirmenci A., (2023), Özel Okullarda Çalışan Öğretmenlerin Oryantasyonu ve Kariyer Yönetimi, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 79-87.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2023 / 17 Aralık 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1335609

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

ÖZEL OKULLARDA ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN ORYANTASYONU VE KARIYER YÖNETİMİ

Öz

Çalışanların yeni bir işe başlamaları veya iş süreç ya da yöntemlerinde değişikliklerin olması onların belli bir oryantasyon programına alınarak eğitilmelerini gerektirmektedir. Bu hem çalışanların verimliliği, motivasyonları, tatminleri, işe bağlılıkları gibi konular açısından, hem de örgütlerin genel başarıları bakımından son derece önemlidir. Özel okullar özellikle 1980'li yıllardan sonra ülkemizde gelişmeye başlayan ve devlet bütçesinin dışında finansman sağlayan okul öncesi eğitim düzeyinden üniversite düzeyine kadar eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan kurumlardır. Türkiye'deki yasalara göre, özel veya tüzel kişiler özel okul sahibi olup işletebilmektedirler. Tüm örgütlerde olduğu gibi özel okullarda da personelin oryantasyonu ve kariyer yönetimi önemli bir faaliyettir. Oryantasyon ve kariyer yönetim faaliyetleri genellikle örgütlerin insan kaynakları birimleri tarafından yürütülmektedir. Bu çalışmada özel okullarda çalışan öğretmenlerin oryantasyonu ve kariyer yönetimi incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analiziyle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özel Okul, Öğretmen, Kariyer Yönetimi, Oryantasyon.

ORIENTATION AND CAREER MANAGEMENT FOR TEACHERS IN PRIVATE SCHOOLS

Abstract

The orientation and career management of teachers in private schools is a crucial aspect of their professional development and job satisfaction. Private schools, which have been on the rise in Turkey, encompass educational institutions that provide education from preschool to university levels and are financially supported outside of the government budget. According to Turkish laws, private individuals or legal entities can own and operate private schools. As in all organizations, orientation and career management of personnel are essential activities in private

schools, typically managed by the human resources departments of these institutions. This study examines the orientation and career management of teachers working in private schools through qualitative research methods, specifically document analysis. The results of this research will shed light on how the orientation and career management processes for teachers in private schools are conducted and how these processes impact teachers' job satisfaction, motivation, and performance. Understanding these processes is crucial for enhancing the overall success of both teachers and the institutions they work for.

Key Words: Private School, Teacher, Career Management, Orientation.

Giriş

Özel okullar, devlet okullarından bağımsız olarak faaliyet gösteren, genellikle özel şirketler, vakıflar veya bireysel girişimciler tarafından kurulan ve işletilen eğitim kurumlarıdır. Devletin sağladığı resmi eğitim programının yanı sıra kendi belirledikleri özel bir müfredatı da uygulayabilirler.

Özel okullar, genellikle devlet okullarından daha fazla sürelerde öğrencilere daha küçük sınıflarda daha fazla bireysel ilgi ve özelleştirilmiş eğitim sunma imkanı sağlar. Eğitim kalitesi, öğretmenlerin daha iyi bir maaş ve çalışma koşullarıyla motive edilmeleri, daha iyi fiziksel kaynaklara ve teknolojik altyapıya sahip olmaları gibi faktörlerden etkilenebilir.

Özel okullar, öğrencilerin akademik başarılarını artırmayı hedeflerken aynı zamanda öğrencilerin kişisel ve sosyal gelişimine de önem verirler. Bu nedenle, öğrencilere genellikle çeşitli sanat, spor, müzik, drama gibi alanlarda ek dersler ve aktiviteler sunarlar.

Bu okullarda çalışan öğretmenler, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimine katkı sağlamakla birlikte, kendi kariyerlerini de yönetmek durumundadırlar. Bu makalede, özel okullarda çalışan öğretmenlerin oryantasyon süreci ve kariyer yönetimi konuları ele alınacaktır.

1.Özel Okullar ve Özel Okullarda Öğretmen İşe Alım Süreçleri

Eğitim sistemi içerisinde özel okullar ve devlet okulları faaliyet göstermektedir. Bu okullar arasında bir takım farklar söz konusudur. Özel öğretim kurumları Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra kurulmaya başlamıştır. (Kulaksızoğlu, Çakır ve Dilmaç, 1999).

Giderlerinin genel olarak devlet bütçesinden karşılanmadığı eğitim-öğretim kurumları, özel okul olarak adlandırılmaktadır. Devlet okullarının haricinde kalan, okul öncesi eğitimden üniversite düzeyine kadar eğitim-öğretim veren bu okulların sahipleri, gerçek veya tüzel kişiler olabilir. Günümüzde özel okullar , yerli ve yabancı kişilerce kurulmuş olup Millî Eğitim Bakanlığı’nın denetiminde ve gözetiminde belirli bir ücret karşılığında örgün eğitim-öğretim vermektedirler (Uygun, 2003).

Özel okullarda işe alım süreci ilk olarak boş bir pozisyonu duyurmak ile başlar. İlan genellikle okulun web sitesi, iş ilanı siteleri, sosyal ağlar veya yerel gazeteler gibi çeşitli platformlarda yayınlanabilir. İş ilanında, pozisyonun tanımı, gereklilikler, başvuru tarihi ve başvuruda istenen belgeler gibi bilgilere yer verilmektedir.

Kriterlere uygun adaylar belirtilen belgeler ile ayrıntılı özgeçmişlerini ilgili okula gönderir. Okul, başvurular arasından ön elemeler yapabilir. Bu aşamada, adayların daha ayrıntılı bilgileri, referansları veya değerlendirme testlerini sağlamaları istenebilir. Bazı okullar, adayları ön eleme aşamasında bir mülakata çağırabilir.

Ön eleme aşamasını geçen adaylar, genellikle bir veya daha fazla mülakata çağrılır. Mülakatta, adaylar genellikle okul yöneticileri, bölüm başkanları veya diğer ilgili personellerle bir araya gelir. Mülakatta, adayların eğitim felsefeleri, pedagojik yaklaşımları, iletişim becerileri ve uyum potansiyelleri değerlendirilir.

Okul, adayların verdiği referansları arayabilir ve adayların daha önceki iş tecrübeleri hakkında geri bildirim alabilir. Mülakatları olumlu ve başarılı geçen adaylar, iş teklifi alır. İş teklifi, pozisyonun detaylarını, maaş ve yan haklar gibi şartları içerir. Kabul edildiği takdirde, adaylar iş sözleşmesini imzalar. İş sözleşmeleri süreli olup bir yıllıktır.

2.Oryantasyon Nedir?

Bireyler, zamanlarının önemli bir kısmını iş hayatında geçirmektedir. Uzun zaman geçirdikleri iş hayatlarının sağlıklı bir şekilde yürütülmesiye çalışmaya başlanılan her yeni süreçte bireylerin ihtiyacı olan bilgilerin doğru aktarılmasıyla orantılı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda hizmet içi eğitimlerin bir parçası olarak görülen oryantasyon eğitimleri de önemli olmaktadır. Çalışanların sosyalleşmesi şeklinde de nitelendirilen oryantasyon eğitimleri, örgütte çalışmaya yeni başlayan bireylerin örgütün amaçlarını ve politikalarını, prosedürlerini, yapılarını ve kendi görevlerini, yetkilerini ve sorumluluklarını tanımaları amacıyla yapılan bir hizmet içi eğitim olarak görülmektedir (Harvey ve Bowin, 1996: 160; Sabuncuoğlu, 2005: 149; Demirtaş, 2010: 44; Batılı, 2010: 5).

Oryantasyon eğitimleri, çalışanların işe uyum sürelerini kısaltabilmek için çalışacakları bölüm ve yapacakları işlerle ilgili bilgiler vererek çevreye adaptasyonları ve tanışma sürecidir (Cascio, 1992: 223; Byars ve Rue, 2000: 205; Okakın, 2008:70). Günümüzde birçok örgütte uygulanmakta olan bu eğitim türü, kimi zaman genel müdür düzeyinden, işçi düzeyine kadar, her işe başlayana aynı içerikte ve sürede uygulanmakta, kimi zaman da yapacakları işe, çalışacakları bölüme göre farklı içeriklerde ve sürelerde gerçekleştirilmektedir (Özçelik, 2010: 195).

2.1.Özel Okullarda Oryantasyon Süreci

Çalışanların yeni iş çevrelerini tanımalarına yardımcı olmak, oryantasyon eğitiminin bir diğer temel amacı olmakla beraber; işe yeni başlayan kişilerde olumlu bir izlenim yaratma, kişilerarası kabulü arttırma ve bireysel ve örgütsel performansı arttırmak da diğer amaçlarını oluşturmaktadır (Bingöl, 2010: 284-285).

Özel okullarda çalışmaya başlayan öğretmenlerin oryantasyon süreci, yeni bir okul ve çalışma ortamına uyum sağlamalarını desteklemek amacıyla oldukça önemlidir. Oryantasyon süreci, genellikle öğretmenlerin okulun misyonu, değerleri, eğitim programı, kuralları ve beklentileri hakkında bilgilendirildiği bir süreçtir.

Oryantasyon eğitimi, çalışanların insan kaynakları, kendi yöneticileri veya her ikisinin de birlikte yer aldığı birden fazla ekibin sorumluluğu altında gerçekleştirilir (De Cenzo ve Robbins, 1996: 220).

Oryantasyon sürecinin amacı, öğretmenlere okulun ve çalışacaklar kampüsün kültürünü, öğretim yaklaşımlarını ve yöntemlerini tanıtmaktır. Bu süreçte, yeni öğretmenlere mentörlük yapacak deneyimli öğretmenler (Zümre/Bölüm Başkanları) atanabilir ve okulun kaynakları, iletişim kanalları ve mesleki gelişim fırsatları hakkında bilgilendirme yapılabilir. Ayrıca,

öğretmenlerin öğrenci-öğretmen ilişkileri, veli-öğretmen iletişimi ve disiplin politikaları gibi konularda bilgi sahibi olmaları sağlanır.

Özel okullarda oryantasyon süreci genellikle Ağustos ayında okullar açılmadan önceki dönemde başlamaktadır.

3.Kariyer Nedir?

Kariyer kavramı üzerine yapılan çalışmalar 1970'lerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bununla beraber, kariyer kavramının modern kamu hizmet anlayışının gelişim kaydetmeye başladığı 16. yy.'dan başlayıp memurluk kavramı ile beraber ortaya çıktığı ve hızlı bir şekilde gelişim kaydettiği görülmektedir (Karakuş, 2016: 10)

Kariyer, çalışanların iş yaşamları süresince yaptıkları işleri, iş yaşamındaki gelişmeleri ve ilerlemeleri içeren bir kavramdır (Bingöl, 2004 : 245)

Kariyer kavramı; iş ve meslek hayatında ilerlemek, başarılı olmak ve bireyin iş hayatı süresince üstlendiği rolleri ile ilgili tecrübelerinin bütünü şeklinde tanımlanmaktadır (Taşlıyan, Arı ve Düzman 2011).

Kariyer, bireylerin kimliklerini, toplumsal durumlarını ve statülerini oluşturmalarına yardımcı olur. Meslek hayatının sürdürülebilmesi için gereken maddi güce sahip olmanın en önemli araçlarından biridir. Bunun yanı sıra psikolojik açıdan iş tatmininin sağlanmasında ve kişiliğin gelişmesinde etkilidir. Kariyerin merkezinde insan vardır. Fiziksel ve psikolojik olarak ihtiyaçları karşılanmış olan birey, geliştikçe kendisini gerçekleştirme güdüsüyle kariyerinde yükselmeyi arzu edecektir (Kozak, 2001: 17).

Kariyer kavramı, iş yaşamına ilişkin olmakla beraber kişinin özel yaşamını ve yaşamdaki rollerini de kapsamaktadır (Can 1999: 321). Bu kapsamda kişinin iş hayatında yapmakta olduğu işler toplamı şeklinde değerlendiriliyor olsa da kariyer sadece işleri değil bununla birlikte örgüt bünyesinde kişiye verilen işe dair beklentilerin, amaçların ve duyguların gerçekleştirilebilmesi için çeşitli hizmet içi eğitimleri ve bunların neticesinde kazanılan bilgi, beceri, çalışma azmi ile örgütte yüксеlebilmek anlamlarını da taşımaktadır (Yalçın, 1999: 105, Çalık ve Eres, 2006:32).

3.1.Kariyer Yönetimi Nedir?

Çalışanların bilgilerinin, deneyimlerinin, ilgi alanlarının ve yeteneklerinin göz önünde bulundurularak kariyer yapmalarına ilişkin faaliyetlerin planlaması olarak ifade edilebilen kariyer yönetimi, işe başlama, terfi gibi iş alan değişikliklerini de kapsayan bir süreçtir. Planlı olarak yürütülen kariyer yönetim süreci çalışanların memnuniyetlerini artırarak onların örgütteki kalıcılıklarının artmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla kariyer yönetimi modern yönetim uygulamaları üzerinde önemle durulan konular arasındadır (Yılmaz, 2017).

Çalışma hayatında yaşanan değişimlerin hızının yakalanması, çağa ayak uydurulabilmesi, günümüz örgütlerinin sahip olduğu en değerli hazine olan insan kaynağının en iyi şekilde yönetilebilmesi ve sonuçta çalışma hayatında mutlu, tatmin olmuş bir işgücü yaratmakla mümkün olabilmektedir. Kariyer yönetimi, bireylerin kariyer planlarının, örgütlerin kariyer geliştirme araçlarıyla desteklenmesidir (Özden, 2001: 28).

Etkili bir kariyer yönetimi her şeyden evvel açık ve dürüst bir iletişimin gerçekleşmesiyle mümkündür.

Kısaca kariyer yönetimi örgütlerde çalışanlara yönelik ilgi alanlarının, çıkarlarının ve yeteneklerinin belirlenmesine destek olma ve buna bağlı olarak kariyerlerinin geliştirilmesi amacı ile gereken planlamaların yapılması şeklinde ifade edilebilmektedir (Vural ve Sağlam, 2019: 231).

3.2.Özel Okullarda Kariyer Yönetimi

Eğitim biliminin ana bileşeni öğretmenlerdir. Bu bilim dalının başarıya ulaşması, onun uygulayıcıları olan eğitim ve öğretim elemanlarının ne kadar kalifiye olduğu ile doğrudan ilişkilidir. Öğretmenlerin başarısı ve etkisi, öğretmenliğin etik çerçevesini benimsemek, idealist bir yönelim ile öğretme faaliyetini şekillendirebilmek, öğrenciye göre öğrenim modeli belirleyebilmek, öğretme faaliyetinin gözden geçiren ve belirlediği amaca göre tüm bunları yeniden şekillendirebilmek olarak sayılabilecek tanımlamalarla bağlantılıdır (Senemoğlu, 1992: 21).

Özel okullarda çalışan öğretmenlerin kariyer yönetimi, bireysel ve profesyonel gelişimlerini desteklemek, yükselmek ve ilerlemek için gerekli adımları atmalarını sağlamak açısından önemlidir. Özel okullarda çalışan öğretmenlerin kariyer yönetimi için bazı önemli faktörler aşağıdaki gibidir.

3.2.1. Profesyonel Gelişim Fırsatları

Bireysel kariyer yönetimi, bireyin kendisiyle ilgili öğrendikleri ile başlar. Bu kendisini tanıma ve değerlendirme sürecinde kişiler kendi istek, zaaf, değer ve tutumları, amaçları ayrıca örgütteki kariyer fırsatlarıyla ilgili bilgiler edinirler. Bireysel kariyer yönetimi, bireylerin iş yaşamlarına dair hedeflerini gerçekleştirmeleri amacıyla gereken faaliyetleri planlaması, organizesi, icrası, koordinasyon ve değerlendirmesidir (Özden, 2001).

Özel okullar, öğretmenlere sürekli olarak profesyonel gelişim fırsatları sunar. Öğretmenler, seminerlere katılabilir, konferanslara katılarak yeni eğitim trendlerini takip edebilir ve eğitim programlarına katkıda bulunabilir. Ayrıca, öğretmenlerin akademik derecelerini yükseltmeleri için desteklenmeleri de önemlidir. Birçok özel okulun bünyesinde bulunan üniversitelerde öğretmenlere sağlanan burs olanakları ile yüksek lisans doktora yapmalarına imkan sağlanmakta ayrıca okul yönetimi, öğretmenlere yöneticilik veya koordinatörlük gibi daha ileri pozisyonlara geçiş fırsatları sunulabilmektedir.

3.2.2. Mentörlük (Rehberlik) Programları

Kariyer danışmanlığında, örgütün bu işle görevlendirilmiş olan bir üyesi, çalışanların kariyer hedeflerine ulaşabilmeleri amacıyla onlarla beraber çalışarak planlar yapar. Bu hedefler çalışanların performans değerlendirmeleri sonuçlarına göre yapılan görüşmelerin ardından belirlenir ve bu görüşmeler ile çalışanlar ilerleme fırsatlarını düşünmeye yöneltilirler (Anafarta, 2002: 118).

Rehber, tecrübesiz çalışanlara, kariyer gelişimlerinde yardım eden tecrübeli kişidir. İnsan kaynakları departmanının üyeleri olan rehber kişiler, çalışanlara okuyacakları kitapları, alacakları kursları, belli yeteneklerini geliştirmeleri için hangi danışmanları izlemeleri gerektiğini ve örgütün eğitim imkanlarını sunarlar (Aldemir, Ataol ve Budak, 2001: 215)

Rehberlik, örgütün kültürüne ilişkin duyarlılık oluşturmayı, hedeflere ve değerlere bağlılık oluşturmayı, daha proaktif olarak kariyer hedefleri belirlemeyi ve ast-üst ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan koçluk fonksiyonudur (Ceylan, 2004: 2).

Özel okullarda, deneyimli öğretmenlerin yeni gelen öğretmenlere mentörlük yapması yaygın bir uygulamadır. Zümre/Bölüm başkanlığı olarak da adlandırılan mentörler, yeni öğretmenlerin profesyonel gelişimlerini destekler, sorularını yanıtlar, rehberlik eder ve deneyimlerini paylaşır. Bu programlar, öğretmenler arasında işbirliğini teşvik eder ve kariyer ilerlemesine yardımcı olur.

3.2.3. Performans Değerlendirmeleri

Performans değerlendirme, çalışanların geliştirilmesi ve başarılarının belirlenmesi için gerçekleştirilen tüm çalışmalar ya da bir örgütte belli amaçlara göre çalışanların başarı seviyelerinin tespit edilmesini kapsayan çok aşamalı bir sürecin ifadesidir. Örgüt yaşamının beraberinde getirmiş olduğu bir zorunluluk ve işgücü kaynaklarının yönetilmesinde yönetici bakımında son derece önemli olan araçlardan biri olan performans değerlendirme, çalışanların yapmış oldukları işlerde göstermiş oldukları başarının nesnel bir şekilde belirlenmesini ve çalışanlarla örgütü birlikte geliştirmeye yönelik, hayati bir denetim ve yönetim aracı şeklinde tanımlanabilir (Aşkun, 1978: 2).

Özel okullar, öğretmenlerin performansını değerlendirmek için düzenli olarak değerlendirme süreçleri uygular. Performans değerlendirmeleri, öğretmenlere güçlü yönlerini tanımlamak, gelişim alanlarını belirlemek ve hedeflerine ulaşmaları için geribildirim sağlamaktadır. Bu değerlendirmeler, öğretmenlerin kariyerlerini yönetmelerine yardımcı olur ve gelişim fırsatlarını belirlemelerine katkıda bulunur. Performansı çok iyi olan öğretmenler kurum içerisinde okul yönetimi, öğretmenlere yöneticilik veya koordinatörlük gibi daha ileri pozisyonlara daha rahat tırmanmaktadır.

3.2.4. İletişim ve Ağ Oluşturma

Kariyer planlama grupları, mesleki gelişim hakkındaki etkinliklerin son dönemlerde ortaya çıkmış bir şeklidir. Bazı öğrenme teknikleri, çalışanların kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmak üzere kariyer geliştirme konusunda uygulamalardan oluşmaktadır. Kariyer planlama grupları, kişilerin gelecekteki kariyerlerini kontrolde tutmalarına yarayacak şekilde çalışanların önlerine hedef koymaya ve kendilerini geliştirmeye teşvik etmenin bir aracı olarak görülmektedir (Aytaç, 2005: 225)

Öğretmenlerin kariyer yönetimi açısından iletişim ve ağ oluşturma büyük önem taşır. Özel okullar, öğretmenlere profesyonel ağlar kurmaları ve meslektaşlarıyla işbirliği yapmaları için fırsatlar sunar. Özellikle bir çok şubesi bulunan zincir okullarda öğretmenler, konferanslara katılarak, atölyelere katılarak ve meslek örgütlerine üye olarak bu ağları geliştirebilirler. İyi bir iletişim ağı, öğretmenlerin kariyerlerini ilerletmeleri ve yeni fırsatlar keşfetmeleri için önemli bir kaynak olabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Özel okullarda çalışan öğretmenlerin oryantasyon süreci ve kariyer yönetimi, hem okulun başarısını artırmak hem de öğretmenlerin bireysel ve profesyonel gelişimlerini desteklemek için önemli adımlardır. Oryantasyon süreci, yeni öğretmenlere okulun kültürünü ve beklentilerini aktarırken, kariyer yönetimi ise öğretmenlerin profesyonel olarak büyümelerini ve

ilerlemelerini sağlar. Özel okulların, öğretmenlere profesyonel gelişim fırsatları sunması, mentörlük programları olması, performans değerlendirmeleri yapması ve iletişim/ağ oluşturma imkanları sağlaması, öğretmenlerin kariyer yönetimini destekleyen önemli unsurlardır.

Öğretmenlerin oryantasyon süreci, yeni bir okul ve çalışma ortamına uyum sağlamalarını kolaylaştırır. Bu süreçte, öğretmenlere okulun misyonu, değerleri, eğitim programı, kuralları ve beklentileri hakkında detaylı bilgiler verilir. Ayrıca, okul kaynakları, iletişim kanalları ve profesyonel gelişim fırsatları da paylaşılır. Bu sayede öğretmenler, okulun kültürünü ve işleyişini anlayarak daha verimli bir şekilde çalışmaya başlarlar.

Kariyer yönetimi ise öğretmenlerin bireysel ve profesyonel gelişimlerini destekler. Özel okullar, öğretmenlere sürekli profesyonel gelişim fırsatları sunar. Seminerlere katılma, konferanslara iştirak etme ve eğitim programlarına dahil olma gibi imkanlarla öğretmenlerin güncel bilgi ve becerilerini geliştirmeleri teşvik edilir. Ayrıca, deneyimli öğretmenlerin yeni gelen meslektaşlarına mentörlük yapması da kariyer yönetimi açısından önemlidir. Mentörlük programları, yeni öğretmenlerin profesyonel gelişimlerini destekleyerek onların kariyerlerinde ilerlemelerini sağlar.

Performans değerlendirmeleri, öğretmenlerin kariyer yönetiminde bir diğer önemli unsurdur. Öğretmenlerin düzenli olarak performansları değerlendirilir ve geribildirim alırlar. Bu değerlendirmeler, öğretmenlerin güçlü yönlerini keşfetmelerine ve gelişim alanlarını belirlemelerine yardımcı olur. Ayrıca, performans değerlendirmeleri kapsamında belirlenen hedeflere ulaşma konusunda destek sağlanır ve kariyer ilerlemesi için gereken adımlar atılır.

İletişim ve ağ oluşturma da öğretmenlerin kariyer yönetiminde önemli bir rol oynar. Öğretmenler, meslektaşlarıyla iletişim kurarak fikir alışverişinde bulunabilir, işbirliği yapabilir ve tecrübelerini paylaşabilir. Konferanslara katılma, atölyelere iştirak etme ve meslek örgütlerine üyelik gibi faaliyetler, öğretmenlerin profesyonel ağlarını genişletmelerine ve yeni fırsatlar keşfetmelerine yardımcı olur. İyi bir iletişim ağı öğretmenlerin kariyer ilerlemesi için önemli bir destek kaynağı olabilir.

Kurum içerisinde etkili bir iletişimin olması, taraflar açısından önemli pozitif sonuçlar yaratır. Kuruma bağlılığı artırma, başarı ve gelişim sağlama, motivasyon artışı, iş stresinin azalması, rol çatışmalarının önüne geçilmesi, örgüt içi çatışma vb. konular ilk başta sayılabilecek olumlu sonuçlardan bazılarıdır.

Özel okul öğretmenlerinin kişisel gelişimlerine verdikleri önem, çeşitli kurslara, seminerlere ve sertifika programlarına katılarak kariyer planlarını geliştirdikleri bilinmektedir. Kişinin kendisinin belirlediği kariyer planları kimi zaman gereksiz zaman kayıplarına ve maliyetlere neden olabilmektedir. Hem kariyer planlarının oluşturulmasında hem de bu planların gerçekleştirilebilmesi için gereken adımların atılmasında uzman kişilerden yardım alınması daha faydalı olabilir. Bu bakımdan özel okulların insan kaynakları yönetimlerinin uzmanlarla çalışmaları gerekmektedir.

Özel okullar öğretmenleri için performans değerlemeleri yaptıkları ancak kendilerine bu konuda geri bildirimlerin yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca performans değerlemelerin sonucunda elde edilen verilere göre performans-ücret dengesine dikkat edilmediği de bilinmektedir. Örgütlerde performans değerlendirmeleri sonucunda çalışanların ücretlerinde iyileştirmelerin yapılması performansın daha fazla artmasını sağlamaktadır. Gösterdiği

performans oranında ücret alan çalışanlar daha yüksek performans gösteremeye çalışacaktır. Özel okullarda bu durum kurum başarısını artırıcı faktörlerden biri olarak değerlendirilebilir.

Özel okul çalışanı öğretmenlerin kariyer gelişimindeki sorunları zümre başkanları, üst yöneticileri ve çalışma arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunarak aşmaktadırlar. Yine bu noktada profesyonel kariyer gelişim uzmanlarının devreye girmesi çok daha faydalı olabilir.

Yapılan araştırmalar sonucunda genel olarak kariyer yönetimi ve oryantasyon eğitimleri konusunda özel okulların tamamının aynı hassasiyeti göstermedikleri, öğretmenlerin kariyer geliştirme planlarının net ve uzman kişiler tarafından yapılmadığı söylenebilir. Özel okulların başarısı büyük oranda öğretmenlerin başarıları ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle çalışan öğretmenlerin kariyerleri ile ilgili gelişimleri sağlamaları için gerekli destekleri vermeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak, özel okullarda çalışan öğretmenlerin oryantasyon süreci ve kariyer yönetimi, hem okulun başarısını artırmak hem de öğretmenlerin bireysel ve profesyonel gelişimlerini desteklemek için büyük önem taşır. Oryantasyon süreci, yeni öğretmenlerin okula uyum sağlamalarını kolaylaştırırken, kariyer yönetimi ise öğretmenlerin gelişimlerini destekleyerek kariyer ilerlemelerini sağlar. Özel okulların, öğretmenlere profesyonel gelişim fırsatları sunması, mentörlük programları düzenlemesi, performans değerlendirmeleri yapması ve iletişim/ağ oluşturma imkanları sağlaması, öğretmenlerin kariyer yönetimini destekleyen önemli unsurlardır.

Kaynakça

Aldemir, C., Ataoğlu, A. ve Budak, G. (2001). İnsan kaynakları yönetimi. 4. Baskı. İzmir: Barış Yayınları Fakülteler Kitabevi.

Anafarta, N. (2001). "Orta düzey yöneticilerin kariyer planlamasına bireysel perspektif", Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi cilt 1, sayı 2, Antalya.

Aşkun, İ. C. (1978). İşgören, Eskişehir: Bayteş Yayıncılık.

Aytaç, S. (2005). İş yaşamında kariyer yönetimi, planlaması, geliştirilmesi, sorunları, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Batılı, B. (2010). Oryantasyon eğitimi ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik mevcut durum analizi ve finans sektöründe bir araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Bingöl, D. (2010). İnsan kaynakları yönetimi, 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Can, H., Akgün, A. ve Kavuncubaşı, Ş. (2001). Kamu ve özel kesimde insan kaynakları yönetimi. 4. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ceylan, C. (2004). "Mentörlük ilişkilerine farklı bir yaklaşım: kariyere uyarlı mentörlük". Kocaeli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Süreli Yayını. İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi. Cilt: 6, Sayı: 1.

De Cenzo, D. A. ve Stephen, P. R. (1996), Human resource management, 5. Baskı, New York: John Wileyand Sons.

Demirtaş, M. (2010). Örgütsel iletişimin verimlilik ve etkinliğinde yararlanılan iletişim araçları ve halkla ilişkiler filmleri örneği. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , 28 (1) , 0- . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/486/4142>

Bingöl, D. (2006). İnsan kaynakları yönetimi. 6. Baskı. İstanbul: Arıkan Yayınevi.

Donald, F. H. ve Bowin, R. B. (1996). Human resource management: an experiential approach. front cover, Arbejdsvurdering: Prentice Hall.

Karakuş, S. (2016). “öğretmenlerin bireysel kariyer yönetimi gerçekleştirme düzeyleri ile okul müdürlerinin öğretmenleri motive etme yaklaşımları arasındaki ilişki”, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Kozak, A. M. (2001). Konaklama işletmelerinde kariyer planlaması. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Kulaksızoğlu, A., Çakar, M. ve Dilmaç, B. (1999). Türkiye’de özel okullar hakkındaki tutumla ilgili bir araştırma. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 11 (11) , 233-246 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/380/2357>

Okakın, N. (2008). Çalışma hayatında insan kaynakları yönetimi, İstanbul: Beta Yayınları.

Özçelik, O. (2010). “Eğitim ve geliştirme”, 161-208, Bölüm—Uyargil, Cavide ve diğ., İnsan Kaynakları Yönetimi, 5. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

Özden, M. C. (2001). Bireysel kariyer yönetimi, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Özgen, H., Öztürk, A. ve Yalçın, A. (2002). İnsan kaynakları yönetimi. 1.Baskı. Adana: Nobel Kitapevi.

Sabuncuoğlu, Z. (2005). İnsan kaynakları yönetimi, Bursa: Ezgi Yayıncılık.

Senemoğlu, N. (1992). “İngiltere”de ilköğretime öğretmen yetiştirme ve Türkiye ile karşılaştırılması” Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt 22, sayı143, Ankara.

Taşlıyan, M., Arı, N. ve Düzman, B. (2011). İnsan kaynakları yönetiminde kariyer planlama ve kariyer yönetimi: İBF öğrencileri üzerinde bir alan araştırması, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt 3, Sayı 2.

Uygun, S. (2003). Türkiye’de dünden bugüne özel okullara bir bakış (gelişim ve etkileri) . Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 36 (1), 107-120. DOI: 10.1501/Egifak_0000000083

Vural, M. ve Sağlam, N. (2019). Bankacılık sektöründe kariyer yönetimi. Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, 14 (55), 231-242.

Yılmaz, S. (2017). Özel öğretim kurumlarında kariyer yönetimi ve performans değerlendirme sisteminin okul yöneticileri ve öğretmenlerin başarılarına yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Ankara.

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Dr. Sema GÜMÜŞ, Marka ve Patent Vekili, gumussema@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9759-2027

2. Yazar: Prof. Dr. Korhan Levent ERTÜRK, korhan.erturk@okan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1162-2580

Atıf: Gümüş, S., & Ertürk, K. L., (2023), Kamu Kurumlarındaki Dijitalleşmenin Örgütsel İletişime Etkisi: Türk Patent ve Marka Kurumu Örneği, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 88-103.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 17 Kasım 2023 / 17 Aralık 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1392592

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KAMU KURUMLARINDAKİ DİJİTALLEŞMENİN ÖRGÜTSEL İLETİŞİME ETKİSİ: TÜRK PATENT VE MARKA KURUMU ÖRNEĞİ¹

Kıymetli Korhan Hocamın anısına²

Öz

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla değişmesi ile tüm dünyadaki örgütlerin bu gelişmelere uyum sağlayabilmek için yeni uygulamalar geliştirmelerine neden olmaktadır. Kamu kurumlarında dijital dönüşüm gerek süreç gerekse işlemler açısından farklılık gösterebilmektedir. Kamu kurumlarının, yararlanıcılarına hızlı ve güvenilir bir şekilde hizmet sunabilmelerinin büyük önem taşıdığı bilgi toplumunda, sınai mülkiyet haklarının tescilinden sorumlu kurum olan TÜRK PATENT, faaliyetlerine ilişkin süreçlerde bilgi teknolojilerinden azami şekilde yararlanmaktadır.

Bu araştırma, ülkemizde kamu kurumlarındaki dijital dönüşüm sonucunda oluşan politika ve stratejilerinin örgütsel iletişime katkısı, Türk Patent ve Marka Kurumu (TÜRK PATENT)'nin ekonomi politikaları ile ilişkili sınai mülkiyet haklarının dijitalleşme ve yenilik temelli dönüşümündeki rolü, paydaşlarının bilişim teknolojilerden özellikle Web

¹ Bu çalışma İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde tamamlanmış olan Yenilikleri Benimsenmesi Ve Yayılması Bağlamında Kamu Kurumlarındaki Dijital Uygulamaların Kurumsal Kimliğe Etkisi: Türk Patent Ve Marka Kurumu Örneği isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² 21.02.2023 tarihinde yakalandığı amansız hastalığa yenik düşerek vefat etmiştir.

ortamındaki (çevrimiçi) temsil, danışmanlık ve sınai hakların korunması ile ilgili gerekli girişimlerde bulunma ve işlemleri yürütmeye yetkileri dikkate alınarak araştırma alanı kapsamı sonucunda örgütlerde iletişimin önemini olup olmadığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel İletişim, Dijitalleşme, Türk Patent ve Marka Kurumu

The Effect of Digitalization in Public Institutions on Organizational Communication:

Turkish Patent and Trademark Office Example

Abstract

The rapid advancement of information and communication technologies causes all features to develop new applications to adapt to these developments. Digital transformation in public institutions may differ in terms of both process and transactions. In the information society, where it is of great importance for public institutions to provide services to their beneficiaries quickly and reliably, TÜRKPATENT, which is the institution responsible for the registration of industrial property rights, makes maximum use of information technologies in the processes related to its activities.

This research examines the contribution of the policies and strategies formed as a result of the digital transformation in public institutions in our country to organizational communication, the role of the Turkish Patent and Trademark Office (TÜRKPATENT) in the digitalization and innovation-based transformation of industrial property rights related to economic policies, its stakeholders' use of information technologies, especially in the Web environment (online). As a result of the scope of the research area, taking into account the authority to carry out transactions, it was examined whether communication is important in organizations.

Keywords: Organizational Communication, Digitalization, Turkish Patent and Trademark Office

Giriş

Bilginin çok hızlı dolaşımı; teknolojinin yaygınlık kazanmasına yol açmak olup küresel ölçekte dev bir yayılım alanı oluşturmalarını sağlamaktadır. Bilgi teknolojilerindeki inanılmaz gelişim sanal kimliklerden sanal örgütlere evrilmiştir. Dijitalleşme diğer adı ile dijital dönüşüm, dijital teknolojinin bir kurumun tüm alanlarına entegre edilmesidir. Bu bağlamda dijital çağ ya da daha dar anlamıyla dijitalleşme ve teknolojinin yaşattığı dönüşüm devamlı kullandığımız araçlarda teknolojiyle uyumlu değişim yaşanmasına (Görmez, 2016: 130) veya tamamen bu döneme özgü kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yapay zekâ veya sanal gerçeklik gibi kavramlar dijital çağın getirdiği dönüşümleri ifade etmektedir. Gelişen dijitalleşme ile örgütsel iletişimin değişmesine, geleneksel iletişim ortamlarının sanallaşmasına neden olmuştur.

Dijital teknolojiler doğrudan iletişime imkân tanımaktadırlar. Online vatandaş sayısındaki artış, kamulara hizmet üreten kurumların kullanımının işlerdeki zaman ve mekân kısıtlarına takılmadan işlerin pratik olması ve kısa sürede sonuçlanması gibi unsurlara ciddi etkisi olmuştur. Kamu kurumlarında dijital kullanım arttıkça daha verimli, etkin ve hızlı bir iletişim ortamı olduğu gibi ulus devlet formlarını değiştirerek ağ toplumları sayesinde dijital vatandaşlık kavramını oluşturarak etkisi altına almaktadır. Örgütsel iletişimde hem zamandan, hem de maliyetten tasarruf sağlayan dijital insanlar, gruplar, örgütler kadar uluslararası ilişkiler üzerinde de derin etkiler bırakmaktadır. Böylece devletlerle halklar arasında iletişim ve etkileşimin sağlanmasında önemli roller üstlenmeye, iç ve dış kamulara hizmet üretmeye, başlamışlardır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Örgütsel İletişim Kavramı

İletişim, değişik bakış açılarına sahip ama ortak problem çözümünde sistemin birer parçası olarak birbirlerine bağımlı olan insanlar arasında iş birliği ve uzlaşma sağlamaya yönelik çabalar bütünüdür (Özarallı, 1997: 70). Örgütsel iletişim ise, örgütün işleyişini sağlamak ve örgütün amaçlarını gerçekleştirmek için, gerek örgütü meydana getiren çeşitli bölüm ve ögelere, gerekse örgüt ile çevresi

arasında girilen sürekli bilgi ve düşünce alışverişine ve bölümler arasında gerekli ilişkilerin kurulmasına olanak sağlayan toplumsal bir süreçtir (Sabuncuoğlu ve Tüz'den Aktaran Ünsal, 2008: 30). Dolayısıyla örgütsel iletişim, ortak bir amaç etrafında toplanan insanların güç birliği yaparak kurum amaçları yönünde etkili bir biçimde çalışabilmeleri için, çevresiyle uyumlarını sağlamada önemli rolü olan her türlü insan etkinliğidir.

Bir kuruluşu birbirine bağlayan sosyal faktör ve bağlayıcılık iletişim olarak adlandırılmaktadır (Alvesson ve Willmott, 2002:635). Dolayısıyla iletişim, kurumsal etkinlik ve süreklilik için hayati öneme sahiptir. Çünkü kuruluşların kalbi iletişim ve işbirliğidir. Bu iki unsur birbirinden ayrılmaz iki kavramdır. Bu iletişim Hellriegel ve Slocum (2002) tarafından liderler tarafından başkalarının faaliyetlerine rehberlik etmek için kullanılan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Böylece örgütsel iletişim, karar vermeyi düzenlemek, yönetmek ve koordine etmek ve işletmenin işleyişini kasıtlı ve kasıtsız kararlarını netleştirmek olarak ifade edebiliriz.

Örgütlerde iktisadi mal ve hizmetlerin üretilmesinde en önemli üretim faktörü olan “insan”, örgütün en değerli varlığıdır. Örgütsel amaçlara insanların çabası ile varılabilir, bir örgütün ne ölçüde üretken ve etkili olacağı iş görenlerin verimliliğine bağlıdır (Yumuşak, 2002: 241 242). İletişimin örgütsel ve yönetsel fonksiyonlarla olan ilişkisi, iletişimi örgütsel kalitenin elde edilmesinde önemli bir araç haline getirmiştir. Kaliteli örgütsel iletişim sayesinde moral, çevre uyumu, değişime tepki, örgütsel norm ve değerlerin benimsenmesi, kurumsallaşma gibi etkinliğin alt birimlerinde başarı sağlanmaktadır.

Örgütler çalışanların bireysel hedefleri ile örgütün hedefleri birleştirdikleri takdirde başarılı olabilirler. Bireysel hedefler ve örgütsel hedeflerin birbiri ile uyumlu olması etkin bir iletişim ile gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle örgütsel iletişim örgütün en önemli araçları arasında yer almaktadır (Timuroğlu ve Balkaya, 2016). Örgüt içerisinde gerçekleştirilecek etkili iletişim uygulamaları sonucunda Verimliliğin artması, yüksek kaliteli ürün ve hizmetler, daha fazla çalışan önerisi/fikri, daha yüksek düzeyde yaratıcılık, daha fazla iş tatmini, devamsızlığın (işe gelmeme) azalması, çalışan sirkülasyonunun düşmesi, daha az huzursuzluk, daha az grev ve maliyetlerin düşmesi gibi faydalar oluşmaktadır (Hargie vd., 1999).

1.2. Örgütsel İletişim Türleri

Örgüt içerisindeki bireyler veya gruplar formel ve informal iletişim kurabilirler. Bu minvalde Tutar'a göre örgütlerde iletişim genel olarak iki grupta incelenmektedir. Bunlar, örgüt içi iletişim biçimsel ve biçimsel olmayan adlandırılmaktadır. Örgüt dışı iletişim ise halkla ilişkiler ve örgütün diğer örgütler ile kurduğu iletişim türü olarak belirtilmektedir (Tutar, 2009:185).

1.2.1. Biçimsel İletişim (FORMEL)

Bir organizasyonda işletme yapısı doğrultusunda oluşan iletişim sistemine biçimsel iletişim denilmiştir. Hiyerarşideki ast-üst arasındaki örgütsel ilişki yapısı arasında işlerlik kazanmaktadır ve yapı içinde resmi yazılı, sözlü ve görsel tüm iletişimi kapsamaktadır (Tutar, 2003:65). Biçimsel iletişim, örgütte örgütsel kurallar ekseninde gerçekleştirilen, örgüt bireylerinin kişiliklerinden soyutlanmış, statüler arası bir iletişim türüdür (Karcıoğlu, Timuroğlu, & Çınar, 2009). Biçimsel iletişim yapısı içerisinde, her üyenin diğerlerinden farklı olan biçimsel bir rolü vardır. Bu kapsamda biçimsel iletişim önceden planlanmış, gündemi önceden belirlenmiş ve tek yönlü iletişim türüdür. Formel iletişim, notlar, raporlar, kitaplar, prosedürler, web siteleri, dokümanlar gibi resmi ve planlanmış iletişim şeklidir Örgütlerde biçimsel iletişim dört yönde hareket eder. Bunlar yukarıdan aşağıya doğru iletişim, aşağıdan yukarı doğru iletişim, yatay iletişim ve çapraz iletişim olarak gerçekleşmektedir.

1.2.2. Biçimsel Olmayan İletişim (INFORMEL)

Biçimsel olmayan iletişim çalışanların oluşturdukları biçimsel olmayan gruplar ve bu gruplar arasında gerçekleşen kişilerarası bir iletişimdir. (Karcioğlu, Timuroğlu, & Çınar, 2009). Biçimsel olmayan iletişim kanalları, özellikleri önceden belirlenmemiş, kendiliğinden oluşan ve örgüt içinde kendiliğinden gelişerek iletişimi sağlayan bir niteliktedir (Tutar, 2003: 68). Biçimsel olmayan iletişim planlanmamıştır, rastgele katılımcılardan oluşmaktadır, etkileşimlidir, gayri resmi dil kullanılabilir (Kraut vd.,1990: 5).

Sonuç olarak her iki iletişim biçimi örgüt yapısına katkıda bulunmaktadır. Formel iletişim ne kadar güçsüz olursa enformel iletişim içerisindeki iletişim ve söylentiler artar.

1.3. Kamu Kurumlarında Örgütsel İletişim

Örgüt, kamularına yönelik çalışmalar planlayıp uygulamaya geçirebilmek için, öncelikle örgütün çalışmalarından kimlerin, hangi grupların, hangi kurumların etkilendiğini veya örgütü kimlerin etkilediğini, belirlenmesi önemlidir. Örgütlerin değişen çevreye uyum sağlayabilmesi için çevreyle örgüt arasındaki iletişim kanallarının oluşturulması ve çevrede meydana gelen değişimin izlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla örgütlerdeki bu iletişim süreci ise, örgütsel iletişim olarak kavramsallaştırılmaktadır. Örgütsel iletişim; sözlü, yazılı ve sözsüz olmak üzere üç biçimde gerçekleşmektedir.

Kurumla ilişkili tüm paydaşların, düşüncelerin, önerilerin, eleştirilerin serbestçe dolaşımının sağlanacağı bir ortamın oluşturulabilmesi için kişilere iletişim becerileri kazandırmak ve gerekli fiziki donanımı sağlamak önemli bir unsurdur. Bunun yanı sıra kurumla ilişkili çalışanların düşüncelerinin yönetsel politikalara yansımalarının sağlanması da kritik bir konudur. Böylece, örgüt içerisinde oluşturulacak iletişim kanallarıyla mümkün olacağından, örgüt içi iletişimin sağlanmasına yönelik çabalar, aynı zamanda katılımın sağlanmasına yönelik çabalar olarak da değerlendirilebilir. Yönetime katılma, bireysel ve örgütsel amaçların dengelenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Örgütsel iletişimin ikinci boyutu örgüt dışı iletişim olarak adlandırılmaktadır. Örgütün dışı çevresi, o örgütün varlığının (ve yok oluşunun) koşullarını beraberinde getiren diğer örgütlü yapılardır. Dış çevre devlet kurumlarından o örgütle geçici veya sürekli bağı olan bireye kadar çeşitlenir. Bir örgütün ve örgütü oluşturan bireylerin başkalarıyla olan ilişkilerinden oluşan örgüt dışı iletişim, örgütsel yapının özelliklerine göre belirlenen kurumsal amaçlar ve kurulan birliğin karakterine bağlı olarak değişmektedir (Erdoğan 2005: 273).

1.4. Dijitalleşme Kavramı

Dijitalleşme, bir iş modelini değiştirmek ve yeni değer üretme imkanları için bilgi ve teknolojileri verimli bir şekilde kullanılmasıdır (Yankın, 2019: 9). Marshall McLuhan'ın insanlık tarihini, kabile çağı, edebiyat çağı, basım çağı ve elektronik çağ olarak ele aldığı dönemlerde insanlığın teknoloji kullanımının onları ne derece biçimlendirdiğine değinmektedir (Altay, 2003: 20). Bu bağlamda McLuhan'ın teknolojik gelişmeleri baz alarak bu dört aşamayı, insanlık tarihi için oldukça önemli aşamaya getirmiştir. Zira küreselleşmenin etkisi ile dijital teknolojiler internetin bulunması ve bireylerin kullanımına açılması ile birlikte hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Tüm bu gelişmeler insanların yaşam standartlarında ve yaşam alanlarında köklü değişimleri düzenleyen ve değiştiren önemli bir güç haline gelmiştir.

Habermas'ın iletişimsel eylem kuramında da bahsettiği kamusal alan söyleminden yola çıkarak, dijital ağlar ve yeni medya, yeni sosyalleşme biçimleri de üretmektedir. Bu kapsamda teknoloji ve sistemler ile bütünlük gösteren dijitalleşme iş operasyonlarında dönüşüm, iş modellerinde güncelleme bağlamında gelir ve katma değer üreten güncel teknoloji ve bilgi kullanım sürecidir. Başlangıç seviyesinde analogdan dijital forma geçme sürecini ifade etmektedir.

Dünyanın küçülmesi ve bir bütün olarak dünya bilincinin güçlenmesi ilkesine dayanan küreselleşme (Robertson, 1999: 21) sayesinde dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan insanlar internet aracılığıyla sürekli etkileşim halinde bulunmakta ve milyonlarca insan, bu teknoloji sayesinde enformasyon bir yerden diğer bir noktaya kolaylıkla aktarabilmektedir. İletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, bilgi iletimi ve haberleşmeyi daha kolay hale getirerek dünyayı küçültecektir (Fındıkçı, 1996: 50). Diğer yandan dünyamızın dışındaki gezegenlere yolculuklar sıklaşacak bir anlamda evren de küçülecektir. Dijitalleşme olgusu teknolojinin sürekli değişmesi nedeniyle teknolojinin yakından takip edilmesi, vatandaşların ihtiyaçlarının sürekli değişmesi ve buna bağlı ihtiyaçlara daha hızlı ve etkin cevap verebilmek için çok önemlidir.

1.5. Örgütsel İletişim ve Dijitalleşme

Teknolojinin yaygınlaşması gibi etkenler iletişimin örgütler için önemini arttırmaktadır. İraz, Bilgi teknolojileri örgütlerde iletişimi değiştirmiş ve yeni gelişmeler sonucu giderek yönetimi fonksiyonlarını etkilemiştir. Bu teknolojilerin; yönetim bilgi sistemi, yönetici bilgi sistemi, karar destek sistemleri ve elektronik mesaj sistemleriyle kullanılması örgüt iletişiminde yeni bir dönemi başlatmıştır (İraz, 2004:418). Yönetim Bilişim Sistemleriyle (YBS) yöneticiler her türlü bilgiyi rahat ve hızlı bir şekilde her noktadan takip edebilme fırsatı yakalamıştır. Böylece sosyal rin, yönetiminden sorumlu oldukları örgütlerin nabzını her an ellerinde tutabildiklerini ifade etmiştir. (Soysal, 1989:5-8). BT'nin son avantajları (örneğin bilgisayar donanım, yazılım ve iletişim araçları) verinin çok hızlı, doğru, mükemmel, ekonomik ve esnek bir şekilde toplanılmasını, iletilmesini, kaydedilmesini, işlenmesini, geri getirilmesini ve gösterilmesini sağlamaktadır (House, 1971).

Bilişim teknolojilerinin örgütlerde kullanılmaya başlanmasıyla, örgütlerde iletişimin niteliği değişime uğramıştır. Yönetici bilgi sistemi, paralel iletişimden çok doğrudan iletişime olanak sağladığı için, geleneksel hiyerarşik örgütlerde geçerli olan paralel iletişimin olumsuzluklarını (mesajın üst kademededen alt kademeye ya da tersi yönde yeterince ulaştırılmaması gibi) ortadan kaldırarak mesaj filtreleme, çarpıtma ve göz ardı etme gibi sorunları yok etmektedir. (Bengshir, 1996: 255). Öte yandan sosyal iletişim ağlarının güçlenmesi sonucu örgütsel iletişim alanında "iletişim ağları" analizi yaklaşımının kullanılması yeni bir gelişmedir. Genel olarak ağ analizi kişisel özelliklerden çok bireyler arası ilişkiler üzerinde durmaktadır. Bu yükselen yeni iletişim biçimleri çeşitli örgütsel oluşumların açıklanmasını kolaylaştırır (Zwijze-Koning ve Jong, 2005:429).

Diğer bir kavram, Örgütsel İletişim Ağları (Network Organizational Communication -NOC) sosyal iletişim ağı kavramından esinlenerek geliştirilmiş olup örgüt içi ve dışı iletişim yapısının anlaşılması için uygun bir yapı ortaya koymaktadır. Bireyler örgüt içi ve dışı iletişimde bulunan, yöneticiler, çalışanlar, satıcılar, müşteriler ve bütün bireylerdir. İletişim araçlarının örgütsel iletişim ağı içinde kullanılması büyük ölçüde iletişim aracının kalitesine ve iletişime elverişli olma özelliğine bağlı olmaktadır. Bu bağlamda, doğru ve eksiksiz bilgilerle kurum ve paydaşları arasındaki oluşacak iyi bir iletişim olumlu imaj oluşturacaktır. Bu durum ise örgütlerdeki verimliliği önemli derecede etki edecektir.

2. Kamu Kurumlarında Dijitalleşme Süreci

Kamu kurumlarında dijitalleşmenin etkin kullanımı ile elektronik devlet (e-devlet/dijital devlet) şeklinde uygulamalar oluşmuştur. Bu uygulamalar sayesinde bürokrasi hantallığı azaltılarak gerek zamandan gerekse maddi bakımdan önemli kazançlar sağlanmıştır. Dijitalleşme işletmelerin yanı sıra kamu kurumlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Böylece kamu'daki hizmet sunumunda yeni ve farklı yöntemler denenerek ve geliştirilmiştir. Bunun sonucunda değişik dijital sistemler (örneğin e-devlet uygulaması ve vb.) oluşmuştur. (Gümüüş, 2021:)

Kamu yönetimi, toplumun uyumunu sağlama ve görevlerini etkin ve verimli bir şekilde yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Günümüzde artık, geleneksel devlet yapılanması önemini yitirmektedir.

Bilişim teknolojilerindeki gelişmeler, vatandaşların devletten beklentilerinin çeşitlenmesiyle birlikte günümüz devleti artık kapalı, kendi kendine yeten yapıların ortaya çıkmasıyla ortaya çıkmıştır. Bütün bu durum devlet yönetiminde değişimi zorunlu kılmıştır. Kamu yönetiminde bilgi teknolojilerinden yararlanılarak elektronik devlet adlandırılan (Büke, 2002: 18-19) yeni bir sistem benimsenmiştir.

Son otuz yıl içinde iletişim ve teknolojiye yaşanan gelişmelere küreselleşmenin yol açtığı etkilerin de eklenmesi ile bu iki dinamiğin bileşiminden meydana gelen “ağ ekonomileri”, toplumsal hayatta kaçınılmaz bir dönüşüme yol açmıştır (Uçkan, 2003: 2). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmesi ile beraber hem ülkelerin toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik yapısını hem de kamu kurumlarının iş süreçleri değişime uğramıştır (Bensghir, 2000: 33). Bu değişim sonucunda kamu yönetimi artık analog yapıdan sayısal yapıya dönüşmüştür. Böylece e-devletleşme oluşmaya başlamıştır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin insanların günlük yaşamında artan hayati rolü ve önemi, işlerin yapılış kurallarında, çalışma süreçlerinde ve boş zaman algısında köklü değişiklikleri gündeme getirmiştir. Atkinson 2000; “dijital devlet” kavramını kullanırken Fountain (2001) kamu yönetimindeki web ve internete dayalı uygulamaları betimlerken “sanal devlet” kavramını kullanmıştır. Literatürde ise yaygın olarak kamu yönetimindeki yeni yönetim anlayışın kavramsallaştırmasında elektronik devlet kavramı tercih edilmiştir. Dijital devlet, internet ve dijital araçların kullanılması sonucunda bilgi ve hizmetlerin sayısal ortamda vatandaşların kullanımına sunulmasıdır (West, 2004:16). Silcock ise dijital devleti, vatandaşların, iş ortaklarının ve çalışanların faydasına yönelik devlet hizmetlerinin iletilmesi ve bu hizmetlere yaygın erişimi sağlayabilmek için teknolojinin kullanımı olarak tanımlamaktadır (Silcock, 2001: 88). Howard’a göre devlet işlerinde gerek vatandaşlara gerekse işletmelere hizmet üretme amacıyla bilgisayar ya da internete uyumlu bir şekilde devlet ve vatandaşı arasındaki iletişim olarak tanımlamıştır (Howard, 2001:6).

Dijital devlet en yalın biçimiyle, kamudaki her türlü işlerin vatandaşlar, kamu çalışanları ve devletin diğer bilimlileri ile etkileşimlerini elektronik ortam üzerine taşınarak aracısız bir şekilde birebir kullanılabilir hale gelmesidir (Erdal, 2004:12). Kırçova ise hem devletin hem vatandaşların birbirlerine karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görev ve hizmetleri, karşılıklı olarak ağ ortamında eşzaman ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Kırçova, 2004:77). Uzun (2003:2) ise dijital devleti günlük rutin olan idari işlerinin kolaylaştırılmasında iletişim ve enformasyon tekniklerinin kullanılarak vatandaşlar, işletmeler ve diğer devlet birimleri arasındaki ilişkilerini ifade etmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında e-devlet hizmetlerinin dört ana bileşen üzerine odaklandığı görülmektedir: Devlet, vatandaş, kurumlar ve kamu çalışanları e-devletin unsurlarını oluşturmaktadır (Pascual, 2003: 6). Böylece daha elverişli, daha samimi, daha şeffaf, daha ucuz ve daha verimli etkileşim kurmayı amaçlamaktadır.

2.1. Kamu Kurumlarında Dijital İşleyiş

Kamu kurumlarında dijital işleyiş bağlamında otomasyon ve dijital dönüşüm süreçlerinin gerçekleştirildiğini ifade edilebilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı arttıkça dijital dönüşüm sürecinde verimlilik ve verilerin paylaşılması daha da önem kazanmaktadır. Ancak teknolojinin gelişme hızı ile yayılma hızı arasındaki farklar, bürokratik engeller, güvenlik eksiklikleri, yetişmiş eleman eksikliği ortaya çıkabilmekte ve bu durum dijital işleyişte aşılması gereken engeller oluşabilmektedir. Bir diğer ifade ile dijital işleyiş kamu otoriteleri tarafından bir vizyon çerçevesinde bir yol haritası oluşturulup, sürdürülebilir adımların planlanması ve farklı seviyelerde yenilik uygulamalarını gerektirmektedir (Gartner, 2013).

Kamu yönetimi toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek ve üstlendiği görevleri etkili bir şekilde yerine getirmek esasına yönelik olarak kurulmuştur. Karar alma sürecinin birleştirilmesi, hizmetteki kalitenin artırılması ve zamanın daha verimli bir şekilde modern toplumsal yaşamın bir gereği olmuştur (Uzun, 2003: 6-7). Çünkü kamu sektörü büyüdükçe sunulan kamu hizmetlerinin hacminde

de artış olmaktadır. Bununla birlikte kamu sektörü bürokrasinin daha fazla olduğu, ağır işleyen ve yeterli teknolojiye sahip olmayan bir konuma gelmektedir.

Dijital devletin en temel amaçlarından ve aynı zamanda sonuçlarından biri olan şeffaflık, yapılan işlerle ve hizmetlerle ilgili olarak gizlilik sınırlamalarını mümkün olan en alt seviyelere indirmekle birlikte, bilgi edinme hak ve özgürlüğünün önünün açılmasını da kolaylaştırmaktadır (Karkın, 2003: 63). Dijital devlet, uygulamasının en önemli bir işlevi devleti saydamlaştırmasıdır. Böylece vatandaşa olabildiğince yakın olurken etkin hizmet verebilen devlet olma görevini yerine getirmiş olmaktadır.

Dijital devlet sayesinde işlem maliyetleri düşmekte harcanan süreler azalmaktadır. Bu sayede devletin hizmet faaliyetleri daha kaliteli ve daha düşük maliyetle kısa sürede olmaktadır. Aynı zaman yüksek düzeyde servis kalite seviyesini arttırmak ve devlet daireleri için zaman tasarrufu sağlamaktadır (eMunicipality, 2016). Bürokrasi devleti daha da güçsüzleştirmekte, hizmetlerin yürütülmesi için gerekli olan malzemelerin (kâğıt, kalem, dosya v.b.) kullanılması iş süresini artırırken aynı zamanda maliyetleri arttırmaktadır (İnce, 2003: 11). Dijital devlet sayesinde var olan problem kısa sürede ortadan kalkarak hizmet kalitesi oldukça yüksek olabilmektedir.

Dijitalleşme ile kamu yönetiminin gelişmesi ve hizmet sunumunun dönüşebilmesi için; var olan büro işlemlerinin otomasyon yoluyla yürütülmesi, güncel süreçlerin desteklenerek iletişim ve karar uygulamaları konusunda güncel süreçlerle desteklenen bilgilendirme ve kamu hizmetlerinin vatandaşlara iletiminde yeni metotların kullanımını içeren değişim adımlarını da beraberinde getirmektedir (Heeks, 2001: 6). Demirel, dijital devletin faydalarına ilişkin bir diğer sınıflamayı aktarmaktadır. Buna göre, dijital devletin yararları vatandaşlar ve kamu personeli için olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Vatandaşlar için faydaları, kendi kendine bilgiye erişime karşılık gelen self servis, bilgiyi bulma ve kullanmada kolaylığı sağlayan daha iyi erişim, hızlı çözüm ve sonuç alma, vatandaşın işleyleştikten memnun kalarak devlete daha pozitif bakmaya başlaması, vatandaşın yönetime aktif olarak katılabilmesi ve istenilen yer ve zamanda bilgiye erişme imkanının sunulması olarak değerlendirilmektedir. Kamu personelinin dış görev ve iletişiminde azalma, klasik yöntemlerle bilgi edinmenin azalması, hizmet sunumundaki gecikmelerin azalması, daha iyi hizmet sunumunun sonucu olarak artan vatandaş memnuniyeti, yönetici ve diğer kurumlarla daha etkin ve hızlı iletişim ve bilgi iletişim teknolojilerinin kullanımıyla iş yapma biçimlerinde yaşanan değişim olarak belirtmiştir (Demirel, 2006: 94).

2.2. Türk Patent ve Marka Kurumunda Dijitalleşme

Günümüzde dijital teknolojiler ve onların birer uzantısı olarak faaliyet gösteren dijital inovasyonlar yoluyla kurum ve kuruluşların yapıları, çalışma alanları ve işleyiş şekilleri yenilikçi bir doğrultuda değişim göstermektedir. Bu süreçte yeni iş modelleri ortaya çıkmakta ve bununla beraberinde sürekli olarak iletişim halinde bulunan paydaşların davranışları da bu yenilikler ile birlikte şekillenmektedir.

Dijital dönüşüm ülkemizde ilk olarak E-Avrupa Eylem Planının, Türkiye'ye uyarlanabilmesi için 2001'de başlatılmıştır. 2003'de Başbakanlık Genelgesi kapsamında farklı kurumlar tarafından yürütülen bilgi ve iletişim teknolojilerinin Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) himayesinde aktarılması ile Türkiye'de e-dönüşüm gerçekleşmiş ve böylece dijital devlet kavramının tohumları atılmıştır. Kamu kurumları arasında bilgi paylaşımı dijital devlet vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Yapılan tüm hazırlıklar ve çalışmalar doğrultusunda, 2008 yılında kamu hizmetlerinin dijital platforma taşındığı www.turkiye.gov.tr portalı hayata geçirilmiş ve günümüze dek genişleyerek varlığını devam ettirmiştir. Bu portalın yanı sıra, farklı kamu kurumlarının hizmet sunmak amacıyla oluşturmuş olduğu farklı siteler de mevcuttur (Ertürk, 2008).

Dijital devlet uygulamalarında Web Erişilebilirliği önemlidir. Web Erişilebilirliği tüm kullanıcıların (engelli ve yaşlı bireyler dahil) dijital devlet yapısallığındaki ara yüzlere erişebilmesi, kullanabilmesi ve anlayabilmesidir. Erişilebilirliğin özünde bilgilendirme ve yönlendirme bulunmaktadır (Ertürk, Şimşek, Songür, Şengül 2014:386-387).

Türk Patent ve Marka Kurumu, 24 Haziran 1994’de 544 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığına bağlı, idari ve mali özerkliğe sahip bir şekilde kurulmuş olup bilim ve teknolojinin ayrılmaz bir parçası olan sınai mülkiyet kavramını oluşturan insanların yaratıcı fikirlerini oluşturan buluşları ve bu buluşlarla anılan markalar ya da tasarımların korunmasına ilişkin tescil işlemlerinin yürütüldüğü yerdir.

İnternet sitesinin açılış tarihi E-dönüşüm Türkiye projesi kararı ile aslında Türk Patent’te ilk dijitalleşme örneğini 2005-2006 yılları arasında veri tabanının vatandaşa açılması ile başladı. Bu veri tabanı vekillere sağladığı yarar marka, tasarım ya da patent/faydalı model başvurusu yapılmadan önce bir ön araştırma yapılmasına imkan tanınması idi. 2008 yılında kamu hizmetlerinin dijital platforma taşındığı www.turkiye.gov.tr portalı hayata geçirilmesi ile birlikte Türk Patent’in dijitalleşmesi de ilk olarak e-imza ile 2008 yılında başlamıştır. Öncelikli olarak marka, patent ve tasarım başvurusu yapmak isteyenler, posta yoluyla ya da Türk Patent’e doğrudan gelerek başvuru yapmak yerine, internette web portal üzerinden e-imza ile giriş yaparak başvuruların yapılmasına imkân tanımıştır. Daha sonra bu işlemler mobil imza (m-imza) ile yapılabılır hale gelmiştir (Gümüş: 2021):

E-imza ya da mobil imza sahibi olmayanlar ise rezervasyonlu sistem ile yine internet sitesinden giriş yaparak başvuru işlemlerini yapabilmekteydi. Bu kişiler Türk Patent ve Marka Kurumunun internet sitesinde yer alan çevrimiçi evrak sistemine giriş yapabilmekteydi. Bu şekilde yapılan başvurularda dikkat edilmesi gereken husus, başvuru formunun 30 gün içerisinde elden veya posta yolu ile evrak birimine teslim edilmesi gerektiğiydi. Diğer bir ifade ile başvurunuzu tamamlayabilmek için sisteme giriş yapmanın yanı sıra tescil formunun da Kuruma ulaştırılması gerekmektedir (Gümüş: 2019, 251). Rezervasyonlu başvurularda başvuru tarihi ise, formun oluşturulduğu tarih değil, kuruma teslim edildiği tarihtir.

Türk Patent nezdindeki tüm işlemler 2018 Mayıs ayında e- devlet şifresi ile Türkiye Cumhuriyeti kimlik numarası ve şifresi ile portala giriş sağlanarak gerçekleştirilmekteydi. 2018 yılında dijital sisteme ile işlem yapılması tamamen kullanıcının tercihine bağlıydı. Kurum fiziksel olarak da başvuruları kabul edebiliyordu. Çevrimiçi sistem üzerinden yapılacak işlemler, bütün tarayıcılar üzerinde yapılmaktadır. Türk Patent nezdindeki tüm işlemler 1 Ocak 2020 tarihi itibarıyla tamamen dijital ortamda yapılabılır hale gelmiştir. Türk Patent’in resmi sitesinden Elektronik Başvuru Sistemine (EPATS) giriş yaparak buradan Türkiye Cumhuriyeti kimlik numarası ve e- devlet şifresi ile portala giriş yapılabılır sağlanmaktadır (Gümüş: 2019, 252).

2.3. Türk Patent ve Marka Kurumu Paydaşları

2.3.1. İç Paydaşlar

Türk Patent’in iç paydaşları kurumun başkanı dâhil tüm çalışanlarıdır. Türk Patent, çalışanları arasında Başkan, Başkan Yardımcısı, Daire Başkanları, Hukuk Müşaviri, Müşavir, Şube Müdürü, Sınai Mülkiyet Uzmanı, Uzman Yardımcıları, Mütercim, Çözümleyici, Programcı, Bilgisayar İşletmeni, teknisyen kadrolarındaki personeller yer almaktadır.

2.3.2. Dış Paydaşlar

Türk Patent’in dış paydaşları ise Marka ve Patent vekilleridir. Marka ve Patent vekilleri sınai mülkiyet hizmetleri konularında uzman olan danışmanlardır. Sınai haklar konusunda firmaları veya şahısları Türk Patent nezdinde etmektedir. Marka ve patent vekilleri de tıpkı avukatlar gibi firmalara veya şahıslara sınai mülkiyet ile ilgili her türlü konuda danışmanlık hizmeti veren onlar adına aldıkları

vekaletname ile imza atma ve işlemleri yürütme yetkilerine haiz kişilerdir. (Işın ve Gümüş, 2019: 12). Bu kişilerin, en az dört yıllık yükseköğrenim yapmış olması, Türk Patent'in iki yılda bir düzenlenen yeterlilik sınavını kazanmaları ve Türk Patent'in vekillik siciline kayıt olmaları gerekmektedir. Kurumun açtığı sınavında başarılı olmak, vekillik sicil kayıt ücreti ile meslekî sorumluluk sigortası yaptırmış olması gerekmektedir.

Türk Patent ve Marka Kurumu nezdinde hem marka hem patent hem de marka ve patent vekilliği gibi vekillikler söz konusudur. Bu nedenle örneğin sadece patent vekilliği siciline kayıtlı olanların marka başvuruları ile ilgili işlemleri, sadece marka vekilliği siciline kayıtlı kişilerin ise patent işlemlerini yürütmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla Patent vekilliği siciline kayıtlı olan kişiler patent ve faydalı model işlemlerini gerçekleştirirken marka vekilliğine kayıtlı olan kişiler ise coğrafi işaret ve marka işlemlerini yapabilmektedir. Bunun yanı sıra hem marka vekili hem de patent vekili olan kişiler ise başvuru sahiplerinin Türk Patent nezdinde tasarım ile ilgili işlemlerini gerçekleştirmektedir. Vekillerin aldıkları yetki kapsamında yürüttükleri işlere ilişkin kendilerinden kaynaklanan problemlerden kaynaklı hatalardan, bu hataların sonuçlarından sorumludur. Bu nedenle vekillerin mesleki sorumluluk sigortası yaptırmaları zaruridir. Çünkü vekillerin barolar gibi disiplin cezaları verilebileceği bir otoriteleri bulunmamaktadır. Bu kapsamda sicile kayıtlı olan toplam 1.250 vekil bulunmaktadır.

Yetki ve Unvan	Sınai Mülkiyet Hak Türü				
	Marka	Patent	Tasarım	Coğrafi İşaret	Faydalı Model/Patent
Patent Vekili		X	X		X
Marka Vekili	X		X	X	

Tablo 1: Sınai Mülkiyet Hak Türüne Göre Vekillerin Yetki ve Unvanları

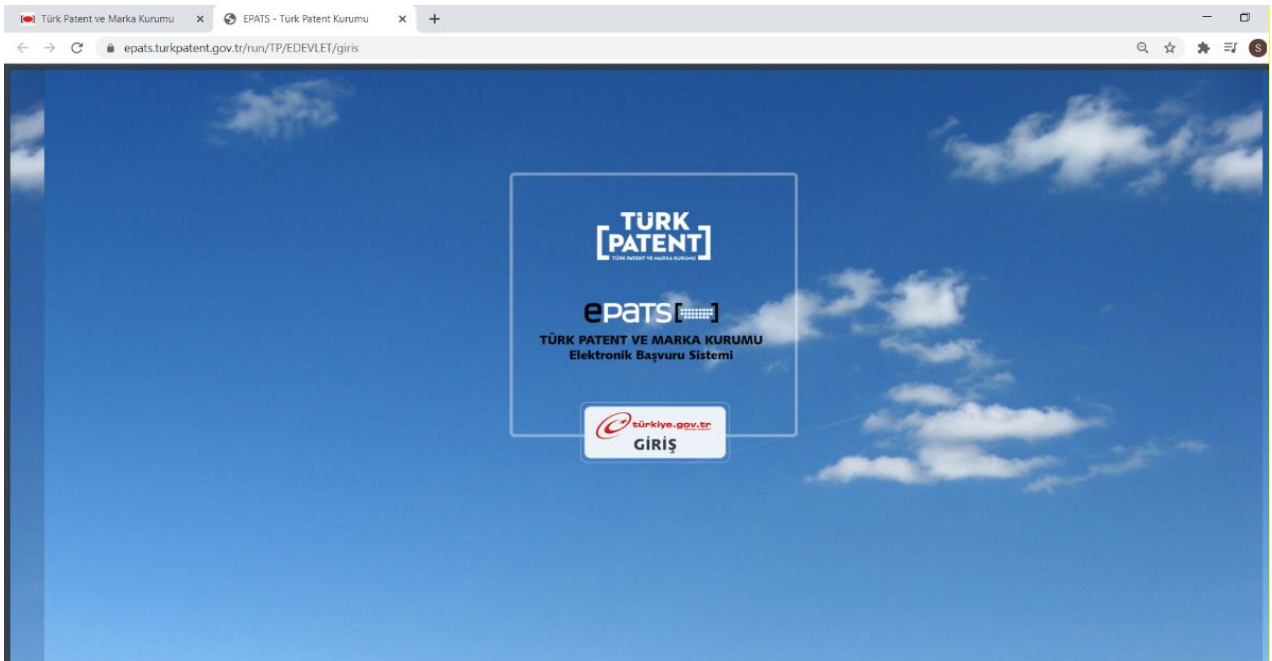
3. Türk Patent ve Marka Kurumu Dijital İşleyişi

Dijitalleşmenin doğal bir yansıması olarak kamu kurumlarındaki dijital dönüşüm sonucunda işleyiş artık zorunlu hale gelmiştir. Dijital teknolojilerin bireyler ve kurumlar üzerindeki etkileri dikkate alındığında yeni iletişim ortamları yaratılmış, mevcut kamuoyu doğrultusunda yönetimleri bilgilendirilmesi kurumun kamu yararına yönelik bir dizi yenilikler ve değişimler yaşanmıştır. Bu kapsamda Türk Patent'te dijital işlemlerin devreye girmesi, paydaşlara daha çok edilgen bir konumda bulunduğu güvenilirlik, uygunluk ve kullanım kolaylığı sağlanmıştır.

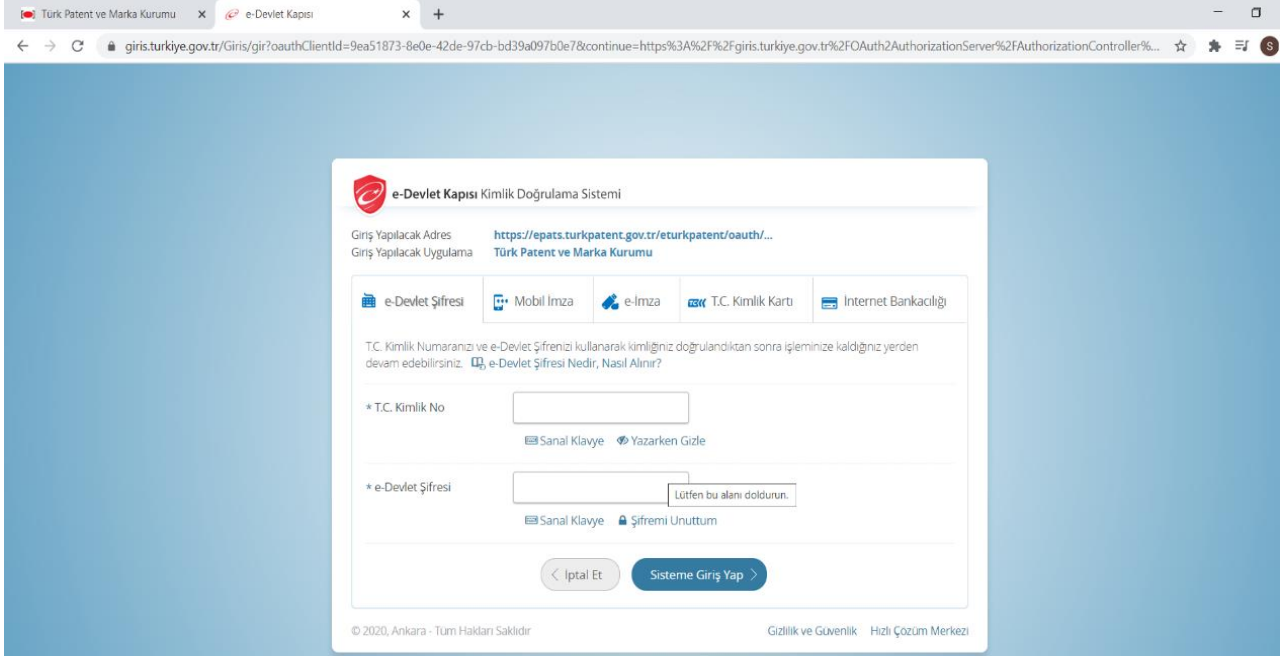

Şekil-1: Türk Patent ve Marka Kurumu Web sitesi görseli

Türk Patent ve Marka Kurumu'ndaki dijital uygulamalarının ana amacı paydaşların işlemlerini çok kısa sürede yapabilmek, maliyetleri düşürmek, kurumlara gitmeden işlem yapmak ve böylece bürokratik hantallığı ortadan kaldırmak, çağın gerekliliklerine ayak uydurmak, saydamlığı tesis etmek, devlet kurumlarının iş yükünü hafifletmek gibi işlevler yer almaktadır. Kısacası dijital işlemlerle sistemin temel amacı, ekonomik olarak düşük ücretle kaliteli işler yapılması hedeflenmektedir (Gümüş, 2019: 246). Türk Patent ve Marka Kurumu'nda dijital dönüşüm sonucunda dijital işleyiş işlerin yapısı ve iş modellerine etki ederek oldukça verimli ve hızlı iş yapılmasını sağlamaktadır. Dış paydaşlara yönelik E-imza, Mobil imza ile e-devlet uygulaması ile başlayan dijital dönüşüm günümüzde EPATS sistemi ile dijital işleyişe geçmiştir.

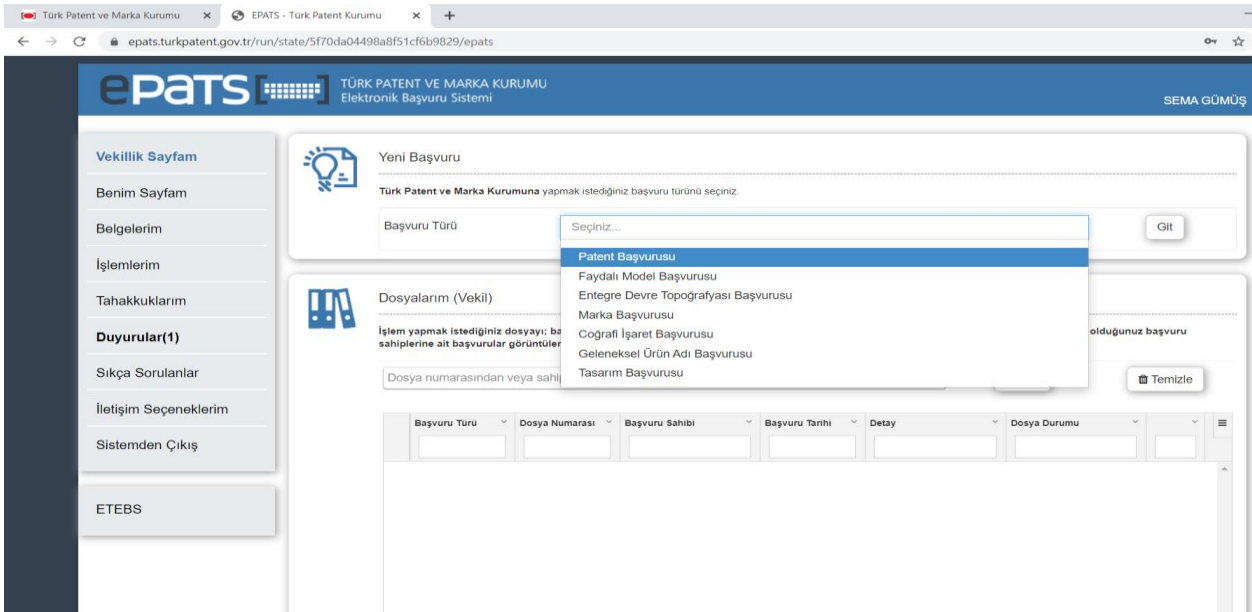
Şekil-2: Türk Patent ve Marka Kurumu EPATS görseli

Şekil-3: Türk Patent ve Marka Kurumu EPATS' giriş görseli

EPATS sistemi kurumun resmi web sitesinde giriş yapılarak e-Devlet şifresiyle dış paydaşların kullandığı sistemdir. Bu sisteme giriş yapıldığında ana ekran olarak Benim Sayfam paneli çıkmaktadır. Bu panelde Faydalı Model, Marka, Patent, Coğrafi İşaret ve Tasarım ile ilgili işlemler yapılabilmektedir.

Talep edilen işlemi tercih edildikten sonra git butonuna basıldıktan sonra ilgili işlem yapılmaktadır. Başvuru ile birlikte başvurudan sonraki işlemlerde bulunmaktadır. Başvuru sonrası işlemler bölümünün aktif hale gelebilmesi için dosyalarım alanından bir başvuru numarasının girilmesi ile mümkün olabilmektedir. Mesela listeden marka seçildiğinde, 22 farklı başvuru sonrası işlem talebi; patente ise 26 talep; tasarımda da 26 farklı başvuru sonrası işlem talebi; sistemde yer almaktadır. Bu işlemlerden herhangi biri seçildikten sonra "Git" butonuna tıklayarak işlemlere devam edilmektedir.

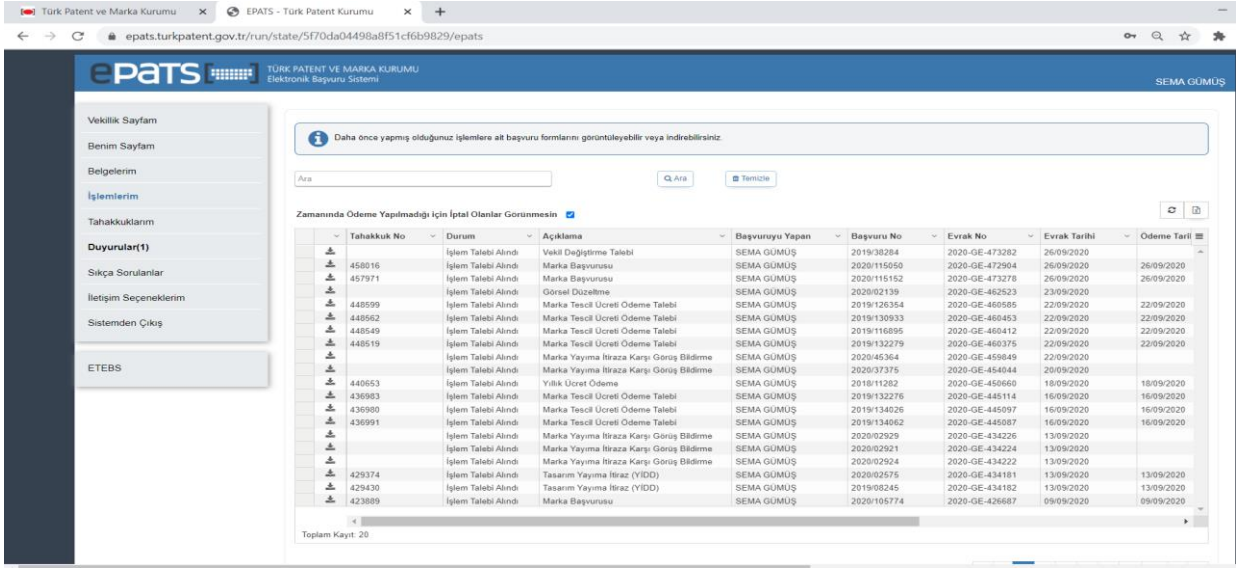

Şekil-4: Türk Patent ve Marka Kurumu Vekillik/Benim Sayfam görseli

Sistemde Hukuki İşlemler alanı da yer almaktadır. Bu alanda ise lisans, miras ile intikal, bölünme, birleşme, rehin, teminat ve son olarak devir gibi işlemler yer almaktadır. Bu işlemin kullanımı sırasında da yine dosyalarım bölümünden dosya numarası ve dosya türü seçimi yapılması

gerekmektedir. Paralel olarak sistemde “Üçüncü Kişi İşlemleri” alanı da bulunmaktadır. Bu alandaki işlemler ise itiraz, görüş, inceleme, Yargı ve Değişiklik İşlemleri içermektedir. Son olarak sistemde Ücret/Vekillik/Sahip İşlemleri bölümünde de yer almaktadır. Bu bölümde başvuru sahiplerinin adres, unvan, nevi değişikliği işlemleri, ücret ödemeler ile birlikte vekillik sicilleri de bu bölümde yapılmaktadır.

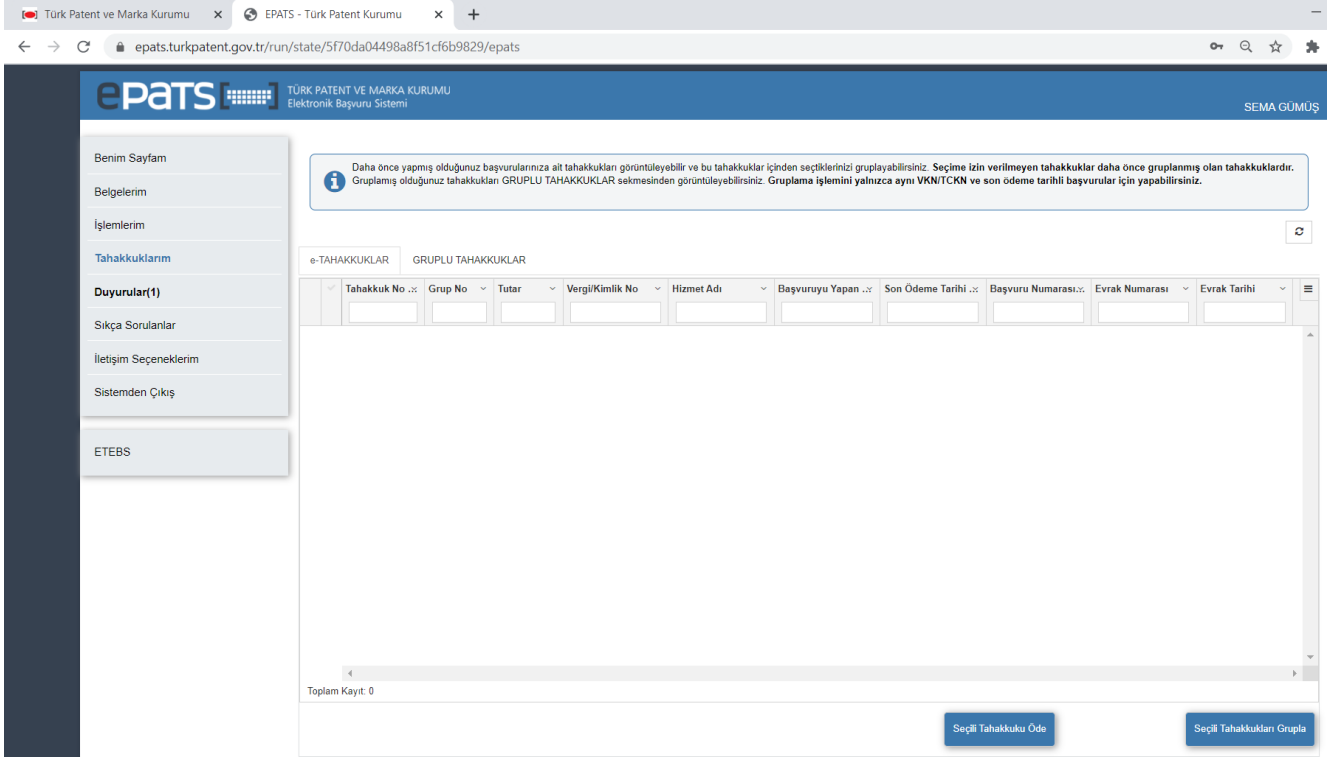
Sistemin en tercih edilen yanı ise yaptığımız işlemlerin doğru olup olmadığı ya da eksikliğinin tespit edilmesine imkân vermesidir. Başvuru yapıldıktan sonra ödeme adımına geçmeden önce EPATS üzerindeki işlemlerim menüsünden yapılan işleme tıklanılarak kontrolü sağlanmaktadır. Sistem üzerinden vekil tarafından yapılan işlemlere ulaşmak için EPATS üzerinden Belgelerim menüsüne gelinerek buradan işlem türünüz seçilir ve ardından başvuru numarası girilerek geçmiş dönemde yaptığımız başvuruyu evrakına ulaşılmaktadır. Aynı menü üzerinden yaptığımız işlemlerin faturalarına da ulaşılması mümkündür. Böylece sistem üzerinden arşivlere erişilmesi sağlanmaktadır.

Tahakkuk No	Durum	Açıklama	Başvuru Yapan	Başvuru No	Evrak No	Evrak Tarihi	Ödeme Tarihi
458016	İşlem Talebi Alandı	Vasfı Dağılımı Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2020/115050	2020-GE-472904	26/09/2020	26/09/2020
457971	İşlem Talebi Alandı	Marka Başvurusu	SEMA GÜMÜŞ	2020/115152	2020-GE-473278	26/09/2020	26/09/2020
448599	İşlem Talebi Alandı	Görsel Düzeltme	SEMA GÜMÜŞ	2020/02139	2020-GE-462523	23/09/2020	
448599	İşlem Talebi Alandı	Marka Tescil Ücreti Ödeme Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2019/126354	2020-GE-460585	22/09/2020	22/09/2020
448562	İşlem Talebi Alandı	Marka Tescil Ücreti Ödeme Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2019/130933	2020-GE-460453	22/09/2020	22/09/2020
448549	İşlem Talebi Alandı	Marka Tescil Ücreti Ödeme Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2019/116895	2020-GE-460412	22/09/2020	22/09/2020
448519	İşlem Talebi Alandı	Marka Tescil Ücreti Ödeme Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2019/132279	2020-GE-460375	22/09/2020	22/09/2020
448519	İşlem Talebi Alandı	Marka Yayıma İtiraz Karşı Görüş Bildirime	SEMA GÜMÜŞ	2020/45364	2020-GE-459849	22/09/2020	
448519	İşlem Talebi Alandı	Marka Yayıma İtiraz Karşı Görüş Bildirime	SEMA GÜMÜŞ	2020/37375	2020-GE-454044	20/09/2020	
448553	İşlem Talebi Alandı	Yüksek Ücret Ödeme	SEMA GÜMÜŞ	2018/11282	2020-GE-450660	18/09/2020	18/09/2020
436953	İşlem Talebi Alandı	Marka Tescil Ücreti Ödeme Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2019/132276	2020-GE-445114	16/09/2020	16/09/2020
436900	İşlem Talebi Alandı	Marka Tescil Ücreti Ödeme Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2019/134026	2020-GE-445097	16/09/2020	16/09/2020
436991	İşlem Talebi Alandı	Marka Tescil Ücreti Ödeme Talebi	SEMA GÜMÜŞ	2019/134062	2020-GE-445087	16/09/2020	16/09/2020
436991	İşlem Talebi Alandı	Marka Yayıma İtiraz Karşı Görüş Bildirime	SEMA GÜMÜŞ	2020/02929	2020-GE-434226	13/09/2020	
436991	İşlem Talebi Alandı	Marka Yayıma İtiraz Karşı Görüş Bildirime	SEMA GÜMÜŞ	2020/02921	2020-GE-434224	13/09/2020	
436991	İşlem Talebi Alandı	Marka Yayıma İtiraz Karşı Görüş Bildirime	SEMA GÜMÜŞ	2020/02924	2020-GE-434222	13/09/2020	
429374	İşlem Talebi Alandı	Tasarım Yayıma İtiraz (YIDD)	SEMA GÜMÜŞ	2020/02575	2020-GE-434181	13/09/2020	13/09/2020
429430	İşlem Talebi Alandı	Tasarım Yayıma İtiraz (YIDD)	SEMA GÜMÜŞ	2019/08245	2020-GE-434182	13/09/2020	13/09/2020
423889	İşlem Talebi Alandı	Marka Başvurusu	SEMA GÜMÜŞ	2020/105774	2020-GE-426687	09/09/2020	09/09/2020

Şekil-5: Türk Patent ve Marka Kurumu İşlemler Sayfası görseli

Sistemdeki ödemelerin yapılacağı bölüme ise E-Tahakkuk denilmektedir. EPATS üzerinden yapılan bir başvurunun veya işlem talebinin sonunda bir tahakkuk numarası oluşmaktadır. Bu tahakkuk numarası, cep telefonuna ya da e-posta adresine iletilmektedir. Dış paydaşların ücret ödemelerine ilişkin olarak kredi kartıyla/banka kartıyla ödeme alternatifini ile ödeme yapılmaktadır. Ödeme alındıktan sonra yine EPATS tarafından oluşturulacak evrak numarası, başvuruda belirtilen e-posta ve cep telefonuna iletilerek talep Türk Patent’in ilgili bölümünün siciline alınmış olmaktadır. E-Tahakkuk sisteminde herhangi bir işlemle ilgili ödemenin aynı gün 23:45’e kadar yapılmasına olanak tanınmaktadır. Bu süre içerisinde ödeme yapılmaması halinde yapılan talep iptal edilmektedir. Yine EPATS üzerinden birden fazla işlem yapılması durumunda da sistem toplu ücret ödeme seçeneği (Gruplu Tahakkuk) seçeneği sunmaktadır. Bu sistemde her bir işlem için ayrı ayrı ücret ödemesine gerek duyulmamaktadır (Gümüş, 2021)

Şekil-6: Türk Patent ve Marka Kurumu Tahakkuk Sayfası görseli

Sonuç

Bu kapsamda dijital uygulamalar geleneksel olmayan karşılıklı görüşme, hızlı bilgilendirme ve mekânsızlaşmayı sağladı. Türk Patent ve Marka Kurumu dijital dönüşüm ile kısa vadede esneklik ve hız kazanırken uzun vadede zaman, maliyetlerin düşmesi, insan kaynağının daha katma değerli alanlara yönelmesi gibi işlevleri sağlamıştır. Bir başka anlatımla Türk Patent'in kamu yönetiminde devlet-birey etkileşiminin sağlamayı, çalışmalarında verimliliğin ve kalitenin artması, hızlı ve etkin bir şekilde işleyişinin sağlamayı, vatandaşların saat ve gün sınırlaması olmaksızın kamu hizmetlerine ulaşımını sağlamayı, hata oranının azaltma, teknolojik gelişmelere daha hızlı adaptasyon sağlanma, şeffaf ve güvenli bir ortam oluşturmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda dijitalleşme ile aslında örgütün işleyişlerini temin etmek ve amaçlarına ulaştırabilmek gayesiyle, hem kurumun tüm birimleri hem de dış paydaşları arasında bilgi ve düşünce alışverişi sağlıklı, etkili ve hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

Dijitalleşmenin Türk Patent Kurumunun da kademeli bir şekilde oluşmuştur. Küreselleşmenin etkisi ile teknolojinin yaygınlaşması dijital uygulamalar sayesinde gereksiz iş yükü azaltılarak tüm bürokratik işlemleri ortadan kaldırdığı, dijital uygulamalar ile tebligatlar sistem üzerinden yapıldığı için geleneksel iletişim aracının ortadan kalktığı görülmüştür. Böylece gerek çalışanların gerekse dış paydaş olan vekillerin teknolojinin kullanılması ile uygulamalara uzaktan ve kesintisiz erişimin (7 gün 24 saat) mümkün olması nedeniyle çalışma şartlarını kolaylaştırmıştır. İşler her yerden kısa sürede pratik ve verimli bir şekilde yapılmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla Türk Patent ve Marka Kurumu'ndaki bu işleyiş kurumdaki farklı rollere sahip üyeler ya da sosyal birimler arasında anlamlı bilginin paylaşılma sürecinin modeli haline gelerek kurumu oluşturan tüm öğeleri birbirine bağlayan sosyal faktör ve bağlayıcı, iletişim alanı sağlamıştır. Bu kapsamda örgütsel iletişim ile Türk Patent'in kendi doğasındaki dinamiklerin içinde yapılanması sonucunda kurumun tanınarak diğer kurumlardan farklılaşması ve uzun dönemde tercih edilebilir olmasına etki eden bir yönetim süreci haline getirmiştir.

Son olarak dijitalleşme sonucunda örgütsel iletişim sayesinde Türk Patent gerek kurum içi gerekse kurum dışı olan vekillerin hedeflerine ulaşmaları için motive etmelerine yardımcı olmuştur. Böylece kuruma karşı olumlu algı, ortak payda geliştirmek, işbirliği fırsatları kontrol ve koordine verimli bir iletişime katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Altay, D. (2003). *Küresel Köyün Medyatik Mimarı Marshall McLuhan, 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar: Kadife Karanlık*, Ed., Nurdoğan Rigel, v.d., İstanbul: Su Yayınları
- Atkinson, Robert D. ve Ulevich, Jacob (2000). *Digital Government: The Next Step to Reengineering the Federal Government. Progressive Policy Institute Technology & New Economy Project*. www.ppionline.org/documents/Digital_368 Gov.pdf, erişim tarihi: 02.01.2020
- Alvesson, M. and Willmott, H. (2002). *Identity Regulation as Organisational Control: Producing the Appropriate Individual. Journal of Management Studies*, 39, 619-644.
- Bensghir, K.T. (2000). *Devlet-Vatandaş İletişiminde e-Posta*, Ankara: Amme İdaresi Dergisi, cilt 33, sayı 4, Aralık
- Büke, A. (2002), *Bilişim Çağında e-Devlet ve e-Türkiye*, İzmir: Aymar Yayıncılık
- Dönmez, D. (2007), *Dünya’da ve Türkiye’de e-Devlet*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Erdal, M. (2004). *Elektronik Devlet: E-Türkiye ve Kurumsal Dönüşüm*, İstanbul: Filiz Kitabevi
- Erdoğan, İ. (2005) *İletişimi Anlamak, Geliştirilmiş 2. Basım*, Erk Yayınları, Ankara.
- Ertürk, K. L., Şimşek, A. A., Songür, D. G., ve Şengül, G. (2014). *Disabilityawareness İn Turkey And An Assessment About Accessibility Of Web Pages Related To Justice By Disabledpeople*, Ankara: Bilgi Dünyası, 15(2), 375-395.
- Ertük K. L. (2008). *Türkiye’de Bilimsel İletişim: Bir Açık Erişim Model Önerisi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Belge ve Bilgi Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Lisans Tezi.
- Fındıkçı, İ. (1996). *Bilgi Toplumunda Yöneticilerde Kendini Geliştirme*, İstanbul: Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yayınları.
- Goodman, M. B. (2000). *Corporate Communication Practice and Pedagogy At the Dawn of the New Millennium*. Corporate Communications; An International Journal
- Görmez, E. (2016). Öğretmen Adaylarının ‘Dijital Vatandaşlık ve Alt Boyutları’ Hakkındaki Görüşleri (Bir Durum Çalışması). *Turkish Studies*, 11(21), 125-144
- Gümüş S. (2019), *Contribution of Digitalization to the Brand Registry Applications in the Context of Globalizations*, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Communication and Technology Congress CTC 2019, (17.04.2019)
- Gümüş, S. (2021). *Yeniliklerin Benimsenmesi ve Yayılması Bağlamında Kamu Kurumlarındaki Dijital Uygulamaların Kurumsal Kimliğe Etkisi: Türk Patent ve Marka Kurumu Örneği*, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Tezi
- Hargie, O. D., D. Dickson ve D. Tourish (1999), *Communication in Management*, Gower: Aldershot.
- Heeks, R. (2001). *Understanding E-Governance For Development, i-Government Working Paper Series. Institute for Development Policy and 380 Management*, Manchester:

http://www.sed.manchester.ac.uk/idpm/research/publications/wp/igovernment/documents/igov_wp11.pdf. erişim tarihi: 20.05.2020.

- House, W. (1971). *The Impact of Information Technology of Management*, Averbach Publishers.
- Howard, M. (2001). *E-Government Across the Globe: How Will "e" Change Government?*. Government Finance Review, 6-9. <http://www.gfoa.org/downloads/eGovGFRAug01.pdf> erişim: 30.04.2008
- Işın, F. B. ve Gümüş S. (2019). *Markanın Yol Haritası*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- İraz, R. (2004). *Organizasyonlarda Karar Verme Ve İletişim Sürecinin Etkinliği Bakımından Bilgi Teknolojilerinin Rolü*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Sayı 11, ss.407-422.
- İnce M. (2013). *Pozitif Düşünce ve İletişim*, Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Karcıoğlu, F., Timuroğlu, K. ve Çınar, O. (2009). "Örgütsel İletişim ve İş Tatmini İlişkisi - Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi Yönetim Dergisi, 20(63), s. 59-76
- Karkın N. (2003). *Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Değişim Süreci: e-Devlet Uygulamaları Ve Denizli Belediyesi Örneği*, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Kırçova, İ. (2004). *Yönetim Anlayışının Değişmesi 'e-Devlet' İhtiyacını Ortaya Çıkardı: Bu Devleti Herkes Sevecek*, İstanbul: İtovizyon, sayı 14.
- Kraut, R., Patterson, M., Landmark, V., Kiesler, S., Mukophadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). *Internet paradoxa social technology that reduces social involvement and psychological well-being?* American Psychologist, 53, 1017-1031.
- Özarallı, N. (1997). *Etkin Örgütsel İletişim Olarak Etkin Kaynak Alışverişi Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*, Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme - Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, (Çeviren: Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Pascual, P.J. (2003). *E-Government. Manila: e-ASEAN Task Force-UNDP APDIP*,
- Silcock, R. (2001). *What is E-Government?*. Parliamentary Affairs, (54), 88- 101.
- Soysal, A. (1989). *Bilgisayar Destekli Yönetim Sistemleri*, İstanbul: MESS Yayınları.
- Timuroğlu, M. K. ve Balkaya, E. (2016). "Örgütsel iletişim ve motivasyon ilişkisi: Bir uygulama". International Journal of Social Inquiry, 9(2), 89-113.
- Tutar, H. (2009). *Örgütsel İletişim*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tutar, H. (2003). *Örgütsel İletişim*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Uçkan, Ö. (2003), *E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye*, İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Uzun E. (2003). *E-Devlet Kapsamında e-Belediyecilik ve Bir Uygulama*, Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar Mühendisliği Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,
- Ünsal, H. (2008). *Örgütlerde İletişim Kalitesinin İyileştirilmesinde Bilişim Teknolojilerinin Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- West, D. M. (2004). *E-Government and the Transformation of Service Delivery and Citizen Attitudes*, Public Administration Review, 64 (1), 15-27.
- Yankın, F. B. (2019). *Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı*, Edirne: Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi Cilt:7 Sayı:2 (1-38)
- Yumuşak, S. (2002). *İnsan Kaynaklarının Verimliliğinin Artırılmasında Uyumlaştırma Teknikleri ve Bir Uygulama*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir
- Zwijze-Koning, K.H., Jong, M.D.T. (2005), *Auditing Information Structures in Organizations: A Review of Data Collection Techniques for Network Analysis Organizational Research Methods*, Thousand Oaks, 8 (4), pp. 429-454

İnternet Kaynakları:

- Url-1** <https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2018-10-15-gartneridentifies-the-top-10-strategic-technology-trends-for-2019> (erişim Tarihi: 23.05.2022).

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Mesude SUKÜT, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji, Doktora
mesude.sukut@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5632-3242

Atf: Suküt, M., (2023), Dijital Oyunlarda İnşa Edilen Sosyal Dünya, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 104-128.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 05 Ekim 2023 / 17 Aralık 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1371981

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

DİJİTAL OYUNLARDA İNŞA EDİLEN SOSYAL DÜNYA¹

Öz

Her birey, çocukluk çağında oyun oynamış, oyun içinde kendini diğer çocuklara ifade etmiş ve oyun içinde var olmuştur. Teknolojinin ilerlemesiyle geleneksel oyun biçimleri, dijital oyun biçimlerine dönüşmüştür. Bu dönüşümle oyun belirli bir yaş grubuna hitap etmeyip, her yaş grubunun oyun içinde var olabileceği bir süreci başlatmıştır. Çalışmanın konusu, iki farklı takımın karşı karşıya gelerek, gerçek zamanlı oynadığı, aynı takımdaki oyuncuların yoğun etkileşim içinde olduğu CS: GO² oyununda inşa edilen sosyal dünyayı incelemektir. Bu çerçevede çalışmada dijital oyunlar aracılığıyla bireylerin sanal gerçeklik ortamında kurduğu yenedünyayı kavramak amaçlanmaktadır. Çalışmada dijital oyun kavramının oyuncu için ne anlam ifade ettiği, dijital oyunlarda kurulan sanal gerçekliğin oyuncu tarafından nasıl anlamlandırıldığı ve oyuncuların benlik sunumları ele alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak oyuncuların CS: GO oyunun niteliğine ve kurallarına yönelik anlam dünyaları, etkileşim örüntüleri ve sosyalleşme süreci anlaşılmasına çalışılmıştır. CS: GO oyununu oynayan bireylerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada toplamda 18 kişilik bir örneklem grubuyla görüşülmüştür. Katılımcıların 16 kişisi erkek, 2 kişi ise kadındır. Katılımcılar çalışmanın kapsamı olan Kayseri’de yaşayan ve genç bireyleri temsil eden 18 yaş ve üstü bireylerden oluşmaktadır. Örneklem oluşturulurken amaçsal örneklem ve kartopu örnekleme kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Oyun, CS:GO, Sanal Gerçeklik, Simülasyon,

¹Bu makale “Dijital Oyun Kültürü Üzerinden Sanal Gerçeklik: CS GO Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

²CS GO: Counter Strike: Global Offensive oyununun kısaltılmasıdır.

SOCIAL WORLD BUILT IN DIGITAL GAMES

Abstract

Each individual has met play in childhood, played games, expressed himself in play to other children and existed in play. Over time, the game has evolved from traditional forms of play to digital forms of play. With this transformation, the game does not appeal to a specific age group, but has initiated a process in which each age group can exist within the game. The subject of the study is to study the social world built in the CS: GO game, where two different teams face and play, real-time, players on the same team interact intensely. In this framework, it is aimed to understand the new world established by individuals in a virtual reality environment through digital games. In the study, what the concept of digital game means for the individual who is a player, how the virtual reality established in digital games is understood by the individual who is a player, virtual identity and self-presentations of the players are discussed. In the study, using qualitative research method, it was tried to understand the meaning worlds, interaction patterns and socialization process of the players towards the nature and rules of CS: GO game. In-depth interviews were conducted with individuals who played CS: GO. In the study, a sample group of 18 people was interviewed. 16 Of the participants were male and 2 were female. Participants are individuals 18 years and older who live in Kayseri and represent young individuals. Aimatic sample and snowball sample were used when creating the sample.

Keywords: Digital Game, CS:GO, Virtual ID, Simulation.

Giriş

İnternet ilk olarak toplumsal hayatın askeri ve ekonomik alanlarında kullanılmıştır. İnternet, toplumsal hayata hızlı bir şekilde yayılmıştır. İletişim başta olmak üzere alışveriş, kitap okuma, sohbet etme ve eğitim gibi birçok alana etki etmiş ve etki ettiği alanları dönüştürmüştür. İnternet oyun oynama biçimini de değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Günümüzde geleneksel oyunlar yerini dijital oyunlara bırakmıştır. Dijital oyunlar, gündelik hayatta internet kullanımının artmasıyla bireyin her an, her yerde oyun oynamasına imkân tanımıştır. Dijital oyunların geleneksel oyunlardan en temel farkı zaman ve mekân kısıtlamasını ortadan kaldırmış olmasıdır. Dijital oyunlar mekân ve zamanın sınırlayıcı etkisini internet ile ortadan kaldırarak yeni sosyalleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. Sanal sosyalleşme; gençlerin fiziksel bir mekânda bir araya gelmediği, fiziksel bir mekânın olmadığı sanal uzamda bir araya gelerek birbirleriyle etkileşim içinde olmasıdır. Sanal sosyalleşme sayesinde gençler oyun içinde kendini diğer oyunculara yüz yüze iletişim kurmadan tanıtmakta ve böylece yeni arkadaşlıklar edinmektedirler (Şentürk, 2015: 21-22). Bu niteliği sayesinde dijital oyunlar bireyin gündelik hayatına her alanına nüfuz etmiş ve dijital oyun platformları özellikle gençlerin ana sosyalleşme mekânları haline gelmiştir.

Bu bağlamda araştırma oyununun genel nitelikleri ve kuralları çerçevesinde üretilen, sanal sosyalleşme mekânı olan CS: GO oyununda gençlerin inşa ettiği sosyal dünyayı nitel araştırmayla ortaya koymaktadır. Dijital oyun platformlarında inşa edilen sosyal dünyayı anlamak üzere CS: GO oyununun seçilmesinin en temel sebeplerinden biri oyunun genç bireyler arasında yaygınlaşması ve genç bireylerin sosyal dünyalarının bir parçası haline gelmesidir. Counter Strike oyun serisi olan CS: GO oyunu iki farklı grubun karşı karşıya gelerek yoğun etkileşim içinde oynadığı savaş ve strateji oyunudur. CS: GO oyunculara haritalar aracılığı ile dünyanın farklı bölgelerinde olan mekânların; fiziksel niteliklerini, iklimini ve mimari yapısını sanal ortama taşıyarak, oyuncuların oyuna girdikleri harita içinde gerçekten var olduklarını hissettirmekte ve yaşatmaktadır. Dijital oyunlarda bireyin sanal gerçekliği gerçek zamanlı deneyimlemesiyle sanal gerçeklik, birey için yeni bir dünya ve gerçeklik haline gelmektedir. Birey oyuna dâhil olduğu andan itibaren dijital oyunun kendi kültürel dünyasına da dâhil olmaktadır. Bu nedenle dijital oyunlar hem gündelik hayatı etkilemekte hem de gündelik hayattan etkilenmektedir.

Bu çalışmada dijital oyunların bireyin oyun içinde var olma ve oyunu anlamlandırma süreci ele alınmıştır. Çalışma dijital oyunların bireyin gündelik hayatına etkisini, sanal gerçeklik içinde bireyin nasıl var olduğunu anlamak açısından önemlidir. Ayrıca dijital oyunlar

genç bireylerin aile ve arkadaşlık ilişkilerini, eğitim ve iş hayatlarını etkilediği için konunun araştırılması önemlidir. Çalışmada oyunun tanımı, oyunun özellikleri, oyunun sınıflandırılması ve işlevleri, oyundan dijital oyuna geçiş süreci, dijital oyunun tanımı, dijital oyun sınıflandırılması ve türleri, dijital oyunlarda kurulan sanal gerçeklik ve dijital oyunlarda benlik sunumu konuları ele alınmıştır. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgular analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın sonuç bölümünde ise verilerin analizi sürecinde elde edilen bulgular, araştırma sorularına cevap oluşturulacak şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, dijital bir oyun olan CS: GO oyununu oynayan oyuncuların sosyal dünyasını anlamak ve yorumlamak hedefiyle yola çıktığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, görünenin arkasındaki gizli anlamları ortaya çıkarmak ve incelenen sosyal dünyanın derinlemesine bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitel araştırma, bireylerin olayları anlamlandırılmaya ve yorumlanmaya çalışmasıdır (Creswell, 2016: 43-44). Çalışmada fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Araştırmanın yönteminde fenomenolojik yaklaşımın benimsenmesinin sebebi her bireyin oyun oynama deneyiminin farklı olması ve bireyin oyuna yüklediği anlamların farklı olmasıdır. ‘Fenomenolojik yaklaşım bireylerin sosyal dünyayı anlamada ve yorumlamada aktif rol üstlendiği görüşünü benimser’ (Kümbetoğlu, 2015: 28). Fenomenoloji bireyin deneyimlerinden hareketle fenomeni nasıl anladığına ve nasıl yorumladığına dayanmaktadır. Birey aslında gerçekliğin kendisini değil, gerçekliğin kendisinde oluşturduğu algıyı anlamaktadır. Fenomenolojide amaç bu anlamı ortaya çıkarmaktır. Veri toplama süreci genellikle fenomeni deneyimleyen bireylerle gerçekleştirilen görüşmeleri içermektedir (Creswell, 2016: 77). Çalışma verileri, CS: GO oyununu oynayan bireyler ile derinlemesine görüşmeler sonucunda toplanmıştır. ‘Derinlemesine görüşme sıradan günlük konuşmalardan farklı olarak araştırmacının konuşmayı yönlendirdiği, zaman zaman, daha ayrıntılı sorularla zenginleştirilen, konuşulan kişinin kendini rahatça ifade edebildiği bir süreç yaşanır’ (Kümbetoğlu, 2012: 72). Görüşmeler sırasında öncelikle katılımcıya araştırmanın konusu hakkında bilgi verilmiştir. Katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmışlardır. CS:GO oyununu oynayan bireylerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar çalışmada isimlerinin belirtilmesinde bir sıkıntı olmayacağını ifade ettikleri için katılımcı kodları, katılımcının isminin ilk harfi ve soy isminin ilk harfi kullanılarak oluşturulmuştur. Yapılan tüm görüşmeler esnasında ses kaydı cihazı kullanılmıştır. Ses kaydı cihazı kullanılırken katılımcılardan izin alınmıştır. Katılımcıların müsait oldukları gün ve saat de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler bir veya bir buçuk saat arası sürmüştür. Görüşme esnasında araştırmanın konusu bağlamından çıkmamak için rehber görüşme formu oluşturulmuştur. ‘Rehber görüşme formu görüşme sürecinde ortaya çıkarılması planlanan veriler için oluşturulan, soru veya başlıkların bir listesinin çıkarılması ile görüşmede kullanılacak formdur’ (Kümbetoğlu, 2012: 75). Rehber görüşme formu temel araştırma ve alt araştırma sorularına sahada cevap bulabilmek için görüşmecilere sorulmak üzere hazırlanmıştır. Görüşme esnasında gerek duyulduğu zamanlarda form dışında sorular katılımcıya sorulmuştur. Çalışmada toplamda 18 kişilik bir örneklem grubuyla görüşülmüştür. Katılımcıların 16 kişisi erkek, 2 kişi ise kadındır.

Katılımcılar çalışmanın kapsamı olan Kayseri’de yaşayan ve genç bireyleri temsil eden 18 yaş ve üstü bireylerden oluşmaktadır. Örneklem oluşturulurken amaçsal örneklem ve kartopu örnekleme kullanılmıştır. Bir dijital oyun olan CS: GO oyunu oynayan bireyler araştırmanın örneklemini oluşturduğu için çalışmada amaçsal örneklem kullanılmıştır. Amaçsal örneklem belirli bir kriter veya özelliğe bağlı olarak seçilen bireylerden oluşmaktadır (Kümbetoğlu, 2012: 99). Tüm katılımcılar aynı zamanda CS: GO oyununu aktif şekilde

oynamaktadır. CS: GO oyununu oynayan yeterli sayıda katılımcı elde edebilmek için kartopu örnekleme başvurulmuştur. Kartopu örnekleme kaynak kişilerden yola çıkarak diğer görüşülecek kişilere ulaşılmasını sağlamaktadır (Kümbetoğlu, 2012: 99). Kartopu örnekleminin seçilmesinin sebebi CS: GO oyununu oynayan diğer bireylere ulaşmak için seçilmiştir. Çalışmada görüşmeyi yaptığımız katılımcı oyunu oynayan diğer bir arkadaşına yönlendirerek yeterli sayıda katılımcıya ulaşılmasını sağlamıştır.

Nitel araştırma yöntemiyle çalışılan bu çalışma iki temel araştırma sorusu ve toplamda beş alt araştırma sorusundan oluşmaktadır.

- 1) Katılımcıların oyuna yönelik nasıl bir anlam dünyası vardır?
- 2) Dijital oyun platformu olan CS: GO nasıl bir sosyalleşme mekânı sunmaktadır?

Tablo 1. Katılımcı Listesi

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Görüşme Yeri	Görüşme Tarihi	Günlük Oyun Oynama Süresi	Görüşme Süresi	Eğitim Durumu
A.Y.	Erkek	22	Kafe	12.02.2020	8 saat	90 dk.	Lisans
A.S.	Erkek	21	Kafe	12.02.2020	12 saat	73 dk.	Lisans
Ş.Y.	Erkek	25	Kafe	12.02.2020	10 saat	65 dk.	Lisans
A.A.	Erkek	19	Kafe	13.02.2020	9 saat	61 dk.	Lise
M.G.	Erkek	21	Kafe	13.02.2020	7 saat	75 dk.	Lisans
Ü.S.	Kadın	20	Kafe	14.02.2020	12 saat	64 dk.	Lisans
M.Y.	Kadın	21	Kafe	14.02.2020	11 saat	65 dk.	Lisans
F.E.	Erkek	24	Kafe	15.02.2020	9 saat	83 dk.	Lisans
S.S.	Erkek	22	Kafe	17.02.2020	8 saat	80 dk.	Lisans
S.D.	Erkek	22	Kafe	18.02.2020	10 saat	71 dk.	Lisans
E.A.	Erkek	21	Kafe	21.02.2020	11 saat	68 dk.	Lisans
T.T.	Erkek	23	Kafe	21.02.2020	8 saat	86 dk.	Lisans
O.C.	Erkek	20	Kafe	21.02.2020	7 saat	65 dk.	Lisans
H.K.	Erkek	22	Kafe	22.02.2020	11 saat	76 dk.	Lisans
H.B.	Erkek	22	Kafe	24.02.2020	10 saat	85 dk.	Lisans
S.A.	Erkek	20	Kafe	24.02.2020	10 saat	71 dk.	Lisans
B.Ö	Erkek	21	Kafe	24.02.2020	10 saat	88 dk.	Lisans
M.B.	Erkek	22	Kafe	25.02.2020	9 saat	68 dk.	Lisans

2. Geleneksel Oyundan Dijital Oyuna

Oyunun bugüne kadar birçok farklı tanımı yapılmıştır. ‘Oyun bütün bir etkinlik olarak belli bir amaca sahiptir, oyunun kendi akışının her adımı birbiriyle alakalı özel bir anlam taşır’ (Fink, 2015:17). İnsanoğlunun hayatının her alanında oyun fenomeni kendini göstermiştir. Hangi dil veya hangi toplum içinde düşünürsek düşünelim çocukların ya da yetişkinlerin oynadığı oyuna keyfilik ve eğlence gibi anlamlar yüklenmiştir (Huizinga, 2018: 47-58). Gerek sanatta gerek felsefede gerekse savaş alanında oyunun varlığı görülmektedir. En genel tanımıyla oyun; belli bir mekânda oyuncuların bir araya gelip belirli kurallar çerçevesinde hayal güçlerini de kullanarak ürettiği sosyal dünyadır. Her oyuna, oynayan kişi tarafından yüklenen

bir anlam vardır. Oyun herkesin yakinen bildiği, deneyimlediği bir yaşam fenomenidir. Oyun sosyal dünya içinde bildiğimiz, yaşadığımız, bir dinlenme mekânı ve kafa dağıtma imkânı bulduğumuz bir alandır. Oyun bilindik bir şeydir, ortak olan sosyal hayattan tanıdık olan bir olgudur (Fink, 2015: 10-12). Oyunlar, oynandığı toplum içinde kültür inşa etmekte ve aynı zamanda içinde bulunduğu kültürle oluşmaktadır (Huizinga, 2018: 7-13). Oyun günümüze kadar uzanan bir olgudur. Bazen belli kurallar çerçevesinde, bazen de kuralsız şekilde ortaya çıkan oyun olgusu her çağda ve kültürde kendine yer bulmaktadır (Can ve Demir, 2020: 365). Oyuna farklı adlandırmalar, tanımlar yapılmış olsa da biçimsel özelliklerini koruyarak her toplum içinde işlevsel olarak gündelik hayatın içine yayılmıştır.

Oyunun ne olduğunu daha iyi kavrayabilmek ve oyuna dair bir tahayyülün oluşabilmesi için oyunun temel özelliklerinin açıklanması gerekir. Oyun kişiye yaşamı öğreten, yaşam pratiklerini ve kurallarını dikte eden, varoluş mücadelesi verdiren, kurallarıyla kendine bağlayan, bireyin gönüllü olarak katıldığı, zaman ayırdığı, diğer oyunculara karşı kendini ifade etme çabasına girdiği ve rekabetin olduğu bir alandır. Oyun aynı zamanda yaşamı da temsil etmektedir. Yaşamın akışı içinde bütünleştirici, bağlayıcı, iyileştirici, toplumsallaştırıcı ve karşılaştırmacı bir yaşam aygıtıdır (Öcal, 2016: 13). Geçtiğimiz yüzyıllarda ve daha sonraki dönemlerde oyunun özellikleri ve işlevi üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Oyunun işleviyle alakalı teorilerin çoğunda bireyin karmaşık fiziksel beceriler edinmesine ve uygulamasına ağırlık verilmiştir. Bunun yanı sıra diğer teoriler ise oyunun sosyal becerileri nasıl geliştirdiğini ve sosyal ilişkilerde nasıl bir sürecin işlediği üzerinde durmuşlardır. Pek çok kuram oyun ile yaşamın sonraki dönemlerinde deneyim, beceri, sorun çözme yeteneği edinildiğini ve geliştirdiğini iddia etmektedir (Bateson ve Martin, 2014: 45-50). Oyuncular rekabet duygusuyla hareket ederek, diğer oyuncular ile işbirliği içinde takım ruhunu oluşturmaktadır. Bu durum oyunun bireyin hayatında en etkili olan bir diğer işlevi ortaya çıkarır. Oyuncu, oyun içinde karşısına çıkan zorluklara kendi bulabildiği çözümler ile baş etmeye çalışır. Bu durum bireyin gündelik hayatına yansır ve gündelik hayatında karşısına çıkan zorluklarla mücadele etmek için çözüm bulma becerisini geliştirmesine katkı sağlar. (Bateson ve Martin, 2014: 45-50). Araştırmanın konusu olan CS: GO oyunun biçimsel özelliklerini genel hatlarıyla belirtecek olursak; CS: GO oyuncunun gündelik hayatına ara verdiği bir alandır. CS: GO oyuncuyu tamamen kendi büyüdü dünyası içine alır ve oyun oyuncunun kendini rahat hissettiği eğlenceli bir etkinlik haline gelir. Oyunun yapısını belirli kurallar oluşturur. Oyuncu oyunun kurallarına uyararak oyunu oynamaktadır. Oyuncular arası mücadele vardır. Aynı zamanda oyun içinde yaşanan sorunlara oyuncular çözüm üretir. CS: GO grup halinde oynanan bir oyun olduğu için oyuncular arası grup etkileşiminin yaşanması oyuncunun sosyal becerilerini geliştirmesine yardımcı olur. Oyuncuların aynı zamanda birçok kişiyle oyuna girmesiyle sosyal etkileşime dayalı arkadaşlık ilişkileri ve yardımlaşma duyguları gelişir.

Uygarlıkların ilerlemesi üretim tekniğinin değişimiyle, sosyal hayat düzeni değişime uğrayarak geleneksel oyun biraz daha geri plana atılmaktadır. Eski uygarlıklarda ki oyunun temsil ettiği anlam günümüzde yerini yeni bir ağla kurulmuş olan dijital ortamlarda oluşan yeni oyunlara bırakmaktadır. Bu dijital oyunlara birey internet aracılığı ile girmektedir. Oyun internetin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla kendini yeniden konumlandırmıştır (Kara, 2012: 10-14). Değişen ve gelişen dünyada oyun oynama süreci de internet ile değişmiştir. Yeni kurallar ve düzenler oluşmuştur. Oyun oynama süreci değişerek ekranların içine girmiş aynı zamanda mesafeleri de ortadan kaldırmış, oyuncuların oyun içinde tanışıp eğlenmesine olanak tanımış ve kendine ait yeni bir alan sunmuştur. Günümüzde bu olanaklar dijital oyunlar aracılığı ile sağlanmaktadır. 'Dijital oyun oyuncunun elektronik bir sistem veya bilgisayarla kurduğu etkileşim neticesinde oluşan sonucun, ekran veya benzeri bir görüntü sistemi aracılığı ile gösterilmesidir' (Gürses, 2015: 4). Dijital oyunlar, 1940'lı yıllarda ortaya çıkmış ve bir ekran aracılığıyla oyuncusuna oyun ile etkileşim imkânı sunan temel bir senaryo üzerinde kurgulanan

oyunlardır. Oyuncu belirli araçlar ve gereçler ile oyuna katılım sağlamaktadır. İlk dijital oyunlar video oyunları olarak isimlendirilmektedir. ‘Video oyunu, bir video aygıtı ile görsel bir kullanıcı ara yüzü oluşturularak oynanan oyundur’ (Yengin, 2012: 12). Video oyunları kuralları olan, oyuncuların çatışma içinde olduğu oyunlardır. Video oyunları zamanla yerini bilgisayar tabanlı oyunlara bırakır. Bu tür oyunlar oyun dünyasını yapay olarak sunan oyuncuların kontrolünde olan bilgisayar ile beraber oynanan oyunlardır. Bir diğer dijital oyun türü olan taşınabilir oyunlar ise genelde mobil oyunlardır. Taşınabilir oyunlar bireyin akıllı telefonuna uygulama olarak yüklediği istediği zaman ve mekânda rahatlıkla oynadığı oyunlardır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte dijital oyun türleri de değişim göstermiştir. Dijital oyunlar single player/tek oyunculu olmaktan çıkmış multiplayer/çok oyunculu bir yapıya dönüşmüştür. Bu çok oyunculu yapılarda oyuncular arası iletişim, etkileşim ön plana çıkmıştır (Coşkun ve Öztürk, 2016: 680).

Her dijital oyunda bulunan belirli özellikler vardır. Dijital oyunlarda paylaşılan alan sanal ortam olduğu için çok fazla sayıda kullanıcının aynı anda oyuna katılma imkân vardır. Dijital oyunlar, oyun alanını görsel olarak oyuncuya sunar. Her bir oyuncu oyuna aynı anda girmektedir. Dijital oyunlar, oyunun senaryosu içinde oyuncuya, oyunu yeniden inşa etmesine ve oyunu istediği gibi kurgulamasına olanak tanınmaktadır. Dijital oyunlar sürekli dir. Oyuncu oyuna girsin ya da girmesin oyun bu durumdan bağımsız olarak devam etmektedir. Dijital oyunlar oyuncunun birden fazla oyuncu ile oyuna girmesi sonucunda, ortak etkileşim alanında oyuncuların buluşmasıyla yeni sosyal grupların kurulmasına imkân tanımaktadır (Doğu, 2009: 266-265). Oyun oynayan kişinin yaşı ne olursa olsun, kişinin hayatına birçok faydası vardır. Oyun; eğlencedir, yaratıcıdır, stresi hafifletir, olumlu sosyal etkileşim ve iletişimi sağlar. (Söylemez, 2021: 13). Oyun kendi özünü geçmişten gelen izlerle devam ettirmiş aynı zamanda değişen durumlarla beraber kendini yeniden insan hayatı içinde konumlandırmaktadır. Yirminci yüzyılda stratejik oyunları daha yaygın oynanmaktadır. Oyunların dijital platformlara taşınmasıyla genç bireyler arasında savaş oyunları, stratejik oyunlar popüler hale gelmektedir (Dursun, 2014: 11). Çalışmada ele alınan CS: GO yirminci yüzyıl oyun kültürüne hitap etmektedir. CS: GO oyunu beşer kişilik gruplar şeklinde oynanan, oyuncular arası iletişim ve rekabetin olduğu savaş, strateji ve aksiyon oyunudur.

3. Dijital Oyunlarda Sanal Gerçeklik ve Benlik Sunumu

Dijital oyun sanal bir dünyadır. Sanal dünya dijital ortamlarda bilgisayar destekli bir dünyadır. Sanal ortamlar, gerçekte var olan ya da tasarlanan mekânların ve nesnelerin 3 boyutlu (3D), yüksek çözünürlüklü fotoğraf ve hareketli görüntüleri (videolar) gibi yapay görsel kopyalarından oluşmaktadır. Sanal gerçeklik gerçeğin kopyalanması değildir, gerçeğin temsil edilmesidir. Sanal gerçeklik bilgisayar ile iç içe geçmiştir. Bilgisayar ortamı, bireyin sanal gerçekliği deneyimlemesine olanak tanımaktadır. Bireyin sanal ortama interaktif bir şekilde katılmasını ve görsel algı ile bireyin farklı bir ortama dâhil olduğu düşüncesini sağlamaktadır (Yengin ve Bayrak, 2017: 37-50). ‘Sanal gerçeklik ortamı fiziksel gerçekliği yapay olarak yeniden üretmek ya da alternatif bir gerçeklik algısı yaratmak üzere yeni bir gerçeklik algısı oluşturulan dijital bir uzamdır’ (Kuruüzümcü, 2007: 93). Sanal gerçeklik üç temel unsurdan oluşur. Bu unsurlar Ellis ve Oppenheim tarafından 1993 yılında yapılan çalışmaya göre (aktaran Kurbanoglu, 1996) kontrol, gerçeklik ve doğallıktır. Kontrol sanal sistemi kullanan kullanıcıya bağlıdır. Oyun içinde kontrol düzeyini azaltan veya artıran farklı sistemler yaratılabilir. Kullanımı azaltmak veya yükseltmek kullanıcının elindedir. Gerçeklik, nesnelerin sistem ile olan ilişkisi tarafından belirlenmektedir. Doğallık her şeyin ne kadar inandırıcı olduğuyula ilgilidir. Oyun içinde oluşturulan sanal gerçeklik doğallık unsurunu sunmaktadır. Her şeyin ne kadar inandırıcı olduğu doğal bir şekilde sunulmasına bağlıdır. Sanal gerçeklik içinde kontrol düzeyini azaltan veya artıran durumlar vardır. Sanal gerçeklikte, fiziki gerçekliği algıladığımız

süreç gibi bir süreç yaşanmamaktadır. Fiziksel gerçeklikteki öğelerinin sanal gerçekliğe yansıtılmasıyla sanal ortam oluşturulmaktadır. Fiziksel gerçeklikte gündelik hayattaki mekânların, araçların kullanılışı ve yapısı nasılsa oyun içinde de bu gerçeklik birebir yansıtılmalıdır. Örneğin normal hayatında uçamayan birey oyun içinde de uçamaz CS: GO savaş oyununda kullanılan silahlar, bombalar gündelik hayatta nasıl kullanılıyorsa oyun içinde de aynı şekilde kullanılmalı ve gerçekliği yansıtılmalıdır. Bunun tam tersi olduğu durumlarda oyuncu oyun içinde ‘-miş gibi’ yapma sürecine geçemez. Oyuncunun oyunda yeni bir gerçekliği inşa edememesi sonucunda oyun oyuncuyu kontrolü altına alamaz.

CS: GO oyununun haritaları sanal gerçeklik üzerine kuruludur. CS: GO oyununun haritaları oyunun hikâyesini, oyuncuya oyunun geçtiği mekânı bilgisayar ekranı aracılığıyla aktararak gerçek alanın sanal olan uzama taşımaktadır. Oyun, oyunculara haritalar aracılığı ile dünyanın farklı bölgelerinde olan mekânların; fiziksel niteliklerini, iklimini ve mimari yapısını sanal ortama taşıyarak, oyuncuların oyuna girdikleri harita içinde gerçekten var olduklarını hissettirmekte ve yaşatmaktadır. Oyunun haritaları gerçekliğin birebir kopyasıdır. ‘Simülasyon bir araç, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin inceleme, gösterme ya da açıklama amacıyla bir market ya da bilgisayar programı aracılığıyla yeniden üretilmesidir. Uzun süredir toplumun hiç durmadan yeniden üretip can vermeye çalıştığı şey gerçektir. Maddi üretimin kendisi günümüzde hipergerçek bir şeye dönüşmüştür’ (Baudrillard, 2016: 4). Simülasyon gerçek ile sahte olanın ayrımının yapılamaması durumudur. Simülasyon gerçeğe ait göstergelerin yerine geçmiş hipergerçekliktir. Gerçekmiş gibi görünen durumlardır. Bu nedenle gerçek olan durumlarla simülasyon birbirinden ayırt edilememektedir (Baudrillard, 2016: 28-29). Yaratılan hipergerçeklikler sanal ortamda oynanan dijital oyunlarda kendini sergilemektedir. CS: GO oyunun mekânı olan haritalar, oyun içinde kullanılan araçlar, oyuncular arası yaşanan etkileşim ve oyuncuların oyunun senaryosuna müdahale edip kendi stratejisi ile oyun içinde kendini gerçekleştirilmesi sonucunda sanal gerçeklik alanı kurgusal olma özelliğini gizler ve gerçek ile sahte olanın ayrımını ortadan kaldırır. CS: GO oyununun içinde yaşananlar ve kurulan ilişkiler gerçek hayattaki göstergelerin hepsini içinde barındırmakta ve oyunun sahnesi artık bir hipergerçek halini almaktadır. CS GO gerçek yaşamdaki ortamın simüle edildiği, bireye üç boyutlu bir ortamın sunulduğu, kontrolün verildiği ve bireyin birebir gerçekmiş gibi görünen ortamı deneyimlediği bir oyundur.

Sanal gerçeklik olgusu etkileşimseldir. Birbirini karşılıklı olarak etkileme işidir. Gerçek dünya görünümüne sahip ancak statik olmayan bir yapıdır (Yengin, 2012: 2). CS: GO oyununda oyuncunun sanal gerçekliği gerçek zamanlı deneyimlemesiyle sanal gerçeklik oyuncu için yeni bir dünya haline gelmektedir. Oyun oyuncunun gündelik hayatlarının bir parçası olur ve oyuncu yeni bir sosyal dünya inşa eder. CS: GO oyunu çevrimiçi etkileşime odaklanmakta ve bu sayede oyuncu sosyalleşerek yeni kimlikler elde edilebilmektedir. CS: GO oyunu içinde birey, oyuna dâhil olduğunda oyuncu kimliğine sahip hale gelir ve oyuncunun kimliğine özgü belirli davranışları yerine getirmesi beklenir. Her oyuncu rol kimliğine sahip olmaktadır. ‘Kimlikler bireylerin anlam ve tecrübe kaynağıdır. Kimlikler bireyler tarafından içselleştirilip bu içselleştirme etrafında örgütlenirse kimlik haline gelmektedir’ (Castells, 2008: 12-14). Oyunu oynayan bireyler oyuncu kimliklerini içselleştirir. Bu sayede oyuncular kendilerine yeni bir kimlik edinir.

Dijital oyun platformlarında birey, yeni bir kimlik ve benlik oluşturmaktadır. Bireyi diğerlerinden ayıran ve farklılıklarını ortaya koyan en önemli özelliği, onun kimliğidir. ‘Benlik’ olarak da adlandırılan kavram, bireyi toplum nezdinde değerli, önemli, bilinen, yüksek tanınırlığa sahip ya da yaptıklarıyla onaylanan birisi olma özelliklerinin tamamını içermektedir. Bireyin içinde bulunduğu toplum tarafından kabulü ya da reddi, ortaya koyduğu benliği ile doğrudan ilgilidir. Kimlik hakkında yapılabilecek en basit ve temel tanım kişinin kim olduğunu ortaya koymasındır. Birey kendini toplumsal ortamda bulunduğu bir yerden başka bir yere

konumlandırmakta ve diğer insanlar ile bu yeni konumuna uygun düşecek şekilde etkileşime girmekteyse bu durum bireyin birtakım kimlikleri benimsediği ve yeni benlikler sunduğu manasına gelmektedir (Gülsoy, 2017: 77-79). CS GO oyununda birey yeni etkileşim alanına girerek kendine yeni kimlikler kurgulayabilmektedir. CS: GO oyununda bireyin oyuncu kimliğini edinmesiyle oyun içinde uyması gereken kurallara uyarak oyunda sergilediği davranışlarıyla, yaptıklarıyla onaylanan bir oyuncu olacak şekilde bir benlik sunumu gerçekleştirmektedir. Birey bu sanal gerçeklikte kendini diğer bireye tanıtmayı sözlü ve yazılı iletişim ile gerçekleştirmektedir. CS: GO oyununda oyuncu benlik sunumunu oyun içinde çevrimiçi olduğu zaman diliminde gerçekleştirmektedir. Sanal ortamda sosyalleşme sürecine giren birey oyun içinde yeni bir kimlik edinmekte ve diğer oyuncuya karşı bir benlik sunumu gerçekleştirmektedir. Oyun içinde sanal gerçeklik bir yandan gerçekte var olmayan bir ortamı simüle ederken diğer taraftan yeni alışkanlıkları ve yeni ilişkileri beraberinde getirmektedir.

Farklı şehirlerde ve hatta farklı ülkelerde yaşayan bireyler, dijital oyunlar sayesinde ortak bir alan içerisinde bir araya gelerek yeni bir ilişki sürecine girmektedirler. Bu yeni ilişki sürecinde oyun içinde inşa edilen kimlik, farklı statüden, kültürden olan bireyleri bir araya toplamaktadır. ‘Oyun bireylere kimlik kazandırmakta aynı zamanda bireyler gündelik hayatta sergileyemediği davranışları oyun sayesinde sergilemektedir’ (Goffman, 2018: 35). Goffman bireylerin oyuna dâhil olduklarında bir tiyatro gösterisinde sergilenen performansın, sahnenin düzenine dâhil olduklarını ifade etmiştir. Tiyatro sahnesinin kendine özgü kuralları olduğu gibi gündelik hayatta oynanan oyunlarında kendine özgü kuralları vardır. Birey oyunu oynamak için sahneye çıktığında oyunun kurallarını ve düzenini kabul etmiş olur. Goffman sahneyi sahne önü ve sahne arkası olarak ikiye ayırır. Ön sahne tam olarak bireyin rollerini sergilediği, kim olarak görünmeye çalıştığına karar verdiği yerdir. Birey ön sahneye dışarıdan nasıl görüldüğünü aklının bir köşesinde bulundurarak hareket eder. Arka sahne ise bunun tam tersi olarak toplum tarafından hoş karşılanmayacak davranışların birey tarafından sergilenmesiyle, bireyin tam olarak kendisi olduğu yerdir (Goffman, 2016: 101-125). Sahneler bireylere bir takım görevler yükler. Bireyler kendi performanslarını sunmak için gerekli araç ve gereçlerin hazır hale getirilmesi neticesinde sette görev alır. Bireyler set sayesinde bir takım rollere girer ve görevleri bitince rolü bırakır (Goffman, 2016: 28-40). Oyun kurallarıyla sınır çizerek gerçek dünya ve oyun dünyası arasındaki fark belirginleşir. Bireyin kendini oyuna kaptırmasıyla gerçek dünya ve oyun dünyası arasındaki ayrımın farkına varamayabilir. Bu durumda oyun dünyası birey için gerçeklik halini alır. Oyun dünyasında sosyalleşen birey, benlik sunumunu oyun sayesinde yeniden sergiler. Oyun tarafından birey için üretilmiş roller ve kimlikler yeni bir benlik sunumunun sergilenmesine imkân tanınır (Goffman, 2018: 40-60). Benlikler ve dolayısıyla kimlikler, kişilerin sergiledikleri performanslar bu performansla dair oyuncu ile izleyici arasındaki mutabakatı gerekli kılan bir sosyal ilişki gerektirmektedir. Performans benliğin sunumudur; ötekilerin varlığını gerektirir ve onların zihninde belirli bir izlenim yöntemi yaratmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda da bireyler sosyal etkileşim esnasında kendilerini kabul edebilir kişiler, belli ilgileri olan, uzmanlıkları olan ve ahlaki açıdan kusursuz yönleriyle sunma ihtiyacı duymaktadır. Kullanıcılar arzulanan ya da istenilen, kabul edilebilir kişi olma yolunda benliklerini inşa etmektedir. Goffman bu durumu sergilenen performanslar, sosyal olarak kabul görmüş değerlerin yansıtılmasını da içeren idealize edilmiş performansların sunumu olarak açıklamaktadır. İzleyiciye sunduğumuz performanslar, sosyal değerler ve beklentilerimizi yansıtmaktadır (Goffman, 2016: 45). Fiziki gerçeklikle süregelen çevrimdışı toplumsal hayat, sanal ortamda çevrimiçi kimlik inşası sürecine girer ve sanal özgürlükle sınırsız bir benlik yaratım süreci içinde oyuncuların kimlik oluşturma sürecinde kendini tanımlaması ve tanıtması bir bütünlük oluşturur.

4. Dijital Oyunlarla Gündelik Hayat İçinde Yaşamak

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma süreci boyunca elde edilen veriler analiz edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak CS: GO oyununu oynayan oyuncular için oyunun ne anlam ifade ettiği, oyunun niteliklerini ve kurallarını oyuncuların nasıl anlamlandırdığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra dijital oyun ile beraber oyuncunun içine dâhil olduğu sanal gerçeklik ortamının oyun içinde oyuncuya nasıl sunulduğu ve oyuncunun bu gerçekliği inşa sürecindeki yaşadığı deneyimler yorumlanmıştır. Oyuncuların oyun içinde kimlik ve benlik sunumu süreci ele alınmıştır. Bireyin diğer oyuncular ile etkileşime girmesi sonucunda kendine sosyalleşebileceği yeni bir alan bulmuştur. CS: GO oyunu grup ile oynanan bir oyun olduğu için oyuncuların grup ilişkileri ele alınarak grup ilişkilerinin oyuna yönelik anlam dünyasına, sanal gerçekliğe ve benlik sunumuna etkisi ele alınmıştır.

4.1. Oyuncunun Oyuna Yönelik Anlam Dünyası

Her oyun oyuncuyu gündelik hayatın dışına çıkarır ve oyun oyuncu için farklı anlamlar ifade eder. CS: GO oyuncunun hayatının bir parçası haline gelmesiyle oyuncunun oyuna yüklediği farklı anlamlar ortaya çıkmıştır. Oyuncu tarafından oyuna yüklenen anlamlar rekabet etme, başarı, tahakküm kurma, kişisel değer olarak sıralanabilir. Oyuncunun oyunla tanışma süreci ve oyuna başlama sebepleri oyuna atfedilen anlamı farklılaştırır. Oyuna başlama sürecinde etkili olan internet/ bilgisayar gibi ekipmanların yeterliliği, dijital oyunun sahnesinin farklılığı, oyunun gündelik hayattan farklı bir alan sunması, oyuncunun çocuklukta oynadığı oyunlara duyduğu özlem, sosyal çevre, yaşadığı çağın getirilerine uyum sağlama, sosyalleşme isteği ve gündelik hayatındaki ilişkilerinde aktif bir rol oynamak unsurları oyuna başlama sürecine etkili olmaktadır. Bu durumu katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir.

A.Y.: 'Online olan oyunları üniversiteye başladığımda başladım. Ondan önce hiç online oyun oynamadım hayatımda. İnternetim ve bilgisayarım olmadığı için oynayamıyordum. Ama arkadaşlar sayesinde oyuna başladım, keşfettim'

F.E.: 'Online oyunu oynamamıştım bilgisayarım tam kaldırmıyor diye sonra üniversitede internet kafeye gidip bir süre birlikte oynadık. Arkadaş çevrem de çok fazla oyun oynuyordu online. CS: GO diye bir oyun var. Bu sefer arkadaşlarla CS: GO oynamaya başladık.'

Ü.S.: 'Online oyunu bilgisayar alınca başladım. Normal hayatım dışında yeni bir yer benim için. Sonra sürekli oynadım. Sokakta oynamayı özlediğim oluyordu CS: GO oyunuyla o heyecanı yeniden buldum. Normal hayatım dışında yeni bir yer benim için.'

A.S.: 'Farklı bir yere gider gibi, farklı bir ortamdasın sanki.'

Katılımcıların '*online oyunu bilgisayar alınca başladım, online oyunu oynamamıştım bilgisayarım tam kaldırmıyor, internetim ve bilgisayarım olmadığı için oynayamıyordum*' ifadelerinden anlaşılacağı üzere oyuna başlama sürecinde internet, bilgisayar gibi ekipmanlara sahip olunması etkili olmuştur. İnternet ve bilgisayar gibi ekipmanlara sahip olmayan katılımcılar online oyunlar ile daha geç tanışmakta, istedikleri her an oyuna dahil olamamakta bu yüzden oyunu gündelik hayatının bir parçası haline getirememektedirler. Dijital oyun oyunculara geleneksel oyunun sahnesinden farklı bir oyun mekânı sunmaktadır. '*Normal hayatım dışında yeni bir yer benim için, Farklı bir yere gider gibi*' katılımcıların ifadeleriyle oyunun bilinmeyen, yabancı olanı keşfetme olarak görüldüğünü ve dijital oyun sahnesi katılımcılara var olabileceği farklı bir alan daha sunması katılımcıların oyuna başlama sürecinde etkili olmuştur. '*Sokakta oynamayı özlediğim oluyordu Cs Go oyunuyla o heyecanı*

yeniden buldum' katılımcının ifadesiyle oyunun, çocukluk olarak adlandırılan dönemde oyuncunun hayatında önemli bir yere sahip olduğu görülmekte ve dijital oyunlar sayesinde oyun, oyuncunun geçmişe dair anılarında yer alan özlem ile yâd edilen bir olgu olmaktan çıkmaktadır. CS: GO oyun mekânı sınırları genişleterek oyuncular nerede, ne zaman isterse ve kaç yaşında olursa olsun oyun içinde yer alma özgürlüğüne sahiptir.

E.A.: 'Oyuna Sertaç abim sayesinde başladım. Eskiden online oynamıyordum. Ama hiçbir zevk vermiyordu bana sonra Sertaç abim beni online oyunlarla tanıştırdıca daha zevkli oldu.'

O.C.: 'En fazla CS: GO oynadım ama online olduğu için arkadaşlarla oynadığımız için daha eğlenceli diğer oyunlar tek kişilik olduğu için online olmadığı için çok zevk vermiyor. Tek mi gezmek istersiniz arkadaşlarınızla mı öyle düşünün.'

Dijital oyunları oynamaya başlama sürecinde sosyal çevrenin etkisi vardır. Katılımcıların ifadelerinden dijital oyun oynamaya başlamalarının sebeplerinden biri de içinde yaşadığı çağın kültürel ve sosyal etkisiyle oyunla doğrudan ya da dolaylı olarak, başka kişilerin vasıtasıyla veya oyunu başka kişilerden keşfedip oyuna katıldıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu oyuna gündelik hayatında tanıdığı arkadaşları vasıtasıyla katılmıştır. Bireyin gündelik hayatında görüştüğü arkadaşlarıyla oyun içinde de görüşmeye devam etmesi, katılımcıların gündelik hayatı ile sanal hayatını kurduğu oyun alanın iç içe geçmesine sebep olmaktadır. CS: GO oyunu hem gündelik hayatı hem de sanal olan hayatı katılımcılara sunarak katılımcının hem gündelik hayatında hem de oyun alanındaki hayatına devam etmesini sağlamaktadır. Katılımcıların gündelik hayattaki ilişkilerini sanal olan oyun alanına taşımasıyla, gündelik hayat ve sanal olan hayat iç içe geçmektedir. Her iki dünya arasındaki ayırım ortadan kaybolmakta ve katılımcılar her iki hayat içinde aynı anda var olmaktadır.

E.A.: 'Oyun oynamıyordum ben ama arkadaşlar sürekli nasıl oynamazsın falan diyordu. Oynamıyorum diye bana sanki tuhaf bir şey yapıyor muyum gibi bakıyorlardı. CS: GO ile ilgili konuştukları zaman ben Fransız kalıyordum. Şimdi oynayınca ben de öyle düşünmeye başladım ama şuan da dijital oynamayan biri çok geri, gariptiriz oynamayan adamı.'

A.Y.: 'Telefon kullanmayan var mı? Yok. Şimdi dijital oyun oynamayan yok.'

Her dönemin kendine ait sosyal, kültürel, dini vb. getirileri vardır. 21. yüzyıl internet kullanımının yaygınlaşmasıyla iletişim biçimlerini ve insanların birlikte zaman geçirme aktivitelerini değiştirmiştir. Dijital oyunlar oyuncuların arkadaşlarıyla vakit geçirebildiği, ortak bir paydada buluşabildiği bir alan haline gelmiştir. 'Telefon kullanmayan var mı? Yok. Şimdi dijital oyun oynamayan yok, şuan da dijital oynamayan biri çok geri, gariptiriz oynamayan adamı.' katılımcıların ifadelerinden çağa ayak uydurmak için oyunu oynamaya başladıkları anlaşılmaktadır.

S.A.: 'Oyunda beni etkileyen şey olmuştu. Herkes oyuna neden başladığını anlatıyordu. Ben asosyal olduğum için dışlandığım için bu oyuna başladım diyorum diğer arkadaş ise babasını kaybettiği için oyuna başlamış bu beni cidden etkilemişti. Oyunda arkadaş edindikçe normal hayatımda da edinmeye başladım.'

H.B.: 'Oyun boş vaktimi dolduruyor. Dersten canım sıkılmış ya da başka bir şey olmuş üzgünüm falan kendimi rahatlatmak için oynuyorum yani ben rahatlamak için oynuyorum. Vakit geçirmek için oynuyorum.'

S.D.: 'Canım sıkıldığında bunalıma girdiğimde oyun oynardım. Başarım beni tatmin ediyordu. Özellikle ailem tarafından ilkokuldaki benden istenen üst beklenti potansiyeli canımı sıkıyordu. Üstüme yükleniyorlardı oğlum sen bunu yap

onu yap eee ben bu sefer eğlenemiyorum dışarı çıkıp arkadaşım ile vakit geçiremiyorum. Ee ne yapıyorum bazen gizliden gizliye bazen kaçamak bazen de ailemden izin alarak oyun oynuyordum eğlenmeye çalışıyordum.'

E.A.: 'Hayattan bunaldığın zaman özellikle depresyon dönemlerinde oyunlar kurtarıcın oluyor. Onlarla vakit geçirmek daha cazip geliyor bu sorunlardan kurtulmak için oyun oynuyorsun. Güncel sorunlarından uzaklaşmak istiyorsun düşüncelerinden kurtulmak için oyundaki başarıların gerçek hayattaki başarılarını geçiyor kafan dağılıyor oyun sürecinde yaşadığın problemi düşünmüyorsun anlık olarak kafa dağıtıyorsun mutlu olmak için oyuna dalıyorsun. Mesela bir kişiyle tanıştım geçim derdi var adamın bunu unutmak için oyuna giriyor kendini rahatlatıyor.'

Oyunu oynamak gündelik hayatta pasif rol alan bireyi, aktif rol alan birey haline getirmektedir. Katılımcıların, gündelik hayatında var olabilmesi için oyun alanında da var olması gerekmektedir. *Oyunda arkadaş edindikçe normal hayatımda da edinmeye başladım* ifadesinden katılımcıların aynı zamanda oyun alanında var olarak gündelik hayat alanında da var olmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yüz yüze ilişki becerisi olmayan birey için oyun, sosyalleşebildiği arkadaş edinebildiği bir mecra haline gelmiştir. Bilgisayar oyunları, günümüzde oyuncu için kendini rahatlattığı gündelik hayatta karşılaştığı sorunların üstesinden gelebilme mekanizmasıdır. Değişen toplumsal koşullar nedeniyle ailelerinin baskısından dolayı dışarı çıkamayan oyuncular evde sosyalleşmek zorunda kalmıştır. Katılımcının dışarı '*çıkıp arkadaşım ile vakit geçiremiyorum*' ifadesiyle gündelik hayatında arkadaşlarıyla vakit geçiremeyen oyuncuların, online oyun içinde arkadaşlarıyla vakit geçirme imkânı bulunduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı bu yüzden online oyun içinde daha çok zaman geçirmeye başlamıştır. Oyun, katılımcıların gündelik hayatında arkadaşlarıyla vakit geçirememesi, eğlenememesi gibi eksik hissettiği durumları tamamlamaktadır. Bu durumda katılımcı gündelik hayatı ile sanal hayatını iç içe geçmektedir. Oyun katılımcıların gündelik hayatından kaçabildiği, kendini rahat, güvende ve huzurlu hissettiği bir alan haline dönüşmüştür. Bu durumu katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir:

E.A.: 'Nefes almak gibi bir şey. Oyun da asıl ben oluyorum.'

M.Y.: 'Her gün yaptığım şeylerden sıkılıyorum işin stresinden sıkılıyorum bu yüzden oyuna sığınıyorum. Oyun bana zevk veriyor hayattan bir şeylerden uzaklaştırıyor bana zevk veriyor.'

S.D.: 'Hayattan pek zevk alamıyorsun öyle olunca oyun sana bir kaçamak geliyor sürekli oyunda kendini geliştiriyorsun.'

Goffman gündelik hayatı bir tiyatro sahnesine benzetmektedir. Goffman Sahne düşüncesini ön sahne ve arka sahne olarak ikiye ayırmaktadır. Birey ön sahnede bir seyirci gibi dışarıdan nasıl görüldüğünü göz önünde bulundurarak hareket eder. Ön sahne, gündelik hayatın görev ve kurallarının işlev gördüğü sahnedir. Gündelik hayat içinde birey, diğerleriyle beraber olduğu zaman, karşısındakine iyi bir izlenim yaratmak için maskeler takarak performansını sergilemektedir. Goffman sahne arkasının ise bireyin sergilediği performanstan oynadığı karakterden çıkıp, kendini rahat hissettiği ve olduğu gibi davrandığı yer olarak tanımlar. Arka sahne, bireyin toplum tarafından hoş karşılanmayacak davranışları sergileyebildiği yerdir. Sahne arkasında bireyler performanslarını sergilemeye devam eder bu yüzden sahne arkası bir sahne önüdür (Goffman, 2016: 110-120). CS: GO oyununu deneyimleyen katılımcılar oyunu kendileri için bir sahne arkası olarak görmektedir. '*Oyuna sığınıyorum, Oyun bana zevk veriyor hayattan bir şeylerden uzaklaştırıyor*' ifadelerinden anlaşılacağı üzere katılımcı için oyun kendi ile kaldığı, sahne önündeki sergilemek zorunda olmadığı performanslarından kurtulduğu bir alan bir sahne arkası olduğu anlaşılmaktadır. Oyun içinde katılımcılar sahne önündeki duygu

ve davranışlarını serbest bırakmaktadır. *'Nefes almak gibi bir şey, Oyunda asıl ben oluyorum'* ifadelerinden oyuncu oyun içinde davranışlarını sergilerken bir başkasının ne düşüneceğini önemsemeden, davranışlarını istediği gibi sergilemektedir. Katılımcı sahne arkasında yani oyunda, yalnız kaldığında diğer oyuncular tarafından tanınmadığı ve bilinmediği için özgürce hareket etmektedir. Bu sayede oyun oyuncuyu rahatlatıp günlük hayatındaki sıkıntılarından uzaklaşmasına ve eğlenmesine imkân sağlamaktadır.

Katılımcılar oyunu eğlendiği, gündelik hayatından uzaklaştığı bir alan olarak görmekte aynı zamanda oyunu gündelik hayatıyla ilişkilendirmektedir.

E.A.: 'Oyunu oynadıkça aslında günlük hayatım da olanlar oyun içinde de var. Yani oyun içi, gerçek hayatımdan farklı değil. Görevim falan var yine. Sürekli oynarım normal bir şey bu orası da bir hayat'

M.Y.: 'Oyunda normal hayat gibi. Mesela annem bana güvenip şu işi halletiyor. Bir yemek olur, fatura yatırma olur bunun gibi bir iş veriyor. Oyunda öyle sana güveniyorlar sen A bölgesini tut diyorlar. Aynı düzen her ikisinde de var.'

M.Y.: 'Oyunda hayat gibi kaybetmek, kazanmak, başarmak, başaramamak, dost olmak, düşman olmak bunlar hep var oyunda da normalde de...'

Oyun katılımcılar için gündelik hayatı temsil etmektedir. Katılımcıların *'oyunda normal hayat gibi, gerçek hayatımdan farklı değil, oyunda hayat gibi'* ifadeleriyle oyunun içindeki düzenle gündelik hayat içindeki düzenin aynı olduğu anlaşılmaktadır. Oyunu oynamayan bireyler oyunu oynamaya başladıktan sonra gündelik hayatında yaşadıkları olayların oyun içinde de olduğunu ifade etmişlerdir. Oyunun içinde günlük hayatta var olan düzen gibi bir düzen vardır. Oyuncu bu düzen içinde ona verilen görevleri yerine getirmekte, oyun içinde sorumlulukları doğrultusunda hareket etmekte ve yeni insanlarla tanışmaktadır.

CS: GO savaş oyununda ki gerilim ve rekabet unsuru oyun sırasında oyuncuyu oyuna bağlar. Oyunun kuralları oyuncular tarafından mutlak bir şekilde kabul edilerek oyun içinde kuralların gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu kurallara uyulmadığında ve gerekliliği kabul edilmediği zaman oyun çöker, büyü bozulur.

Ş.Y.: 'Kurallar olmazsa hiçbir anlamı kalmaz ki. Herkes kafasına göre hareket eder. Düzen olması gerekiyor.'

M.B.: 'Kurallar karışıklık olmaması için koyulduğunu düşünüyorum oyunun belli bir amacı olmalı ki oyunun bir tadı çıksın hayatta herkesin bir amacı olmalı ki anlamı olsun oyunda da belli kurallar olmalı ki insanlar ona bağlı kalsın.'

Oyun içinde kuralların olması oyunu katılımcılar için anlamlı kılmakta ve oyunun özü olan eğlenceyi vermektedir. Oyunun içindeki düzen konulan kurallar ile sağlanmakta ve bu kurallar oyuncunun oyuna olan bağlayıcılığını artırmaktadır. Bu kurallara uyulmadığı zaman oyuncunun statüsü (başarı seviyesi) düşmektedir. Oyundaki eylem, karakter ve hikâye oyuncuyu oyuna bağımlı hale getirmektedir. Gruplar oyunda daha başarılı olabilmek için birlikte hareket ederler ve oyunun kuralları grup üyelerini daha çok birbirine bağlamaktadır. *'Oyunlar dünya kurucu faaliyetlerdir'*(Goffman, 2018: 29). Oyun içinde yeni bir dünyanın kurulması, oyuncu için oyunun anlamlı hale gelmesi kuralların ve düzenin sağlanmasıyla gerçekleşir. Oyunun kuralları sayesinde gerçeklik inşa edilir, oyun anlamlı kılınır ve oyuncu oyundan zevk alır.

4.2. Sanal Gerçeklik İnşasının Oyun İçinde Oluşum Süreci

Çalışmanın bu bölümünde CS: GO oyununda sanal gerçekliğin nasıl inşa edildiğini, katılımcıların sanal gerçeklik sürecini nasıl deneyimlediklerini ve bu süreçte katılımcılar için

sanal gerçeklik olgusunun ne anlam ifade ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde sanal gerçekliğin üç temel unsurunu (kontrol, doğallık, gerçeklik) CS: GO oyunundaki zaman, mekân, oyunda kullanılan araçlar ve oyun akışı üzerinden ele alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

Dijital oyunların birey için anlamlı bir hale gelmesinde oyunun mekânı olan ‘sanal mekânlar’ etkilidir. Dijital oyunlarda sanal gerçeklik üç temel unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar Ellis ve Oppenheim tarafından 1993 yılında yapılan çalışmaya göre Ellis ve Oppenheim’e göre kontrol, gerçeklik ve doğallıktır. Kontrol, sanal sistemi kullanan kullanıcıya bağlıdır. Oyun içinde kontrol düzeyini azaltan veya artıran farklı sistemler yaratılabilir. Kullanımı azaltmak veya yükseltmek kullanıcının elindedir. Gerçeklik, nesnelere kullanıcı tarafından sistem ile olan ilişkisi tarafından belirlenmektedir. Doğallık her şeyin ne kadar inandırıcı olduğuyla ilgilidir. Kontrol, gerçeklik, doğallık sürecini oyun içinde zaman kavramı üzerinden ele alındığında şu şekilde analiz edebilir;

Ş.Y.: ‘Bir de bizim oyun içerisinde çok fazla takip ettiğimiz şey var mesela harita var küçük orada adamlarımızın yerini görüyoruz, karşıdan gelen mesela seslere göre adama bakıp adamdan yardım isteyip ya da onun durumuna göre görev pozisyonu almak falan çok önemli hale geliyor. Öyle olunca da sürekli oyunu takip etmek gerekiyor. Benim en çok canımı sıkan nokta oyunu oynarken bölünmek. Hani annem sesleniyor biri bir şey diyor oyundan kopunca geri dönemiyorsun. Bir şeyleri kaçırmış oluyorsun o da can sıkıyor.’

A.S.: ‘Oyunu oynarken bilgisayarla bütünleşmen lazım oyundan kopmamak için bölünmemelisin.’

Kontrol düzeyinde hem oyunun oyuncu üzerinde bir kontrolü vardır hem de oyuncunun oyun üzerinde bir kontrolü vardır. Bu duruma zaman faktörü dâhildir. Yukarıda katılımcıların verdiği ifadelerle göre zaman faktörünün oyuncunun oyunda yaşadığı kontrol düzeyini etkilediği anlaşılmaktadır. Oyun gündelik hayat ile eş zamanlı oynandığı için oyuncu üzerinde bir kontrol oluşturmaktadır. Oyunda kalma süresi oyuncu tarafından belirlenmekte ve oyuncu oyun içinde ne kadar zaman geçirmek istediğine kendisi karar vermektedir. Oyuncu oyuna istediği zamanda dâhil olma veya olmama özgürlüğüne sahiptir. ‘Oyundan kopunca geri dönemiyorsun’ ifadesinden anlaşılacağı üzere oyun içinde akan bir zamanın olduğunun ve oyunda akan zamanın durdurulmadığı için oyuncunun oyundan koptuğu anlaşılmaktadır. Oyuncu oyundan koptuğunda bu durumdan sadece kendisi etkilenmektedir. Oyundaki diğer oyuncular için oyun duraksamadan akmaya devam etmektedir. Oyun aynı zamanda oyuncu üzerindeki kontrolünü, oyuncunun oyuna girdiği anda dış dünyayla olan iletişimini kesmesini sağlayarak da kurmaktadır. Oyuncu oyundan koptuğunda, oyuna kaldığı yerden devam edememektedir. Bu sayede oyun oyuncuyu etkisi altına almakta en ufak bir kopuklukta, zaman faktörü oyuncunun kurduğu gerçeklik unsurundan oyuncuyu koparmaktadır. Oyunda akan zamanın kontrolü bozulduğunda bu durum gerçeklik ve doğallık unsurlarına da etki etmektedir. Zamandan kopan oyuncu oyunun hikâyesinden yani oyuncuların birbiriyle etkileşim içinde olduğu gerçeklik alanından kopmakta ve oyuncunun oyun içinde inşa ettiği gerçeklik unsuru bozulmaktadır. Gerçekliğin bozulmasıyla hikâyenin oyuncular arasındaki etkileşimindeki doğallığı bozulmaktadır. Oyun içindeyken oyuncunun, oyununu bölmesine neden olan bir dış müdahale oyun üzerindeki kontrolünü kaybetmesine ve oyuncu oyundan kopmasına neden olmaktadır.

O.C.: ‘Oyunda şu durum da çok önemli karşı tarafla çatışma içindeyiz tam o esna ateş ediyorsun, kaçmaya çalışıyorsun ya da sis bombası atıyorsun falan o esna da oyun kasiyor, donuyor yani oyun düzeline kadar iş işten geçmiş oluyor, sonra ben oyunu kapatıyorum.’

M.Y.: 'Oyunu oynamaya başlamadan önce boş bir odaya geçiyorum çünkü sesi falan duymam onu hissedip konsantre olmam gerekiyor.'

Oyunu oynarken dışarıdan herhangi bir bölünme yaşamamak için oyuncu sakin ve rahat olacağı bir yere geçerek oyun içindeki gerçekliğe girmektedir. Oyuncu oyundan kaynaklı teknik sorunlar yaşandığında da aynı durumu yaşamaktadır. *'Oyun kasıyor, donuyor yani oyun düzelene kadar iş işten geçmiş oluyor'* katılımcının ifadesinden anlaşılacağı üzere oyuncunun oyunu oynarken yaşadığı internetten kaynaklı donma veya bilgisayar sisteminin eksik olmasından kaynaklı oyunda yaşanan teknik arızalar oyuncunun oyundan kopmasına sebep olmakta ve bu durum oyuncunun oyundaki gerçekliği yitirmesine, doğal olarak akan sürecin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu gibi oyunu bölecek sorunlar ortaya çıkmadığı zaman oyuncu oyun sahnesi içinde oyunda olduğunu unutarak, *'-miş gibi yaparak'* oyunun içine tamamen girmekte ve aynı zamanda oyundaki savaş duygusunu hissetmekte ve sanal gerçeklik içinde var olmaktadır.

Ü.S.: 'Oyunun gerçek hayatta akan zaman gibi akmasını istemem düşünesinize 1 saatin oyun içinde de öyle olduğunu her şey yavaş her şey o zaman sıkıcı oynamazdım.'

A.A.: 'Çünkü normal saniye dakika hesabından sürse normal zamanda ki gibi aksa insan bir yerden sonra sıkılır. Bir yere koşuyoruz mesafe uzun onu normalde yarım saatte koşarsın oyunda da öyle olursa sıkar adamı.'

Katılımcılar CS: GO'da yeni gerçeklik alanını inşa edebilmesi için gündelik hayat içinde akan zamanın oyun içinde de aynı şekilde akmasını istememektedir. Gerçek hayattaki zaman algısı oyun içinde değişmiştir. Gündelik hayattaki zaman kavramı oyun içindeki zaman kavramı aynı akarsa oyun oyuncu üzerindeki kontrolünü kaybetmekte ve oyunun gerçeklik, doğallık unsurları kaybolmaktadır. CS: GO oyununda *'-miş gibi yapma'* durumunun bırakılmasıyla birey yeni bir gerçeklik içinde var olmaktadır. Katılımcılar oyunun hikâyesinde kendilerine yeni bir gerçeklik inşa etmektedir.

M.E.: 'Oyunda her şey çok gerçekçi bazen bu çok ürkütücü geliyor bana sanki gerçekmiş gibi o adamı gerçekten vurduğumu düşünüyorum bundan mutlu olunca korkuya düşüyorum bunun beni mutlu etmesi o kadar gerçek hissediyorum ki... Oyuna girerken tedirgin oluyorum savaş oyunu olunca korkuyorum hani her an beni vuracak gibi hissediyorum o an orda oluyorum.'

A.S.: 'Bazen bir gün geçiriyorum oyunda 24 saat geçirebilirim aslında orda yeni bir dünya var zevk alabilene.'

E.A.: 'Ömrümün 6 bin saatini oyuna harcadım evet 6 bin saatimi ona harcadım oyundayken vakitimi kayıt altına alınıyor oradan biliyorum kaç saat oyunda kaldığımı. Çünkü gerçek hayatta yapmadığımı orda yapıyorum.'

Kullanılan araçların gerçeğe yakınlığının doğal bir şekilde katılımcıya sunulmasıyla oyuncu oyuna kendini kaptırmaktadır. Katılımcıların sanal gerçekliği tercih etmesinin sebebi gerçek hayat içinde yapamadığını oyun içinde yapması ve oyundan keyif almasıdır. Katılımcılar oyunun içine girdiği andan itibaren yaşadığı olayları gerçekten yaşadığını hissetmekte ve gündelik hayattaki zaman gerçekliğinden kopuş ile oyuncu, oyunda gündelik hayatı içinde yapamadığı her şeyi yapabilme hissini yaşamaktadırlar. Kullanılan araçlar ve oyun içinde eylemlerin gerçek(-miş) gibi sunulması oyuncu tarafından yeni bir gerçeklik inşasına ve bu gerçekliğin fiziki gerçekliğe yakın olarak verilmesiyle doğallık unsuru da dikkate alınmakta, bu sayede katılımcılar *'-miş gibi yapma'* durumunu bırakmaktadırlar. Oyun içinde katılımcıların tüm gününü oyuna vermesi oyunun oyuncu üzerinde kontrol kurduğunu göstermektedir. Oyunun işleyişi katılımcının kurduğu gerçeklik düzeni içinde hem doğal hem

de gerçekçi bir şekilde işlediği için katılımcının oyundan sıkılmamaktadır. Oyun içinde geçirilen zamana mekân unsuru da etki etmektedir. Gündelik hayat içinde deneyimlediğimiz, karşılaştığımız mekânlar CS: GO oyununda katılımcılara sunulmakta ve gerçeklik unsuru oyunun haritalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Haritalar aracılığıyla inşa edilmeye başlanılan gerçeklik, oyuncu için haritaların bir anlam kazanması ve oyunun oyuncu üzerindeki kontrolüyle de doğrudan ilişkilidir.

E.A.: 'Haritalar harita daha fazla çeşitlendirilebilir. Ben oyunda çok kalan biriyim bu yüzden zamanımın çoğu haritalar da geçiyor ve ezbere biliyorum. Nasıl ki mahallemin sokaklarını ezberledim haritanın da her yerini her sokağı biliyorum. Harita çeşitlendirildikçe bilmediğin bir harita oluyor o zaman oyun daha eğlenceli oluyor. Diğer tarafta bilmediğin bir haritada nerden ne geleceğini bilmiyorsun ama ezberlediğin harita öyle değil nerden ne gelecek adın gibi biliyorsun aynı mahallende oyun oynadığın zaman gibi düşün. Mesela saklambaç oynayacaksın nereye saklanacağını kimin nerde seni bulamayacağını bilirsin ya da futbol oynanır mahallende bunu da bilirsin. Haritada da böyle mahallen gibi bir süre sonra ezberleyip nerde ne yapmalısın biliyorsun.'

M.Y.: 'Haritalara yenilik gelmeyince bir yerden sonra sıkılıyorsun. Haritalar sürekli yenileniyor.'

M.B.: 'Farklı farklı haritalar daha eğlenceli sıkılmazsın.'

H.B.: 'Dust2 haritasını çok seviyorum. O haritada oynamak beni mutlu ediyor. Sadece ben değil her Türk o haritada oynamayı sever. Haritada insanın rahat etmesi gerekiyor evinde nasıl rahatsan istediğin gibi dolaşırsın evinde ama dışarı çıkınca kendine çeki düzen veriyorsun mesela haritalarda böyle örneğin Dust2 haritasında öyle kendimi evimde hissediyorum.'

Ü.S.: 'Eğer oyun gerçekçi olmazsa mekân falan oynamam hani onu ne yapayım ben o tarz yine savaş oyunları var ama çok basit ortamı o yüzden oynamıyorum.'

CS: GO haritaları katılımcılar için çocukken oynadıkları mahallelerinin yerine geçmektedir. Oyunun haritaları çocukken köşe bucak ezbere bildiği, kendini güvende hissettiği oyunlar oynadığı mahallelerinin yerini alarak gerçeklik bıraktığı iz ile yerini yeni bir gerçeklik unsuruna bırakmaktadır. Mahalle birey için anıları ile dolu olan, ömrünü geçirdiği, oyunlar oynadığı, arkadaşlar edindiği mekânlardır. Oyundaki haritalar katılımcıya yeni bir gerçeklik algısı oluştururken oyuncu için oyunun sahnesi mahallesi kadar aşına olduğu ve bildiği ortam haline gelmektedir. Oyunda birçok farklı harita mevcuttur. Oyuncu hangi haritaya kendini ait hissederse o haritada daha fazla zaman geçirmektedir. Oyundaki haritalar gündelik hayat içinde var olan mekânların hemen hemen her özelliği düşünülerek kurgulanmıştır. Gündelik hayattaki mahallenin değişime açık olma durumu oyunda haritaların sürekli olarak yenilenmesi ve değiştirilmesiyle sağlanmaktadır. Gerçeklik akışkandır ve sürekli olarak değişim içindedir. Bundan dolayı oyunun gerçeklik algısının kaybolmaması için haritaların gündelik hayatımızda yaşadığımız mahallelerde olduğu gibi değişime açık olması gerekir. Yeni haritalar katılımcıya yeni keşfedeceği, tanyacağı, deneyimleyeceği mekânlar sunduğu için oyuncuyu daha çok içine almaktadır. Türk olan oyuncuların dust2 haritasını sevdiğini katılımcı '*Sadece ben değil her Türk o haritada oynamayı sever*' şeklinde ifade etmiştir. Dust2 haritasında Türk oyuncular kendi kültürlerinden bir parça bulduğu için oynamayı daha çok sevmektedir. Bu yüzden Dust2 haritasında oyuncu kendini evinde gibi hissetmekte ve rahat davranmaktadır. Oyun dünyanın dört bir yerinden, farklı kültürden kişiler tarafından oynandığı için oyununun tasarımında tasarımcılar bu durum düşünerek haritaları kurgulamakta, oyuncuların kendini kültürel değerlerine yakın hissedebileceği haritalar tasarlanmaktadır. Bu sayede, oyun oyuncu

üzerindeki kontrol sürecini devam ettirmektedir. Katılımcı haritada bilindik bir mekân içinde olduğunun duygusunu yaşamaktadır. Haritalar katılımcının gerçekliğini inşa etme sürecinde etkilidir.

Oyun içinde kontrol, gerçeklik ve doğallık süreci üzerinden sunulan sanal gerçeklik, oyunu oynarken uyulması gereken kurallarda da kendini göstermektedir. Oyun içinde katılımcının günlük hayatta yapamayacağı fiziksel hareketler oyun içinde de yapılamamaktadır. Oyun sanal gerçekliği oyuncuya bu şekilde sunmasıyla, sanal gerçekliğin taklit edilen gerçeklikten çıkarmakta, katılımcı bu sayede taklit olmayan yeni gerçekliğini oluşturmaktadır.

F.E.: 'Oyunu oynamaya başladığın zaman herhangi bir aksaklık olsun istemiyorum. Tam girmişsin oyuna her şey hızlı oradan oraya koşuyorsun takıma pusuyu kuruyoruz. Arkadaş oradan bombayı atıyor ki diğer gruba giresin pat diye oyun donuyor. Her şey bitiyor benim için oyun kendine gelse de ne anlamı var ki millet ilerlemiş oluyor.'

A.A.: 'Oyunda biri diyelim ki size ben sağdan gideceksin adam var mı? Diye soruyor. Siz ona o esna cevap vermezseniz oyun bozuluyor. Mesela normal de araba kullanıyorsun. Yanındakine sağda araba var mı diyorsun o cevap vermeden nasıl geçmiyorsun bekliyorsun oyunda öyle.'

Katılımcının yaşadığı her iki gerçeklik birbiriyle iç içe geçerek aradaki ayrım ortadan kalkmaktadır. Oyun içinde kullanılan araçlar sanal gerçekliğin inşa edilmesinde etkili olduğu gibi katılımcıların birbirlerine karşı oyunu oynarken sergiledikleri eylemlerde gerçeklik inşasında etkilidir. Oyunda yapılan eylemlere karşı tarafın cevap vermesi katılımcının kullandığı bilgisayar vasıtasıyla gerçekleştiği için oyun sahnesini çok iyi bir şekilde kurgulanmalı ve oyuncuya sunulmalıdır. Katılımcının eylemleri hızlı bir şekilde ekrana yansımali herhangi bir duraksama ya da yavaşlama olmamalı bu durumlar yaşandığı zaman katılımcı oyundan kopmaktadır.

A.Y.: 'Oyunda savaşıyorsun baktığın zaman bunu normalde yapamam ama oyun bunu sana sunuyor. Bir keresinde oyun oynuyorum babam geldi yanıma benim babam asker bana bakıyor neyse bende işte savaşıyorum o ara falan haritanın içindeyiz sis bombası atıyoruz, silahla ateş ediyoruz vs. babam dedi ki adamlar nasıl düşünmüş ya her şey aynı bombanın pimini çektikten sonra atılan mesafe zaman bile ayarlanmış. Normal zamanda adamın aklına gelmez o silahı kullanmak bak hemen nasıl o silahı alıyor... Ben bunu askere gitsem de yaşayamam belki ama artık nasıl bir şey olduğunu biliyorum.'

A.S.: 'Haritalarda rahatsin öğrendiğin zaman. Oyunda gerçekten yaşıyor gibiyim. Silahı sıkınca omzum geri gidiyor falan veya o sesler falan...'

Oyun içinde inşa edilen sanal gerçeklik oyuncu için gerçeğin birebir taklidi olmasının yanı sıra aynı zamanda taklit olan gerçeklikten koparak yeni bir gerçeklik oluşturur. Bu taklit olmayan gerçeklik, mahalle örneği gibi gerçek olanın yansıtılmasıyla sanal gerçeklik inşa edilir. Baudrillard'ın da dediği gibi gerçek yerini yeni bir gerçekliğe bırakırken kalıntısı kalır. Bu kalıntı sahip olduğu anlamı yitirerek yeni bir anlama, sanal gerçekliğe dönüşmektedir. CS: GO oyunun sunduğu sanal gerçeklik ne gerçektir ne sahtedir. Oyun içinde kurulan düzenin gerçek göstergelerden farkı yoktur. *Normal zamanda adamın aklına gelmez o silahı kullanmak bak hemen nasıl o silahı alıyor* ifadesi oyundaki savaş teknikleri, stratejileri gerçek hayatta yaşananların aynısı olduğu anlaşılmaktadır. Oyun katılımcılar için yapay ya da sanal bir ortam olmaktan çıkıp hakikatin yerini almaktadır.

4.3. CS: GO Oyununda Kimlik ve Benlik Sunumu

Gündelik hayatta bireyler arası yüz yüze olan etkileşim, CS: GO oyununda yerini sesli ve yazılı iletişim alanına bırakmaktadır. Bu bölümde katılımcılar arası gerçekleşen iletişim sayesinde oluşturulan sanal kimliğe güven sürecinin nasıl inşa edildiği analiz edilmiştir. Katılımcıların sosyal benliklerini çevrimiçi ve çevrimdışı iken nasıl sergilediklerini ve buna ek olarak sosyal benliklerini sergilerken oyuncuların tanıdığı insanlarla oyuna girdiği zaman ve tanımadığı insanlarla oyuna girdiği zaman sergiledikleri benlik sunumları arasındaki farklar irdelenmiştir.

Oyun içinde diğer katılımcılar ile kurulan sosyal ilişkiler sırasında bireyin kendini diğer oyunculara sunmasıyla, katılımcılar sosyal benlik sunumu gerçekleştirir. CS: GO oyunu çok oyunculu yapıya sahip bir dijital oyundur. Oyun içinde iletişim yazı ve sesli iletişim şeklinde sağlanmaktadır. Oyuncuların birbiriyle iletişime geçmesiyle oyuncu kendini tanıtabildiği, ifade edebildiği yeni bir ortama adım atmaktadır. Bu bölümde öncelikle katılımcıların sanal kimliğe güven süreci ele alınmıştır.

A.S.: 'Oyuna girdiğim zaman karşımdaki oyuncunun yalan söylediğini düşünmüyorum neden söylesin? Yani ben yalan söylemiyorum. Hani ortada yalan söylemeyi gerektirecek bir şey de yok. O yüzden herkes olduğu gibi.'

S.D.: 'Oyunda konuşulanlar da normal hayatta olduğu gerçek. Hatta bence oyunda daha az yalan söyleniyor. Gerçek de daha çok yalan söylüyorsun daha çok şey saklama peşinde oluyor insan.'

A.Y.: 'Belli bir süre oyuna girdiğin insanlara inanıyorsun. Çünkü zaten ekşiyorsun Instagram da falan. Görüyorsun zaten adamın yaşantısını ona inanıyorsun onda bir problem olmuyor.'

Oyun içinde oluşturulan sanal kimliklerde birey ilişki içinde olduğu diğer kişilerin doğru söylediğini düşünmektedir. Katılımcının oyunda söyledikleri diğer oyuncu tarafından olduğu gibi kabul görülmektedir. '*Gerçekte daha çok yalan söylüyorsun daha çok şey saklama peşinde oluyor insan*' katılımcının ifadesinden de anlaşılacağı üzere oyunda edinilen sanal kimliğe, gündelik hayattaki kimliğe göre daha fazla güven duyulmaktadır. Bunun sebebi gündelik hayat içinde bireyler arası ilişkilerde çıkarların ve beklentilerin olmasıdır. Sergilemekten çekindiğimiz davranışlar, söylemekten kaçındığımız sözler ve gizlemek istediğimiz davranışlar olabilir. Fakat oyun içinde bu durum söz konusu değildir. Katılımcılar oyuna girdikleri arkadaşlarıyla, oyun dışı ortak bir payda paylaşmadıkları ve herhangi bir çıkar ilişkisi içinde olmadıklarından karşıdaki oyuncuya şüpheyle yaklaşmaz bu sebeple oyun içinde diğer oyuncuya olan güven süreci hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Gündelik hayatlarını paylaştıkları mecralardan birbirlerini takip ederek oyuncular arası güven duygusu oluşmaktadır. Oyun içinde tanıştığı bireyin, günlük hayatına dair bilgi sahibi olan oyuncu karşısındaki oyuncuya güveni artmaktadır. Katılımcının oyuna girdiği grupta takım arkadaşlarını tanıma veya tanımama durumu sanal kimlik ve sosyal benliği sergileme sürecinde etkilidir. Bu durum şu şekilde analiz edilmiştir;

A.S.: 'Tanıdıklarımınla oyuna girdiğim zaman zaten birbirimizi tanıyoruz. Kimiz, neyiz biliyoruz. Tanımadığın kişilerde daha rahat oluyorsun sonuçta adam seni görmüyor sen de adamı görmüyorsun. Nasıl bir şekle nasıl bir yapıya sahip bilmiyorsun bundan dolayı daha rahat davranıyorsun bu kesin ve net. Daha rahat davrandığından dolayı da samimiyetin daha fazla oluyor. Hani karşımda gördüğün bir insana karşı o kadar samimi olamıyorsun ama görmediğin, sadece sesini duyduğun bir insana karşı bir de oyun içinde olduğun için kendini daha rahat ifade ediyorsun oda aynı şekilde neden olmadığı kişi olsun ki oyun içinde söylenenlere inanıyorsun. Ha diyelim öyle biri değil bunu da kafaya takmıyorsun.'

S:S.: 'Oyun da hayattan konuşursun sonuçta sanal ortam direk giriyorsun olaya oyun içinde daha samimi olabiliyorsun ama gerçek hayatta daha yavaş samimiyet oluşuyor herkesin kötü huyu vardır, benimde vardır. Bende onları tolere ediyorum. Onlarda beni aynı şekilde ama gerçek hayatımda insanın yanışını bir yere kadar sabrediyorsun sonra etmiyorsun oyunda öyle olmuyor.'

Katılımcılar oyun içinde tanımadığı oyunculara karşı kendisini daha rahat tanıttıklarını söylemektedirler. Tanıdığı insanlar oyuncunun gündelik yaşamında kim olduğunu bilmektedir. Katılımcı dâhil olduğu grupta takım arkadaşlarının gündelik hayatında tanıdığı insanların olma durumunda katılımcı gündelik hayatındaki kimliğini oyun içinde de devam ettirmektedir. Katılımcı oyuna tanımadığı insanlarla girdiği zaman bu durum farklılaşmaktadır. Oyunda katılımcının tanımadığı insanın yanında daha rahat ve daha özgür hissetmesinin sebebi gerçek hayatta kolektif bir şekilde edinilen kimlikten ziyade oyun içinde bireysel olarak edinilen bir kimliğinin vermiş olduğu özgürlükten kaynaklanmaktadır. Katılımcı karşısındaki kişinin kendisini görmediği için olduğu gibi davranmakta, herhangi bir özelliğini gizlememekte ve böylece oyun içinde daha samimi bir ortam oluşmaktadır. Katılımcılar oyun içinde sadece yazıştığı ve sesini duyduğu kişiye kendini daha rahat ifade edebilmektedir. *'Daha rahat davrandığından dolayı da samimiyetin daha fazla oluyor... Sanal ortam direk giriyorsun olaya oyun içinde daha samimi olabiliyorsun ama gerçek hayatta daha yavaş samimiyet oluşuyor...'* Katılımcıların ifadelerinden yüz yüze iletişim esnasında sergilenen bir davranışın yanlış anlaşılmalara sebep olma ihtimali oyuncunun kontrollü davranmasına neden olurken, oyun içinde bu durumun olmaması katılımcının özgür olmasını ve oyuncular arasında daha samimi bir ortam yaşanıldığı anlaşılmaktadır.

Katılımcılar oyun içinde davranışlarını diğer oyunculara istedikleri gibi sergileyebilmektedir. CS: GO oyununda yeni bir sanal kimlik edinebilen birey aynı zamanda oyun içinde benlik sunumu gerçekleştirmektedir. Katılımcıların oyun içinde aşkın bir benlik elde etmesiyle gündelik hayatında oyuncuyu sınırlayan ve katılımcıya dayatılan her türlü yaptırımdan kurtulmaktadır. Bu durumu katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir:

O.Ç.: 'Kim olduğun önemli. Milyonlarca derdi var ama oyundaki amaca odaklanınca bir anda gerçek hayatı unutupsunuz o hayattaki kişiliğine bürünüyorsunuz. Her zaman oyun içinde ki kişilik gerçek hayatta ki kişilikten farklı oluyor.'

S.D.: 'Kim olduğun önemli değil aslında illa böyle ol, şöyle ol zorlama yok ya nasıl ne şekil istersen öyle.'

F.E.: 'Kimdir nedir nasıldır bilmiyorsun yani hani merak da etmiyorsun işin zevkine bakıyorsun.'

Oyun içinde katılımcıların kendini rahat hissedip oyunda daha rahat davranmasının bir diğer sebebi katılımcıların kim olduğunun önemsenmemesinin yanı sıra oyundan aldıkları zevkin ön plana çıkmasıdır. Katılımcılar oyuna girdiği an itibariyle günlük hayatında kim ve ne olduğunu bir kenara bırakıp oyun içindeki sanal kimliğine bürünmektedirler. *'Her zaman oyun içinde ki kişilik gerçek hayatta ki kişilikten farklı oluyor'* ifadesinde katılımcıların oyun içinde (yani çevrimiçi hayatında) kurulan ilişkilerinde farklı gündelik hayatında (yani çevrimdışı hayatında) kurulan ilişkilerinde farklı bir benlik sunumu sergiledikleri anlaşılmaktadır. Çevrim içi benlik sunumunda birey kendini olmak istediği kişi olarak sunar. Katılımcılar oyunda oldukları ya da olmak istedikleri gibi var olmaktadır. Katılımcı yeni benlik sunumunda aslında olmak istediği ama günlük hayatında olamadığı Ben'i inşa etmektedir. Katılımcı ona verilen özgürlük alanında her şeyi kontrol altında tuttuğunu düşünerek, tüm duygularıyla oyundaki öykünün kimliğine bürünebilmektedir. Katılımcı, çevrim içi hayatında kim olmak

istiyorsa ona ulaşabilmekte ve istediği gibi davranabilmektedir. Katılımcılar günlük yaşamında yapmadığı her davranışı oyunda yaparak kendini özgür bir şekilde ifade eder.

M.B.: 'Şimdi şöyle bir durum var oyuna giriyoruz. Oyunda rahatsın falan eyvallah ama orada yapmak zorunda olduğun görevler var, karşıda ki oyuncu oyuna kafa dağıtmak, gır gır yapmak için girebilir ama benim için öyle değil. Oyuna girip dâhil oldun mu arkadaş o zaman ona göre oynayacaksın. Grup oyunu olduğu için herkes sorumluluklarını yerine getirmeli ki oyun içinde başarı elde edebilelim, diğer türlü olunca sıkıntı oluyor daha sonra o oyuncu bir daha gelmek istese gruba almıyorsun oyuna neden alayım ki. Bir yerden sonra kafaya göre oynamakta zevk vermiyor zaten.'

E.A.: 'Oyunu ciddiye alıyorum yani başarıml falan önemli o yüzden takım arkadaşlarımda ona verileni yerine getirmeli.'

A.Y.: 'Oyunda belli bir düzen var herkes buna uymalı oyuncusun sen ha diyelim uymadı o zaman uymayanla bir daha oyuna girmezsin.'

H.B.: 'Şimdi oyunda oynuyoruz bizimkilerle neyse dışarda buluşuyoruz. Oyunda olan olaylar reelde konuşulduğunda kötü bir şey diyorlarsa zoruna gidiyor. Oyunda güzel işlerde yapıyorsun kötü bir şey olunca başkalarına anlatınca zoruna gidiyor ben bunu da yaptım ama diyorsun ama yok söyle yaptın deyince ezikler gibi insan üzülüyor. Birde bunu oyun içinde tanımadığın birinin yanında da yapınca üzülüyorsun'

Katılımcılar oyun içinde karşılıklı etkileşim içindedir. Her oyuncu diğerinin ne beklediğini hesaba katar. 'Beklentiler sabit ve kalıcı ise bunlara standart denir. Kendi yaptığı davranışa karşıdakinin ne tepki vereceğini bilir. Bu tepkilere ise yaptırım denir. Birey yaptırım ve standartlar dâhilinde rollerini gerçekleştirir' (Mills, 2016: 46). Katılımcı, oyuncu kimliğinin getirilerini bilmekte ve diğer oyuncular tarafından ondan istenilenin ne olduğunu bilmektedir. Bu yapılması gerekenler sabit olduğu için standartlara dönüşür çünkü oyun içinde belli kurallar vardır. Bu kuralların öğrenilmesi ve uygulanması oyuncu kimliğini oluşturmaktadır. Oyunda grup içinde olan oyuncu ortak değerlere, ortak duygulara sahiptir. Oyun içinde oyuncular ortak duygulara sahip oldukları için bireyler uyum içinde hareket ederek sorumluluklarını yerine getirir. Katılımcı oyun içindeki kuralları içselleştirir. Böylece davranış bütünleşir. Değerlerin içselleştirilmesinin sebebi oyuncuların çıkarlarının ortak olmasıdır. Oyun içinde oyuncunun amacı başarılı olmaktır ve bu amaç doğrultusunda diğer oyuncular ile oyunu oynamaya başlar. Oyuna yeni katılan bir oyuncuda bu standartları, kuralları öğrenerek ona göre davranır, davranışı sonucunda karşıdaki oyuncunun yapacağı davranışı tahmin eder ve bir sonraki hamleye geçer. Bu şekilde grup içerisinde uyum ve bireyler arası anlaşma sağlanarak, oyuncu kimliğinin sorumlulukları yerine getirilmektedir.

Ü.S.: 'Oyunda şey dedi bana bir arkadaş normal hayatımda tanıdığım biri nasıl alingan bir insanmışın sen. Aslında öyle biri değilim.'

Ş.Y.: 'Bazen neşeliysem falan oyun içerisinde eğlenip trolenip şaka yaptığım oluyor. Sonuçta oradaki insanları tanımıyorum ama neşelenip öyle moda girip onlarla eğlendiğim ama mesela dışarıda tanımadığım biriyle bir masaya otursam ben yine suskun kalırım. Neşemi dışarıya aktarmam. Oyunda daha rahat yapıyorum onu. Sonuç olarak sadece sesimiz var orada, oyunda yapabileceğimiz hareketler de belli haliyle daha rahat oluyorum.'

Benlik ve kimlik girilen ortamlar göre değişip şekil almaktadır. Katılımcı oyun içinde daha rahat davranırken oyun dışında aynı durumda farklı bir benlik sergileyebilmektedir. Oyunda çevrimiçi sergilediği benlik ile oyun dışı sergilediği benlik farklıdır. Bireyin kendisine

dair oluşan algıları vardır. Oyun içinde arkadaşlarının oyuncunun kendinde ait olmayan bir özelliğini söyleyince bu yönünün aslında ona oyunda yapılan davranışlar sonucunda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Katılımcının çevrim içi sergilediği benlik ile çevrimdışı sergilediği benlik arasında farklılıklar olmaktadır. Aslında öyle biri olmadığını söylese de diğer oyuncular üzerinde bu izlenimi oluşturmuştur. Bu durumun yaşanmasının sebebi oyun ortamı ile gündelik hayatında bulunduğu ortamın farklı olması ve benliğin girilen ortama göre değişebilmesinden kaynaklanmaktadır. Katılımcı kendini oyun içinde sosyal ilişkiye girdiği diğer oyuncuların gözünden görmesiyle, oyun içindeki sosyal benlik oluşumunu inşa etmektedir.

4.4. CS: GO Oyununda Oyuncuların Sosyalleşme Süreci

Oyun içindeki davranış, bireyin benliğinin belirlenmesinde etki etmesinin yanı sıra bazı davranış kodlarını benimseterek birey tarafından içselleştirilmekte ve bireyin sosyalleşmesini sağlamaktadır (Şentürk, 2015: 21-27). Dijital oyunlar, bireyin sosyal dünyasına yeni bir alan olarak girmiştir. CS: GO oyununda yüz yüze iletişim kurarak sosyalleştiği alandan çıkan bireyler, ağlar üzerinden zaman ve mekân kavramlarından soyutlanarak yüz yüze iletişimin kurulmadığı fakat oyunu oynayan diğer oyuncular ile etkileşim içinde olduğu yeni bir mecrada sosyalleşme sürecine dâhil olmaktadır. Bu mekânda birey oyundaki konumunu, rollerini, kimliğinin niteliklerini inşa eder. CS: GO oyununda katılımcılar oyuna girdiği grup ile hem oyunu oynayıp hem de diğer oyuncularla tanışıp, arkadaşlık ilişkileri kurarak sosyalleşme sürecine dâhil olurlar.

Katılımcılar bu yeni sosyalleşme süreçlerine bilgisayar ortamı ile katılmakta ve çocukluğundan beri bu ortam içinde yetişmektedir. Sosyalleşme sürecine bilgisayar oyunlarının etkisi şu şekilde analiz edilebilir;

S.D.: 'CS: GO'yu tanımadan önce başka oyunlar oynardım. Sürekli oyun oynuyordum. Oyun içinde büyüdüm. Küçüklüğümde beridir evde hep bilgisayar vardı. Canım sıkıldığında bunalıma girdiğimde oyun oynardım. Başarım beni tatmin ediyordu. Özellikle ailem tarafından ilkokulda ki benden istenen üst beklendi potansiyeli canımı sıkıyordu. Üstüme yükleniyorlardı oğlum sen bunu yap onu yap eee ben bu sefer eğlenemiyorum dışarı çıkıp arkadaşım ile vakit geçiremiyorum bende bilgisayarla oynuyorum. Ee ne yapıyorum bazen gizliden gizliye bazen kaçamak bazen de ailemden izin alarak oyun oynuyordum eğlenmeye çalışıyordum. Psikolojik olarak boşluğa düştüğüm zaman dışı vurumu olarak değerlendiriyorum oyun oynamamı.'

A.S.: 'Bilgisayar oyunlarını benim yaşımda bilmeyen çocuk yoktur. yani tüm çevremdeki arkadaşlarım oynuyor benim. Sürekli ailen üstüne konuşuyor bu zamanlarda canım sıkıldıkça iki el atıp çıkıyordum. İyi oluyordu sonra baktım ranklarım yükseldi falan sürekli oynamaya başladım. Ortamda iyiydi. Oynayan kişiler arkadaşlar iyiydi.'

Birey oyunla dünyaya, hayata ve geleceğe hazırlanır. Geçmişin çocukları sokaklarda arkadaşlarıyla yüz yüze oyunlarla sosyalleşirken, oyun mekânı somut alanlarken bugünün çocuklarının oyun mekânı sanal dünya ve bilgisayarlar olmuştur. Bu dünyada büyüyen çocuklar için bilinen, tanıdık ve samimi gelen oyun alanı; sokak, okul bahçesi, parklar değil bilgisayarın sanal mekânıdır. Katılımcılar için bilgisayar oyunu gündelik hayatının bir parçası haline gelmiştir. Bilgisayar oyunları ile büyüyen birey rollerini, kimliğini, sosyalleşme sürecini bilgisayar oyunları içinde oluşturmakta ve yaşamaktadır. Çocuk hayattaki konumunu, rollerini, kimliğini, benliğini oyunlarla öğrenir ve içselleştirir. Günümüzde artık sokakta değil de bilgisayar oyunları ile sosyalleşen ve kimliğini üreten çocuklarla karşılaşmaktayız. Aynı zamanda bilgisayar oyunları oyunun niteliği dışında da çocuk için kendini rahatlatıp gündelik hayatta karşılaştığı sorunların üstesinden gelebilme mekanizması olarak işlemektedir. Anne

babasının başarı baskısından sıyrılmaya çalışan çocuk kendini oyun alanına dâhil etmektedir. Çocuk anne babasının beklentileri karşısında özlemine duyduğu başarı duygusunu bilgisayar oyunları üzerinden tatmaktadır. Kendisinden beklenen başarıyı elde edemediğinde birey oyunu kaçma mekanizması olarak görmektedir. Birey oyun içinde kendini gerçekleştirmekte, başarılı olmakta ve kendisini bulmaktadır. Yüz yüze ilişkilerde ve gerçek dünyada yaşadığı sorunlarla oyun aracılığıyla başa çıkmaktadır. *Eğlenemiyorum dışarı çıkıp arkadaşımınla vakit geçiremiyorum bende bilgisayarla oynuyorum* ifadesinden anlaşılacağı üzere dijital oyun mekânı aynı zamanda çocuğun değişen toplumsal şartlar karşısında ihtiyaç duyduğu ama bulamadığı somut mekânların yerini almaktadır. Değişen toplumsal koşullar nedeniyle evde sosyalleşmek zorunda olan çocuğun dünyası CS: GO gibi online oyunlarla devam etmektedir.

Geleneksel oyunda yer alan mekân algısı dijital oyunlarla beraber değişmiştir. Dijital oyunlarla beraber oyunun geçtiği mekânlar sanal olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanal mekân içinde de sosyalleşme süreci devam etmektedir.

A.Y.: 'Oyun oynamaya ilkokul zamanında bizim bir arkadaş gelmişti, bana bilgisayar oynatmamıştı. Ben de çok ağlamıştım, üzülmiştim babam ve annem bana bilgisayar almıştı. O zamandan beridir genelde dışarı çıkmayarak oyun oynuyorum. Eve online oyun oynayabileceğim bilgisayar alınca bir daha internet kafeye gitmedim. Evden oynamaya başladım zaten o zaman yalnız oynamaya başladım. Eskiden birlikte gidip birlikte oynuyorduk sonra evde işte milletle girdik oyuna. Oyun içinde söylenenlere inanıyorsun. Dışarda nasıl inanıyorsan öyle.'

Geleneksel oyunların online oyunlara dönüşmesiyle beraber etkileşim sürecine giren birey, yeni bir sosyalleşme süreci içine girmektedir. Bu yeni sosyalleşme sürecinin gündelik hayata yayılmasında kişisel bilgisayarların ucuzlaması, internet kullanımının sadece askeri alanda değil gündelik hayatın hemen hemen her yerinde kullanılır hale gelmesinin etkisi vardır. Yeni medya teknolojileri yeni toplumsal ilişkilerin ortaya çıkarmıştır. CS: GO oyunu ile beraber yeni bir sosyalleşme süreci yaşanmaktadır. Gündelik hayat içindeki gerçeklikten kopuş ile sanal gerçeklik ortamına giren oyuncu sanal mekânı gerçek bir mekân olarak kabul ettiği gibi oyuncuların oyunda anlattıklarını da gerçek kabul etmekte ve sanal sosyalleşme sürecine dâhil olmaktadır. Katılımcının hayatının bir parçası haline gelen bilgisayar çocukluk, gençlik dönemleriyle beraber oyuncuların sosyal hayatlarını da etkilemektedir. Çocukluk yıllarından itibaren dışarı çıkmayarak bilgisayar üzerinden oyun oynayan oyuncu, bilgisayar oyunları ile beraber sanal ortamları deneyimler ve yeni arkadaşlık ilişkisi kurar. Sanal arkadaşlık ilişkilerinin gündelik hayata taşınma süreci katılımcılar tarafından şu şekilde anlatılmıştır:

E.A.: 'Oyunda beş kişi sizin takımınızda beş kişi karşı takımında var. Beş kişilik gruplarla giriyorsunuz genelde tanıdıklarıyla girenler var oyuna ben tek başıma girdim oyuna tanımadığım insanlarla oyuna girdim. Orda sordum Türkçe konuşan var mı diye İngilizcem olmadığı için. Birini buldum orda da sonra oyunda kendimizi tanıttık frekanslarımızı tuttu arkadaş olarak ekledik. Oyunda günlük hayatımda olduğu gibi arkadaş oluyorum. Oyun içinde de aynı Facebook da olduğu gibi arkadaş olarak ekliyorsunuz birbirinizi. Daha sonra beraber daha fazla oyuna girmeye başladık. Numaralarımızı verdik, ailelerimizi tanıttık, Instagramdan ekledim. Hala samimiyiz konuşuyoruz dört sene oldu daha yüz yüze buluşmadık görüntülü konuştuk sosyal medyada etkileşimdeyiz onun harici yok yani yüz yüze gelmedik. Birkaç kere İstanbul da ortak noktada buluşmaya çalıştık ama olmadı denk gelemedik. İkimizde birbirimize buradan İstanbul'a gidip buluşacak kadar güveniyoruz. Mesela bir derdiniz var bunu anlatmak istediniz anlattınız bu oyun içinde kalıyor ertesi gün o oyuna girseniz de o kişiyle konuşmak zorunda değilsiniz.'

S.D.: 'Oyunlarda tanıştığım kişilerle çok görüşüm mesela Litvanya'dayken Türklerle oynadım. Adam bir baktım Kayserili ee dedim. Gelince buluşalım şimdi o oğlan ile buluşacağım mesela bursa da gizem diye bir kız vardı onla çok oynadım işte Bursa'ya gelirsen beklerim dedi. Bende Kayseri'ye gelirsen beklerim dedim belki lafta kalacak ama o samimiyeti görmek önemli Bursa'ya gitsem onu görmek isterim.'

Oyun bireylerin gündelik hayatından kurtulmak için kullandığı bir alan aynı zamanda oyun yeni insanlarla tanışıp görüşüp iletişim halinde olduğumuz bir alandır. Katılımcılar için arkadaş edindiği kişiyle birbirlerini görmek ya da görmemek arasında fark bulunmamaktadır. Yüz yüze görüşüp yan yana olmak ya da olmamak oyuncuların karşısındaki insan ile olan ilişkisini etkilememektedir. 'Numaralarımızı verdik, ailelerimizi tanıttık, Instagramdan ekledim' katılımcının ifadesinden güven duygusu karşındaki kişiyle konuştuğunda diğer sosyal mecralardan takibe alındıkça inşa edildiği anlaşılmaktadır. Oyunda tanıştığı insana gündelik hayatında güvendiği arkadaşlarına göre daha çok güvenmektedir. Bunun sebebi katılımcının sanal ilişkileri, gündelik hayatındaki ilişkilerden daha samimi bulmasından kaynaklanmaktadır. Oyun ortamında bireyin hiç tanımadığı oyun arkadaşının onu yanlış anlayacağı çekincesi olmadığı için kendini rahat ifade edebilmektedir. Aynı zamanda katılımcıların oyun içindeki ilişkilerini devam ettirme mecburiyetleri yoktur. Oyun bireylere farklı coğrafyalarda olan farklı toplumsal özelliklere sahip insanlarla bağlantı kurmasını kolaylaştırarak sosyalleşmesini sağlamaktadır. Normal şartlar altında katılımcı bir araya gelebileceği insanlarla oyun içinde bir araya gelip, vakit geçirilmektedir. Oyun içinde katılımcıların, dini, dili, nasıl görüldüğünün, kim olduğunun önemi olmadığı için oyuncu diğer oyuncularla kurduğu ilişkiyi daha samimi görmektedir.

S.D.: 'Bir arkadaş grubuyla maça başladık. Litvanya'dayım o zaman işte bazen eğlenceli bazen ciddi oynuyoruz işte küfür etmiyorum falan bu çok önemlidir her şeye söven kişi sevilmez. O arkadaş grubuyla takılırken böyle Almancı olduğu belli Türkçesi pek anlaşılmiyor Ahmet diye bir arkadaşla tanıştık. Sohbet sohbeti açtı yaşın kaç nerde yaşıyorsun gibi şeyler konuşmaya başladık. İşte ben Erasmus'tayım Litvanya'dayım gezmek istiyorum falan o da diyor bende Almanya'dayım, Almanya'yı gezeceğim falan. Sonra ben bunu trol diye düşündüm dedim düşünsene Almanya'ya geleceğim beraber gezeceğiz falan o da ya çok iyi olur gelsen falan dedi sallıyoruz. Böyle Polonya'yı gezeceğiz falan. Görüntülü konuşmaya başladık tam bir arkadaş olmaya başladık. Almanya seyahat planı yapmaya başladık. Sonra işler bu kadar ciddileşince ya gel artık dedi annemin arabası var onla gezeriz benzin parasını bölüşürüz vs. gibi konuları konuşmaya başladık. Sonra tamam gelelim dedik. Litvanya'dan bu şekilde çıktık. Hiç bir sıkıntıyla karşılaşmadık bulduğumuzda aksine çok güzel vakit geçirdik çok iyi ağırlandık. Ahmet bizi ailesiyle tanıştırdı. Evlerine götürdü ilgilendiler falan ama onlara oyundan tanıştık demedik. Çünkü onlar eski nesil oğlum oyundan tanıştığın getirilir mi falan diyecek o yüzden samimi arkadaşız önceden tanışıyoruz dedik eski kafalı insanlara. Çünkü onlara mantıklı gelmiyor tanışma hikayemiz.'

S.S.: 'Oyunda bir çocukla tanıştık, sohbet muhabbet neyse onlara gittim. Ailesi beni oyundan tanıdığını duyunca bir şaşırdılar. Hatta amcası beni görmeye geldi nasıl biri falan diye.'

Yüz yüze girilen etkileşim yerini oyun platformlarında yer alan ses ve yazışma alanına bıraktı. Katılımcılar diğer oyunculara iyi bir izlenim bırakmak için jest ve mimiklerine dikkat etmek yerine oyun içindeki konuşmalarına ve yazışmalarına dikkat etmektedirler. Katılımcılar sanal ortam içinde edindiği arkadaşlıkları gelip geçici değil kalıcı görmektedir. Çünkü onlar eski nesil oğlum oyundan tanıştığın getirilir mi falan diyecek o yüzden samimi arkadaşız

önceden tanışıyoruz dedik eski kafalı insanlara ifadesinden katılımcıların aileleri evlatlarının oyun içinde birileriyle tanışıp dost olmasını güvenilir bulmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden katılımcılar ailelerine oyun içinde arkadaş edindiğini söylemez. Toplumun yaşadığı çağ içinde alışkanlıkları, inançları ve ritüelleri zaman içerisinde değişmektedir. Dijitalleşen dünya ile beraber birey yaşadığı dönemin toplumsal ilişki biçimine ayak uydurmakta ve sosyal çevresi de buna göre şekillenmektedir. Dijital bir çağ içinde büyüyüp yetişen birey ile ebeveynleri arası kuşak farkı bulunmaktadır. Katılımcı ve ebeveynleri arası yaşanan bu çatışmanın sebebi bireylerin toplum tarafından aktarılan bilgini ve geleneğin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

S.D.: 'Takımdaki arkadaşları tanışsam da tanınmasam da çok etki etmiyor hemen bir kaynaşıyorsun.'

S.A.: 'Takım olunca hemen bir bütünlük oluyor insanlarda.'

Katılımcıların ifadelerinde takım arkadaşları arasında samimi bir bağ kurulduğu anlaşılmaktadır. Oyuncular arası oluşan bu samimiyetin çok zaman geçirmeye alakalı değildir. Oyuncular takım içindeki yerlerini alınca otomatik olarak oyuncuları arasında bir bağ kurulmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

'Gerçek artık sanal olarak algılanmaktadır.'

Manuel Castells

Araştırmanın konusu, iki farklı takımın karşı karşıya gelerek oynadığı, aynı takımdaki oyuncuların yoğun etkileşim içinde olduğu CS: GO oyununda inşa edilen sosyal dünyadır. Çalışma belirlenen temalar bağlamında değerlendirildiğinde dijital oyunlar birey için kendi benliklerini sundukları, performanslarını sergiledikleri yeni bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital oyunlar bireyler için yeni bir gerçeklik alanı haline gelmekte ve sanal gerçeklik bireylerin yeni bir dünya inşa etmesine olanak sağlamaktadır. Dijital oyunlarda birey zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde 'özne' olarak var olduğu bir süreç yaşar. Geleneksel oyun bireyi gündelik hayatındaki gerçeklikten koparmazken dijital oyunun sahnesi bireyi gündelik hayatındaki gerçeklikten kopararak yeni bir gerçeklik inşa etmesine olanak tanır. Dijital oyunlar bireylerin kimliklerini, kültürlerini, duygularını ve davranışlarını yeniden inşa ettiği sosyokültürel alanlardır. Dijital oyunlar birey için tüketim mekânıdır.

Oyuncu sanal gerçeklik içinde kendine yeni bir dünya kurmaktadır. Dijital oyundaki sanal gerçeklik gündelik hayatımızda var olan mekânların oyuncuya sunulmasıdır. CS: GO oyun sahneleri gerçekliği birebir yansıtarak oyuncuların sanal gerçeklik düzleminde yeni bir dünya kurmasına olanak tanır. Oyundaki sanal gerçeklik gerçek hayatta deneyimleyemeyeceğimiz ortamları sunar ve aynı zamanda oyunun kurgusu, hikâyesi sayesinde oyuncunun içinde bulunduğu ortamı hissetmesini sağlar. CS: GO oyun sahnesinin farklı coğrafyalar sunması, oyuncuyu alışmış olduğu hayatın dışına çıkararak farklı alanlar sunmakta ve bireyi sanal gerçeklik ortamında özgürleştirmektedir. Sanal gerçeklik içinde özgürleşen birey oyunda macera yaşar, oyundan zevk alır, yeni bir dünya kurar ve diğer oyuncular ile sosyalleşme sürecine girer.

Sanal gerçeklik ortamıyla oyuncular arasındaki etkileşim ve iletişim biçimi değişerek sosyalleşme süreci de farklılaşmaktadır. Bu yeni sosyalleşme ortamında zaman ve mekân kısıtlaması olmadığı için, ilişkilerde değişkendir. Birey oyuna her girdiğinde farklı kişilerle

tanışılabilir, farklı olaylara tanık olabilir. Oyun içinde hiçbir şey sabit değildir. CS: GO oyunu birbirini görmeyen, tanımayan insanların ortak bir alanı paylaştığı, ortak deneyimleri yaşadığı yeni bir sosyalleşme alanıdır. Sanal ortam içinde kurulan gerçeklik ile birey gündelik hayatının dışında yeni bir alana, yeni bir dünyaya sahip olmakta aynı zamanda birey her iki gerçekliği de aynı anda yaşamaktadır. Birey gündelik hayatının dışında oyun içinde kendine yeni bir çevrimiçi hayat kurmaktadır. Bireyin her iki gerçekliği aynı anda yaşamasıyla oyun içindeki gerçeklik gündelik hayattaki gerçekliğin yerini almaktadır. Oyuncunun gündelik hayatında etkileşim içinde olduğu insanlara sergilediği benlik sunumunun yanı sıra oyun içinde de yeni bir benlik sunumu sergilemektedir. Oyun içinde sergilenen performans benliğin sunumudur. Oyuncu performansını gerçekleştirirken diğer oyuncuya iyi bir izlenim bırakmaya çalışır. Bu nedenle oyununda bireyin diğer oyuncuya sunduğu performans benlik sunumunu sergilemesinde etkili hale gelir. Birey gerçek hayatta olduğu kişiden bambaşka biri olarak kendini çevrimiçi hayatında tanıtabilir, kendine oyun içinde yeni bir sanal kimlik oluşturabilir. Birey oyun içinde kendinde görmek istediği veya diğer bireyler tarafından görülmesi istenilen yeni bir kimlik inşa edebilir.

Dijital oyunlarda birey gruba bağlılığı, aidiyet duygusunu, verilen görevleri yerine getirmeyi, rekabeti, eğlenceyi ve yenedünya içinde dostluk edinmeyi öğrenmektedir. Oyun, bireylere gündelik hayatlarında nasıl var olacaklarını öğretir. Oyun içinde yer alan kurullarla birey sorumluluk sahibi olmayı öğrenir. Sosyalleşen kendini yeni bir alanda var eden birey, oyun ve gündelik hayatı arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak tek bir gerçeklik alanına sahip hale gelir. Oyunun tek bir anlamı yoktur. Oyun oynayan her birey için oyun farklı bir anlama gelmekte ve öneme sahip olmaktadır. Her oyuncu için oyunun farklı bir anlama gelmesinin sebebi, oyunun anlamının oyuncunun oyunu deneyimlemesi sonucunda ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Oyuna yüklenen anlamlar oyuncuya bağlıdır. Oyuncu oyuna dâhil olduğu andan itibaren oyun tarafından kendine çekilmekte ve oyuna kendini kaptırmaktadır. Bunun sonucunda oyun, oyuncunun iki el oynayıp çıkacağı bir eğlence aracı olmaktan çıkmaktadır. Oyun bireyler için gündelik hayattan kaçışı aynı zamanda gündelik hayat içinde var olmayı sağlamaktadır. Nihayetinde de araştırma sonucunda bireyin dijital oyun sürecini var eden ve bu süreç içinde var olan aynı zamanda sürecin getirdiği yeni normlara da ayak uyduran özne konumunda yer aldığı anlaşılmıştır. Birey oyun oynama sonucunda dijital kültür denilen sistem içinde yer alarak yaşadığı çağa ayak uydurmaya, sosyal sermayeye, kendini gerçekleştirebildiği ve özgür hissettiği bir alana sahip olmaktadır.

Kaynakça

- Akkaş, İbrahim. (2015). *Sanal cemaatler*. Doğu Kütüphanesi.
- Albayrak, Kübra. (2019). *Dijital ortamlarda benlik sunumları üzerine niteliksel bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bateson, P. ve Martin, P. (2014). *Oyun, oyunbazlık, yaratıcılık ve inovasyon*. (Çev. S. Kırgezen). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, Jean. (2016). *Simülakrlar ve simülasyon*. (Çev. O. Adanır). Doğu Batı Yayınları.
- Binark, M. ve Bayraktutan-Sütçü, G., & Başakçı, F. (2009). *Dijital Oyun Rehberi Oyun Tasarımı, Türler ve Oyuncu*. İçinde H. Akbulut (Ed.), *Gelenekselden Dijitale, Mekandan Uzama Oyun Kültürü* (ss. 25-83). Kalkedon Yayınları
- Can, H.C. ve Tekkurşun Demir, G. (2020). Sporcuların ve E-spor oyuncularının dijital oyun bağımlılığı ve dijital oyun bağımlılığına ilişkin farkındalık düzeyleri. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(4), 364-384.

Castells, Manuel. (2005). Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür birinci cilt: Ağ toplumunun yükselişi. (Çev. E. Kılıç). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Coşkun, E. ve Öztürk, M.(2016). Steam dünyası: Dijital oyunlara yönelik bir değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(2). DOI: [10.19145/gujofoc.04411](https://doi.org/10.19145/gujofoc.04411)

Creswell, J. (2016). Nitel araştırma yöntemleri (Çev. M. Bütün ve S. Demir). Siyasal Yayın Dağıtım.

Dursun, Y. (2014). *Oyunun ontolojisi*. Doğu Batı Yayınları.

Ferhat, Savaş. (2016). Dijital dünyanın gerçekliği, gerçek dünyanın sanallığı bir dijital medya ürünü olarak sanal gerçeklik. *Trt Akademi Dijital Medya Sayısı*, 1(25), 724-746.

Fink, Eugen. (2015). Bir dünya sembolü olarak oyun. (Çev. N. Aça). Dost Kitabevi Yayınları.

Goffman, Erving. (2016). Günlük yaşamda benliğin sunumu. (3. Baskı). (Çev. B. Cezar). Metis Yayınları.

Goffman, Erving. (2018). Karşılaşmalar etkileşim sosyolojisinde iki çalışma. (Çev. S. Çalıcı). Heretik Yayınları.

Gülsoy, S. (2017). Bir uyarılma denemesi: Dijital oyunlarda sahne. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 5, 149-165.

Gürses, Fatma. (2015). *Dijital oyunlarda hegemonyanın inşası ve kültür endüstrisi*. ReesarcGate.

Huizinga, J. (2018). Homo ludens: Oyunun toplumsal işlevi üzerine bir inceleme (Çev. O. Düz). Alfa Araştırma Yayınları.

Kara, Umut. (2014). *Kimlik oyunu video oyunları yeni medya ve kimlik*. İletişim Yayınları.

Kurbanoğlu, Serap. (1996). Sanal gerçeklik: Gerçek mi, değil mi? Virtual reality: Is it real or not?. *Türk Kütüphaneciliği*, 10, 21-31.

Kuruüzümcü, R. (2007). Bir dijital ortam ve sanat formu olarak gerçeklik. *Sanat Dergisi*, 12, 93-96.

Mills, Wright. C. (2016). Sosyolojik tahayyül. (Çev. Ö. Küçük). Hil Yayın.

Öcal, D. (2016). Yaşam Pratikleriyle Dönüşen Oyun. İçinde D. Doğan (Ed.), *Sınırsız Olasılıklar Dünyası: Dijital Oyunların Dünü ve Bugünü* (ss.45-79). Ütopya Yayınevi.

Öcal, D. (2016). Yaşam Pratikleriyle Dönüşen Oyun. İçinde D. Öcal (Ed.), *Çağlar Boyu İnsan Yaşamına Eşlik Eden Oyun* (ss.9-25). Ütopya Yayınevi.

Söylemez, A. (2021). Bilişsel davranışçı oyun terapisi temelli psiko-eğitim programının çocuklarda şiddet içerikli dijital oyun bağımlılığı ve saldırganlık düzeylerine etkisi. Sakarya Üniversitesi.

Şentürk, Ünal. (2017). Yeni toplumsal bir metin olarak internet. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, 5, 21-45.

Yengin, D. ve Bayrak, T. (2017). *Sanal gerçeklik: Vr*. Der Yayınları.

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Yadigar Naciye YASAN, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji,
Doktora, yadigarnaciye@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-7294-0726

Atıf: Yasan, Y. N., (2023), Kentsel Dönüşümün Soylulaştırma Perspektifinden İncelenmesi: Kayseri Sahabiye
Örneği, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 129-145.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 05 Ekim 2023 / 17 Aralık 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1371979

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN SOYLULAŞTIRMA PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ: KAYSERİ SAHABİYE ÖRNEĞİ¹

Özet

Bu çalışmada Kayseri Sahabiye Mahallesi'nde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projesinin potansiyel sonuçları ve soylulaştırma süreci, mahalle sakinlerinin ve proje uygulayıcılarının konuyu anlamlandırma biçimleri üzerinden irdelenmiştir. Günümüzde sayıları hızla artan kentsel dönüşüm projeleri, kentsel mekânı ve kentsel yaşamı modern çağın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden düzenlemek için planlanmaktadır. Bu projelerin vaatleri ise proje sonucunun pozitif çıktılar doğuracağı yönündedir. Ancak süreç her zaman beklendiği gibi pozitif ilerlememekte; toplumsal ve mekânsal ayrışma, yerinden edilme, mülksüzleştirme ve soylulaştırma gibi öngörülemeyen sorun alanları gündeme gelebilmektedir. Bu araştırmanın amacı kentsel dönüşüm uygulamalarının vaatleri ile sonuçları arasında ne gibi farklılıkların doğabileceğini tespit etmek etmektir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır ve veriler sistematik analiz metodu ile analiz edilmiştir. Amaçsal örneklem yöntemi ile araştırmanın alan çalışması Kayseri Sahabiye Mahallesi'nde, mahalle sakinleri ve proje uygulayıcıları ile derinlemesine mülakat yapılarak gerçekleştirilmiştir. Kentsel dönüşüm sürecinin temel aktörlerinden olan proje uygulayıcıları ve mahalle sakinlerinin meseleyi anlamlandırma biçimlerinden hareketle kentsel dönüşüm projelerine yönelik anlam dünyaları ve önerileri saptanmış ardından Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi'nin vaatleri ve potansiyel sonuçları arasındaki farklılıklar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Soylulaştırma, Mahalle, Sahabiye Mahallesi

¹ Bu çalışma "Kentsel Dönüşüm Sürecinin Kentsel Soylulaştırma Bağlamında İncelenmesi: Kayseri Sahabiye Mahallesi Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

EXAMİNİNG URBAN TRANSFORMATION FROM THE PERSPECTİVE OF GENTRİFİCATION: KAYSERİ SAHABİYE CASE

Abstract

In this study, the potential consequences of the urban transformation project and the process of gentrification in Kayseri Sahabiye Neighborhood are examined through the ways in which residents and project implementers make sense of the issue. Urban regeneration projects, which are rapidly increasing in number today, are planned to reorganize urban space and urban life in line with the needs of the modern age. The promises of these projects are that the outcome of the project will lead to positive outcomes. However, the process does not always proceed as positively as expected; unforeseen problem areas such as social and spatial segregation, displacement, dispossession and gentrification may come to the fore. The aim of this research is to determine what kind of differences may arise between the promises and results of urban transformation practices. In this study, qualitative research method was used and the data were analyzed using systematic analysis method. Using purposive sampling method, the fieldwork of the research was conducted in Kayseri Sahabiye Neighborhood by conducting in-depth interviews with residents and project implementers. Based on the ways in which project implementers and neighborhood residents, who are the main actors of the urban transformation process, make sense of the issue, the meaning worlds and suggestions for urban transformation projects were determined, and then the differences between the promises and potential results of the Sahabiye Urban Transformation Project were revealed.

Keywords: Urban Transformation, Gentrification, Neighborhood, Sahabiye Neighborhood

Giriş

Kent, modern insanın gündelik yaşamında önemli bir rol sahibidir. Ancak günümüzde hızla değişen sosyoekonomik şartlar sebebiyle kentlerin belirli bölgeleri sosyal, ekonomik ve fiziksel açılardan çöküntü alanlarına dönüşmektedir. Bu sorunlara çözüm üretebilmek için merkezi ve yerel otoriteler kentsel dönüşüm politikaları geliştirmekte ve uygulamaktadır. Kısaca kentsel dönüşüm, sosyokültürel ve sosyoekonomik süreçler sonucunda birer çöküntü alanı haline gelen kentsel mekânları şehre yeniden ekleme çabasını içeren bir politika olarak tanımlanabilir. Ancak problemlerin giderilmesi yönünde geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinde vaatlerin bir kısmı yerine getirilememekte ve projeler öngörülemez çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi üst gelir grubunun düşük gelirli bölge halkını yerinden etmesi olarak tanımlanan soylulaştırma sürecidir. Hemen hemen tüm kentsel dönüşüm projeleri mevcut mahalle sakinlerinin yerini koruyacağını, soylulaştırma sürecinin yaşanmayacağını vadetmektedir. Ancak dönüşüm sırasında alandan kâr elde etmek isteyen girişimcilerin hamleleriyle; dönüşüm tamamlandıktan sonra ise artan rant değeri nedeniyle süreç hedeflediği gibi ilerlememekte; ekonomik, kültürel, mekânsal ve sınıfsal soylulaştırma yaşanmakta ve sosyal eşitsizlik derinleşmektedir. Bu çerçevede kentsel dönüşüm projelerinin sadece fiziki düzenleme temelinde planlanması, yerinden etme, mülksüzleştirme, sosyal eşitsizlik gibi toplumsal sorunları doğurmasına neden olmaktadır.

Kentsel dönüşüm projelerinin temel amacı, sosyal, fiziki ve ekonomik bakımdan kentsel çöküntü alanı haline alan bir başka ifadeyle işlevsiz hale gelen bölgeleri iyileştirerek kente yeniden kazandırmaktır. Bu doğrultuda halkın katılımıyla adil ve eşitlikçi bir projenin gerçekleştirilmesi bu bağlamda da kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirildiği kentsel mekânlarda soylulaştırma, yerinden etme süreçlerinin ve kültürel değer kaybının engellenmesi vaat edilmektedir. Ancak gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri incelendiği zaman dönüştürülen bölgelerde dönüşüm bölgesinin halkın ortak kullanımına yeniden sunulması, bölge halkının yaşam standartlarının yükseltilmesi, bozulan sosyal ve kültürel şartların ortadan kaldırılması vaatlerinin çoğunlukla yerine getirilemediği görülmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinin fiziksel çevrenin düzenlenmesini incelemesi,

sosyokültürel ve sosyoekonomik nitelikleri göz ardı etmesi mekânsal soylulaştırmaya ve toplumsal ayrılmaya sebebiyet verebilmektedir.

Bu bağlamda uzun bir yatırımsızlık süreci sonucunda sosyokültürel, sosyoekonomik ve fiziksel bakımdan çöküntü bölgesi halini alan; mevcut mahalle sakinlerinin hızla terk ettiği, yabancı göçmen nüfusun ise hızla arttığı Sahabiye Mahallesi'nde kentsel dönüşüm zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Kentsel dönüşüm projesi aracılığı ile Sahabiye Mahallesi'nde sağlıklı ve eskimiş konut dokusunun ortadan kaldırılması, deprem dayanımının artırılması, altyapı imkânlarının geliştirilmesi ve böylelikle imkânları geliştirilmiş modern bir kentsel mekânın inşa edilmesi ve bu mekânın halkın ortak kullanımına sunulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede bu araştırma Kayseri'nin merkez mahallelerinden biri olan Sahabiye Mahallesi'nde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projesinin potansiyel sonuçları ve soylulaştırma sürecini konu edinmektedir. Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi henüz tamamlanmadığı için sonuçları net bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Bu aşamada, projenin değerlendirilmesi için mahallenin mevcut durumu, mahalle sakinlerinin ve proje uygulayıcılarının görüşlerine başvurulmuştur. Araştırmanın amacı ise kentsel dönüşüm uygulamalarının vaatleri ile sonuçları arasında ne gibi farklılıkların doğabileceğini tespit etmektir.

Araştırma kapsamında hem mahalle sakinlerinin hem de proje uygulayıcılarının kentsel dönüşüm olgusuna yönelik anlam dünyaları keşfedilmeye çalışıldığı ve her iki aktör grubunun dönüşüm sürecine yönelik deneyimleri farklılaştığı için ayrı ayrı formlar hazırlanmıştır. Daha sonra rehber görüşme formları ile sahada derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar kentsel dönüşüm sürecinde dahil oldukları aktör grubuna göre kategorize edildikten sonra her katılımcıya ayrı bir görüşme kodu verilmiştir. Mahalle sakini olan katılımcılar için GM kodu ve sıra numarası eklenirken proje uygulayıcısı olan katılımcılar için GU kodu ve sıra numarası eklenmiştir. Araştırmanın temel problemi çerçevesinde yorumlamalar yapılmış, yorumlama sürecinde ise katılımcıların anlam dünyalarının olduğu gibi yansıtılmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Listesi

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Görüşme Yeri	Görüşme Tarihi	Görüşme Süresi	Eğitim Durumu
GM-1	Erkek	36	Kırtasiye	12.02.2020		Ön lisans
GM-2	Erkek	43	Kırtasiye	12.02.2020	90 dk.	İlkokul
GM-3	Erkek	75	Dernek	12.02.2020	45 dk.	Lisans
GM-4	Erkek	38	Berber	13.02.2020		Lise
GM-5	Erkek	55	Berber	13.02.2020	60 dk.	İlkokul
GM-6	Kadın	52	Ev	14.02.2020	40 dk.	İlkokul
GM-7	Kadın	70	Ev	14.02.2020	55 dk.	İlkokul
GM-8	Erkek	27	Ev	15.02.2020	50 dk.	Lise
GM-9	Erkek	74	Muhtarlık	17.02.2020	50 dk.	Lisans

GM-10	Kadın	35	Kuaför	18.02.2020	40 dk.	Lise
GM-11	Erkek	36	Bakkal	21.02.2020		Lise
GM-12	Erkek	34	Bakkal	21.02.2020	40 dk.	İlkokul
GM-13	Erkek	40	Kafe	21.02.2020	45 dk.	Lise
GM-14	Erkek	48	Kafe	22.02.2020	40 dk.	Lisans
GU-1	Erkek	32	K.D.M. ²	24.02.2020	45 dk.	Yüksek lisans
GU-2	Erkek	32	K.D.M.	24.02.2020	40 dk.	Lisans
GU-3	Erkek	32	K.D.M.	24.02.2020	40 dk.	Lisans

1. Kentsel Dönüşüm, Vaatleri ve Soylulaştırma

Park'ın “şehir, birtakım gelenek ve adetlere, bu adetlerin özünde yer alan düzenlenmiş davranışlara karşılık gelir. Başka bir deyişle şehir, yalnızca bir fiziki mekanizma değildir. Onu oluşturan insanların içinden geçtikleri hayati süreci de kapsar; insan doğasının bir ürünüdür” (2021:37) tanımı en yaygın kent tanımlamalarından biridir. Bu çalışmada, “insan doğasının bir ürünüdür” ifadesinin de ışığında şehrin sadece fiziksel bir mekân olmadığı, aynı zamanda o mekânı oluşturan insanların davranışları, gelenekleri, adetleri ve kültürleri aracılığıyla bir anlam kazandığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda kentsel dönüşüm, bir şehrin fiziksel altyapısının yeniden şekillendirilmesi veya dönüştürülmesi sürecini ifade ederken, aynı zamanda bu dönüşümün toplumsal ve sosyokültürel etkilerini de içerir. Ayrıca, kentsel dönüşüm süreci, bölgenin maddi değerini ve ekonomik potansiyelini artırma çabasıyla sınıfsal dinamiklere etki ederken, yerel, tarihi ve kültürel dokuya müdahale ederek kimlik oluşumunu etkileme potansiyeline sahiptir. Araştırmanın bu bölümünde kentsel dönüşüm, kentsel dönüşümün içerdiği vaatleri ve soylulaştırma süreci irdelenmektedir.

Kentsel dönüşüm, kentin çeşitli bölgelerinde meydana gelen toplumsal, fiziki ve ekonomik çöküntü bölgelerine karşı çözüm amaçlı gerçekleştirilen bir iyileştirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç Keleş'e göre “kendiliğinden bir süreç değildir. Toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel amaçlarla kent parçalarının kullanım biçimine dışarıdan bir müdahale sonucunda gerçekleşir” (2017:414). Bu müdahale genellikle, kentsel bölgede ortaya çıkan toplumsal güven ve dayanışma ilişkilerinde yaşanan problemler olarak ifade edilen sosyal doku bozukluklarının ve fiziksel olarak sakinlerin ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma gelmiş, bir başka deyişle çöküntü bölgesi haline gelmiş alanlarla ilgili olarak gündeme gelir. Akkoç ise kentsel dönüşümü, çevrenin ve kültürel mirasın korunması şartıyla kentin çöküntü alanlarının modern, sağlıklı ve yaşanabilir hâle getirilmesi, kültürel dokunun geleceğe taşınması amacıyla günümüz gerekliliklerine uygun hâle getirilerek kullanılması ve böylelikle kentin çöküntü alanlarının şehrin güvenliğini tehdit eden riskli bölgeler olmaktan çıkarılıp yenilenmesi olarak tanımlamaktadır (2014: 81-2). Kentsel dönüşüm kısaca kentin işlevini kaybetmiş ve suç oranının giderek yükselmesi sonucunda mevcut halkın gündelik yaşamındaki

² Kentsel Dönüşüm Merkezi

risklerin artmasına neden olan kentsel bölgelerin dönüştürülerek kente yeniden eklenmesi çabası olarak tanımlanabilir.

Kentsel dönüşüm projelerinin hedef ve vaatlerinin şekillenmesinde ise birden fazla aktör grubu rol almaktadır. Ülkemizde bu sürecin öncü aktörleri genellikle kamu kurumları ve özel sektördür. Kentsel dönüşüm, ülkemizde kapsamlı plan ve programlar içermeyen, daha çok yerel ihtiyaçlara ve küresel akımlara bağlı olarak planlanmamış; aksine, sorunların anlık çözümlerine odaklı, spontane bir ilerleme göstermiştir. Türkiye'deki kentlerin, gelişmiş Batı ülkelerinin kentsel dönüşüm örneklerine göre çok daha hızlı bir dönüşüm süreci geçirmeleri, planların ve stratejilerin çoğu kez uygulamadan önce gelmek yerine uygulamaları izlemesine neden olmuştur. Diğer aktör grupları ise inşaat firmaları, mülk sahipleri ve sivil toplum kuruluşları olarak sıralanabilir (Ataöv ve Osmay, 2007:59-61; Genç, 2008:118). Ancak, bu aktör grupları arasındaki koordinasyonun eksikliği veya çıkar çatışmaları, kentsel dönüşüm süreçlerinin etkinliğini olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, kentsel dönüşüm projelerinin planlanması ve uygulanması aşamasında tüm aktörler arasında iş birliği ve iletişim önemlidir. Bu, sürdürülebilir, toplum odaklı ve uzun vadeli başarılı kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunabilir.

Temel olarak çöküntü halini alan bölgelere yeniden işlev ve işlerlik kazandırma amacıyla planlanan kentsel dönüşüm projelerinin günümüzdeki hedef ve vaatleri sosyal, fiziki ve ekonomik olarak üçe ayrılmaktadır. Bu vaatler, çöküntü halini alan kentsel bölgenin ihtiyaçlarına ve proje uygulayıcının hedeflerine göre çeşitlenmektedir.

Sosyokültürel vaatler;

- Bölge halkı arasındaki gelir dengesizliklerinin giderilmesiyle sosyal eşitliğin ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması,
- Bozulan sosyokültürel şartların ortadan kaldırılması,
- Dönüşüm bölgesinde yapılan yenilemelerle birlikte yaşam kalitesinin artırılması,
- Nüfus profilinin değiştirilmemesi, bu sayede dönüşüm bölgesinde yerinden etme sorununun yaşanmaması,
- Gelenek ve göreneklerin yaşatılması için ortam hazırlanması şeklinde sıralanır.

Sosyoekonomik vaatler;

- Bölge halkının mülklerinin korunması,
- Kent mekânında yapılacak yeni düzenlemeler yoluyla bölgenin ekonomik yatırımlar açısından çekici hâle gelmesini sağlamak,
- İş hayatının canlandırılarak tekrar kent ekonomisine kazandırılması,
- İşgücünü yeni iş olanakları için eğiterek ya da yeniden eğiterek işsizlik gibi sorunlara çözüm yaratmaya çalışmaktır (Sönmez, 2005:19; Şentürk, 2015:386).

Mekânsal vaatlere bakıldığında;

- Altyapı imkânlarının geliştirilmesi,
- Konut kalitesinin artırılması; ulaşım ve otopark sorununun çözülmesi,
- Doğal afet riskine karşı fiziki çevrenin dayanıklılığının artırılması,

- Doğayı koruma ve tarihi değerlerin korunarak yasatılması şeklinde sıralanmaktadır (Akkoç, 2014:94-8; Sönmez, 2005:19).

Bu bağlamda kentsel dönüşüm projeleri ekonomik, fiziksel ve sosyal iyileştirme, ekonomik canlandırma gibi pozitif vaatlerle yola çıkmaktadır, ancak süreç bazen öngörülemeyen negatif sonuçlara yol açabilmektedir. Kentsel dönüşüm projesi, dönüştürülecek kentsel mekânın sakinleri ve mekânın nitelikleri yeterince araştırılmadan, mevcut halkın durumu, istek ve beklentileri göz önünde bulundurulmadan planlandığında proje vaatlerinin birçoğu gerçekleştirilemez ve böylelikle soylulaştırma, mülksüzleştirme ve yerinden etme gibi öngörülemeyen sosyoekonomik ve sosyokültürel sorunlara neden olur. Dolayısıyla ortaya çıkan sorunlar, kentsel dönüşüm projesinin “üzeri kapatılamayan karanlık tarafı” (Berman,2017:141) ve öngörülemeyen sonuçlarıdır.

Soylulaştırma (gentrification) sürecinin kökenine yönelik iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşıma göre, soylulaştırma bir kentsel politika olarak değerlendirilir ve yerel yönetimler tarafından uygulanan bir strateji olarak kabul edilir. Bu perspektife göre, kentsel yenileme çabalarının bir parçası olarak geliştirilen soylulaştırma politikası, alt gelir gruplarını iyileştirilen kent merkezlerinden uzaklaştırarak orta ve üst gelir gruplarını çekmeyi amaçlar. Diğer bir yaklaşıma göre ise, kentsel dönüşüm projeleri öncelikle kent merkezlerinde fiziksel ve ekonomik iyileştirmeyi hedeflerken, bu süreçlerin sosyal yapıyı nasıl etkilediği yadsınmış olabilir ve bu nedenle soylulaştırma süreci “yan etki” olarak değerlendirilir (Erden, 2006:75-8). Kentsel dönüşüm olgusunun anlamlandırılma biçimini etkileyen soylulaştırma sürecinin beklenmedik bir sonuç olmasındaki temel neden kentsel dönüşüm projesi planlanırken saha araştırmasının yeterince detaylı yapılmamış olması ve bu sebeple bölge sakinlerinin sosyal ve ekonomik durumunun tam olarak bilinmemesidir. Dolayısıyla proje tamamlandıktan sonra bölgenin değer kazanması, bölge sakinlerinin bu değer farkını karşılayamaması gibi nedenlerle soylulaştırma ortaya çıkabilmektedir (Smith, 2015:37).

Soylulaştırma sürecinin aktörlerine bakıldığında ise temel olarak uygulayıcılar ve yerinden edilenler ve soylulaştırıcılar olmak üzere üç aktör grubu vardır. Uygulayıcı grup olarak nitelendirilen merkezi ve yerel yönetimler soylulaştırma sürecinde aktif rol sahibidir. Özellikle yerel yönetimlerin yük olarak gördüğü alt gelir grubunun yer değiştirmesi ve onların yerine gelen üst gelir grubunun gelirin yerel ekonomide dolaşması büyük bir kazançtır. Bu nedenle politikalarını da kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasını kolaylaştıracak biçimde geliştirirler (Beauregard, 2015:78). Merkezi ve yerel yönetimlerin yanı sıra mülk sahipleri ve inşaat firmaları soylulaştırmaya tabi tutulan bölgelerden gelir elde ettikleri için süreci doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen diğer aktörlerdir (Çeker ve Belge, 2015:80; Sönmez, 2014:43). Soylulaştırma sürecinden en fazla etkilenen ama süreç üzerinde neredeyse hiç söz hakkına sahip olmayan diğer aktör grubu ise yerinden edilenlerdir. Kentsel dönüşüm sürecinin sonucunda vaat edildiği gibi bölge halkı korunamaz ve mevcut sakinler bölgeyi terk etmek zorunda kalırlarsa hem daha yüksek maliyetlere hem de daha az beğenilen ve talep gören konutlara, mahallelere dağılmak zorunda kalırlar. Bu bağlamda yerinden edilenlerin kira maliyetlerinde bazen az bazen çok olmak üzere her zaman artış görülür. Yaşanan kentsel dönüşüm sürecinin sonucunda yerinden edilenler yani gidenlerle gelenlerin memnuniyetleri ters orantılıdır (Legates ve Hartman, 2015: 254-7). Genellikle kent merkezinden ayrılmak zorunda kalan yerinden edilenler mevcut iş imkânlarını kaybederler, kaybetmeseler dahi ekstra ulaşım masrafları olur. Bunlara ek olarak alıştığı sosyal çevreden ayrılmak zorunda kalan bireyler eski dayanışma örüntülerini ve sosyal sermayelerini de yaşadıkları mekânla beraber kaybederler. Son olarak, bireylerin kentin belirli bölgeleriyle özdeşleşme isteğini ve toplumsal grupların benzer ilgi noktalarını paylaşarak topluluklarını oluşturmasını ifade eden bir kavram, benzer zevklere sahip toplulukların bir arada yaşama arzusu, göç eden aktör grubunu soylulaştırıcılar olarak

nitelendirir. Bu durum kent içi mekânsal hareketliliğin artmasına ve böylelikle mekânsal ve toplumsal soylulaştırmaya neden olur. Dolayısıyla soylulaştırma sürecinin aktörleri olmadığında farklı konut tipleri ve yeni kentsel yaşam alanları oluşturulsa da süreç sona erer (Beauregard, 2015:64-70). Bu çerçevede soylulaştırma sürecinin devam edebilmesi için soylulaştırıcıların da olması gerekmektedir.

Günümüzde kentsel dönüşüm projelerinin, fiziksel, ekonomik ve sosyal sorunları giderme, küresel kent yaratma ve kentin rekabet gücünü artırma gibi hedeflerinin olması dönüşüm sürecine yön vermektedir. Kentlerin pazarlanabilmesi amacıyla kent için özel olacak ve talep görmesi beklenen imgeler yaratılarak ve estetize edilerek pazarlanmaktadır (Kılıç, 2016:68). Kentlerin başlangıçta karşılaştığı sorunlara yanıt olarak ortaya çıkan kentsel dönüşüm uygulamalarının hedefleri, zaman içinde evrim geçirmiştir. Bu evrim, kentlerin varlığı devam ettiği sürece farklı amaçlar ve formlarla devam edecektir. Bu bağlamda, “kentsel dönüşümün içerdiği yenileme, koruma, sağlıklaştırma, yeniden canlandırma gibi kavramlarla birlikte dinamik yapısının altı kalınca çizilir.” (Görgülü, 2002:769). Kentsel dönüşüm sürecinin dinamik bir yapıya sahip olması, tarih boyunca uygulanma nedenlerinde ve yöntemlerinde görülen farklılaşmaların temel sebebidir. Kentsel dönüşüm projelerinin ilk örneklerinden günümüzde gerçekleştirilenlere doğru zamanla yöntem değişiklikleriyle birlikte hedef değişiklikleri de yaşanmıştır. İlk kentsel dönüşüm örneklerinde, genellikle savaşların neden olduğu yıkımlar, doğal afetlerin verdiği hasarlar ve sanayileşmenin sebep olduğu çarpık kentleşme olgularına çözüm arayışı öncelikliken, günümüzde bu sorunlara çözüm arayışına ek olarak küreselleşmenin etkisiyle kentlerin cazibe merkezi olması hedeflenmektedir. Dolayısıyla, kentsel dönüşüm uygulamalarının amacı, bu doğrultuda evrim geçirmektedir.

2. Sahabiye Mahallesi ve Kentsel Dönüşüm

Araştırmanın bu bölümünde, Sahabiye Mahallesi ve bu mahallede meydana gelen kentsel dönüşüm süreci incelenmektedir. Bu süreç, mahalle sakinleri ve proje yöneticileri ile gerçekleştirilen görüşmelerin sonuçları bağlamında ele alınmakta ve kentsel dönüşüm sürecinin vaatleri ve potansiyel sonuçları üzerine odaklanmaktadır.

Kayseri, tarih boyunca önemli bir merkez olmuştur. Adını 1267 yılında inşa edilen Sahabiye Medresesi'nden alan Sahabiye Mahallesi'nin kuruluş tarihi ise 1950'lere dayanır. Öshner danışmanlığında yapılan Arû planı ile yapılaşan Sahabiye Mahallesi tamamen planlı bir gelişim süreci yaşamış, bölgede gecekondulaşma yer almamaktadır (URL1; Alparlan, 2019:90). Meydanı ve İstasyon Caddesi gibi dinamik iki çeperle sınırlandırılmış olan mahalle tiyatro, kız enstitüsü ve meslek lisesi gibi binalarla da kente kültür, eğitim ve sanat dinamizmi katmaktadır (Alparlan, 2019:91). 1950'lerden 1980'lere kadar, vali konağı gibi itibarlı konutları da barındıran Sahabiye Mahallesi çağdaş yaşam alanı olarak kullanılmıştır. İş merkezlerinin mahalleye girmesi nedeniyle mahallenin dış kısımları işyerine dönüşmüş ve böylelikle mahallenin sessiz bir mahalle olmaktan çıkması, eskiyen konut dokusu ve ticaret hayatının getirmiş olduğu olumsuzluklar (gürültü, kalabalık, yetersiz otopark vb.) gibi birçok sebep mahallede ikamet eden üst gelir grubuna ait sakinlerin kentin farklı bölgelerine taşınmasına yol açmıştır. Mahallenin karakterini, yaşadığı sosyoekonomik değişimle beraber konut kullanıcısının azalması da önemli derecede etkilemiştir (Alemdar, 2009:63; Eldek, 2012:5). Bu faktörlerin de etkisiyle sosyal, ekonomik ve fiziki bakımlardan tam olarak çöküntü bölgesi olarak nitelendirilen Sahabiye Mahallesi'nde kentsel dönüşüm hem arzulanan hem de zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Bununla beraber aşağıda sıralanan sorun alanlarına çözüm sağlama vaatleriyle gerçekleştirilmektedir. Mahallede yeşil alanların ve altyapı imkânlarının yetersiz olması, sosyal donatı alanlarının eksikliği ve sağlıksız yapılaşma koşullarının kentsel ihtiyaçlara cevap verememesi nedeniyle kentsel dönüşüm süreci

başlatılmıştır (Aliefeoğlu ve Tanrıvermiş, 2015:750). Fiziki ve ekonomik bakımdan çöküntü halini alan Sahabiye Mahallesi, 10.07.2015 tarihli Resmî Gazete’de kentsel dönüşüm alanı ilan edilmesi ve ardından kentsel dönüşüm çalışmalarının başlaması ile beraber konut sahipleri, evlerini en yüksek kira bedelini ödeyen kişilere kiralamaya başlamışlardır. Tüm bunların sonucu olarak Sahabiye Mahallesi’nde 2018 yılından itibaren göçmen nüfusu hızla artmıştır³.

Ayrıca, “Resmî Gazete’deki 27.12.2016 tarih ve 2016/9706 sayılı kararnâme doğrultusunda, yapılardaki eskimeler, altyapı sorunları, deprem dayanımının azalması nedenleriyle Sahabiye Mahallesi’nde kentsel dönüşüm çalışmalarının başlatıldığı belirtilmiştir” (Salgın ve Coşgun, 2018:470). Bu bağlamda Sahabiye Mahallesi’nde gerçekleştirilmekte olan kentsel dönüşüm projesinin vaatlerine bakıldığı zaman şehrin kimliğine uygun, eşitlikçi, mahalle sakinlerinin memnuniyetini önceleyen, sorunlara çözüm sunan, mevcut olanakların verimli bir şekilde kullanıldığı, “var olan değer in alanda kaldığı; daha modern sağlıklı yapılar ve rekreasyon alanları oluşturmayı; depreme dayanıklı konutlar üretmeyi; doğaya saygılı ve engelliler için kolay erişilebilir” (Alparşlan, 2019:101-2) yeni bir yaşam alanı oluşturma hedefleri görülmektedir. Sahabiye’nin mevcut durumu ve dönüşüm sonrasında alacağı çehreyi anlatırken, projenin Kayseri’nin geleceğine damga vuracağını ifade eden Mustafa Çelik’in sözleri:

“bu bölgemizde mevcutta tek bir metrekafe yeşil alan yok. Ancak projemiz tamamlandığında burasının 350 bin metrekaresi yeşil alan olacak. Bu proje vatandaşlarımızın kentsel refah ve yaşam kalitesini artıracak, huzurlu ve güvenli sosyal alanları bulunan, şehrimize mimari ve sosyal anlamda değer katacak bir proje olacak” (URL4).

Sahabiye Mahallesi’nde ortaya çıkan kentsel dönüşüm ihtiyacı neticesinde belediye, Sahabiye Mahallesi’nin dönüştürülmesi için çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda kentsel dönüşüm projesinin hazırlanması için yarışma düzenlenmiş ve yarışmaya sunulan proje önerilerinden üç tanesi tekrar Kayseri halkının seçimine sunulmuştur. Proje seçiminin tüm Kayseri halkına sunulmasının temel nedeni Sahabiye Mahallesi’nin merkezi konumu dolayısıyla mahallede gerçekleştirilecek böylesi büyük ölçekli bir dönüşümün tüm Kayseri’yi etkileyeceği düşüncesidir (GU-1). Kayseri vatandaşları tarafından seçilen kentsel dönüşüm projesi, mahallede bulunan tarihi eserlerin mevcut yapılaşmanın arasında kaybolmuş halinin yerine tarihi eserlerin görünürlüğünün artırılması ve kullanılarak yaşatılması amacıyla planlanmıştır. Bu bağlamda proje örneği⁴ incelendiği zaman mahallenin Cumhuriyet Meydanı’na bakan ve tarihi eserlerin yoğun olduğu kısım daha alçak yapılardan oluşmaktadır. Projedeki yapıların kat sayıları ise Kocasinan Bulvarı’na doğru artmaktadır.

2.1. Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi’nin Vaatleri

Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi fiziki, ekonomik ve sosyal vaatleri olan bütüncül bir projedir. Kapsamlı bir fiziki dönüşümü, ekonomik canlanmayı ve bir anlamda da sosyal temizlenmeyi vaat eden proje, mahalle sakinleri ve proje uygulayıcıları için farklı anlamlara gelmektedir.

GM-6: “Şu andan iyi olur, en azından Suriyeli olmaz. Biz oturamıyorsak onlar hiç oturamaz.”

GM-11: “Bir nevi, kabaca halk arasında konuşursan pislik gider, temiz gelir. Yüzde yüz olumlu benim için, keşke hemen yıkılsa. Yapılan binaları görüyorsun üç

³ URL2 (<https://www.nufusune.com/41973-kayseri-kocasinan-sahabiye-mahallesi-nufusu>)

⁴ URL3 (<https://www.kayseri.bel.tr/haberler/sahabiye-bizim-prestij-projemiz>)

dört blok yapıldı ne güzel oldu, oraya geçip de Suriyelinin oturacak hali yok hep ofisler olacak, iş yerleri olacak, aile oturacak... Yani iyi insanlar oturacak, avukatlar gelecek ne bileyim ama buradaki tüm Suriyeliler gidecek, temiz olacak yani. Bunun ilerisi, on sene sonrası çok iyi olacak.”

Katılımcılara için Sahabiye Mahallesi’nde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projesinin toplumsal avantajı güvenlik problemlerinin kaynağı olarak görülen Suriyelilerin mahalleden temizlenmesidir. Dolayısıyla mahalle sakinleri, kendileri de mahalleyi terk etmek zorunda kalacak olsalar dahi Suriyelilerin gidecek olmasını mahalle profili bakımından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedirler. Mahalle sakinlerinin ve proje uygulayıcılarının ortak kanaate vardıkları konu, toplumsal çöküntü alanı halini alan Sahabiye Mahallesi’nin temizlenmesidir.

GU-1: *“Belli başlı olmamasını istediğimiz şeyler bu kadar lüks yerlerde olmaz. Artık burada yaşayan insanlar, doğru düzgün dediğimiz insanlardan olacak.”*

Katılımcının, kentsel mekânın fiziksel sınırlarla içine kapalı ve “güvenlikli” olabileceği gibi “görünmez” ekonomik sınırlarla da bu sınırın çizilebileceğini ifade etmektedir. Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi de muhtemel kullanıcılarını süzgeçten geçiren bir yapıya sahiptir. Bölgenin rant değerinin yüksek oranda değişimi, herkes için girilemez veya kullanılamaz bir kentsel mekân yaratılacak olması bu durumun bir delili niteliğindedir (Bauman, 2006:28). Bu çerçevede günümüz kent kültürünün eşitsizliği verili olarak kabul etmeye başladığı, katılımcının *“burada yaşayan insanlar, doğru düzgün dediğimiz insanlardan olacak”* ifadesinden de açıkça anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kente kazandırılmaya çalışılan imajın toplumsal ayrışmayı tetiklediği ve artırdığı söylenilebilir (Geniş, 2011:59).

GM-2: *“Doğru ben o temiz sokak aralarında gezeceğim, o parkların da önünden geçeceğim ama belki oturamayacağım. Eşit kullanabilir mi abi! Eşit kullanamaz işte yani. Birisi göreceli kullanır birisi dibine kadar. O zaman eşit kullanılmış bir kentsel dönüşüm alanı varsa Türkiye’deki herhangi bir yerde bunun örneğini bize gösterebilirler. Var mı öyle örneği? Desin ki evet, biz bu örneği veriyoruz misal Konya’da yaptık veya Adana’da, Antep’te yaptık gerçekten böyle bir şey var o zaman bunu kabul edebilirim. Ama öyle bir örneği yoksa ama bize hayallerini, ütopyalarını satmalarına gerek yok.”*

Katılımcının dönüşüm sonrasında *“ben o temiz sokak aralarında gezeceğim”* ifadesinden şu an temizliği aksatılan sokakların mahallenin yeni sakinleri için diğer bir ifadeyle soylulaştırıcı grup için özenle temizleneceğinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Katılımcı ayrıca Türkiye’de bu vaadi gerçekleştirebilmiş bir emsalin de bulunmadığını ifade etmekte ve henüz Türkiye’de böyle bir örneği yokken Sahabiye’de uygulanmakta olan projenin bu vaadini bir “ütopya”, bir “hayal” olarak nitelendirmektedir.

GU-1: *“Sahabiye’de de yaşayacağız, her kentsel dönüşümde de şöyle bir sorun vardır, vatandaş bu zamana kadar hiç aidat, kapıcı parası, sıcak su parası vs. ödemedi, ne olduğunu da bilmiyor. Şimdi bu evlere geçtikleri zaman mecburen aidat vs. boyutu olacaktır bunun nasıl altından kalkarız, çünkü onlar bir sorun yaşıyorsa biz de sorun yaşıyoruz demektir, açıkçası şu an için var mı bir çözümünüz dersiniz yok...”*

GU-3: *“Ekonomik seviyesi düşük insanlar da bina içerisinde aidat vesaire karşılayabilecek olanlar ve olmayanlar var muhtemelen olmayanlar değerlendirip satışını gerçekleştirip başka bir yere geçeceklerdir.”*

Katılımcı, mahallelinin kentsel dönüşüm sonrasında mevcut ekonomik durumuna oranla ciddi bir maddi külfetle karşılaşacağını bu durumun yaşam standartlarını önemli ölçüde etkileyeceğini belirtmekte, vatandaşın böyle bir sorun yaşamasının aynı zamanda proje ekibinin de sorunu olduğunu ancak bu duruma yönelik bir çözüm geliştiremediklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla, kent merkezinde tasarlanan yeni bir yaşam merkezi için mahalle sakinlerinin şartlarının ve imkânlarının yetersiz olması sebebiyle böylesi büyük ölçekli bir projenin sosyal vaatlerin gerçekleştirilmesine yönelik birtakım öngörülemeyen sorunlar doğurabileceği anlaşılmaktadır.

GM-13: “Tarihi değerler biraz zarar görecektir... Yıkılırken bir şey korunabilir mi? Çok zor. Hasar görecektir.”

GM-2: “E yani ne var yanına yap. O bir daha şimdi yerine gelmez ki.”

GM-1: “Gelmez, öyle bir cami de yapamadılar zaten yerine abi. Yaptıkları cami beton yığını. Taştan ne güzel camiydi o Sahabiye Cami. Şadırvanları falan, ben çocukken de giderdim oraya çok güzel bir camiydi ama işte... En basitinden altmış yıllık cami yıkıldı, değer yerinde mi kaldı?”

Tarihi yapılar, sahip oldukları mimari doku sayesinde kente kimlik kazandırır. Tarihi eserleri ve alanları korumak, ulusal kimlik, günü anlama, kentsel sürdürülebilirlik ve kentsel belleği canlı tutma gibi kazanımlar sağlar. Bir başka ifadeyle tarihi eserler ve alanlar, bireyin aidiyet duygusu geliştirmesini, toplumsal değerlerin ve kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlar (Köksal, 2017: 345-372). Dolayısıyla tarihi değerlerin korunması, kentsel dönüşüm projelerinin öne çıkan fiziksel vaatlerinden biridir. Fakat mahallenin tarihi değerlerinden biri olarak görülen Sahabiye Cami'nin proje kapsamında yıkılması tarihi eserleri koruma vaadinin gerçekleştirilemeyeceğine yönelik bir algı oluşturulmasına neden olmuştur. Bununla beraber eski tarihi dokusu olan Sahabiye Cami'sine kıyasla yeni yapılan caminin estetik, kültürel, mimari bir değer taşımadığının; ruhu olmayan betonarme bir cami inşa edildiğinin vurgulanması mevcut mahalle sakinlerinin yapılan dönüşüm çalışmalarının tarihi eserleri ve değerleri korumayacağına yönelik bir algı geliştirmelerine sebep olmaktadır. Bu çerçevede mahalle sakinlerinin kentsel dönüşüm çalışmalarından memnun olmadıkları anlaşılmaktadır.

GM-1: “Osmanlı da gelseydi ya bu cami yetersiz yıkalım yenisini yapalım deseydi Selçuklu'dan günümüze bir eser kalır mıydı, kalmazdı... Yani ne gerek var? Bizim de tarihe bir şeyler bırakmamız lazım, e o yollar yetersiz diye Selçuklular yıksaydı şimdi oradan ne bir eser kalacaktı ne bir şey Kale'miz olmayacaktı mesela.”

Kentsel dönüşüm projesi uygulanırken Sahabiye Cami'sinin yıkılması katılımcıyı rahatsız etmektedir, duyduğu rahatsızlığı tarihi emsalleri göstererek belirtmektedir.

GM-2: “İnşallah depreme dayanıklıdır.”

GM-1: “Yaparlar.”

GM-2: “Abi doğru da burada insan faktörü de var Beyazşehir'e, İldem'e mesela TOKİ taraflarına dış yalıtım yapıldı ama bak şu esen rüzgarlarda adamın duvarındaki yalıtımı sıyırmış aşağı indirmiş yani.”

GM-1: “O da işte yapan müteahhittin malzemedan kaçmasından. Sağlam yapsa...”

GM-2: “Doğru, böyle bir şey yapılabilir ama o yapılan ne kadar sağlam olur onu bilmiyoruz yani.”

Konutların depreme dayanıklı hâle getirilmesi kentsel dönüşüm projelerinin en önemli vaatlerinden biri ve çoğunlukla projenin uygulanma nedenidir. Ancak katılımcılar bu temel vaade inanmakta dahi güçlük çekmektedir. Mahalle sakinleri, insan faktörünü göz önüne alarak projenin bu vaadini yerine getirememeye ihtimali olduğunu düşünmektedirler. Katılımcıların karşılıklı muhabbeti ise bu konuya yönelik çekimser tutumlarının bir göstergesidir.

GU-1: “Fiziki olarak söyleyelim şimdi mesela biz bu mahalleye şu şekilde çıktık şuralar havuz olacak dedik, diyelim ki bu kadar küçük bir havuz olmadı yeşil alan olacaktır veya şu olacaktır bu olacaktır. Bir de bu işin seçim boyutu var belediye başkanları çok dikkat eder şunu yapacağım dediğinizde bu yapılmak zorundadır, niye? Vatandaş olmadık yerde başkan işte şunu şöyle dedin de yapmadın falan ya da gazeteye yazarlar işte CİMER’e vaat ettiler ama ne yaptılar diye, başkan bey bizi sıkıştırdığı için biz de bu işlerin harfiyen doğru olmasına uğraşıyoruz.”

Katılımcı, belediye başkanlarının büyük ölçekli dönüşüm projelerin özellikle takipçisi olduğunu dolayısıyla fiziksel vaatlerin gerçekleştirilmeme gibi bir ihtimalinin olmadığını vurgulamaktadır.

2.2. Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesinin Potansiyel Sonuçları

Çeşitli vaatlerle planlanan kentsel dönüşüm projelerinin bütün çıktılarının pozitif olduğu söylenemez; proje tasarlanma ve uygulanma aşamasında öngörülemeyen birtakım olumsuz sonuçlar meydana gelebilmektedir. Bu olumsuz sonuçların en fazla etkilediği kentsel dönüşüm aktörleri mahalle sakinleridir, fakat dönüşüm sürecinde en az söz sahibi olan yine onlardır. Dönüşümle beraber sadece oturdukları mahalleyi değil, sosyal ilişki ağlarını kaybederler ve gündelik yaşamlarında değişimler meydana gelir. Bu bölümde kentsel dönüşüm projelerinin vaatleri ve potansiyel sonuçları arasındaki ilişki, bu sonuçların mevcut mahalle sakinlerinin gündelik yaşamlarına etkileri ve kentsel dönüşüm aktörlerinin bu sonuçlara yönelik kişisel deneyimleri, değerleri ve kültürel bağlamları olarak ifade edilebilen anlam dünyaları analiz edilmiştir.

Mahalle, bireye “dayanışma, komşuluk, yardımlaşma, cemaat, denetim, kontrol, güvenlik, ortaklık, benzerlik, yakınlık, aidiyet gibi kavramları hatırlatır”. Dolayısıyla birey açısından mahalle gündelik yaşamında olduğu kadar sembolik bakımdan da önem arz etmektedir. Bu çerçevede mahalle, bir zemin arayışı dahası zeminin gerekliliği sonucunda mekânın insan eliyle biçimlendirilmesidir. Hem mekânsal hem de insan hayatına şekil verme özellikleriyle mahalle kentin özüdür. Bu özün kendisine has bir karakteri olmasına karşın kent ortamı ve kent hayatıyla ilişkisini devam ettirmek zorundadır. Bu zorunluluk mahalleyi kendi içine kapanmaktan kurtarmaktadır. Kendi içine kapanan bir mahallenin kısa bir sürede kent ikliminden nasıl farklılaştığı kolaylıkla gözlemlenebilir, dolayısıyla mahalle ile kent arasında ontolojik bir zorunluluk vardır (Alver, 2010:117-8). Bu bağlamda, bir mahallenin kentsel dönüşüm sürecine girmesini, mahallenin kentten kopması, kendi içine kapanması tetiklemektedir, kentsel dönüşüm süreci sonucunda ise meydana gelecek olan tüm fiziksel ve ekonomik değişimler mahalle sakinlerinin gündelik yaşamlarını, sosyal ilişki ağlarını etkiler ve böylelikle yeniden biçimlendirir.

GM-1: “İmkânı yok aynı şekilde komşuluk birçoğumuz gidecek buradan zaten. Eski komşuluk bağlarını koruyup koruyamayacağımız da gideceğimiz yere bağlı yani. Çok zor tekrar o ilişkileri kurmak, şimdi burada küçük bir yerdekiyle büyük bir binadaki aynı olmaz. Burada binalar en fazla ikişer üçer katlı birlikte oturan üç kişi dört kişi işte. Oradaki komşulukla on beş katlı binaya gidiyorsun almış tane ev var oradaki komşuluk bir olmuyor yani.”

Projenin tamamlanması ile beraber yerinden edileceğinden neredeyse emin olan katılımcı, bu sürecin kültürel değerlerinin ve komşuluk ilişkilerinin de yok olmasına neden olacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda mahalle sakinlerinin sosyal ilişki ağlarının kurulmasında ve devam ettirilmesinde önemli ölçüde değişimlerin meydana gelmesini bekledikleri görülmektedir.

GM-6: *“Suriyeliler gidip hep bizim insanlarımız olursa devam eder herhalde komşuluk da gerçi yapacakları binada çok daire olacak insan çoğaldıkça iyi olmuyor aslında. Üç beş katlı binalardaki komşuluk daha iyi. Yüksek bina her anlamda kötü komşuluk olarak da.”*

GM-8: *“Oraların komşuluk yapılacak yerler olduğuna inanmıyorum ben. Avukatların, doktorların iş merkezlerinin olduğu daha elit bir yer olacak. Bir komşuluk ilişkisi yoktu artık hiç olmayacak artık iş yerlerinden ibaret olacak yapacakları bina on beş katlı da olsa. Dönüşümden sonra modern iş merkezi olacak önceden de iş merkeziydi.”*

Kentsel dönüşüm projesi ile inşa edilmekte olan apartmanların yüksek katlı olması, içlerinde çok sayıda daire bulundurması komşuluk ilişkilerinin kurulması açısından bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Apartmanların fazlasıyla kalabalık hâle gelmesi, samimiyet ortamının kurulmasına engel olurken bu durum yabancılaşma ortamına hizmet etmektedir. Katılımcılar tarafından komşuluk ilişkilerinin eskisi gibi samimi ve güvenilir olması için Suriyelilerin mahalleden gitmesi bir yol olarak değerlendirilmektedir, fakat apartmanlardaki daire sayısının günümüze kıyasla yüksek oranda artacak olması Suriyelilerin gitmesinin de bir çözüm olmayacağını düşündürmektedir.

GU-3: *“Şu olabilir burada plan dört katlı mevcutta dolayısıyla insanlar birbirlerini tanıyorlar yeni yapılacak binalar daha önce de söylediğim gibi 136-156 daire olacak kimse kimseyi tanımayacak, komşuluk ilişkisi bakımından... Ha uzlaşma zamanında şu oldu mesela biz bağımsız görüşme yapıyoruz başkan dahil herkes görüşme yapıyor vatandaşlardan komşu mesela komşu bekleyenler var. Yani şimdi sizle görüşüyorum sizle konuşuyorum birini bekliyor, aynı şekilde devam etmenin derdinde ya aynı katta ya alt kat ya üst kat ya da aralarında bir kat olacak şekilde, bunu biz ayarlamıyoruz ama kendileri o çevrenin içerisinde onu devam ettirebilmek adına... Ama genel olarak da komşuluk ilişkisi zayıflayacaktır yani bunu hepimiz yaşıyoruz.”*

GU-1: *“Ben de daha düşük katlı evlerde büyüdüm, yani tabii ki bir apartmanın içinde on beş dairenin olmasıyla işte burada seksen dairesi olan ya da yüz elli dairesi olan apartman için illaki bir kayıp olacaktır komşuluk değerlerinde ama genelde bize komşular beraber geldiler dediler ki beraber seçelim yine komşu olalım. Bu bir şekilde komşuluk ilişkilerini destekleyecek.”*

Proje uygulayıcılarının da komşuluk ilişkilerinin yıpranacak olması konusundaki fikirleri mahalle sakinlerinin görüşleri örtüşmektedir. Bu çerçevede kentsel dönüşüm projesi uygulandıktan sonra bir anlamda sosyal sermayenin kaybedilmesi her iki aktör grubu tarafından da beklenen bir durumdur.

GM-2: *“Git bakalım Yıldırım Beyazıt’a eski sakinleri kaldı mı?”*

GM-1: *“Kalmadı, yok.”*

GM-2: *“Oraya gidiyorsun yine doktorun çocuğu, hâkimin, avukatın, savcının, fabrikatörün çocuğu o parkta oynuyor.”*

Kentsel dönüşüm uygulamasının fiziki iyileştirme, çevresel düzenleme, sosyal donatı alanlarının ve imkânlarının artırılması vaatlerinin kendileri için değil üst gelir grubu için olduğunu ifade eden katılımcılar, daha önce uygulanmış olan kentsel dönüşüm projelerinde soylulaştırma sürecinin yaşandığını belirtmektedirler. Taş'ın bu konuyla ilgili düşünceleri katılımcıların fikirleri ile paraleldir. Kentsel dönüşüm uygulamalarının vaat ettiği gibi ekonomik dengesizliğin ortadan kaldırıldığı, toplumsal bütünleşmenin sağlandığı ve yaşam standartları yükseltildiği kentsel alanlar yaratılmamakta; "kentler, beklenildiği gibi refah ve medeni yaşamın kentliler arasında eşit dağıtıldığı mekânlar haline gelmemiştir. Eşitsizlik kentin sokaklarında kol gezmektedir" (2019:411).

GU-1: *"Sahabiye'de de yaşayacağız, her kentsel dönüşümde de şöyle bir sorun vardır buradaki eski üç dört katlı evler hala sobalı evler, vatandaş bu zamana kadar hiç aidat, kapıcı parası, sıcak su parası vs. ödemedi, ne olduğunu da bilmiyor. Şimdi bu evlere geçtikleri zaman mecburen aidat vs. boyutu olacaktır bunun nasıl altından kalkarız, çünkü onlar bir sorun yaşıyorsa biz de sorun yaşıyoruz demektir, açıkçası şu an için var mı bir çözümünüz dersiniz yok. Para veremeyeceğimize göre aklıma başka bir çözüm gelmiyor. Buranın eski sahipleri artık başka yerlerde... yani bu vatandaşın parası olsa daha güzel yerde yaşardı demek ki belli bir ekonomik sıkıntısı var, bunun çözümü ne olur açıkçası bilmiyorum."*

Katılımcı, Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi'nin yerinden etme süreci ile sonuçlanacağını bu bağlamda projenin getireceği maddi yükün mevcut sakinlerin bütçesini aşacağını düşünmektedir. Proje uygulayıcıları olarak, proje kapsamında doğması muhtemel 'gönüllü' yerinden edilme sürecini engellemeye yönelik herhangi bir tedbirlerinin olmadığını belirtmekte ve bu sorunu mahalle sakinlerinin olduğu kadar kendi sorunları olarak da değerlendirdiğini vurgulamaktadır.

Ayrıca bu sürecin bir yansıması olarak yeni kent politikaları çerçevesinde yerinden etme süreci incelendiği zaman "farklı gelir grupları arasındaki mekânsal ayrışmayı temel alan mekânsal düzenlemelere destek verildiği" gözlemlenmektedir. Kent merkezleri seçici ve bu kapsamda seçkin bir biçimde canlandırılmaktadır. Diğer bir ifadeyle kent merkezinin üst gelir grubu için yeniden hazırlandığı görülmektedir. Eski sakinler dönüştürülen kentsel mekânda kalmayı bir şekilde başarmış olsalar dahi bu 'başarının' devamlılığı çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Bu durum, ekonomik eşitsizlikler nedeniyle meydana gelen kutuplaşmalar ve orta-üst gelir gruplarının dışlayıcı tavırları sonucunda düşük gelir grubunun "gönüllü" bir şekilde terk etmesi şeklinde görülmektedir (Geniş, 2011:56-7).

GM-1: *"Gelmez, öyle bir cami de yapamadılar zaten yerine abi. Yaptıkları cami beton yığını. Taştan ne güzel camiydi o Sahabiye Cami. Şadırvanları falan, ben çocukken de giderdim oraya çok güzel bir camiydi ama işte... E sen Sahabiye Cami'sini yıktın taştan yapılmış güzel, mimarisi de güzeldi o caminin ben az çok hatırlıyorum yani şimdi yerine yapılan caminin ne mimarisi belli Osmanlı mı Türk mü Modern mimari mi hiçbir şeye benzemiyor gördüysen minareler kısa kısa. Yani ne gerek var?"*

Sahabiye Mahallesi'nde kentsel dönüşüm projesi kapsamında yapılan yıkımlar katılımcılara tarihi eserlerin zarar göreceğini düşündürmekte, çünkü mahalleli tarafından tarihi bir değer olarak görülen Sahabiye Cami proje kapsamında yıkılmıştır. Mahallelinin eski anılarının olduğu, çocukluklarında gittikleri, kendilerinden bir şeyler buldukları caminin yıkılması, mahallede inşa ettikleri yaşam alanına bir saldırı olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, bireyin mekânda bulunma halinin aktif bir tarz olmasıyla ilişkilidir. Bu aktiflik mekânı bireyin kendisinin kılmasına dayanır; bir yeri anlamlandırmak, oraya hâkim olma halinin bir göstergesidir. Bireyin bir yeri "benim yerim" olarak tanımlaması ise orada mahremiyetinin

yoğunlaşmasıdır. Dolayısıyla, bu yere zarar verilmesi, yıkılması, kendi isteğinin dışında dışarıdan bir elin o yeri değiştirmesi bireyin kendi kimliğine, tarihine saldırı gibi hissedilir (Bilgin, 2011:28). Katılımcıların aidiyet duygusuna zarar veren bu tarz girişimler kentsel dönüşüm projesinin mahalleli tarafından desteklenmesine engel olmaktadır. Ayrıca Sahabiye Cami'sinin yıkılması mahalledeki diğer tarihi eserlerin de dönüşüm projesi kapsamında zarar göreceğinin düşünülmesine neden olmaktadır.

GM-4: *“Bence yıpratacaklar. Bunları koruyamayacaklar çünkü bunlarla ilgili herhalde birkaç tane bir şey olmuştu. Eski bir camimiz vardı mesela, yıktılar. Yerine yenisi yapılacak dediler; biz ibadethane olarak yerine yenisi yapılmış bir cami istemedi ki halk. Zaten eskiyi koruyabilecek, o havayı teneffüs edebilecek yer arıyor halkımız. Yoksa kalkıp da yeni camii istemediler. Koruyamayacaklar yani, bence.”*

Aytaç'a göre kentsel mekânlar bireylerin yaşamlarında önemli bir yere sahiptir. Bireyin sürekli olarak gittiği kafeler, gezip hava aldığı parklar/bahçeler, alışveriş merkezleri ve ibadetlerini yaptığı mekânlar kent yaşamından birer kesittir. İnsanın gündelik yaşam pratiklerini, alışkanlıklarını ve vazgeçilmezlerini oluşturan bu mekânlar sayesinde bireyler kent ile aidiyet, bağlanma ve özdeşlik ilişkisi kurarlar (2019:254). Dolayısıyla kentsel mekânların yıkılıp yeniden inşa edilmesi bireyin mahallesi ile olan ilişkisini de zedeleyebilmektedir.

GM-13: *“Tarihi değerler biraz zarar görecektir... Yıkılırken bir şey korunabilir mi? Çok zor. Hasar görecektir.”*

Bir diğer katılımcı ise tarihi eserlerin zarar göreceği düşüncesini kentsel dönüşüm projesinin uygulanma yöntemiyle ilişkilendirmektedir.

Kent simgesi toplumsallaşma sürecinde önemli bir yere sahiptir. Bu simgeler, gündelik ilişki ağı içinde, toplumsal normların ve rollerin devam ettirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Yani, anlamlı bir çevre bireyin toplumsal kimliği ile örtüşür. Bu kapsamda toplumsal kimlik, bireyin toplum ve mekâna uyum yeteneğinin gelişmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla yaşanan mahallenin kaybedilmesi uyum bozukluklarına ve kimlik bunalımına yol açabilmektedir (Mai, 2020:107- 8). Bu çerçevede katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak kentsel dönüşümün anıları, ortak yaşanmışlıkları ve sosyal ilişkileri çerçevesinde geliştirdikleri aidiyet duygusuna zarar vereceği ve kendi mahallelerini yabancı oldukları bir kentsel mekâna dönüştüreceği düşüncesinin hakim olduğu anlaşılmaktadır.

GU-2: *“İllaki, şimdi şöyle bir şey var alandakilerin yüzde sekseni Selçuklu yapısı kümbetler, medrese falan her şey Selçuklu yapısı. Eski dört beş tane de çeşmemiz var genellikle Selçuklu yapısı... Bunların bulunduğu bölgeye zaten çok yüksek yapılar yapılmayacak, kenarı korunacak aynı şekilde yüzde sekseni restore edilecek sadece dış görünüşü ve çevresi düzenlenecek ona göre de etrafındaki yapılar ikişer üçer katlı olacak fazla büyük olmayacak bunların çevresinde.”*

GU-1: *“Bir tarihi eser olur, önemli mimari bir eser olur o bina kalır herhangi bir döneme ait mimari bir eser olur kalır ama normal bildiğiniz konut o yüzden yıkılacak... Tarihi eserler konusunda, şöyle taşına dokunsanız Ağır Ceza'da yargılanıyorsunuz zaten. Onlar söz konusu bile değil, o kadar net konuşuyorum.”*

Mahalle sakinlerinin tarihi değer olarak gördükleri Sahabiye Cami'si önemli bir mimari eser veya tescilli bir yapı olmaması nedeniyle proje uygulayıcıları tarafından korunması gereken bir tarihi eser olarak görülmemektedir. Proje uygulayıcıları açısından korunması gereken tarihi bir eser, hatıralar, ortak yaşanmışlıklar ve kültürel hafızaya etkilerinden ziyade önemli bir mimari yapıya sahip olup olmamasına göre belirlenmektedir; örneğin, Selçuklu ve

Osmanlı döneminden kalan tarihi eserleri koruyarak yaşatmayı ve görünürlüklerini artırmayı hedeflediklerini belirtmektedirler. Bu bağlamda proje uygulayıcıları, projenin mahallenin kimliği, mahallelilerin aidiyet duygusu gibi sosyal etkilerine değil çevresel düzenleme ve iyileştirme gibi fiziksel etkilerine odaklanmaktadır. Böylelikle mahalle sakinlerinin sosyal yaşamları ve mekânla ilişkilerinden ziyade bölgeden en fazla kârın elde edilmesini sağlayacak düzenlemelere odaklanılmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma Sahabiye Mahallesi'nde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projesinin potansiyel sosyal, ekonomik, fiziki sonuçları ve soylulaştırma sürecini konu edinmiştir. Bu kapsamda, kentsel dönüşüm uygulamalarının vaatleri ile sonuçları arasında ne gibi uyumsuzlukların doğabileceği, mahallenin bugünkü durumu ve kentsel dönüşüm proje uygulayıcıları ile mahalle sakinlerinin meseleyi anlamlandırma biçimleri üzerinden tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda GM ve GU kodlu katılımcı grupları, kentsel dönüşüm sürecinin etkilerini deneyimlerken farklı sonuçlara yönelen ve bu sonuçlardan farklı düzeylerde memnuniyet duyan iki aktör grubudur. GU kodlu katılımcılar, özellikle iktisadi kazançları gözeterek kentsel dönüşümün sonuçlarından en fazla faydayı elde etmeye odaklanmaktadır. Öte yandan, GM kodlu katılımcılar, kentsel dönüşüm sürecinde sosyal ve ekonomik sermayelerini kaybettirmeden dönüşümün sağlayacağı iyileştirmeler ve yeniliklerden memnuniyet duymaktadır. Bu durum, iki grup arasında kentsel dönüşüm sürecine dair farklı beklenti ve değerlendirmelerin bulunduğu göstermektedir. Ayrıca GU kodlu katılımcılar tarafından Sahabiye Kentsel Dönüşüm sürecinde bölgenin kent merkezi olması nedeniyle çok değerli olduğunu ve iktisadi ve kültürel anlamda böylesi değerli kent parçasının çöküntü alanı halinde kalmasının ne kent sakinleri ne de yerel belediye tarafından istenmeyen bir durum olduğu ifade edilmiştir böylelikle çöküntü niteliği taşıyan tüm özelliklerinden arındırılıp dönüştürülerek kente yeniden eklenme çabasının olmasının doğal olduğu söylemleri ile süreci bir anlamda meşrulaştırmaktadırlar.

Sahabiye Kentsel Dönüşüm Projesi'nin hedefleri, çevre düzenlemesi, prestijli konutların inşa edilmesi ve tarihi eserlerin korunarak görünürlüklerinin artırılması olarak sıralanabilir. Bu vaatler çerçevesinde yapılmakta olan ve yapılacak olan düzenlemeler mahalle sakinlerinde mahallenin farklı bir toplumsal sınıf için yeniden düzenlendiğine yönelik bir algı oluşturmaktadır. Projenin mahalle profiline göre lüks tasarlanması bu algının oluşmasındaki temel nedendir. Mahalle sakinleri ile proje uygulayıcılarının ortak paydada bulunduğu nadir konulardan birisi de mevcut sakinlerin dönüşüm sonrasında inşa edilmesi planlanan kentsel bölgede ikamet edemeyeceklerine yönelik olan düşünceleridir. Bu düşüncenin nedeni mahallenin mevcut durumuna göre giderlerin yüksek oranda artacağı ve mevcut sakinlerin bu giderleri karşılayabilecek maddi güce sahip olmamalarıdır. Dolayısıyla Sahabiye Mahallesi'nin kullanım imkânları artırılmış, sağlıklı ve prestijli bir yaşam alanına dönüştürülmesi her iki aktör grubu tarafından da beklenilmektedir. Ancak mevcut sakinler mahallenin, dönüşüm sonrasında kendilerinin ikamet edemeyecekleri kadar değerleneceğini bu kapsamda da yapılan düzenleme ve iyileştirmelerin kendileri için anlamsız olacağını vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda Sahabiye Mahallesi'nde uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projesinin hedefleri doğrultusunda burada yaşanması öngörülen soylulaştırma süreci kentsel dönüşüm uygulamalarının bir sonucu veya "yan etki"si olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Akkoç, Y. S. (2014). Kentsel dönüşüm projelerinin çevre etiği bağlamında değerlendirilmesi: Ankara örneği. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Alemdar, Z. Y. (2010). (Doktora Tezi). Mimarlıkta anlatı olarak imge. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aliefendioğlu, Y., H. Tanrıvermiş. (2015). Kentsel dönüşüm sürecinde taşınmaz ve proje değerlendirme işlemleri ve sorunlarının analizi: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Sahabiye ve Fatih mahalleleri dönüşüm projesi örneği çerçevesinde değerlendirme. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 8 Sayı: 39. 736-769. (Issn: 1307-9581).
- Alparslan, S. (2019). Kentsel dönüşüm projelerine eleştirel bakış: Kayseri Küçükali Mahallesi, Kazımkarabekir ve Sahabiye Mahallesi örnekleri. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Alver, K. (2010). Mahalle: mekân ve hayatın esrarlı birlikteliği. İdealkent, (2), 116-139. Ankara. (ISSN: 1307-9905).
- Ataöv, A., S. Osmay. (2007). Türkiye’de kentsel dönüşüme yöntemsel bir yaklaşım. 57-82. (METU JFA2007/2, 24: 2).
- Aytaç, Ö. (2019). Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. Kent Sosyolojisi kitabı içinde (s. 251-280). (Der. Köksal Alver). Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Bauman, Z. (2006). Küreselleşme: toplumsal sonuçları. (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beauregard, R. A. (2015). Mutenalaştırmanın yarattığı kaos ve karmaşa. N. Smith & P. Williams (Ed.), (M. Uzun, Çev.). Kentin Mutenalaştırılması kitabı içinde (s.56-82). İstanbul: Yordam Kitap.
- Berman, M. (2017). Katı olan her şey buharlaşıyor (Ü. Altuğ & B. Peker, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bilgin, N. (2011). Sosyal Düşüncede Kent Kimliği. İdealkent (3), 20-47. Ankara. (ISSN: 1307-9905).
- Çeker, A., R. Belge. (2015). İstanbul’da kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleşen bir olgu: soylulaştırma. Türk Coğrafya Dergisi. İstanbul. 77-86.
- Eldek, H. (2012). Kentsel koruma ve dönüşüm; Kayseri-Sahabiye Mahallesi s.148-155 (Cultural Heritage Protection in Times of Risk: Challenges and Opportunities). Konferans. Yıldız Technical University. İstanbul. (ISBN: 978- 975-461-490-9).
- Erden, D. (2006). Kentsel yenileşme projelerinin gentrification hedefleri ve etkileri. D. Behar ve T. İslam (Ed.), (s. 75-79.) İstanbul’da Soylulaştırma Eski Kentin Yeni Sahipleri kitabı içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Genç, F.N. (2008). Türkiye’de kentsel dönüşüm: Mevzuat ve uygulamaların genel görünümü. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (1), s.115-130.
- Geniş, Ş. (2011). Küreselleşme, kent ve kültür. İdealkent (3), 48-61. Ankara. (ISSN: 1307-9905).
- Görgülü, Z. (2002). Kentsel dönüşüm ve ülkemiz. s.767-780. TMMOB İzmir Kent Sempozyumu.
- Keleş, R. (2017). Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılıç, S. (2015). Kentsel yoksulluğa ekolojik bir yaklaşım. İdealkent (16), 123-154. Ankara. (ISSN: 1307-9905).

- Köksal, G. T. (2017). Kentsel koruma: Kim için, neden, nasıl...? Ö. Uğurlu, N. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, & Şiriner, M. (Ed.), Kent sosyolojisi çalışmaları kitabı içinde (s.343-374). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Legates, R.T., C. Hartman. (2015). Birleşik devletlerde yer değiştirmenin anatomisi. N. Smith & P. Williams (Ed.), (M. Uzun, Çev.). Kentin Mutenalaştırılması kitabı içinde. (s.238-268). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mai, U. (2020). Doğu Alman kentlerinde kültür şoku ve kimlik bunalımı. A. Öncü & P. Weyland (Ed.), (L. Şimşek & N. Uygun, Çev.). Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler kitabı içinde. (s.107- 116.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Park, R.E. (2021). Şehir: Kent ortamındaki insan davranışının araştırılması üzerine öneriler. R.E. Park & E.W. Burgess (Ed.), (P. Karabab Kayalığıl, Çev.). Şehir: Kent ortamındaki insan davranışının araştırılması üzerine öneriler kitabı içinde. (s.37-88). Ankara: Heretik Yayınları.
- Salgın, B., N. Coşgun. (2018). Kentsel dönüşüm uygulamalarında yapısal atık sorunu ve çözüme yönelik öneriler: Kayseri örneği. s.465-476. Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi. Cilt 7. Sayı 1. (ISSN: 2564-6605).
- Smith, N. (2015). Mutenalaştırma, sınır ve kentsel mekânın yeniden yapılandırılması. N. Smith & P. Williams (Ed.), (M. Uzun Çev.). Kentin mutenalaştırılması kitabı içinde (s.29-55). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sönmez, B. (2014). Soylulaştırmanın yeni biçimleriyle yerinden edilmeyi yeniden düşünmek. 42-53. Planlama Dergisi.
- Sönmez, İ. Ö. (2005). Kentsel dönüşüm süreçlerinde aktörler-beklentiler-riskler. (1)53, 16-21. İzmir: Ege Mimarlık Dergisi.
- Şentürk, M. (2015). Kentsel müdahalelere İstanbul'dan bakmak: Dünya kenti vizyonunda süreklilik ve seçkinlerin iş birliği. D. Betül & İ. Coşkun (Ed.), Neden Nasıl ve Kim İçin Kentsel Dönüşüm kitabı içinde (s.357-400). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Taş, Levent. (2019). Kentsel eşitsizlikler-normallik ve adaletsizlik arasında kentsel eşitsizlikler. Kent sosyolojisi kitabı içinde (s.395-413). Köksal Alver (Ed.), Çizgi Konya: Kitabevi Yayınları Konya.
- URL1 (<https://www.kayseri.bel.tr/kesfet-listeleme/sahabiye-medresesi-ve-cesmesi>) E.T.30.09.2023
- URL2 (<https://www.nufusune.com/41973-kayseri-kocasinan-sahabiye-mahallesi-nufusu>) E.T. 30. 09.2023
- URL3 (<https://www.kayseri.bel.tr/haberler/sahabiye-bizim-prestij-projemiz>) E.T. 10.11.2023
- URL4 (<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/kayseri/sahabiye-kentsel-donusum-ofisiacildi-11633560>) E.T.24.11.19

Millî Kültür Araştırmaları Dergisi (MİKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Kübra Aybike KOCADAŞ, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora
akocadass@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2739-4391

2. Yazar: Dr. Öğretim Üyesi Murat Şakir CEYHAN, Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Sosyal Hizmet, muratsakirceyhan@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3535-5931

Atıf: Kocadaş, K. A., & Ceyhan, M. Ş., (2023), Sosyal Sigortalar Kanunu Dışında Kalanlar ve İsteğe Bağlı
Sigortalılık Üzerine Değerlendirme, Millî Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 146-156.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 02 Aralık 2023 / 12 Aralık 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1399232

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

SOSYAL SİGORTALAR KANUNU DIŞINDA KALANLAR VE İSTEĞE BAĞLI SİGORTALILIK ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Öz

Genel Sağlık Sigortası (GSS), toplumdaki tüm bireylerin tamamını sağlık güvencesi kapsamına alan primlerle finanse edilen bir sosyal güvenlik programıdır. Türkiye’de GSS öncesi kamu sağlık sisteminin finansmanı ve sağlanan hizmetler ile yararlanma koşulları parçalı ve dağınık bir yapı arz etmekteydi. Belirtilen durum sağlığa erişimde eşitsizliğe ve sağlık güvencesizliğine yol açmaktaydı. Sağlıkta dönüşüm projesinin bir bileşeni olan Genel Sağlık Sigortası 5510 sayılı Kanun ile 01.10.2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. GSS ile Türkiye’de yaşayan tüm vatandaşlar, yasal olarak ikamet eden yabancılar, mülteci, sığınmacı ve vatansızlar sağlık güvencesi kapsamına alınmıştır. Buna karşın bazı bireyler GSS kapsamında olmasına karşın çeşitli nedenlerle sistemden yararlanamamaktadır. Genel Sağlık Sigortası fiili kapsamını genişletebilmek için, kayıtlı istihdamı teşvik edecek politikalar geliştirilmeli, prim borçlusu olan bağımsız çalışanların GSS primlerini ödemeleri halinde sistemden yararlanmaları mümkün kılınmalı, işsizlik sigortasına prim ödememiş işsizlerin primlerinin belirli süre devlet tarafından ödenmesi sağlanmalı, GSS ile ilgili bilgilendirme ve bilinçlendirme kampanyaları yaygınlaştırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Genel Sağlık Sigortası, Sosyal Güvenlik, Sağlık Sigortası

EVALUATION ON THOSE EXCLUDED FROM THE SOCIAL INSURANCE LAW AND OPTIONAL INSURANCE

Abstract

General Health Insurance (GSS) is a social security program financed by premiums that covers all individuals in the society. In Turkey, before the UHI, the financing of the public health system, the services provided and the conditions for benefiting were fragmented and scattered. This situation led to inequality in access to health and health insecurity. General Health Insurance, which is a component of the health transformation project, entered into force on 01.10.2008 with the Law No. 5510. All citizens living in Turkey, legally residing foreigners, refugees, asylum seekers and stateless people are covered by health insurance with GSS. On the other hand, although some individuals are covered by the GSS, they cannot benefit from the system for various reasons. In order to expand the actual scope of the General Health Insurance, policies to encourage registered employment should be developed, independent employees who are premium debtors should be able to benefit from the system if they pay their GSS premiums, the state should ensure that the premiums of the unemployed who have not paid premiums for unemployment insurance are paid by the state for a certain period of time, and information and awareness campaigns about the health insurance should be expanded.

Keywords: General Health Insurance, Social Security, Health Insurance

Giriş

İsteğe bağlı sigorta, insanların emekli olmak ve ücretsiz sağlık hizmeti almak için sigorta primi ödemeyi tercih ettiği bir sistemdir. İsteğe bağlı sigortadan yararlanmak için bir işverene bağlı olma şartı yoktur. Kişiler primi düzenli olarak ödemeleri şartıyla sigortaya katılabilmektedir. Genel olarak isteğe bağlı sigorta, çalışılmasa bile emekli olma imkânı sağlamaktadır. Bu hizmet sayesinde hayat boyunca sigorta avantajlarından yararlanabilecek, vefat durumunda ise kalan aile bireylerine maddi destek sağlanabilmektedir.

5510 Sayılı Kanun'un 6. maddesine göre sigortalı sayılmayan kişilerin düzenlenmesi; kısa ve uzun vadeli sigorta kollarına ilişkin hükümlerin uygulanmasına dahildir. Ancak diğer taraftan kanun kapsamı dışında kalan önceki kanun düzenlemeleriyle birlikte şu şekilde ifade edilmektedir: Tarım işlerinde kişinin kendi hesabına çalıştığı ve bağımsız çalışanların aylık gelirin belli bir oranın altında olduğu dikkate alınmıştır.

İsteğe bağlı sigortalılar 5510 sayılı Kanun'un 50. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir; 'Bireylerin gönüllü olarak prim ödeyerek uzun vadeli sigorta kollarına ve genel sağlık sigortasına dahil olmasını sağlayan sigorta' olarak tanımlanmaktadır. 5510 sayılı Kanun, kişinin isteğe bağlı sigortadan yararlanabilmesi için Türkiye'de ikamet etmesi gerektiğini belirtmektedir. 5510'a göre zorunlu sigortalı olanlar isteğe bağlı sigortadan yararlanamaz. Bu kişilerin isteğe bağlı sigortadan yararlanabilmeleri için zorunlu sigortalarının sona ermesi gerekmektedir. Bir diğer etken ise kişinin isteğe bağlı sigortadan yararlanabilmesi için aylık almamasıdır. Bu aylık kişinin kendisinden kaynaklanmaktadır. Böyle bir durum söz konusu ise isteğe bağlı sigorta hakkı alınmaz.

Genel olarak; 5510 Sayılı Kanuna göre isteğe bağlı sigortalı olabilmek için Türkiye'de ikamet eden, 5510 Sayılı Kanuna tabi zorunlu olmayan sigortalı veya sigortalı olarak çalışan, ayda 30 günden az çalışan veya tam zamanlı çalışmayan, ücret alamayan, 18 yaşını doldurmuş

olmak gerekmektedir. Sigortanın sona ermesi durumunda ise emeklilik talebi ve sigortalının ölümü sonucunda fesih talebi kendiliğinden sona erer.

1. Sigortalı Sayılmayanlar

Kanunun 60.maddesinde genel sağlık sigortalısı sayılanlar düzenlenmektedir. 5510 sayılı Kanun üç ayrı kanunu (SSK, BAĞ-KUR, ES kanunları) ve üç ayrı çalışan grubunu (işçi-memur- bağımsız çalışan) tek kanunda birleştirdiğinden dolayı bunlarla ilgili düzenlemelerde de bu grupları ayrı ayrı ele almaktadır. Kanun bu üç grubu tek çatıda ve tek kanunda birleştirerek oluşturmak istendiğine göre bu farklılıkları vurgulamaya gerek yoktu (Güzel vd., 2012: 887).

5510 sayılı kanunun 6.maddesine dayanarak sigortalı sayılmayan kişiler ile ilgi düzenleme; kısa ve uzun vadeli sigorta kolları hükümlerinin uygulanması içinde yer verilmiştir. Fakat diğer taraftan kanun maddesi dışında tutulan geçmiş kanun düzenlemeleri ile beraber şu şekilde belirtilmiştir; Tarım işlerinde kişinin kendi hesabına çalışması ve bağımsız çalışanların aylık gelirin belli bir oran altında olması söz konusu olduğu sonucu göz önünde bulundurulmuştur (Türk- iş,2012:27, Tuncay ve Ekmekçi,2017:332).

5510 sayılı Kanunun 5.maddesi çerçevesinde Tarım ya da orman iş bölümlerinde çalışanların sigortalılık durumu söz konusu olduğu hallerde; kamuya ait işyerlerinde bu iş bölümlerinde çalışanların, işin sürekli olup olmamasına bakılmaksızın sigortalı sayılmaktadırlar. Diğer taraftan, özel sektöre ait işyerlerinde bu iş bölümlerinde çalışanların, sürekli çalışanlar olarak nitelendirildikleri takdirde ancak zorunlu sigortalı olarak belirtilmektedir. Yani genel olarak özel sektöre ait olan bu iş bölümlerinde çalışan kişiler kapsam dışında tutulmuştur. Ayrıca, 5510 sayılı Kanunda yalnız bağımsız çalışanların durumu için tarımsal faaliyet tanımı belirtilmiştir. Kanuna göre tarım alanında üretim ve yetiştirme tarımsal bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Üretim ve yetiştirme iş bölümü tamamlandıktan sonra paketleme, konserve, peynir vb. işler tarımsal faaliyet alanına girmediği için bu bölümlerde çalışanlar sigortalı sayılmaktadır. Ayrıca tarım işi haricinde balık avlama alanında bulunan işlerde çalışan kişilerde sigortalı sayılmaktadır (Uşan, 2016: 218-219, Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 332-333).

Tarımda bağımsız çalışanlarda ise durum daha farklıdır. Bu çalışanlar için aylık geliri düşük olanlar 5510 sayılı kanun çerçevesinde tarımsal faaliyette bulunan çalışanlar ve ayrıca bir yıllık tarımsal faaliyetten elde ettikleri gelirlerinden masraflar düşüldükten sonra geriye kalan miktarın aylık ortalaması ile primi dayalı günlük kazanç alt sınırının 30 katından az olduğunu belgeleyen çalışanlar bu kapsam dışında tutulmaktadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 333-334).

5510 sayılı Kanunda sigortalı sayılmayanlara ilişkin bir diğer düzenleme ise; İşverenin ücretsiz çalışan eşi ile ilgilidir. Bu çerçevede işverenin işyerinde bir ücret karşılığı olmaksızın çalışan eşi kanuna göre 3/b bendine göre sigortalı sayılmamıştır. Bunun nedeni olarak evlilik kurumunun eşlerin karşılıklı olarak maddi bir karşılık beklememesi gösterilebilmektedir. Ancak bu durumun tersine yani bir iş sözleşmesine bağlı bir iş ortaklığı kurulur ise kanun burada çalışan eşin sigortalı sayılması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca bununla beraber kanun yapıcı aynı ev içerisinde beraber yaşayan kişilerin (üçüncü dereceye kadar) ev içerisinde yapılan çalışmalarda 3/c bendine göre sigorta kapsamı dışında tutulması gerektiği

belirtilmektedir. Fakat diğer taraftan 4. derece ve dışardan başka kimselerin bu çalışmaya katılmaları sigorta kapsamı içindedir (Akın, 2006: 35)

Askerlik hizmetini çerçevesinde sigortalı sayılmayanlardan ise; askerlik hizmetlerini yapmakta olan er, erbaş ve yedek subay okulu öğrencileridir. Sigortalı sayılmama nedeni kanun yapıcının askerliğin bir anayasal yükümlülüğü olduğu ve bir hizmet akdine dayılı çalışma olmadığı düşüncesi olmasıdır. Bununla birlikte 5510 sayılı kanuna göre sigortalı sayılmayanlar içerisinde yüksekokullarda mesleki eğitim alan öğrenciler ile sağlık kurumlarında söz konusu olan işe alıştırılma sürecinde olan çalışanlar ve hastalar vardır. Bu kişilerin sigortalı sayılmamalarına ilişkin kanunda 6/f ve 6/g bentlerinde belirtilmektedir (Türk-iş,2012:27, Tuncay ve Ekmekçi,2017:336-337).

5510 sayılı kanuna göre sigortalı sayılmayan çalışanlar konusunda en önemli konu yabancı çalışanlardır. Bu konuda açıklanmaya ve karışıklığın giderilmesine çalışılan birçok düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda Türkiye'ye gönderilen yabancı iş temsilcileri 5510 sayılı kanunda, yabancı bir ülkede kurulu herhangi bir kuruluş tarafından ve kuruluşun adına Türkiye'ye iş vesilesi ile gönderilen kayıtlı olduğu ülkenin vatandaşı olan ve o ülkede sosyal sigortaya tabi olan yabancılar sigorta kapsamı dışında tutulmaktadır. Kanunda açıkça belirtilmesinin yanı sıra bu konuda uluslararası sosyal güvenlik hükümleri saklı kalmakla beraber yabancı bir ülkede kurulmuş olan bir işyeri için Türkiye'yi 3 ayı geçmemek üzere o iş için gönderilen ve yabancı ülkede sosyal sigortalı olduğunu belgeleyen çalışanlar sigortalı sayılmamakla beraber, 3 aydan sonra ise tüm sigortalı dalları Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası kanunu hükümlerine tabi olacaklardır (Tuncay ve Ekmekçi,2017: 337). Ayrıca eğer bu konuda Türkiye'de bulunan yabancılar madde 6/I'da belirtildiği üzere eğer 3 aylık süreyi geçerse ve varsa ülkeler arasındaki ikili sözleşmeler geçerli sayılacaktır.

Kanun yapıcının 5510 sayılı kanuna göre sigortalı sayılmayanlar konusunda yaptığı bir diğer düzenleme ise madde 4/b ve c bendi kapsamında çalışan ve 18 yaşını doldurmayan çalışanlar ile ilgilidir. Bu kişiler iş sözleşmesine bağlı çalışıyorlar ise sigortalı sayılmalı aksi durumda bu kapsam içinde değerlendirilmemektedirler. Ayrıca bu düzenlemede iş kanundan çokta ayrılmayan bir düzenlemede ise; İş Kanununun 71. Maddesine dayanarak 15 yaşından küçük olmama şartı vardır. Sosyal sigortalar kanunu açısından 18 yaş öncesinde malullük, yaşlılık ve ölüm sigortalarına bağlı olanların süresi, 18 yaşını doldurdukları an itibari ile başladıkları kabul edilmektedir. Kanunda belirtilen bir istisnai durum söz konusudur. Bu istisnaya göre madde 4/b veya c bendi kapsamına çalışan ve 18 yaşından küçük olan kişiler, Medeni Kanun çerçevesinde göre mahkeme kararı ile reşit oldukları belgelendiği takdirde, öğrenimleri ile ilgili iş bölümlerinde çalışıyor ise, sigortalı sayılması için 18 yaşını bitirmiş olması şartı aranmamaktadır (Akın,2006:38-40).

5510 sayılı kanununun 11/5 ve 6/1 bentlerine dayanarak, kamu idarelerinin dış temsilcilik birimlerinde çalışanlar sözleşme ile çalıştırılan Türk personelin çifte vatandaşlık veya sürekli oturma izni sebebiyle yaşadıkları ülke mevzuatına göre sigortalı olmuş ise Türk Sosyal Güvenlik Mevzuatı kapsamı dışında kalmakla birlikte büyükelçilik ve konsolosluklarda iş sözleşmesine bağlı çalışanlar Viyana Sözleşmesinde belirtilen ve Türkiye'de diplomatik görevi bulunanlar sosyal sigorta hükümleri dışında kalmaktadırlar. Diğer açıdan yurtdışında ikamet etmesine rağmen bağımsız çalışanlar ise 5510 sayılı kanun ile Türkiye'de çalışanlardan yurt dışında ikamet eden çalışanlar ve ayrıca o ülkede Sosyal Güvenlik mevzuatına tabi olan kişiler de sigortalı olarak sayılmamaktadır (Türk- iş,2012:28-29, Tuncay ve Ekmekçi,2017:338-339).

2. Kısmen Sigortalı Sayılanlar

5510 sayılı Kanunda bazı sigortalıların sadece belirli sigorta kollarına tabi olmaları öngörülmüştür. Bunlar tüm sigorta kollarına tabi olmadıkları için kısmen sigortalı sayılanlar olarak adlandırılmaktadır.

Aday Çıracak, Çıracak ve İşletmelerde Mesleki Eğitim Gören Öğrenciler: 5510 sayılı Kanunun madde 5/b bendi uyarınca, 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanununda belirtilen aday çıracak, çıracak ve işletmelerde mesleki eğitim gören öğrenciler hakkında yalnızca iş kazası ve meslek hastalığı ile hastalık sigortası hükümleri uygulanır. 3308 sayılı Kanunun amacı; çıracak, kalfa ve ustaların eğitimi ile okullarda ve işletmelerde yapılacak mesleki eğitime ilişkin esasları düzenlemektir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 318).

Staja Tabi Tutulan Öğrenciler ve Bursiyerler: Meslek liselerinde okumakta iken veya yükseköğrenimleri sırasında staja tabi tutulan öğrencilere iş kazası ve meslek hastalığı sigortası hükümleri uygulanır. Bu öğrenciler meslek liselerinde okumaktayken veya yükseköğrenimleri sırasında okulları tarafından zorunlu staj tabi tutan öğrencilerin yanında staj zorunluluğu olmadığı halde okulları tarafından staj yapması uygun görülen öğrencilerde staja başladıkları tarihten itibaren kısmen sigortalı sayılır. Yani zorunlu stajyer olmasa dahi okulundan staj yapması uygun görülen ve kısmi sigortası yapılan öğrencilerin bu kapsamda stajyer olması mümkündür. Belirtilmelidir ki, stajyerlik görevi olduğu sürece stajyere bu süre içerisinde işverence isteğe bağlı olarak belirli bir miktar ücret veya benzeri nitelikte ödeme yapılması staja tabi tutulan öğrenciyi tam sigortalı durumuna getirmez (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 320).

2547 Sayılı Kanuna Göre Çalıştırılan Öğrenciler: Yükseköğretim kurumlarında zaman zaman kısmi zamanlı statüde öğrenciler çalıştırılır. Bunun amacı öğrencileri bir yandan çalışma hayatına hazırlamak, bir yandan üniversitelerin personel ihtiyacını ucuz olarak karşılamak, öte yandan maddi sıkıntıları olan öğrencilere bu anlamda yardımda bulunmaktır (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 321). Öğrenciler, geçici işlerde kısmi süreli olarak çalıştırılabilirler. Bununla ilgili olarak rektörlük ile arasında bir sözleşme imzalanır. Bu bir iş sözleşmesi değildir. Bu şekilde çalıştırılan öğrenciler bu çalışmalarından dolayı işçi olarak kabul edilmez. Bu öğrencilere verilecek ücret, brüt asgari ücretin dörtte birini geçmemek üzere yükseköğretim kurumu tarafından belirlenir. Bu kişiler madde 4/a kapsamında sigortalı sayılmışlardır (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 321).

Ceza İnfaz Kurumları ile Tutukevlerinde Çalışanlar: 5510 sayılı Kanunun 5/a maddesine göre iş sözleşmesine tabi olmasalar bile ceza infaz kurumları ile tutukevleri bünyesinde oluşturulan tesis, atölye ve benzeri ünitelerde çalıştırılan hükümlü ve tutuklular hakkında iş kazası ve meslek hastalığı ile analık sigortası hükümleri uygulanır. Bu kişiler madde 4/a bendi kapsamında sigortalı sayılır (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 322).

Sosyal Güvenlik Sözleşmesi İmzalanmamış Ülkelerde İş Üstlenen İşverenlerin Yanlarında Çalıştırdıkları Türk İşçileri: 5510 sayılı Kanun madde 5/g bendine göre ülkemiz ile uluslararası sosyal güvenlik sözleşmesi bulunmayan ülkelerde iş üstlenen Türk müteahhitlerce yurtdışındaki iş yerlerinde çalıştırılmak üzere götürülen Türk işçileri hakkında kısa vadeli sigorta kolları ile genel sağlık sigortası hükümleri zorunlu olarak uygulanacaktır. Bu kişilerde ve Madde 4/a bendi kapsamında sigortalı sayılmışlardır (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 323).

4046 Sayılı Kanuna Göre İş Kaybı Tazminatı Alanlar: 5510 sayılı Kanun geçici madde 13'e göre 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanunun 21. maddesi kapsamında

iş kaybı tazminatı alanlar madde 4/a bendi kapsamında kısmen sigortalı saymışlardır. İş kaybı tazminatı alanlar sigortalılıkları, tazminatı ödenme süresi bittiği tarihte sona erer. Ancak bunlar hakkında 5510 sayılı kanuna sigortalılığın sona erdiğinin bildirilmesine ilişkin hükümler uygulanmaz (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 324).

Sosyal Güvenlik Destek Primine Tabi Çalışanlar: Sosyal güvenlik destek primi, yaşlılık aylığı bağlanana bu aylık kesilmeksizin yeniden çalışmaya başlayabilmek imkânı sağlayan bir primdir. 5510 sayılı Kanunda sosyal güvenlik destek primi ödeyerek çalışma, kanunun yürürlük tarihinden önce çalışmaya başlayanlar ve ilk kez yürürlük tarihinden sonra çalışmaya başlayanlara ilişkin olarak farklı şekilde düzenlenmiştir. 5510 sayılı Kanundan önce çalışmakta olanlar, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten önce çalışmaya başlayan kişiler, yaşlılık aylığı almaya hak kazandıkları zaman, aylıklarının kesilmemesi için işe giriş bildirgesinde sosyal güvenlik destek primini seçmek koşuluyla, destek primi ödenmesi ile bir yandan çalışıp diğer yandan yaşlılık aylığı alabileceklerdir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 325).

Harp Malulleri ve Vazife Malulleri: 5510 sayılı Kanunun 5/c bendine göre; 2330 sayılı nakdi tazminat ve aylık bağlanması hakkında Kanuna veya 2330 sayılı Kanun hükümleri ve 5434 sayılı Kanunun 56. Maddesi uygulanarak aylık bağlanmasına gerektiren Kanunlara göre vazife malullüğü aylığı bağlanmış malullerden, 4 maddenin a, b ve c bentleri kapsamında sigortalı olarak çalışmaya başlayanların aylıkları kesilmez. Bu istisnai bir uygulamadır (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 327).

Intern Öğrenciler: 6353 sayılı Kanunla 2547 sayılı Kanuna eklenen ek madde 29'da tıp fakültelerinde 6. yılına geçen öğrencilere intern eğitimi döneminde öğretim üyesi rehberliğinde yaptıkları uygulama çalışmaları karşılığında ilgili kurumların bütçelerinden 12 ay boyunca belirli bir ücret ödenmektedir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 329).

Ev Hizmetlerinde Ay İçinde 10 Günden Az Çalışanlar: 5510 sayılı Kanuna, 6552 sayılı Kanunla eklenen ek 9. maddesi kapsamında ev hizmetlerinde ayda 10 günden az çalışanlar sadece iş kazası ve meslek hastalığı sigortası kapsamında sigortalı sayılırlar (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 330). Bu şekilde sigortalı çalıştıranlar 10 güne kadar çalıştırdıkları sigortalılar nedeniyle işveren sayılmazlar. Bu kapsamda sigortalı çalıştırdıkları her gün için sigortalı çalıştıranlar prime esas günlük kazanç alt sınırının % 2'si oranında iş kazası ve meslek hastalığı primi öderler (Tozan, 2014:57). 10 günden az çalışmanın tespitinde günlük 7,5 saatinin altındaki çalışmalar bir gün olarak kabul edilir. 10 günden az çalışılan süreler birbirini takip eden günler olabileceği gibi ayın farklı günleri de olabilecektir. Ancak günlük 7,5 saatin altında kalan bir çalışma olduğu takdirde bu çalışmayı bir gün olarak kabul edip sigorta ilişkisini belirlemek doğru olur (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 330).

Ev hizmetlerinde bir ay içinde 10 günden az süreyle çalışanlar için yalnızca iş kazası ve meslek hastalığı sigortası hükümleri uygulanacak; hastalık ve analık sigortası hükümleri uygulanmayacaktır. Yabancı uyruklu kişiler 10 ve üstü gün sayısı üstünde çalıştırılabilir. Ayrıca kapıcılar ev hizmeti gören kimseler olmadıklarından tam sigortalı sayılırlar (Tuncay ve Ekmekçi, 2017: 331).

2.1. Sigortalılık Hallerinin Çakışması

İş sözleşmesi, bir kişinin bağımsız çalışma alanında faaliyet göstermesini engellemez. Ancak 5510'a göre bir kişi aynı anda iki farklı pozisyonda sigortalı olamaz. Böyle bir durum sosyal güvenliğin teklik ilkesine aykırıdır. 5510 sayılı Kanun yürürlüğe girdiğinde sigortalılık durumlarının örtüşmesi halleri 53. maddede düzenlenmiştir. Örneğin iş ortağı olan sigortalı, bu ortaklığın devamı sırasında başka bir şirkette iş ilişkisine girse bile, ortaklık nedeniyle başlamış olan 4/b uyarınca sigortalılık ilişkisi devam edecektir. Ancak 6111 sayılı kanunun 53. maddesi

hükmüne göre çalışanların sigorta kapsamına bakılmaksızın 5510 sayılı Kanunun 33. maddesine göre çalışanın 4/a veya 4/b olması halinde 4/a maddesi uygulanır. Fakat üç sigorta karşılaştırıldığında 4/c sigortasının tercih edildiği belirtilmiştir.

3. İsteğe Bağlı Sigortalılık

Sosyal güvenlik belirli yükümlülüklerle dayanmaktadır. Yani kişinin sosyal güvenlik kapsamındaki faaliyetlere başladığı andan itibaren sosyal sigortası kanuna göre kendiliğinden kurulur. 5510 Sayılı Kanunun 50. maddesinde isteğe bağlı sigorta şu şekilde düzenlenmiştir; "İnsanların prim ödeyerek uzun vadeli sigorta ve genel sağlık sigortasına katılmasını sağlayan sigorta" olarak belirtilmiştir. Bunun nedeni, bir süre sigortalı çalışmış ancak daha sonra niteliklerini kaybetmiş olan kişilere, uzun vadeli sigorta alanlarının sunduğu avantajlardan yararlanma hakkı vermesidir (Ocak, 201 : 625). Başka bir görüşe ise, sosyal güvenlik kanunları uyarınca işten ayrılan ve kendi rızasıyla maluliyet, yaşlılık ve aile sigortası haklarını sürdürmek isteyen sigortalılara gönüllü sigorta verilmektedir. Bu seçeneği sunarak hem yaşlılık hem de engellilik durumunda, ayrıca ölümden sonra hak sahiplerinin geleceğe yönelik sosyo-ekonomik güvenceye sahip olmalarını sağlayabilirler. Ücretsiz sigorta sisteminin sigorta teminatını sağlayan birimdir (Ayhan, 1999). : 161). Bir başka ifadeyle isteğe bağlı sigortalılık, zorunlu sigortanın boşluğunu doldurmak amacıyla ortaya çıkan hukuki bir oluşumdur.

İsteğe bağlı sigortalılık durumunda kişi, sigortasız olduğu dönemde ödeyemediği primleri geriye dönük olarak ödeyerek isteğe bağlı sigortalılığa başvuramaz. Yargıtay'ın da bu konuda bir tutumu vardır. 5510 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesinden önce 506, 1471 ve 2926 sayılı Kanunlara tabi olanların yanı sıra 2008 yılından sonra ilk kez isteğe bağlı sigortalılık yapanlar için de isteğe bağlı sigortalılık hükümleri geçerlidir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017). : 358). İsteğe bağlı sigortalılık alanındaki gelişmelerin en radikal olanı 3395 Sayılı Kanun'un 8. Maddesi ile 506 Sayılı Kanun'un 85. Maddesinin yeniden düzenlenmesi olmuştur (Duygulu, 1992:16). Bu düzenleme, isteğe bağlı sigortalı olma koşullarını basitleştirerek, giderek daha fazla kişinin bu uygulamadan yararlanabilmesini amaçlamaktadır.

3.1. İsteğe Bağlı Sigortalılık Koşulları

5510 sayılı Kanun isteğe bağlı sigortalı olma imkânını önceki yasal düzenlemelere göre oldukça kolaylaştırmış ve 506 sayılı Kanun'dan farklı olarak belirli süre prim ödemiş olma şartını aramamıştır (Akın, 2006: 144). 5510 sayılı kanun kişinin isteğe bağlı sigorta talep etmesi için Türkiye'de ikamet etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir istisna dışında 5. Maddesinin g bendi kapsamında Türkiye'de ikamet etmekte olan sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmayan ülkelerde bulunan Türk vatandaşları ile Türk işçilerinin uzun vadeli sigorta kollarına dahil isteğe bağlı olarak Türkiye'de ikamet şartı aranmamaktadır. Aynı zamanda diğer bir konu yurtdışına sigortalı çalışan götüren işveren Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre tescilli olmalıdır. Ve yurtdışı mevzuatına göre çalıştırılanlar için bu mevzuat uygulanmaz (Ocak, 2014: 626).

İsteğe bağlı sigortalılık şartlarından bir diğeri ise; 18 yaşını doldurmuş olmak şartı vardır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir. Kişi 18 yaşını doldurduğu gün itibari ile kuruma başvurarak isteğe bağlı sigortalılık durumundan yararlanabilir (Sosyal Güvenlik Kurumu, 2013: 2).

5510'a göre zorunlu sigortalılıkları olan kişiler isteğe bağlı sigortadan yararlanamazlar. Bu kişilerin isteğe bağlı sigortadan yararlanabilmeleri için, zorunlu sigortalılıklarının sona

ermiş olması gerekmektedir. İsteğe bağlı sigortalı olan bir kişinin zorunlu sigortaya dahil bir işte çalışmaya başlaması neticesinde isteğe bağlı sigortalılığı kendiliğinden son bulmaktadır. Bu durum kanun 4/1 (a) (b) ve (c) bentlerinde çalışanlar olmaması gerekmektedir. Ayrıca diğer yandan cezaevinde bulunan ve 5/a bendi kapsamında olmayanlar grev, lokavt vazife malülleri aylığı alanlar vb. isteğe bağlı sigorta talebinde bulunabilmektedirler. Ve cezaevinde bulunan çalıştırılan kişiler ise yani hükümlülerin isteğe bağlı sigortalılık başvuruları mahkeme tarafından atanan kişiler tarafından yapılmaktadır (Bostancı, 2004: 350).

Kişi isteğe bağlı sigortadan yararlanabilmesi için aylık almaması da bir diğer etkidir. Bu aylık kişinin kendinden dolayı olmasıdır. Eğer böyle bir durum söz konusu ise isteğe bağlı sigortalılık hakkı elde edemez. Eğer kişi yukarıda anlatılan durumlar neticesinde isteğe bağlı sigortadan yararlanabiliyor ise bunun için başvuru süreci vardır. İlk olarak kişi ikametgahının olduğu veya çalıştığı işyerinin olduğu Sosyal Güvenlik Merkezine isteğe bağlı sigorta giriş bildirgesi ile yazılı başvurmalıdır. Fakat Yargıtay, yazılı başvuru olmaması neticesinde kişinin bu sigortalılıktan yaralanması için eğer prim ödemesi varsa ve kurum bunu gözden kaçırmış ise yani kurum hatası var ise bu durumda yazılı beyana gireceğini belirtilmiştir (Ocak, 2014: 626, Sosyal Güvenlik Kurumu, 2013: 2).

İsteğe bağlı sigortalı olmak için yapılan başvurunun bazı istisnalar dışında sigortalılığı isteyen kişi tarafından yapılması gerektiği belirtilmiştir. İstisnalar ise şöyledir; kanunun 5. maddesinde ülkemiz ile uluslararası sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmamış ülkelerde bulunan işverenlerce yurt dışında çıkarılan ve çalıştırılmak için götürülen Türk işçilerinin isteğe bağlı sigorta başvurusunu işverenler tarafından da yapılabildiği belirtilmiştir (Tuncay ve Ekmekçi, 2017:363-364).

İsteğe bağlı sigortalılık durumunda en önemli konulardan biride prim miktarıdır ki 5510 sayılı Kanunun 82. maddesine göre belirlenen prim dayalı kazancın alt sınırı ile üst sınırı arasında, sigortalı tarafından yazılı olarak sunulan prime dayalı bir aylık kazancın %32'sidir. Bunun yüzde 20'si malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası, %12'si genel sağlık sigortası primidir. Prim isteğe bağlı sigortalının prime esas beyan edeceği kazancın oranına göre alınır. Bu sigortalılar 30 gün üzerinden prim ödemektedirler (Ocak, 2014:625).

İsteğe bağlı sigorta primi ilgili olduğu ayın sonuna kadar ödenmesi gerekir. İlgili bulunduğu aydan itibaren en geç 12 ay içinde kendileri veya hak sahipleri tarafından 89. maddenin 2. Fıkrasına göre hesaplanarak gecikme cezası primi ödenmeyen süreler isteğe bağlı sigortalılık süresi olarak değerlendirilmemektedir. İsteğe bağlı sigorta primi ödenmiş olan süreç ise malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları ile genel sağlık sigortası hükümlerinin uygulanmasına bulunmaktadır. Bu süreler madde 4/b bendi kapsamında sigortalılık süresi olarak değerlendirilmektedir. Yanlış ya da hatalı hesaplamalar 10 yıllık zaman aşımı dolmadan kişilere iade edilmektedir. Bununla birlikte 6111 sayılı kanunun ile bu durumda Türk işçilerinin uzun vadeli sigorta kolları primlerine ilişkin daha az gün (toplam 7200) prim ödeyerek emekli olabilmelerine yol açmıştır (Türk-iş, 2012:101,153,169).

3.2. İsteğe Bağlı Sigortanın Hükümleri

Kişinin isteğe bağlı sigortalılıktan zorunlu sigortaya geçmiş olması veya zorunlu sigortanın bitiminden sonra isteğe bağlı sigortalılığa geçmek istemesi durumunda kurumla iletişime geçmesi yeterlidir. Sosyal Sigortalar İşlem Yönetmeliği'nin 93(2) maddesine göre ve aynı zamanda kanunun 4. maddesi uyarınca sigortalılık gerektiren bir işte çalışanlar için isteğe

bağlı sigortalılık, sigortalılığın başlangıç tarihini takip eden gün başlar. Sigortalılık durumunun çakışması söz konusunda ise, zorunlu sigortalılık durumunda, isteğe bağlı sigortanın primini ödeyenin ödediği prim iade edilir (Tuncay, 2011:291-292).

Kanunu madde 4/a bendi olan bir kişi, ay içinde 30 günden az çalışan ya da kanunun 80. maddesinde belirtilen prim ödeme gün sayısı ve bir ay içinde kişinin çalışabileceği süre ile 4857 sayılı İş Kanununa göre belirlenen günlük normal çalışma saatine (7.5 saat) bölünmesiyle hesaplanan sigortalıların prim ödeme gün sayıları ayın başından başlanarak hesaplanmaktadır. Bu durumda bulunan kişilerin zorunlu sigortalılık için geçirilen günler içinde isteğe bağlı sigortaya başvurmaları ile isteğe bağlı sigortalılık durumu, zorunlu sigortalılığa ait son günü takip eden günden başlamaktadır. Özellikle isteğe bağlı sigortalının genel sağlık sigortasından yararlanması, 5510 sayılı kanundan önceki dönemde isteğe bağlı sigortalıların sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı bulunmamaktaydı. 5510 sayılı Kanunun madde 60/b bendi uyarınca, artık isteğe bağlı sigortalılar 1.10.2008 tarihinden itibaren genel sağlık sigortalısı sayılmıştır. İsteğe bağlı sigortalılar genel sağlık sigortası yardımlarından faydalanmaları için başvurdukları tarihten önceki son bir yıl içinde toplam 30 gün genel sağlık sigortası primi ödemiş olmaları ayrıca prim borçlarının olmaması gerekmektedir. Ayrıca 5510 sayılı kanun 61.maddesinde belirtilen Türkiye’de yaşayan yabancı kişilerin oturma süreleri 1 yılı doldurduğu durumda talepleri halinde genel sağlık sigortasından yararlanabileceklerdir (Tuncay ve Ekmekçi,2017: 367, Türk-iş, 2012: 113-114).

İsteğe bağlı sigorta ilişkisinin sona ermesi önemli bir diğer konudur. Sigortalının talepte bulunması isteğe bağlı sigortanın ilişkisinin kesilmesi kişinin yazılı talebi ile belirlenmektedir. İsteğe bağlı sigortalılık, 51.maddeye göre sadece 3 durumda sona ermektedir. Bunlar; sona erdirme talebi, aylık talebi ve sigortalının ölümü olarak belirtilmiştir (Yılmaz, 2010: 38).

Diğer bir sona ermede ise ikametini yurtdışına almak yani uluslararası sosyal güvenlik sözleşmesi imzalanmamış ülkelerde bulunan işverenlerce yurtdışına götüren Türk işçileri hariç, isteğe bağlı sigortalılık ilişkisinin kurulması için Türkiye’de ikamet koşulu zorunlu kılındığından, ikametini yurtdışına alındığı tarih itibarıyla isteğe bağlı sigortalılık ilişkisi sona ermektedir (Yılmaz, 2010: 39).

Zorunlu sigortaya tabi bir işte çalışmaya başlayan kişi için isteğe bağlı sigortalılık durumu yukarıda da belirttiğimiz üzere kişinin kanunun madde 4/a, b ve c bentlerine bağlı olarak zorunlu sigortalı olduğu günden bir gün önce sona ermektedir. Zorunlu sigortalı olan kişiler yanlışlıkla isteğe bağlı sigorta primi ödemişlerse yukarıda da belirttiğimiz üzere, ödenen bu primler talepleri halinde 10 yıllık zamanaşımı süresinde iade edilir veya doğacak borçlarına mahsup edilmektedir (Tuncay ve Ekmekçi,2017: 370).

İsteğe bağlı sigortalılığın sona ermesinde bir diğer etken olan sigortalının ölümüdür. Sigortalının ölümü veya sigortalının gaipliğine karar verilmesi sonucunda sigortalılık kendiliğinden sona ermektedir. Ölen sigortalının herhangi bir prim borcu var ise, ölen sigortalının hak sahipleri kanunun 52. maddesinde korunması şartıyla 12 ay içerisinde gecikme cezası ve zammı ile birlikte ödenmesi sonucunda, isteğe bağlı sigortalılık ilişkisi ölüm tarihi itibarıyla sona erdirilmektedir. Eğer bu prim borcu 12 ay içerisinde ödenmemesi sonucunda madde 89/2’ye göre sigortalılıkta geçmiş hizmet süreleri sayılmamaktadır. İsteğe bağlı sigortalılığı diğer sigorta kollarından ayıran en önemli özelliği sadece malullük, vazife malullüğü, yaşlılık ve ölüm sigortaları ile genel sağlık sigortası hükümlerinin uygulanmasında

önemi vardır. Ve ayrıca belirtmelidir ki; İsteğe bağlı sigortalılıkta geçen süreler madde 4/b bendi kapsamında sigortalılık süresi olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2010:42).

Sonuç

5510 sayılı Kanun, tüm sosyal sigorta kurumlarını tek bir Kanunda toplamış, bu kurumlar kapsamında çalışanları ise, 4. maddenin 1. fıkrasının (a), (b), (c) bendine göre sigortalı kabul etmiştir. Bu Kanununun 53. maddesi ile aynı zamandaki değişik sigortalılık hallerinden hangisinin esas alınacağı düzenlenerek, önceki Kanundan farklı olarak sigortalılığın çakışması hali “sorun olmaktan çıkarılmıştır”. Kanunun bu düzenlemesi ile zorunlu sigortalılık halleri olan ve 4. maddenin 1. fıkrasının (a), (b), ve (c) bentlerinde düzenlenen sigortalılık durumlarının çakışması halinde, çakışan sigortalılıklarda çalışanın 4/c kapsamında sigortalılığı söz konusu ise, öncelikle 4/c kapsamındaki sigortalılık ilişkisi; bu şekilde bir çalışması söz konusu değilse, önce başlayan sigortalılık ilişkisi esas alınacaktır. Bunun dışında, zorunlu sigortalılık ile isteğe bağlı sigortalılık ilişkisinin çakışmasında ise, kural, isteğe bağlı sigortalılığın sona ermesidir.

Burada dikkat edilen nokta ‘5510 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği 1.10.2008 tarihinden önce 506 sayılı Kanunun 85. ve 1479 sayılı Kanunun 79. maddelerine tabii isteğe bağlı sigortalı olup devam edenlerin sigortalılığı yeni bir talebe gerek olmaksızın ve Türkiye’de ikamet şartı aranmaksızın 5510 sayılı Kanun hükümlerine uygun olarak devam ettirilir. Çünkü Türkiye’de ikamet koşulu 5510 sayılı kanundan önce aranmamaktaydı.

Genel olarak; 5510 sayılı Kanuna göre isteğe bağlı sigortalı olabilmek için Türkiye’de ikamet etmek, 5510 sayılı Kanuna tabii zorunlu sigortalı olmayan veya sigortalı olarak çalışmakla beraber bir ay içerisinde 30 günden az çalışmak ya da tam gün çalışmamak, kendi sigortalılığı sebebiyle kişiye aylık bağlanmamış olmak ayrıca 18 yaşını doldurmuş olmak ve isteğe bağlı sigortalı işe giriş bildirgesiyle kuruma başvurmak gerekmektedir. Ve sigortalılığın sona ermesinde de sona erdirme talebi, aylık talebi ve sigortalının ölümü sonucunda kendiliğinden son bulmaktadır.

Kaynakça

- Akın, L. (2006). Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanun Tasarısının Kişiler Açısından Kapsamında Yeni Gelişmeler. *Çalışma ve Toplum*, 8(1), 26-49.
- Akın, L. (2006). Tek Çatı Öncesi ve Sonrasında İsteğe Bağlı Sigortalılık. *Mess Mercek Dergisi Özel Sayısı*, (43), 174.
- Ayhan, A. (1999). 1479 sayılı Bağ-Kur Kanunu’na Göre İsteğe Bağlı Sigortalılık Meselesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 161.
- Duygulu, E. (1992). Sosyal Sigortalarda İsteğe Bağlı Sigorta, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Bostancı, Y. (2004). Sosyal Güvenlik Hukukunda İsteğe Bağlı Sigortalılık. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 347-366.
- Ocak, S. (2014) İsteğe Bağlı Sigortalılık Sürelerinin Hizmet Birleştirmesindeki

- Yeri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72(2), 625-636. Sosyal Güvenlik Kurumu (2013). İsteğe Bağlı Sigortalılık. Ankara, 72 (5), 1-23. Tozan, C. Torba Yasa Neler Getiriyor? *Türk Metal Dergisi*. (181). Ankara.
- Güzel, A., Okur, A. R., ve Canikoğlu, N. (2012). Sosyal Güvenlik Hukuku, Yenilenmiş 14. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Tuncay, A. C., & Ekmekçi, Ö. (2002). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. Beta Yayınevi. İstanbul.
- Tunçay, S. (2011). İsteğe Bağlı Sigortalılık İle Zorunlu Sigortalılığın Çakışmasında Özellikli Durumlar, *Mali Çözüm Dergisi*, İstanbul, 289-296.
- Uşan, M. F. (2016). Kanun Yapmak Bu Kadar Kolay Mı, Yahut Bu kadar Zor Mu? (5510 Sayılı Kanun Çerçevesinde Bir Tesbit).
- Yılmaz, D. (2010). Sosyal Güvenlik Hukukunda İsteğe Bağlı Sigortalılık, Gazi Üniversitesi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Bilimdalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara
- Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (2012). *5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu*, Ankara

Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MIKAD) / Cilt 7 - Sayı 2

Sorumlu Yazar: Prof. Dr. Salide ŞERİFOVA, Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Nizami Genjavi Edebiyat Enstitüsü, Azərbaycan Edebiyatı, ssharifova@rambler.ru

ORCID ID: 0000-0001-8788-6366

Atıf: Şerifova, S. (2023), Leyla Əliyeva Poeziyasında Şeir Vəznlərinin Xüsusiyyətləri, Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 7 (2), s. 160-175.

Gönderim ve Kabul Tarihi: 08 Eylül 2023 / 05 Aralık 2023

Araştırma Makalesi

ISSN: 2587-1331

DOI: 10.55774/mikad.1357425

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mikad>

LEYLA ƏLİYEVA POEZİYASINDA ŞEİR VƏZNLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Leyla Əliyeva bədii yaradıcılığında sərbəst şeir şəklinə, Avropa ədəbiyyatında formalaşan elegiyaya və s. nəzm janrlarına müraciət etməsi maraqlıdır.

L. Əliyeva sərbəst şeir şəklində nəzm nümunələri yaratmışdır. “Gedim bir az ağlayım”, “Nədən qəfil pis oldum?” kimi poetik nümunələri sərbəst şeir şəklində təqdim edilməkdədir. Sərbəst şeir formasında qələmə alınmış poetik nümunələr sərbəst şeir formasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini ehtiva etdiyindən sərbəst şeirin müxtəlif növlərində əksini tapmışdır. “Gedim bir az ağlayım” poetik nümunəsi ana dilimizdə sərbəst şeir şəklində təqdim edilir. Şeirdə eyni bölgülü, 7-lik bölgülü qafiyəli şeir müşayiət olursa da, şair poetik formanın bəzi formal tələblərindən sərbəst şəkildə yararlanmışdır. Fərdi ovqatın poetik amala çevrilməsini əks etdirən şeirdə ardıcıl təkrarlanan bölgülər eyni heca sayına malikdir. Qafiyələnmə qaydasının sərbəst olması diqqətdən yayınır:

Ürəyimi gizlədim

Yastıq altında saxlayım...

Avropa ədəbiyyatında formalaşan elegiya janrına müraciət etməsi L.Əliyevanın yaradıcılığının janr baxımından zənginliyini əks etdirir. Birinci şəxsin dilindən təqdim edilən, qarışıq kompozisiyaya malik olan elegiyaya L. Əliyevanın yaradıcılığında rast gəlinməsi təqdirəlayiqdir. L. Əliyevanın qəmli düşüncələrini ifadə edən elegiya Heydər Əliyevə həsr edilib. Şairin babasının ölümüylə əlaqədar kədərini əks etdirən “Elegiya”sında doğma insanın itkisinin ağır olması kədər, qəm dolu poetik dillə çatdırılır.

Dinlə kədərimin pıçılığını

Mən yaxşı bilirəm ayrılıq nədi!..

“Elegiya”da Heydər Əliyevin cismən aramızdan ayrılması deyil, xalqın yaddaşında yaşaması lirik mısralara dönür.

Açar sözlər: Leyla Əliyeva, poeziya, nəzm janrları, sərbəst şeir şəkli, elegiya

LEYLA ALİYEVA’NIN ŞİİRLERİNDE NAZM TÜRÜNÜN ÖZELLİKLERİ

Öz

Leyla Aliyeva'nın sanatsal çalışmasında sərbəst şiir türünə, Avropa edebiyatında oluşan eleji vb. nazım türlerine gönderme yapması ilgi çekmektedir.

L. Aliyeva sərbəst şiir tarzında ilginç nazım örnekleri oluşturmuştur. “Birazcık Ağlayayım”, “Neden Ansızın İçim Buruldu?” gibi poetik örnekler anadilimizde sərbəst şiir halinde sunulmuştur. L. Aliyeva'nın sərbəst şiir biçimiyle yazdığı poetik örnekler, sərbəst şiir biçiminin ayırt edici özelliklerini içerdiğinden sərbəst şiirin farklı türlerine yansımıştır.

Şairin “Birazcık Ağlayayım”, poetik örneği ana dilimizde sərbəst bir şiir şeklinde sunulmuştur. Şiirde aynı ölçülü, 7’li ölçülü kafiyeli bir şiire rastlansa da şair poetik türün bazı biçimsel gerekliliklerinden özgürce yararlanmışdır. Bireysel modun poetik maksada dönüşmesini yansıtan şiirde, art arda tekrarlanan bölünmeler aynı hece sayısına sahiptir. Kafiye düzeninin sərbəst oluşu dikkatlerden kaçmıyor:

Kalbimi sakladım

Yastığın altına saklayacağım...

Avrupa edebiyatında şekillenen eleji türüne hitap etmesi L. Aliyeva'nın poetik yaratıcılığının tür açısından zenginliğini yansıtır. Birinci şahıs tarafından sunulan karışık bir kompozisyona sahip elejinin L. Aliyeva'nın poetik yaratıcılığında rastlanması takdire şayandır. L. Aliyeva'nın hüznü düşüncelerini dile getiren ağıt, dedesi Haydar Aliyev'e ithaf edilmiştir. Şairin dedesinin vefatından duyduğu üzüntüyü anlatan “Elegiya”sında bir yakın insanın kaybının ne kadar ağır olduğu hüznü ve keder dolu şiirsel dille aktarılır.

Kederimin fısıltısını duy

Ayrılığın ne olduğunu iyi bilirim!

Şairin “Elegiya”sında Haydar Aliyev'in sadece bedenen aramızdan ayrılışı değil, halkın hatırasında yaşaması da lirik mısralara dönüşüyor.

Anahtar Sözcükler: Leyla Aliyeva, şiir, şiir türleri, sərbəst şiir biçimi, eleji

CHARACTERISTICS THE POETIC METERS OF POEMS IN LEYLA ALIYEVA’S POETRY

Abstract

It is interesting that Leyla Aliyeva in her work refers to the forms of free poetry, elegy that have developed in European literature and other poetic genres.

L. Aliyeva created interesting examples of poetry in the form of free verse. Poetic examples such as “I will Go and Cry a Little”, “Why did I suddenly feel unwell?” are presented in the form of free verse in their native language.

Since the poetic samples of L. Aliyeva, written in the form of free verse, contain the distinctive features of the form of free verse, they are reflected in different types of free verse.

The poetic example of the poet “I will Go and Cry a Little” is presented in the form of a free poem in the native language. Although the poem is accompanied by a rhyming poem with the same articulation, division by 7, the poet freely used some of the formal requirements of the poetic form. In a poem that reflects the transformation

of a single chant into a poetic act, successively repeated articulations have the same number of syllables. The freedom of the rhyming scheme does not go unnoticed:

I'll hide my heart under my pillow!

Or I'll throw it out the window!

Her appeal to the genre of elegy, which was formed in European literature, reflects the genre richness of Leyla Aliyeva's poetic work. It is commendable that the elegy, written in the first person, with a mixed composition, is found in the poetic work of L. Aliyeva. The elegy, expressing the sad thoughts of L. Aliyeva, is dedicated to her grandfather Heydar Aliyev. In his "Elegy", which reflects the poet's grief over the death of his grandfather, how difficult the loss of a loved one is, it is conveyed in a poetic language full of sadness and sorrow.

If the wind heard my voice

And he would carry it to you,

In the poet's "Elegy", not only Heydar Aliyev's physical departure from us, but also his living in the memory of the people turns into lyrical verses.

Keywords: Leyla Aliyeva, poetry, genres of poetry, free form of poetry, elegy

Giriş

Leyla Əliyevanın üslubu, istifadə etdiyi şeir vəzləri, poetik strukturun müxtəlif elementlərindən məharətlə istifadə etməsi bədii yaradıcılığının yetkinliyini şərtləndirir. L. Əliyevanın bədii yaradıcılığının yetkinliyi onun şeirlərinin ictimai dərinlik, geniş vüsət və məzmun bütövlüyü ilə şərtlənir. Leyla Əliyeva "Nargis Magazine" jurnalına müsahibəsində öz yaradıcılığını yaradıcı şəxs kimi dəyərləndirir: "...həyat, insanlar, duyğular – bütün bunlar mənə ilham verir. Mənə elə gəlir ki, şeirlər mənə Allahdan gəlir, sətirləri eşidirəm. Bir neçə dəqiqəyə şeir yaza bilərəm, bəzən hətta yuxuda da, sonra yeni qafiyələr gəlir..." Zaman və məkanından asılı olmayaraq, mürəkkəb və məsuliyyətli yaradıcılıq prosesinin öhdəsindən Leyla Əliyevanın yaradıcı şəxs kimi məharətlə gələ bilməsi poetik nümunələri ilə təsdiqini tapır. Leyla Əliyeva poetik yaradıcılığında lirik ovqatı ictimai tutumlu mənalarla dərinləşdirə bildiyi kimi, janr baxımından, istifadə etdiyi şeir vəzlərini sənətkarlıqla istifadə edilməsi ilə də zənginləşdirir.

1. Leyla Əliyevanın yaradıcılığı müasir "Qadın poeziyası" kontekstində

Leyla Əliyevanın yaradıcılığındakı janr müxtəlifliyini, problematika zənginliyini, obrazların özünəməxsusluğunu və s. məqamlara diqqət yetirilməsi və bu baxımdan şairin yaradıcılığını "qadın poeziyası"nın parlaq nümunəsi kimi dəyərləndirilməsi maraqlı kəsb edir. Daima mübahisə doğuran "qadın poeziyası" termininə bu cür yanaşmalar özünü göstərir. Məsələn, Leyla Əliyevanın poetik yaradıcılığında bu amil belə təqdim edilir:

"Qadın poeziyasından bəhs edilərkən, xüsusi bir fenomen olması həmişə vurğulanır. Çünki poeziya sözlər insanın özü haqqında gizli söhbətidir, hər kəsə açıq bir ruhdur, etirafdır, səsidir. Qadın lirikası həmişə nüfuzədgici səmimiyyətlə, xüsusi ağırlı notla səslənir. Ona görə də yəqin ki, oxucularda qadın poetik sözünə belə qeyri-adi inam və rəğbət var. ... Azərbaycan qadın poeziyasında Leyla Əliyeva belə yeni parlaq ada çevrilib. Onun nəğməkar şeirləri oxucunu ilk növbədə etirafədgici sözlərlə ovsunladı" (Джафарова 2020, 32-36).

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər ədəbiyyatşünaslıqda "Qadın poeziyası", "Qadın nəsrı" və s. anlayışlar aktuallıq kəsb edir. Bu anlayışlar həm də alim və tənqidçilərin maraqlı dairəsini əhatə etdiyi kimi, mübahisələrə də yol açır. Məsələn, bu problematika ilə bağlı rus

ədəbiyyatşünaslığında N. V. Vorobyova “1980-2000-ci illərdə qadın nəsrinə: dinamika, problematika poetika” (2006), A. Q. Puşkar “Qadın nəsrinin tipologiyası və poetikası: gender aspekti” (2007), O. V. Penzina “XIX əsrin ikinci hissəsinin qadın nəsrinə: müəllifliyin gender aspekti” (2009), Y. V. Pastuxova “XX-XXI əsr rus qadın nəsrinə rus və əcnəbi bədii tənqidə anlamı” (2010), Y. İ. Qorubova “Müasir alman ədəbiyyatında qadın obrazının bədii strukturu” (2010), Qərb ədəbiyyatşünaslığında Catherine Reilly, *Scars Upon my Heart: Women’s Poetry and Verse of the First World War* (1981), Cixous H. and Clement C., *The Newly Born Woman* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986), Vera Norwood and Janice Monk, *The Desert Is No Lady: Southwestern Landscapes in Women’s Writing and Art* (Tucson, University of Arizona Press, 1997), Lorraine Anderson, *Sister of the Earth: Women’s Prose and Poetry about Nature* (New York, Vintage, 2003), E. Somerville and Martin Ross: *female authorship and literary collaboration* (University of Western Sydney, 2016) və digər bu kimi əsərlərdə “Qadın poeziyası”, “Qadın nəsrinə” və s. kimi məsələlər tədqiqat obyektinə çevrilir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da “Qadın poeziyası”, “Qadın nəsrinə” və s. qadın şair və yazıçıların yaradıcılığının tədqiq məsələlərinin tədqiqat obyektinə çevrilməsi özünü göstərir. Məsələn, P.İ. Məmmədovanın “Müasir rus nəsrində bədii məkan və zaman (L. Ülitskayanın yaradıcılığı əsasında), F.F. Kərimovanın “Ən yeni rus və ingilis ədəbiyyatında ailə və cəmiyyət problemi (L. Tolstaya, L. Petruşevskaya, V. Pelevin, A. Merdok, C. Barns, C. Faulzun əsərlərinin materialları əsasında), M. R. Mustafayevanın “Lyudmila Petruşevskayanın yaradıcılığında gündəlik həyat poetikası”, A. A. Əlizadənin “Müasir rus və ingilis yazıçı qadınlarının nəsrində “qadın mövzusu”nun ideya-bədii diapazonu” və s. mövzularda təqdim edilmiş tədqiqat işlərində qadınların qələmə aldıkları əsərlərin növü və qadın yazarların yaradıcılığı geniş şəkildə tədqiq edilir.

“Qadın poeziyası”, “Qadın nəsrinə” və s. terminlərin işləndikləri məqamdan belə fikir mübahisə obyektinə çevrilmiş, müxtəlif yanaşmalar formalaşmışdır ki, onların nəzdində “qadın poeziyası”, “qadın nəsrinə” deyiləndə, müəllifin qadın olması, yəni cinsi fərqlərə görə bölünməsi, əsərin əsas qəhrəmanı qadın olması, əsərin mövzusunun hər hansı bir qadının taleyi ilə bilavasitə və ya bilavasitə bağlı olması amilləri ilə əlaqəli olması əsas götürülür. Lakin alim və tənqidçilər, vahid bir anlama hələ də gələ bilməmişlər. Bir sıra rus ədəbiyyatşünaslığında qadın ədəbiyyatı ideya və stilistika əsasında seçilsə, ingilis ədəbiyyatşünaslığı, əsasən, müəllifin cinsi mənsubiyətini əsas meyar kimi qəbul edirlərsə, fransız ədəbiyyatşünaslığı qadın mətninin məsumluğu və xüsusi “cisimin” mətnə müdaxiləsilə yaradılan azadlığı tədqiq edir. Fransız yazıçısı Elen Siksın “Başqa güzgü” (1974), “Meduzanın gülüşü” (1975), “Tək olmayan cins” (1977) əsərlərində qadın bədii stilin müəllifin cinsindən asılı olmadığı tezisini irəli sürür. Rus ədəbiyyatşünaslığına da bu mövqə yaxındır. Məsələn, O. Qavrilina “qadın ədəbiyyatı” (“женская литература”) terminini işlədir və onun iki əsas xüsusiyyətdə özünü göstərdiyini vurğulayır. Biri geniş mənada, yəni qadınlar tərəfindən məzmunundan asılı olmayan yazılmış hər hansı bir əsər, o biri isə, dar mənada, qadının hər hansı mətnə qadın dünyagörüşünün əks etdirməsi... Təsədüfi deyil ki, ingilis ədəbiyyatşünaslığında qadın ədəbiyyatının əsas metodu qinotənqiddir. Bu termin məşhur amerika ədəbiyyat tədqiqatçısı Eleyn Şovalter (Elaine Showalter) tərəfindən ilk dəfə “Yeni feminist tənqidi” (1985) kitabında istifadə edilir. Tədqiqatçı feminist tənqidlərin kasadlığını göstərmək məqsədilə qinotənqidə müraciət edir. Məhz qinotənqid qadınları yazıçı kimi öyrənilməsinə əsaslanan ixtisaslaşmış tənqidi diskursdur. Qinotənqidin predmeti qadın yazıçısının yazı manerasının xüsusiyyətləri (üslubu), dil problemi, qadın nəsrində mövzu yaratmaq üsulları (mövzu), qadınlar tərəfindən yaradılmış ədəbiyyatın differensial xarakteristikasını interpretasiya edilməsi, qələmə aldığı əsərin quruluşu

və janrı, “qadın yaradıcılığı”nın dinamikası, qadın müəllifin mətndə representasiyası, qadın ədəbiyyatının ənənələrinin qanunları və tərəqqisidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Qadın ədəbiyyatı”nda qadın obrazları, qadınlarla bağlı problemlər hər şeydən əvvəl, qadın şüurunda real dəyişikləri əks etdirir. Qadın ədibləri qələmə aldıkları bədii nümunələrdə əsrlər sonra müasir qadını tanıda biləcək obrazlar yaratmağa cəhd etmirlər. Qadın ədiblərin yaratdıqları qəhrəmanlar tarixi və sosial proseslərə bilavasitə nəzarət etmək iqtidarında ola bilmirlər. Bu baxımdan öz müqəddəratını təyin etmə probleminin qarşılıqlı əlaqəsi yazıçı ədiblərlə və onların qəhrəmanları arasında inkaredilməzdir. Leyla Əliyevanın şeirlərində son dərəcə mürəkkəb və təzadlı kişi və qadın münasibətləri qadın düşüncə tərzii ilə hadisələrə yanaşması müşahidə edilməkdədir.

Bir sıra tədqiqatçıların “Qadın şeiri”ndə, “Qadın nəsrini”ndə yalnız yazar qadınların qadın obrazlarını yaratması tezisinin əsassız olması özünü məhz qadın yazarların qələmə aldıkları əsərlərdə göstərir. Məsələn, Leyla Əliyeva poetik nümunələrində həyat gerçəkliklərini əks etdirir. Leyla Əliyevanın poetik yaradıcılığı onu təsdiq edir ki, qadın yazar yalnız qadınları düşündürən problemlərə deyil, həm də ictimaiyyəti, cəmiyyəti düşündürən aktual məsələlərə də toxunur. “Azərbaycanın qadın şairləri içində Leyla Əliyevanın yazdığı sətirlər öz emosional ruh çağırışları, kədərini hakimiyyəti, varlığına inanılan eşqə sitəm, humanizm, tolerantlıq kimi motivlərlə zəngindir. Leyla Əliyevanın əsərlərində yer alan qadın hisslərinin tərənnümü konsepsiyası onun bütün şeirlərinin ruhuna hopmuşdur”. (Nargis, <https://kulis.az/xeber/edebitenqid/leyla-eliyevanın-seirlerinde-insana-sevqi-nargis-yazir-46168>)

Leyla Əliyevanın maskulin dünyasının reallıqlarını əks etdirməsi, şairin bəzən insan taleyinə, şüuruna adət-ənənələrin təsiri, bu təsir nəticəsində arzu edilməz və xoşagəlməz hadisələrin istəmədən qurbanına çevrilmiş insanların mənəvi cəhətdən məhv edilməsinə şərait yaratdığını açıqlayır. Leyla Əliyevanın “Qanıçən” şeirində o amil xüsusi vurğulanır ki, şair yalnız qadın obrazını, onun keçirdikləri hissləri poetik dillə təqdim etmir. Leyla Əliyeva insanların üzləşdiyi mənfur əməllərin ümumiləşdirilmiş obrazını təqdim edir:

Qandı qanıçənin tək bir istəyi,
Nə süddü, nə sudu, nə də şirədi.
O, sevgi haqqında heçbir şey bilmir
Tənha da qalanda, bilmir bu nədi.

Həm də, qinotənqidin diqqətə çatdırmaq istədiyi problemlərdən biri olan maskulin ədəbi dilinin nominal və qrammatik strukturları şeirlərin məna məzmununa uyğun gəlməməsi özünü əks etdirir. Leyla Əliyeva “Vladimir Vıotski, sağ ol ki, varsan!” adlı şeirində şeirin poetik qəhrəmanı məhz qadına deyil, tanınmış tarixi şəxsiyyət olan Vladimir Vıotskiyə müraciət edir, onu da lirik qəhrəmana çevirir:

Vladimir Vıotski, sağ ol ki, varsan!
Sağ ol ki, həmişə hər yerdəsən sən!
Vıotski, mən sənə “sağ ol” deyirəm,
Sən niyə sevmədin, mən də sevmirəm!

Leyla Əliyeva həm də Vladimir Vıotskinin obrazını yaradır. Onun nakam məhəbbət yaşamasını vurğulayır.

Leyla Əliyevanın “Cana hopan arzu” şeirində də bu məqamla rastlaşırıq:

Xaraba yollarla gedirdi oğlan...

Yox, heç tələsmirdi, qaçmırdı nə də.

O da hamı kimi, tənha qalmışdı,

Vaxtı öldürürdü yol gedə-gedə.

Şeiri oxuduqca şairin oğlanın nakam məhəbbətini, keçirdiyi hissləri açıq-aydın şəkildə əks etdirməsi diqqətdən yayınmır. Qadın şairin qarşı tərəfin, oğlanın hisslərini belə incəliklə əks etdirməsi bir daha təsdiq edir ki, poeziya qadın və ya kişi poeziyasına bölünmür, bölünə də bilməz. Hər hansı müəllif, istər kişi olsun, istərsə də qadın, o insan hisslərini, düşüncələrini sənətkarlıqla əks etdirmək iqtidarında olmalıdır. Leyla Əliyevanın şeirdə oğlanın hiss-həyəcanlarının təsviri bu məqamı çılpaqlığı ilə əks etdirir:

Oğlan hirsli idi, özün söyürdü,

Dünyaya ürəkdən nifrət edirdi.

Gedirdi yolunu sakit, dinmədən,

Sevgisi qəlbində sıxıb gedirdi.

Şair məhz oğlanın nakam məhəbbətinin ağır nəticəsini, oğlana vurduğu mənəvi zərbəni, onun fəsadlarını poetik dillə təqdim edir:

Kimsəsiz yollarla gedirdi oğlan...

Həm günəş saçırdı, həm qar yağırdı.

Qızdan lal-dinməzcə ayrılmışdı o,

Sevgisi qəlbində, uzaqlaşdı...

Bu təqdimatda poetik nümunənin ya qadın, ya kişi tərəfindən qələmə alınması özünü hiss etdirmir. Yəni hisslər, düşüncələr sənətkar bir insanın hiss və düşüncələrini əks etdirir.

Leyla Əliyevanın bədii yaradıcılığında ənənə və müasirliyin vəhdətdə təqdim edilməsi də özünü göstərir. Şairin şeirlərindəki bu məqam tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanır:

“Gənc şairin yaradıcılığında ənənə ilə müasirliyin vəhdətini görürük. Leyla xanımın şeirlərində orijinallıq, zəngin məna çalarlığı, üslub əlvanlığı var. Şairə sanki oxucuların ürəklərindəki hissləri oxuyub poetik təcəssüm etdirir. Onun şeirləri son vaxtlar daha çox sevilir, oxucu məhəbbəti qazanır. Bu onun poetik istedadından xəbər verir şübhəsiz” (Vüqar Əhməd).

2. Leyla Əliyevanın poetik nümunələrinin vəznü

L. Əliyevanın hiss və həyəcanlarını emosional şəkildə əks etdirən bədii yaradıcılığında ahəng yaradan əsas ünsürlərdən olan şeir vəznüləri diqqətdən yayınmır. Şairin müraciət etdiyi şeir vəznüləri Azərbaycan xalqının özünəməxsus şeir ölçüsü olan heca vəznü və standart vəznü, bölgü, qafiyə, bənd və s. tələblərindən müəyyən qədər kənara çıxan səpkili şeir şəkildir.

Leyla Əliyeva Azərbaycan ədəbiyyatı üçün ən qədim və doğma vəznü olan heca vəznünə (sillabik vəznü) daha çox müraciət edir. Bu onun qələmə aldığı orijinal şeirlərində də özünü büruzə verir. Leyla Əliyevanın yaradıcılığında standart tələblərdən kənara çıxan, ancaq

ahəngdarlığı gözləyən sərbəst şeir formasına müraciət edilməsi şairin orijinal şeirlərində rast gəlinir. Lakin Leyla Əliyevanın ana dilimizdə təqdim edilən şeirlərinin orijinal variantından fərqli olaraq, sərbəst şeir şəklində təqdim edilməsi ilə də üzləşirik.

3. Leyla Əliyeva yaradıcılığında heca vəznı

Türk şeiri tarixində əsasən geniş işlənmiş heca və əruz vəznlərinin mövcud olması bəllidir. Oynaq, yüngül, ahəngdar bölgülənməyə əsaslanan heca vəzninə müraciət edən Leyla Əliyevanın bu vəznə qələmə aldığı şeirlərin ölçü sistemi müxtəlif olması ilə diqqəti cəlb edir. Bu müxtəliflik həm Leyla Əliyevanın rus dilində qələmə aldığı şeirlərində, yəni şeirlərin orijinal variantlarında, həm də ana dilimizdə təqdim edilən tərcümələrində özünü göstərir.

Leyla Əliyevanın şeirləri 7 heca, 8 heca, 9 heca, 11 heca və s. hecalı şeir ölçülərindən ibarətdir. Yazılı poeziyamızda 14-hecalıdan 16-hecalıya qədər heca vəznı nümunələrinə rast gəlinir. Ən işlək variantlar isə 7, 8 və 11 hecalı variantlar olması bəllidir. 4, 6 və 9-hecalı variantlar nadir hallarda istifadə olunur ki, Leyla Əliyevanın həm rus dilində, həm də ana dilimizdə təqdim olunan şeirlərində bu ölçü vahidlərinə rast gəlinir. Qalan variantlar isə az və ya qismən işlək səviyyədədir. Heca vəznli Azərbaycan şeirində misraların uzunluğu və ona uyğun əsas bölgülənmə nəzərdə tutulur. Tədqiqatçılar tərəfindən də heca vəznində əsas olaraq ölçü və bölgü baxımından diqqətə alınması vurğulanır. Məsələn, prof. A. Axundov heca vəzninin incəliklərinə toxunaraq qeyd edir ki,

“...məlumdur ki, heca vəzninin iki mühüm şərti var: ölçü və bölgü. Bunlardan birincisi misralardakı hecaların sayının bərabərliyinə, ikincisi isə misralardakı heca mikroqruplarının uyğunluğuna əsaslanır. Heca vəzninin ən mühüm şərti heç şübhəsiz, ölçüdür. Xüsusən kiçik ölçülü şeirlərdə (üçhecalıqlardan səkkizhecalıqlaradək) hecaların sayının bərabərliyi heca vəznində yazılmış şeirlərin yeganə poetik göstəricisi kimi çıxış edə bilər. Hətta şeirimizin əvvəlki dövrlərində onbirhecalıqlarda da heca vəzninin əsas əlaməti yalnız ölçü olmuşdur”.

Leyla Əliyevanın bəzi poetik nümunələrində milli vəznimiz olan heca vəzninin iki mühüm şərti olan ölçü və bölgüyə riayət etməsi məqamı diqqətdən yayınmır. Şairin bir bənd daxilində misraların fərqli şəkildə təqdim etməsi ilə də üzləşirik. Məsələn, şairin “Я не хочу тебя бросать” poetik nümunəsində hecaların müxtəlif olması diqqəti cəlb edir. Məsələn, şeirin birinci bəndinin birinci və üçüncü misraları 8 hecadan, ikinci və dördüncü misralardakı hecalar isə 9 hecadan ibarətdir:

Я не хочу тебя бросать - 8 heca

Я не могу тебя не бросить – 9 heca

Зачем играл, чтоб проиграть? – 8 heca

Тебя жестоко разум спросит – 9 heca

Leyla Əliyevanın zahirən sadə görünən, əslində dərin psixoloji əhval-ruhiyyə aşılaman və sevgidən yaranan duyğuları tərənnüm edən bu şeirin digər bəndlərində də bu proseslə üzləşirik:

Зачем играл и проиграл? – 8 heca

Ты знал же, рано или поздно – 9 heca

Конечно знал, но всеж играл – 8 heca

В победу верив несерьезно – 9 heca

İctimaiyyətə təqdim edilən “Я не хочу тебя бросать” şeiri 13 bənddə təqdim edilir. Ana dilimizdə “Я не хочу тебя бросать” şeiri “Səni atmaq istəmirəm” adı ilə 20 bənddə təqdim edilir. Maraqlı məqam odur ki, ana dilimizdə lakonik formada təqdim edilən şeirdə hecalar 7 hecadan ibarətdir. “Я не хочу тебя бросать” şeirinin birinci bəndi ana dilimizdə iki bənddə təqdim edilir:

Səni tərək etmək çətin!.. – 7 heca

Mən bunu istəmirəm... – 7 heca

amma atıb gedəcəm – 7 heca

bu səddi yenməliyəm. – 7 heca

Məğlub olmaq üçünmü – 7 heca

Oyun oynadın? – Nədən?! – 7 heca

Bir sual et özünə – 7 heca

Dərk et bunu dərindən... – 7 heca

İki bənddə təqdim edilən bu nümunədə heca bölgüsü 7 hecalı şeir şəklindədir. Tərcümədə “Я не хочу тебя бросать” şeirin ikinci bəndi də ana dilimizdə iki bənddə təqdim edilir:

Neyçin oyuna girdin? – 7 heca

Ağ bayraqla bitirdin. – 7 heca

Öncədən bilə-bilə, – 7 heca

Sən sonunu yetirdin. – 7 heca

Bunu bilirdin, əlbət, – 7 heca

Amma gözə almadın, – 7 heca

Zəfər ciddi addımdır, – 7 heca

Sən bunu anlamadın. – 7 heca

Bu nümunədə də böyük mətləblər aşılayan şeirin orijinal variantından fərqli olaraq, tərcümə variantında hecalar 7 heca şəklindədir. Ana dilimizdə Leyla Əliyevanın şeirlərinin yeddi hecalı şeir şəklində təqdim edilməsi ilə tez-tez üzləşirik. Ana dilimizdə şairin təqdim edilən “Getmə ana, anacan!”, “İnanmıram” və s. şeirləri də məhz yeddi hecalı şeir şəklində təqdim edilir. Məsələn, “Getmə ana, anacan!” şeirində müəllif anayla, onun körpəsiylə bağlı düşüncələrini ana dilimizdə yeddi hecalı şeir şəklində, yəni 7 heca bölgüsü əsasında təqdim edir:

Ana, axı de, niyə – 7 heca

ağlayırsan ertədən? – 7 heca

Böyüyüb həqiqəti, – 7 heca

Onsuz da biləcəm mən – 7 heca

“Я не хочу тебя бросать” şeirinin üçüncü bəndinə diqqət yetirək. Şair bu bəndi belə təqdim edir:

Победы нет, быть не могло – 8 heca

Победы в этом быть не может – 9 heca

Прости, но жизнь ведь не кино – 8 heca

Что так теперь тебя тревожит? – 9 heca

Ana dilimizdə bu şeirin tərcümə variantında isə müəllifin şeirində olan 8 və 9 heca bölgüsü gözlənilmir. Məsələn, şeirin bir tərcümə variantının tərcüməçisi olan Afaq Məsud şeirin heca bölgüsünə riayət etməyərək, tərcümə etdiyi bu poetik nümunəni oxuculara 7 heca şəklində təqdim edir:

Uduş yoxdu bu işdə, – 7 heca

Qələbə ola bilməz. – 7 heca

Həyat da kino deyil, – 7 heca

Sonu elə tez yetməz. – 7 heca (Əliyeva, 2016: 111)

Leyla Əliyevanın “Pərvanə”, “Qu quşu”, “Tərk edə bilmərəm heç zaman səni” və digər şeirləri həm yazılı ədəbiyyatda, həm də xalq ədəbiyyatında geniş yayılmış on bir hecada qələmə alınıb. Məsələn, şeirin ana dilimizdə təqdim edilən “Pərvanə” şeirinin heca bölgüsünə diqqət yetirək:

Dayan, dur, pərvanə, qanad saxla bir! – 11 heca

Niyə can atırsan sən o işığa?.. – 11 heca

Geri dön, pərvanə, qorx ki, o səni – 11 heca

Sübhün sonunacan yandırır-yaxa. – 11 heca

Leyla Əliyevanın “Qu quşu” şeirində də on bir hecanı özündə ehtiva edən bölgü ilə üzləşirik:

Cəmi bircə atəş, bircəcik güllə – 11 heca

Qu quşu göylərə çəkilib getdi... – 11 heca

Xəyal bir andaca batıb boğuldu, – 11 heca

Möcüzəyə olan inam da itdi. – 11 heca

Leyla Əliyevanın ana dilimizə tərcümə edilərək təqdim edilmiş şeirlərində heca bölgücünün orijinal variantındakı kimi eyni olmaması sətirlərin ritmikliyinin hər dildə spesifik şəkildə özünü göstərməsindən irəli gəlir. Bəllidir ki, spesifik xüsusiyyətlərin fərqli şəkildə özünü büruzə verməsi ən çox müvafiq dilin fonetik quruluşu, bu zaman yaranan tələffüz qanunları üzərində qurulması sayəsində göstərir. Sırr deyil ki, sait və samit səslər müxtəlif dillərdə müxtəlif məxrəclərdə tələffüz oluna bilir ki, bu da fonetik fərqlərin yaranmasına səbəb olur. Leyla Əliyevanın da poetik nümunələrinin ana dilimizdə təqdim zamanı yaranan heca bölgüsündəki fərqliliklər bu səbəbdən meydana çıxır. Ana dilimizdə ahəng qanunu özünü heca vəznindən ayırmaz olmasından, eyni tipli saitlərin sözlərdə bir-birini izləməsi baxımından fərqliliyin yaranması Leyla Əliyevanın ana dilimizdə təqdim edilən şeirlərin heca bölgüsü baxımından orijinal variantda təqdim edilən heca bölgüsündən ya hecaca çox, ya da az ola bilər.

Ana dilimizdə təqdim edilən poetik nümunələrdəki misralarda sözlərin sıralanması zamanı hər bir heca qabarıq tələffüz məxrəcini saxlayaraq, poetik ritmlik yaradır.

4. Leyla Əliyeva yaradıcılığında sərbəst şeir şəkli

Sərbəst şeir forması ədəbiyyatımızda şairlərimizin tez-tez müraciət etdikləri şeir forması kimi diqqəti cəlb edir. Ədəbiyyatşünaslıqda sərbəst şeir forması bəzi qələm sahibləri və tədqiqatçılar arasında fikir ayrılıqlarına, mübahisə doğuran məqamlara yol açır. Ədəbiyyatşünaslıqda sərbəst şeirə dəqiq tərifin verilməməsi, ona məxsus müəyyən xüsusiyyətlərin qeyd edilməsi tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanır. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki,

“bu şeir formasına bəzən “sərbəst vəzn” də deyirlər. Lakin bu doğru adlandırma deyil, çünki, bu şeir forması yalnız vəzni yox, həm də ayrıca bir şəkli ehtiva edir və heca və əruz vəznlərinin müəyyən xüsusiyyətlərini özündə daşıya bilir. Yəni, sərbəst şeir xüsusi şeir formasıdır ki, özünə məxsus vəzni və şəkli var” (Ədilli, 2014: 61).

“Azərbaycanda XX əsrə qədər sərbəst şeirin müəyyən ənənəsi mövcud olub. Məşhur “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında nəinki sərbəst, hətta vəznli sərbəst şeir nümunələri də vardır. Sonrakı bütün dövrlər ərzində şeir həmişə zaman-zaman mövcud qəlibləri yumşaltmaq, möhkəmlənmiş normaları dəyişmək, qırmaq, azad və sərbəst olmaq proseslərini yaşamışdır. Orta əsrlərdə zəncirvari əruz şeiri mühitində yanaşı olaraq heca vəzninin ritmlərinin artması da şeirin sərbəstləşmə uğrunda daxili mübarizəsinin konkret əməli göstəricisidir. Fikrimcə, XX əsrdə sərbəst şeir mərhələsinin başlanması Azərbaycan poeziyasında əsrlər uzununu gedən şeirdaxili sərbəstləşmə proseslərinin məntiqi nəticəsi idi. Sərbəst şeirin Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi bir inkişaf mərhələsi səviyyəsinə çevrilməsində isə xalq şairi Rəsul Rzanın xidmətləri müasiri olmuş və sərbəst şeirlər yazmış şairlərin hamısından qat-qat çoxdur” (Həbibbəyli). Leyla Əliyevanın sərbəst şeir şəklində yazdığı poetik nümunələr həmin ənənənin davam etdirilməsidir. Leyla Əliyeva sərbəst şeir şəklində müasir dövrümüzün kamil nümunələrini yarada bilən şairlərimizdənndir. “Rəsul Rza əsrlərdən qırıq-qırıq sızıb gələn ənənələri böyük sürətlə inkişaf etdirərək, sərbəst şeiri XX əsr Azərbaycan poeziyasında qanuniləşdirmək missiyasını böyük şərəflə həyata” (Həbibbəyli) keçirməsini Leyla Əliyeva XXI əsrdə ləyaqətlə davam etdirir. Azərbaycan söz sənətində ənənə məsələsinin daim gözlənilməsi tədqiqatçılarımız tərəfindən vurğulanır. Məsələn, akademik Teymur Kərimli bu amilə belə münasibət bildirir: “Azərbaycan ədəbiyyatında Mirzə Fətəli Axundzadədən başlayaraq formalaşmış yeni dövr klassikləri isə öz sələflərindən onunla fərqləndirdilər ki, onlar Şərq poetik-fəlsəfi qaynaqları ilə yanaşı, həm də özlərinə çağdaş Qərb poetik-fəlsəfi qaynaqlarından bəhrələndirdilər” (Kərimli, 2015: 3).

Sərbəst şeir formasının fərqləndirici xüsusiyyətlərə malik olması da vurğulanır:

“Sərbəst şeirin mahiyyətini dəqiq açmaq üçün ilk növbədə onun digər şeir formalarından nə ilə fərqləndiyinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu baxımdan sərbəst şeirin əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Misraların uzunluqlarının (onlarda olan heca saylarının) fərqli olmasına, onların sətirin ortası və sonuna səpələnməsinə yol verilməsi və ya ümumiyyətlə misraların olmaması (başqa sözlə, misralara ayrılmanın sərbəst olması və ya heç olmaması). Digər şeir formalarında isə, misralar mövcud olur və xüsusi hallar istisna olmaqla misraların uzunluqları bərabər olur.

- Qafiyələnmə qaydasının sərbəst olması və ya ümumiyyətlə qafiyənin olmaması.

- Bölgülərin həm eyni, həm fərqli, həm də qismən (bu anlayışların mənasını aşağıda açacağıq) ola bilməsi və ya heç olmaması.

- Bəndlərə ayrılmanın sərbəst olması və ya heç olmaması” (Ədilli, 2014: 61-62).

Maraqlı məqam tədqiqatçıların sərbəst şeir formasının fərqləndirici xüsusiyyətinə görə növlərinin meydana çıxmalarına toxunmalarıdır:

“Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, sərbəst şeirin aşağıdakı növlərini müəyyən edə bilərik:

1. Eyni bölgülü, qafiyəli sərbəst şeir;
2. Fərqli bölgülü, qafiyəli sərbəst şeir;
3. Qismən bölgülü, qafiyəli sərbəst şeir;
4. Bölgüsüz, qafiyəli sərbəst şeir (“qafiyəli nəsr”);
5. Eyni bölgülü, qafiyəsiz sərbəst şeir (yalnız nəzəri olaraq);
6. Fərqli bölgülü, qafiyəsiz sərbəst şeir;
7. Qismən bölgülü, qafiyəsiz sərbəst şeir;
8. Bölgüsüz, qafiyəsiz sərbəst şeir (mənsur şeir)” (Ədilli, 2014: 62).

Leyla Əliyevanın sərbəst şeir formasında qələmə alınmış poetik nümunələr sərbəst şeir formasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etdiyi üçün sərbəst şeirin müxtəlif növlərində əksini tapır. Leyla Əliyevanın tez bir zamanda ürəklərə hakim olan “Gedim bir az ağlayım” (“Я пойду чуть-чуть поплачу”) poetik nümunəsi ana dilimizə tərcüməsində sərbəst şeir şəklində təqdim edilir. Sərbəst şeir nümunəsində eyni bölgülü, 7-lik bölgülü qafiyəli sərbəst şeir müşayiət olunsada, tərcüməçi poetik formanın bəzi formal tələblərindən sərbəst şəkildə yararlanır. Fərdi ovqatın poetik amala çevrilməsini əks etdirən poetik nümunədə ardıcıl təkrarlanan bölgülər eyni heca sayına malikdir. Qafiyələnmə qaydasının sərbəst olması da diqqətdən yayınmır:

Ürəyimi gizlədim

Yastıq altda saxlayım...

Yoxsa, çölə tullayım?

Yoxsa, gedim mən ağlayım.

Bəlkə onu –bu qəlbimi

boğazına aparım?

Yoxsa atım dənizə,

dalğalarda azdırım?

Yoxsa, ləkdə basdırım,

çiçək bitirsin hərdən?... (Əliyeva, 2016: 6)

Leyla Əliyevanın sərbəst şeir şəklində qələmə alınmış nümunəni nəzərdən keçirdikdə, qafiyənin özünü əks etdirməsinin şahidi olursan. L. Əliyevanın şeirinin məğzini təşkil edən poetik mənənin, ifadə tərzindəki məxsusiliyin, ürəkdən axıb gələn poetik hissənin tərənnümü

edilməsi şairin bədii yaradıcılığının uğuru kimi səciyyələndirilməlidir. Leyla Əliyeva hiss və duyğularını rəngarəng forma və çalarlarla reallaşdırma bilməsini və şeir texnologiyası üçün zəruri olan şərtlərə yaradıcı şəkildə əməl edə bilməsini əks etdirir.

Leyla Əliyevanın ana dilimizə tərcümə edilmiş, həyatın fəlsəfi dərkinin səsləndirildiyi “Nədən qəfil pis oldum?” poetik nümunəsi də ana dilimizdə sərbəst şeir şəklində təqdim edilir. Bu şeir şəklində şairin fikir və düşüncələrində sərbəstliyə yol verilir ki, bu da şairin zərif ruhunu, səmimiyyətini və kövrəkliyini həssaslıqla əks etdirir:

Nədən qəfil pis oldum?
Günahım nədi, görənlər?
Mən ki, heç istəmirdim
Bir kimsəni incidəm.
Mələklər gözləmirilər
Yaxşılığın əvəzin,
Yalançı yardımlara
Yox onların həvəsi.

Leyla Əliyevanın “Mənə bir söz de” poetik nümunəsi ana dilimizdə sərbəst şeir şəklində təqdim edilib. Şeir şairin istək və düşüncələrini əks etdirir:

Mənə bir söz de...
Cavabında mən də söz deyim.
Elə bir söz de ki,
Sıxıb ürəyimdə gizləyə bilim.

Leyla Əliyevanın şeirinin ritm və normativ qafiyəsində sərbəstliyin hakim olması diqqətdən yayınmır. Poetik nümunədə bənzərsizlik və təkrarsızlıq özünü göstərir. Azad və sərbəst forma axtarışına önəm verilmiş poetik nümunədə fəlsəfi düşüncə ilk növbədə diqqəti cəlb edir:

Sıxılma,
Sevinc özü də sıxıntı verir.
Mənə bax, hərdən bir...
İstəyirəm, çox baxasan üzümə. (Əliyeva, 2016: 115)

Poetik ruhun daşıyıcısı olan Leyla Əliyevanın bu şeiri seyrək qafiyə variantı kimi diqqəti cəlb edir. Müəllifin poetik nümunəsində misraların bir qismi qafiyələnmədən azaddır, qafiyədən istifadə edilmə isə azlığı ilə diqqəti cəlb edir.

Şairin “Mənim şeirim” şeiri də ana dilimizdə sərbəst şeir şəklində təqdim edilir. Şair isə rus dilində qələmə aldığı bu şeirini heca vəznində təqdim edir. Leyla Əliyevanın 2015-ci ildə qələmə aldığı bu şeir 5 bənddə, ilk iki bəndi 5 misradan, sonrakı 3 bəndi 4 misradan ibarətdir. Ana dilimizdə də şeir tərcüməçi tərəfindən 5 bənddə təqdim edilir. Ancaq bəndlər müxtəlif misralardan ibarətdir. Məsələn, 1-ci bənd 9 misradan, 2-ci bənd 10 misradan, 3-cü bənd 9 misradan, 4-cü bənd 8 misradan, 5-ci bənd 7 misradan ibarətdir. Ana dilimizdə təqdim edilmiş

şeyri orijinal variantla müqayisə etdikdə həm həcm baxımdan, həm də vəzn baxımından fərqli olması qabarıq şəkildə özünü göstərir. Buna baxmayaraq, Leyla Əliyevanın şeyrdə təlqin etdiyi fikir və mənanı tərcüməçi düzgün çatdırmağa cəhd edir. Məsələn, şeyrin son bəndi müəllif tərəfindən belə təqdim edilir:

Я люблю свои стихи потому,
Что в них отражена душа!
Даже грусть с ними я приму,
В одиночестве я не одна!

Mahir Qabiloğlu isə fərdin özünəməxsus sevgi hisslərini tərənnüm edən bu sonuncu bəndi belə təqdim edir. Tərcüməçi tərəfindən orijinaldakı dəqiqliyin gözlənilməməsi, misralarda, beytlərdə qısaltmalar və ya artırılmaların olması, artıq söz və ifadələrin işlənilməsi ilə üzləşirik. Buna baxmayaraq, tərcümə əslində olduğu qədər ahəngdar, ana dilimizdə gözəl şeyr nümunəsi kimi sərbəst şeyr şəklində təqdim edilir:

Şeyrimi çox sevirəm.
O, qəlbimin, ruhumun
ən təmiz aynasıdır...
Kədərli olsam belə,
onunla şad-xürrəməm.
Təklidə olsam belə,
tək deyiləm şeyrimlə...

Leyla Əliyevanın “Я уйду” şeyri orijinal variantında sərbəst şeyr şəklində qələmə alınıb, şeyri mütalə etdikcə bunun şahidi oluruq:

Я уйду.
“Зачем тогда, - спросишь-
Столько отдавала?
Все кончается,
И зря
Мало ценится начало.

Ana dilimizdə isə şeyrin təqdim edilməsi zamanı şeyrin qafiyə, heca kimi bölgülərə riayət edilməməsi diqqətdən yayınmır:

Мән gedəcəм, bunu bil,
Boş yerə möcüzəyə inanma.
Heç kimə heç zaman
Mən aid olmayacam.

Bu proses şeyrin ana dilimizdəki sonrakı bəndlərində də müşahidə olunur. Bundan əlavə şeyr rus dilində 3 bənddən, hər bəndi 4 misradan ibarət olan poetik nümunədir. Ana dilimizdə

isə şeir 6 bənddə təqdim edilir. Bu faktın özü şeirdə baş verə biləcək dəyişikliklər haqqında təəssürat oyadır. Bu ilk növbədə, şeirin həcmində, sonra isə əsasən problematikasında özünü göstərir. Şairin 3 bənddə təqdim edilən düşüncələri ana dilimizdə 6 bənddə təqdim edilir. Bu baxımdan, Leyla Əliyevanın təqdim etdiyi şeirlərin ana dilimizdə təqdim zamanı dekonstruksiya uğraması onun qələmə aldığı şeirlərin janr xüsusiyyəti haqqında fikir yürütməyə manelər yaradır ki, bu da ürəkaçan deyil.

Leyla Əliyeva sərbəst şeir şəklində qələmə aldığı poetik nümunələrdə müəyyən sərbəstliyə imkan yaratması baxımından formal tələblər naminə artıq sözlər işlətməkdən uzaq durur, fikrini sərbəst ifadə edərək sərbəst şeirlərini məna və ideya baxımından zənginləşdirməyə qadir olur. Leyla Əliyevanın “Осень”, “Я уйду”, “Письмо”, “Я не хочу тебя бросать”, “Плевок в душу”, “Не уходи”, “Мама, не уходи!”, “Любовь и ненависть” və s. şeirlərinin sərbəst şeir şəklində təqdim edilməsində bunun şahidi oluruq. Leyla Əliyevanın heca vəznində təqdim edilmiş şeirlərinin ana dilimizdə sərbəst şeir şəklində təqdim edilməsi faktı ilə də tez-tez üzləşməli olsaq da, bu şairin yaradıcılığına kölgə salmır, şeirlərinin mahiyyətinin açıqlanmasına maneə yaratmır.

5. Avropa ədəbiyyatında formalaşan janr – Elegiya

Leyla Əliyevanın bədii yaradıcılığında şairlərin az istifadə etdikləri elegiyaya müraciət etməsi maraqlı kəsb edir. Elegiya (yun. *έλεγχος* – şikayət) ədəbi-musiqi janrı kimi qəbul edilir. Ədəbiyyatda elegiya meditatif, emosional məzmunlu, kədərli, orta uzunluqlu şeir növüdür. F.e.d. Nizami Muradoğlu (Məmmədov) elegiyanı mərseyə tərzində yazılmış kədərli şeir kimi təqdim etmişdir: “Elegiya mərseyə tərzində yazılmış qəmli, kədərli, hüznü lirik şeirdir. Dünyasını dəyişən insanların xatirəsinə yazılmış bu şeirlərdə də ağı ünsürləri əsas yer tutur” (Muradoğlu 2017, 110). Qədim yunan şairləri Arxilox və Kallimax, latın şairləri Ovidi və Katull, rus şairləri V. Trednakovski, K. Batyuşkin, V. Jukovski, A. Puşkin, M. Lermontov, N. Nekrasov, A. Blok, azərbaycanlı şairlər M. Hadi, A. Səhhət, A. Şaiq, B. Vahabzadə kimi qələm sahibləri elegiyalar yaratmışdılar.

Əsasən birinci şəxsin dilindən təqdim edilən və qarışıq kompozisiyaya malik olan elegiya Leyla Əliyevanın da yaradıcılığında rast gəlinməsi, şairin ədəbi yaradıcılığının janr baxımından genişliyinə işarədir. Leyla Əliyevanın qəmli düşüncələrini ifadə edən elegiya babası Heydər Əliyevə həsr edilib. Babasının ölümü ilə əlaqədar olaraq kədərini əks etdirən “Elegiya”sı 2012-ci ildə Azərbaycan məktəblərində tədris olunan 5-ci sinif şagirdləri üçün “Ədəbiyyat” (Ədəbiyyat, 2012: 166) dərsliklərinə sinifdən xaric oxu üçün salınmışdır. Qeyd etməliyik ki, Leyla Əliyevanın babası Heydər Əliyevə ithaf etdiyi şeir ilk dəfə 2008-ci il dekabrın 12-də - Heydər Əliyevin vəfatının 5-ci ildönümündə “Azərbaycan” (“Azərbaycan”, 2008) qəzetində dərc edilir.

Antik poeziyada elegiya iki beytdən, sonrakı dövrlərdə isə 8-20 misradan ibarət olması ilə diqqəti cəlb edir. Leyla Əliyevanın şair düşüncəsini sənət müstəvisində əyaniləşdirən “Elegiya”sı (“Azərbaycan”, 2008) həcm baxımından daha genişdir. 8 bənddən, 32 misradan ibarətdir. Kəmaləddin Heydərov tərəfindən musiqi bəstələnmiş “Elegiya”nın mətni isə şeir mətnindən qısaadır. Musiqi mətnin 3 bənddən, yəni 15 misradan ibarətdir.

Leyla Əliyeva babası Heydər Əliyevə həsr etdiyi “Elegiya”sında dogma insanın itkisinin necə ağır olmasını kədər, qəm dolu poetik dillə oxucusuna çatdırır:

Dinlə kədərimin pıçıltısını

Mən yaxşı bilirəm ayrılıq nədi!..

Küləklər könlümün qışqırtısını

Kaş ki, kainata yaya biləydi.

Şairin dərin insani hisslər ifadə edən “Elegiya”sında yalnız Heydər Əliyevin cismən aramızdan ayrılması deyil, həm də onun xalqın yaddaşında yaşaması lirik misralara dönür:

Könüllər yaşadır gur nəfəsini,

Sənsiz hər bir anın öz qüssəsi var.

Müqəddəs səsinin xatirəsini

Anlada bilərmə çağlayan çaylar?

“Elegiya”da diqqəti cəlb edən məqam isə Leyla Əliyevanın babasını Günəşə bənzətməsinin tərənnüm edilməsidir. Bu məqam oxucunun diqqətini ən vacib problem ətrafında cəmləşdirməyə xidmət edir:

Nurunu gözümdə saxlayım necə?

Möcüzə yaratmaq gəlmir əlimdən.

Parçalan, ey zülmət, çəkil ey gecə,

Günəşə qovuşmaq istəyirəm mən!

Leyla Əliyevanın bənzətməsi idrakla əməlin ülvyyətinə zəmin yaradır. Bu bənzətmə həyatın özü kimi real və gerçək olması baxımından, həyatı situasiyaları bəşəri əhəmiyyət kəsb etməsinə işıq salır.

L. Əliyeva Heydər Əliyevə olan sevgi və ehtiramını “Nargis Magazine” jurnalına müsahibəsində belə açıqlayır: “...Çalışqanlığı və müdrikliyi sevimli babam Heydərdən öyrənmişəm. O, əbədi olaraq mənim əsas məsləhətçim və etibarlı yol göstərənim olaraq qalacaq. Elə indinin özündə də, mən xəyalən onunla məsləhətləşirəm və mənə nə deyəcəyini, mənə necə dəstəklədiyini, nədən qoruyacağını anlamağa çalışıram...”

Leyla Əliyeva istər bədii yaradıcılığı, istərsə də ictimai fəaliyyəti ilə xatirəsi onun üçün sonsuz əziz olan babasına layiq olmasını, “Heydər Əliyevin nəvəsinin səhv etməyə haqqı yoxdur” (“внучка Гейдара Алиева не имеет права на ошибку”) prinsipini rəhbər tutaraq həyatının rəmzinə çevirməsinin şahid oluruq.

Sonuç

Leyla Əliyeva bədii yaradıcılığında şeirin texnikasına bir ehkam kimi yanaşmır. Qafiyəni, şeirdəki ölçünü inkar etmədən, özünəməxsus şəkildə yanaşmasını tətbiq edir. Şairin istər orijinal (rus dilində qələmə alınmış) şeirlərində, istərsə də ana dilimizə tərcümə nümunələrində qafiyəyə mütləq tabe olunmalıdır prinsipindən uzaq dayanılması özünü əks etdirir. Şair, həmçinin tərcüməçilər də buna nail olurlar. Tərcüməçinin buna nail olması da şairin şeirində istifadə etdiyi yazı səriştəsinin təsiridir. Şairin poetik üslubunun fərdiliyini səciyyələndirən amillərdən biri də şeir texnikasına doqmatik bir amil kimi baxmamasıdır.

Kaynakça

- anl.az/el/emb/H.Aliyev/bedii_edebiyat/Elegiya.pdf
- Ədəbiyyat. (2012). (5-ci siniflər üçün dərslik). Bakı.
- Ədilli, Şirvani. (2014). Azərbaycan şeirində forma məsələləri. Bakı.
- Əliyeva, Leyla. (2008). Elegiya // "Azərbaycan" qəzeti. 12 dekabr.
- Əliyeva, Leyla. (2016). Dünya yuxutək əriyir. Bakı.
- Əliyeva, Leyla. (2016). Gedim bir az ağlayım. Aydın yol. № 03(62).
- Həbibbəyli, İsa (2018). Rəsul Rzanın sənət qüdrəti // <http://www.anl.az/down/meqale/525/2018/may/592965.htm>
- <http://www.manuscript.az/elmies/espdf/ES1-2015.pdf>
- https://cdn.ast.ru/v2/ASE000000000826479/read/full?logo_type=ast#features/14
- <https://modern.az/edebiyat/76252/leyla-eliyeva-menim-seirim/>
- <https://modern.az/news/364282/>
- <https://sia.az/az/news/literature/488494.html>
- <https://www.kaspiy.az/otkrytoe-okno>
- Kərimli, Teymur. (2015). Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar haqqında söz. Elmi əsərlər № 1.
- Muradoğlu, Nizami. (2017). Yeni şeir şəkli: Layla-elegiya. Folklor və yazılı ədəbiyyat, II kitab. Bakı.
- Nargis. Leyla Əliyevanın şeirlərində insana sevgi... // <https://kulis.az/xeber/edebi-tenqid/leyla-eliyevanın-seirlerinde-insana-sevgi-nargis-yazir-46168>
- Vüqar Əhməd Leyla Əliyevanın şeirini tərcümə etdi... // <https://moderator.az/az/read/55160/>
- Алиева, Лейла. Внучка Гейдара Алиева не имеет права на ошибку // <https://www.salamnews.org/ru/news/read/225952>
- Джафарова, Т. (2020). Открытое окно. «Литературный Азербайджан» № 3.